

ว่าด้วยประวัติศาสตร์
สถาปัตยกรรมและ
สถาปัตยกรรมไทย

หน้าจั่ว

VOL ปีที่

20

ISS ฉบับ

1

ม.ค. - มิ.ย.
JAN - JUN

NAJUN

HISTORY OF
ARCHITECTURE AND
THAI ARCHITECTURE

2023/2566

ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย

หน้าจั่ว
NΔJUΔ

ISSN Print : 1686-1841

ISSN Online : 2697-3901

จัดรูปเล่ม

ฉานฉดกุล กาศวิเศษ

ออกแบบปก

ฉานฉดกุล กาศวิเศษ

ภาพปก

พัชรพงส์ กุลกาญจนาศิวิน

ออกแบบโลโก้

ฉานฉดกุล กาศวิเศษ

พิมพ์เมื่อ

มิถุนายน 2566

พิมพ์ที่

โรงพิมพ์ ภาพพิมพ์ 45/12-14, 33 หมู่ 4

ถ.บางกรวย-จงถนอม ต.บางขนุน

อ.บางกรวย จ.นนทบุรี 11130

ดูรายละเอียดการส่งบทความได้ที่

Manuscript submission guidelines:

[https://so04.tci-thaijo.org/index.php/](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NAJUA/about/submissions)

[NAJUA/about/submissions](https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NAJUA/about/submissions)

หน่วยงานรับผิดชอบ

ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ ถนนหน้าพระลาน

แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร

กรุงเทพมหานคร 10200

คณะที่ปรึกษา

รองศาสตราจารย์ ดร. อภิรดี เกษมสุข

(คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์)

รองศาสตราจารย์ฤทัย ใจจงรัก

ศาสตราจารย์สมคิด จิระทัศน์กุล

ศาสตราจารย์สมชาติ จิงสิริอาร์ักษ์

บรรณาธิการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญกร วชิระเอียรชัย

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

อาจารย์ นวันวัจน์ ยุธานหัส

อาจารย์ ลัษมณ ไมตรีมิตร

ชัชณพงศ์ รุจิโรจน์วรางกูร

กองบรรณาธิการ

ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พินัย สิริเกียรติกุล

รองศาสตราจารย์ ดร.โชติมา จตุรวงค์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

รองศาสตราจารย์ ดร.วันดี พินิจวรสิน

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

รองศาสตราจารย์ ดร.วิโรจน์ ชีวาสุขถาวร

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

ดร.หัทธยา สิริพัฒนกุล

ผู้เชี่ยวชาญอาวุโสด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรม

ศูนย์ภูมิภาคโบราณคดีและวิจิตรศิลป์ในองค์การ

รัฐมนตรีศึกษาแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

SEAMEO Regional Center for Archaeology and Fine Arts

Dr. Lipi Ghosh

Centenary Chair Professor of International Relations

and also Director, Women’s Studies Research Centre

and Director, Centre for South and South East Asian

Studies. Also Head of the Department of South and

Southeast Asian Studies, University of Calcutta

Dr. Francois Tainturier

Executive Director, Inya Institute, Yangon, Myanmar

เจ้าหน้าที่วารสาร

สุวรรณา เทียงนาดอน

ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาบทความวารสารหน้าจั่วว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย ปีที่ 20 ฉบับ 1

ผู้ทรงคุณวุฒิภายใน

รองศาสตราจารย์ ดร.โชติมา จตุรวงค์

รองศาสตราจารย์ ดร.นวลลักษณ์ วัสสันตชาติ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประติมา นิ่มเสมอ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญกร วชิระเอียรชัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สิงหนาท แสงสีหนาท

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก หน่วยงานผลิตวารสาร

ดร.รังสิมา กุลพัฒน์

กรรมการสมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม

รองศาสตราจารย์ ดร.วันดี พินิจวรสิน

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศาสตราจารย์ ดร.วีระ อินพันทั้ง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุดจิต เสวตจินดา (สนั่นไหว)

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จันทนีย์ จิรินธน์ฐ

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ศาสตราจารย์ ดร.ระวีวรรณ โอพารัตน์มณี

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปุรณ ขวัญสุวรรณ

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันเทคโนโลยี

พระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง

รองศาสตราจารย์ ดร.ปิ่นรัชฎ์ กาญจนะจิติ

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อาจารย์ ดร. สุรินทร์ ศรีสังข์าม

ผู้อำนวยการสถาบันอยุธยาศึกษา

รองศาสตราจารย์ ดร. วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์

คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

รองศาสตราจารย์ ดร.พนิต ภูจินดา

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รองศาสตราจารย์ ดร.สันต์ สุวัจนราภินันท์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

006

พุทธปราสาทสมัยอยุธยาผ่านมุมมองรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์

Buddhist Prangs of Ayutthaya Period: A Perspective on Shapes, Scales and Proportions

สิริเดช วังกรานต์ | นฤดม แก้วชัย

Siridate Wangkran | Narudom Kaewchai

054

การเก็บข้อมูลเพื่อการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมประดับกระเบื้องเคลือบ

กรณีศึกษา: พระเจดีย์หมู่ห้าฐานเดียว

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร

Documenting Glazed-Tile Architecture for Conservation:

The Case of Five Chedis built on a Single Continuous Base,

Wat Phra Chetuphon Wimon Mangkhalaram Rajwaramahawihan

สุรศักดิ์ บำรุงเรือน | วิมลรัตน์ อิศระธรรมบุญ

Surasak Bamrungreun | Wimonrart Issarathumnoon

090

แบบลักษณะงานเรือนริมน้ำ: สถานที่ขอบเขตรอยต่อและการเชื่อมต่อความสัมพันธ์

Typologies of Waterfront Verandas: Edging Place and Connections

ณรงพน ไส้ประกอบทรัพย์

Narongpon Laiprakobsup

122

พื้นที่ทางวัฒนธรรมในเรือนพักอาศัยของชาวไทดำ

บริบทชุมชนบ้านนาป่าหนาด จังหวัดเลย

Cultural Space of Tai Dam Vernacular Houses

in Ban Na Pa Nad Community, Loei Province

ตุลชัย บ่อทรัพย์ | นพดล ตั้งสกุล

Tullachai Bosup | Nopadon Thungsakul

160

เมืองเก่าราชบุรี: การศึกษาวิจัยเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา

Ratchaburi Old Town: A Preservation and Development Study

ณัฐวุฒิ ปรียานิตย์

Nattawut Preyawanit

198

ผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่: การทำความเข้าใจ และมาตรฐานการจัดทำ

Chiang Mai Comprehensive Plan: Between Interpretation and Standardized Procedure

จาทรงค์ โปคะรัตน์ศิริ | จุฬวดี สันทัด

Jaturong Pokharatsiri | Chulawadee Santad

พุทธปราสาทสมัยอยุธยาผ่านมุมมอง รูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์¹

Buddhist Prangs of Ayutthaya Period:
A Perspective on Shapes, Scales and Proportions

สิริเดช วังกรานต์*

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

นฤดม แก้วชัย

สำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร

Siridate Wangkran

Faculty of Architecture, Silpakorn University, Thailand

wangkran_s@su.ac.th

Narudom Kaewchai

Office of Architecture, The Fine Arts Department, Thailand

moffarch@gmail.com

*Correspondence: wangkran_s@su.ac.th

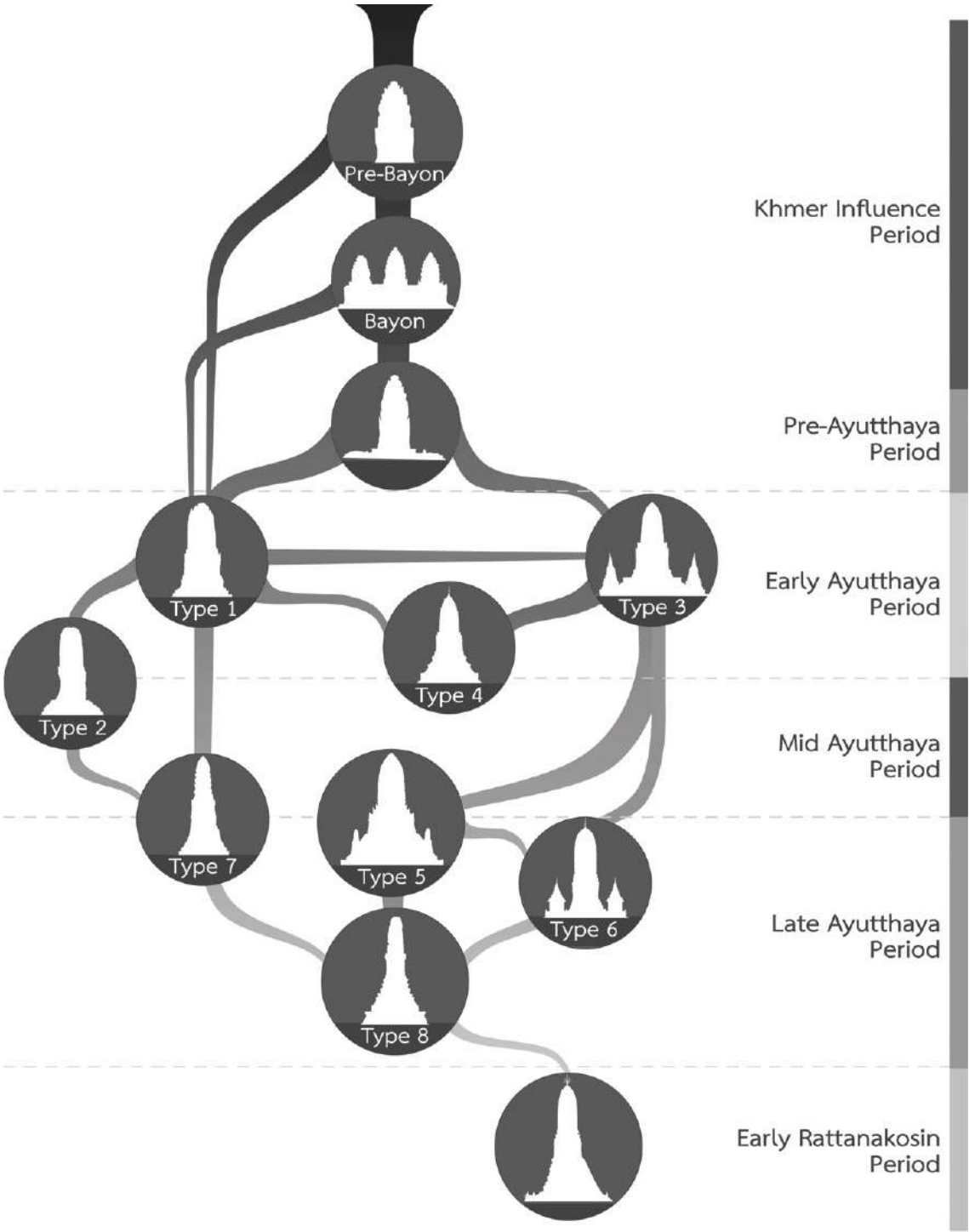
Received 16-05-2023
Revised 21-06-2023
Accepted 26-06-2023

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่ารูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์เป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาพัฒนาการของพุทธปราสาท ซึ่งเป็นเจดีย์รูปแบบหนึ่งที่ได้รับการสร้างอย่างแพร่หลายในอาณาจักรอยุธยาหลายองค์เป็นหลักฐานประธานของเมืองและรัฐ จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่าการศึกษเกี่ยวกับปราสาทสมัยอยุธยาที่ผ่านมามีเป็นเรื่องราวแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม ส่วนประเด็นเรื่องรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์พบการศึกษาค่อนข้างน้อย การอธิบายพัฒนาการด้านรูปทรงของปราสาทสมัยอยุธยาก็เป็นแบบเส้นตรงผ่านรูปทรง 2 ลักษณะ คือ ทรงงานิยมและทรงผั้วข้าวโพด ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงเล็งเห็นว่าในประเด็นดังกล่าวยังมีช่องว่างทางวิชาการให้ศึกษาอีกมาก ประกอบกับปัจจุบันการเก็บข้อมูลด้วยเทคนิคโฟโตแกรมเมตรี (photogrammetry) ทำให้ผลลัพธ์ของการรังวัดมีความแม่นยำสูง จนสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษารูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ของปราสาทเชิงลึกได้เป็นอย่างดี

แผนภาพแสดงความสัมพันธ์และพัฒนาการรูปทรงและสัดส่วนพุทธปราสาทสมัยอยุธยา

The diagram presents the development of Buddhist prangs during the Ayutthaya period, showcasing the complex relationships of shapes, scales, and proportions. It illustrates the eight main types that emerged during this architectural evolution.

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้นอกจากใช้การวิจัยเอกสารทางประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมและประวัติศาสตร์ศิลปะแล้ว ได้ให้ความสำคัญกับการ เก็บข้อมูลภาคสนามปรางค์สำคัญสมัยอยุธยาที่มีสภาพสมบูรณ์ประกอบด้วย ปรางค์ประธานจำนวน 20 องค์ ปรางค์บริวาร และปรางค์ที่มีความสำคัญ อีกจำนวนหนึ่ง เพื่อนำมาจัดทำแผนภาพเชิงวิเคราะห์เปรียบเทียบรูปทรง และสัดส่วนสัมพันธ์ของปรางค์ เชื่อมโยงกับหลักฐานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาพบว่าพุทธปรางค์สมัยอยุธยาจากมุมมองรูปทรงและ สัดส่วนสัมพันธ์สามารถแบ่งได้ถึง 8 แบบ ซึ่งรูปแบบทั้งหมดนั้นมีพัฒนาการ ที่เกี่ยวข้องกันอย่างน่าสนใจ ดังนี้

แบบที่ 1 ปรางค์ทรงงานิยมอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยก่อนอยุธยา และสมัยเขมร เป็นแบบที่สร้างในสมัยอยุธยาตอนต้น

แบบที่ 2 ปรางค์ทรงงานิยมขนาดเล็กถึงขนาดกลาง พัฒนามาจากปรางค์ แบบที่ 1

แบบที่ 3 ปรางค์ทรงงานิยมขนาดใหญ่ ฐานทรงชั้นบันได-มีชั้นอัสดง สร้างสมัยอยุธยาตอนต้นโดยได้รับอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยก่อนอยุธยา

แบบที่ 4 ปรางค์ทรงงานิยมขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ฐานทรงจอมแห พัฒนามาจากปรางค์แบบที่ 3

แบบที่ 5 ปรางค์ทรงงานิยมขนาดใหญ่ ฐานทรงชั้นบันได-ไม่มีชั้นอัสดง พัฒนามาจากปรางค์แบบที่ 3

แบบที่ 6 ปรางค์ทรงงานิยมที่ถูกแปลงเป็นทรงผักรูปข้าวโพด คือ ปรางค์ทรงงานิยมสมัยอยุธยาตอนต้นที่ถูกปฏิสังขรณ์ในสมัยอยุธยา ตอนปลาย ให้สัดส่วนของยอดยืดยาวขึ้นจนกลายเป็นปรางค์ทรงผักรูปข้าวโพด

แบบที่ 7 ปรางค์ทรงผักรูปข้าวโพดอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา ตอนต้น มีรูปทรงพอมเพรียว และมีองค์ประกอบของปรางค์บางส่วนคล้าย ปรางค์ศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้น

แบบที่ 8 ปรางค์ทรงผักรูปข้าวโพด สร้างอย่างแพร่หลายในสมัยอยุธยาตอนปลาย ส่วนใหญ่มีขนาดเล็ก รูปทรงพอมเพรียว ปรางค์แบบนี้เป็นต้นธารของปรางค์ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

คำสำคัญ: พุทธปรางค์, สมัยอยุธยา, รูปทรง, สัดส่วนสัมพันธ์, โฟโตแกรมเมตรี, พัฒนาการ

Abstract

Prang is a brick or laterite tower that was commonly built as a chedi of a Buddhist temple in Ayutthaya kingdom. This article assumes that shapes, scales, and proportions of Buddhist prangs are documentation which can be sought for their architectural development. Many prangs are significant architecture of cities or states. Literature reviews found that previous studies of prang architecture dated to Ayutthaya period placed emphasis on their art and architectural styles. While there has been limited research on their shapes, scales, and proportions. Furthermore, development of prangs' shapes of the Ayutthaya period has been explained in a linear line of two styles: *Nga Niam* style [short elephant tusk-shaped tower] and *Fak Khao Pot* style [corn-cob-shaped tower]. Therefore, there are academic gaps in these matters. This study utilizes the highly accurate measurement method of photogrammetry to investigate these aspects of Buddhist prang architecture during the Ayutthaya period.

This study not only utilizes research on historical documents, architectural history, and art history but also emphasizes collecting field data of intact monuments during the Ayutthaya period. The monuments consist of twenty principal prangs, subsidiary prangs, and some other significant prangs. The data is used to create comparative analytical diagrams of forms, proportions, and relationships of the prangs, linking them to other relevant evidence.

Results of the study reveal that Buddhist prangs during the Ayutthaya period can be classified into eight different types based on their forms and proportional relationships. These various types have interesting developmental connections as follows.

The first type is the prangs of Nga Niam style, influenced by the architecture and art of the pre-Ayutthaya and Khmer period. Their characteristics were dated to early Ayutthaya period.

The second type includes small to medium-sized Nga Niam style prangs. These prangs derived characteristics from the first type.

The third type comprises large-sized Nga Niam style prangs with a stepped base and a *chan asadong* [neck of the prang decorated with sculptures]. Their characteristics are dated to early Ayutthaya period and influenced by architecture and art of pre-Ayutthaya period.

The fourth type consists of medium to large-sized Nga Niam style prangs with a *chom hae* base [curved pyramid shape]. They were derived from the third type prangs.

The fifth type encompasses large-sized Nga Niam style prangs with a stepped base but without a *chan asadong*. They were developed from the third type.

The sixth type comprises Nga Niam style prangs adapted to the Fak Khao Pot style. These prangs were originally of the Nga Niam style during the early Ayutthaya period but were later restored in the late Ayutthaya period, with the spire prolonged to become a Fak Khao Pot style prang.

The seventh type includes prangs of the Fak Khao Pot style, influenced by the art of the early Ayutthaya period. They have slim appearance and their elements resemble to prangs of early Ayutthaya period.

The eighth type consists of prangs of the Fak Khao Pot style, which were widely built during the late Ayutthaya period. These prangs have a slim appearance, mostly in small sizes. This type served as the inspiration for prangs during the early Rattanakosin period

Keywords: Buddhist Prang, Ayutthaya Period, Shape, Scale and Proportion, Photogrammetry, Development

1. บทนำ

พุทธปราสาท คือ สถาปัตยกรรมรูปแบบปราสาทที่สถาปนาขึ้นเพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า หรือ สิ่งสำคัญอื่น ๆ ในพุทธศาสนา เช่นเดียวกับเจดีย์จึงเรียกได้ อีกชื่อหนึ่งว่า เจดีย์ทรงปราสาท และเรียกโดยทั่วไปว่า “ปราสาท” แม้คำว่า “ปราสาท” ไม่ได้หมายถึงรูปทรงหรือรูปร่าง และเป็นคำที่ยังไม่ยุติว่ามีที่มาจากอะไร² แต่สิ่งที่นักวิชาการส่วนใหญ่ยอมรับ คือ รูปลักษณะของปราสาทนั้น มีพัฒนาการมาจากปราสาทเขมร โดยปราสาท มีความหมายว่า เรือนชั้น อันเป็นภาพแทนของคติจักรวาลที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง รูปลักษณะของปราสาทจึงสะท้อนรูปทรงของภูเขาและสวรรค์ที่ซ้อนชั้นในแนวดิ่ง ส่วนยอดตั้งแต่ชั้นครุฑไล่ขึ้นไปเป็นเรือนซ้อนชั้นที่สื่อถึงวิมานของเทพ 6 ชั้น สัญลักษณ์ดังกล่าวยังสืบทอดมาถึงปราสาท หากแต่แก่นสารของปราสาท คือ การบรรจุพระธาตุลงในกรุ³ ส่วนปราสาท คือ การประดิษฐานรูปเคารพในห้วงครรภคฤหะ

พุทธปราสาทสมัยอยุธยาเป็นหนึ่งในประเด็นหลักของการวิจัยด้านประวัติศาสตร์ศิลปะสถาปัตยกรรมมาโดยตลอด เนื่องจากเป็นสถาปัตยกรรมที่ถูกสร้างขึ้นอย่างแพร่หลายและกว้างขวางภายในพระนครศรีอยุธยา ชานพระนคร และเมืองสำคัญในอาณาจักรอยุธยาปราสาทหลายองค์เป็นองค์ประกอบสำคัญของวัดหลายองค์มีความสำคัญในระดับเมืองและรัฐ ทั้งเป็นเจดีย์ที่มีรูปแบบเฉพาะที่น่าสนใจ มีพัฒนาการที่โดดเด่นตลอดสมัยอยุธยา รวมไปถึงสมัยก่อนอยุธยา และสมัยหลังอยุธยา

ทั้งนี้การศึกษาศิลปะสถาปัตยกรรมพุทธปราสาทสมัยอยุธยาที่ผ่านมาส่วนใหญ่เป็นเรื่องรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม ส่วนการวิจัยเรื่องรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์พบค่อนข้างน้อย เหตุผลส่วนหนึ่งคงเป็นเพราะการเก็บข้อมูลรังวัดอย่างละเอียดด้วยมือและอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านมายังมีข้อจำกัดในการ

วัดระยะทั้งทางราบและทางตั้ง โดยเฉพาะส่วนที่อยู่สูงกว่าระดับมนุษย์ปกติ ทำให้การรังวัดมีโอกาสคลาดเคลื่อน และต้องใช้เวลาในการจัดเก็บข้อมูล การจัดทำแบบสถาปัตยกรรมจึงต้องใช้การคาดคะเนและทักษะความชำนาญ ในการขึ้นทรงและเขียนแบบ ซึ่งยากต่อการตรวจสอบเรื่องความแม่นยำ

แต่อย่างไรก็ตามการวิจัยพุทธปรางค์สมัยอยุธยาผ่านมุมมองรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ในครั้งนี้จะก้าวหน้ามากขึ้นกว่าในอดีตอย่างมาก เนื่องด้วยแบบแสดงภาพสถาปัตยกรรมพุทธปรางค์ที่ได้จากการนำเทคนิคโฟโตแกรมเมตรี (photogrammetry) มาใช้ในการรังวัดย่อมให้ผลลัพธ์ที่มีความแม่นยำ และส่งผลให้การศึกษาวิเคราะห์ถึงความคล้ายและความแตกต่างโดยภาพรวมของพุทธปรางค์จากเบาะแสเรื่องรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ของปรางค์แต่ละองค์นำไปสู่ข้อเสนอเรื่องพัฒนาการพุทธปรางค์เชิงลึกได้อย่างน่าสนใจ

2. ทบทวนกรอบแนวคิดเรื่องพัฒนาการพุทธปรางค์สมัยอยุธยา

พัฒนาการพุทธปรางค์สมัยอยุธยาสัมพันธ์กับการแบ่งยุคสมัยประวัติศาสตร์ศิลปะไทยที่มีพื้นฐานมาจากการศึกษาร่วมกันในสาขาประวัติศาสตร์โบราณคดี และประวัติศาสตร์ศิลปะ ที่ต้องการสืบค้นตัวตนและอดีตของรัฐสยาม ผู้นำในการศึกษาค้นคว้า คือ กลุ่มชนชั้นผู้ปกครองสยามที่ได้แลกเปลี่ยนความรู้กับนักวิชาการต่างประเทศ ตัวอย่างการศึกษาที่เป็นรูปธรรมชัดเจน เช่น หนังสือตำนานพุทธเจดีย์สยาม (1926 | 2469)⁴ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร (1928 | 2471) ผลงานของยอร์ช เซเดส์ (Georges Coedès) ทั้งสองเล่มเป็นรากฐานและกรอบแนวคิดในการศึกษางานประวัติศาสตร์ศิลปะสถาปัตยกรรมไทยมาอย่างต่อเนื่องจนเป็นงานวิชาการกระแสหลักมาจนถึงทุกวันนี้⁵ โดยกรอบแนวคิดนี้ใช้รูปแบบและลวดลายเป็นหลักฐานสำคัญในการอธิบายพัฒนาการของศิลปะสถาปัตยกรรม ซึ่งในปัจจุบันนิยมแบ่งยุคสมัยศิลปะของอยุธยาออกเป็น 3 ช่วงเวลา ดังนี้

สมัยอยุธยาตอนต้น ช่วงปี 1350-1488 | 1893-2031 ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง)–สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เป็นช่วงที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสมัยลพบุรีหรือศิลปะเขมรในประเทศไทย ทำให้มีความนิยมสร้างมหาธาตุรูปแบบเจดีย์ทรงปรางค์

ภาพ/Fig 1

การอธิบายพัฒนาการ
ปราสาทและปรางค์
ในประเทศไทยผ่านรูปทรง
3 ลักษณะ คือ ทรงศิขระ
ทรงงาเนียม และ
ทรงฝักข้าวโพด

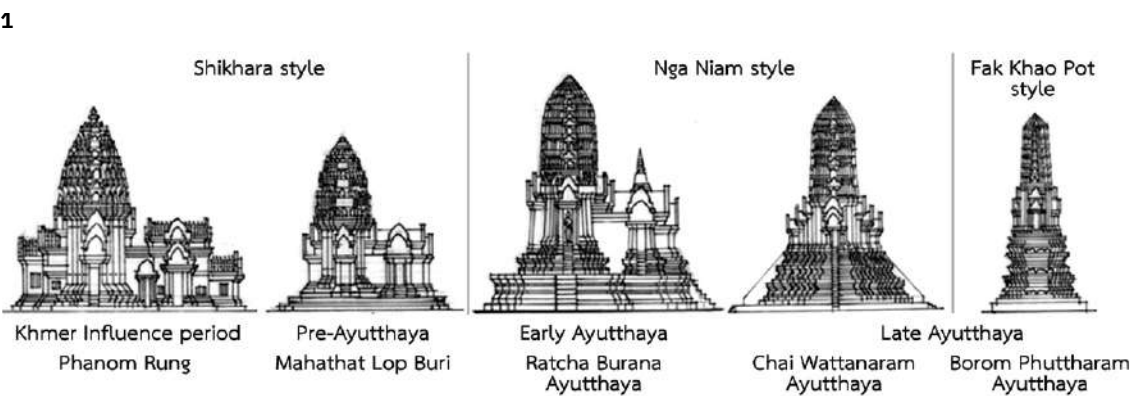
The development of
prasats and prangs’
shapes has been
traditionally explained in
a linear progression of
three types: Shikhara style
(Khmer *prasat* or ancient
Khmer tower), Nga Niam
style [short elephant
tusk-shaped tower],
and Fak Khao Pot style
[corn-cob-shaped tower].

สมัยอยุธยาตอนกลาง ช่วงปี 1488-1628 | 2031-2171 ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3–สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เป็นช่วงที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสมัยสุโขทัยจึงนิยมสร้างเจดีย์อย่างลังกา

สมัยอยุธยาตอนปลาย ช่วงปี 1630-1767 | 2173-2310 ตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง–สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ โดยในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้น ทรงอิทธิพลศิลปะเขมรกลับมาได้รับความนิยม จึงมีการสร้างเจดีย์ทรงปรางค์อีกครั้ง แต่เมื่อเข้าสู่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศจะเป็นช่วงเวลาที่เน้นการปฏิสังขรณ์⁶

ในมิติของรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ของพุทธปรางค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพจากปราสาทมาสู่ปรางค์ว่ามีพัฒนาการรูปแบบศิลปะและสถาปัตยกรรมแบ่งได้เป็น 3 ลำดับได้แก่ ชั้นที่ 1 ปราสาทเขมรมีลักษณะอันสั้น เปรียบได้กับงาช้างเนียมที่มีงาดูจาวมะพร้าว ชั้นที่ 2 ปรางค์ไทยโบราณ ที่นำรูปแบบปรางค์เขมรมาปรับด้วยการไขทรงให้สูงผอม เปรียบดังงาช้างเนียมที่มีงาดูห้วนลิ้น ชั้นที่ 3 ปรางค์ไทยชั้นหลังที่ผู้สร้างไม่มีความหมายเดิมของปรางค์แล้ว ปรางค์จึงมีลักษณะผอมสูง คล้ายดุ้นแสม⁷ หรือคล้ายฝักข้าวโพด⁸

แนวคิดของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ถือเป็นรากฐานในการใช้อธิบายพัฒนาการของรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ของปราสาทและปรางค์ในปัจจุบันที่เรียกปราสาทเขมรว่าทรงศิขระ ปรางค์ไทยโบราณ ว่าทรงงาเนียม และปรางค์ไทยชั้นหลังว่าทรงฝักข้าวโพด เฉพาะสมัยอยุธยาพัฒนาการของปรางค์ถูกเล่าเรื่องแบบเป็นเส้นตรงผ่านทรงงาเนียมและทรงฝักข้าวโพด ซึ่งผู้วิจัยมองว่าเป็นการการเล่าเรื่องแบบยอกที่ไม่เพียงพอต่อการอธิบายความหลากหลายและพัฒนาการอันซับซ้อนของพุทธปรางค์สมัยอยุธยา จึงจำเป็นต้องทบทวนและต่อยอดการศึกษาให้ก้าวหน้ามากขึ้น

3. การศึกษาพุทธปรางค์สมัยอยุธยาที่ผ่านมา

สมัยก่อนอยุธยาในช่วงประมาณปลายศตวรรษที่ 13-ต้นศตวรรษที่ 14 (พุทธศตวรรษที่ 19) พุทธปรางค์ได้ปรากฏขึ้นแล้วที่เมืองละโว้ ซึ่งขณะนั้นเป็นรัฐอิสระ⁹ โดยปรางค์วัดมหาธาตุถือเป็นปรางค์องค์สำคัญที่สุด และประดิษฐานเป็นประธานในรูปแบบปรางค์ 3 องค์ ประกอบด้วย ปรางค์ประธาน องค์ใหญ่ตั้งตรงกลาง และมีปรางค์บริวารขนานข้างซ้าย-ขวา (ปีกปรางค์) ปรางค์ทั้ง 3 องค์น่าจะได้รับอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมเขมรสมัยบายน ทั้งนี้จากหลักฐานการขุดค้นทำให้ทราบว่าปรางค์ประธานสร้างขึ้นก่อนแล้วปีกปรางค์จึงถูกสร้างในลำดับถัดมา แต่อายุสมัยไม่ต่างกันมากนัก¹⁰ น่าเสียดายที่ปีกปรางค์พังทลายไปหมดแล้ว และจากรูปถ่ายเก่าทำให้พออนุมานได้ว่ามีรูปลักษณะคล้ายกับปรางค์บริวารที่กรมศิลปากรกำหนดชื่อว่า ปรางค์หมายเลข 16 ค นอกจากที่วัดมหาธาตุแล้วในบริเวณไม่ไกลกันนักพบปรางค์อายุสมัยใกล้เคียงกันอีกองค์หนึ่งที่วัดนครโกษา

นอกจากที่เมืองละโว้แล้วในสมัยสุโขทัยก็พบปรางค์สมัยก่อนอยุธยาเช่นเดียวกัน ได้แก่ ปรางค์ประธานแบบ 3 องค์ ที่วัดศรีสวายและวัดพระพายหลวง เมืองเก่าสุโขทัย ทั้ง 2 แห่ง เป็นเทวสถานมาก่อน และถูกแปลงให้เป็นพุทธสถาน

จนกระทั่งเข้าสู่สมัยอยุธยา ตั้งแต่การก่อตั้งจนถึงสิ้นกรุง เจริญทรงปรางค์ได้ถูกสร้างขึ้นเป็นจำนวนมากอย่างแพร่หลาย ทั้งในพระนครศรีอยุธยา ศูนย์กลางของรัฐ ไปจนถึงหัวเมืองต่าง ๆ ปรางค์เหล่านี้มีการศึกษามาแล้วมากพอสมควร ดังที่จะกล่าวต่อไปนี้

3.1 มหาธาตุหลักประธานของพระนคร: ข้อสันนิษฐานที่แตกต่าง

ที่พระนครศรีอยุธยาพบปรางค์ที่เป็นประธานของวัดกว่า 20 องค์ ในจำนวนนี้ 5 องค์ ถูกยกย่องให้เป็นมหาธาตุหลักประธานของพระนครและพระเกียรติยศแห่งกรุงศรีอยุธยา¹¹ ได้แก่ วัดมหาธาตุ วัดพระราม วัดราชบูรณะ วัดสมรโกฏ (วัดสมณโกฏฐาราม) และ วัดพุทไธศวรรย์

เฉพาะวัดมหาธาตุ วัดพระราม วัดราชบูรณะ และวัดพุทไธศวรรย์ ถูกระบุในพระราชพงศาวดารว่าสร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้น งานวิจัยกระแสหลักสรุปไปในทิศทางเดียวกันว่า วัดพระราม สร้างระหว่างรัชกาลสมเด็จพระราเมศวรครองราชย์ครั้งที่ 1 จนถึงสมัยพระองค์ครองราชย์ครั้งที่ 2¹² ต่อมาวัดได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์อีกหลายครั้ง องค์ปรางค์มีการต่อเติมในสมัยอยุธยาตอนปลาย¹³ จนส่วนยอดปรางค์กลายเป็นทรงฝักข้าวโพดอย่างชัดเจน¹⁴

วัดมหาธาตุ สร้างในปี 1374 | 1917 สมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราช (ขุนหลวงพะงั่ว) กระทั่งปี 1606 | 2149¹⁵ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ปรางค์ประธานพังทลายลงมาถึงชั้นอัสดง¹⁶ ต่อมาในปี 1633 | 2176 สมัยอยุธยาตอนปลาย สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการบูรณปฏิสังขรณ์พระมหาธาตุแห่งนี้¹⁷ ก่อนถล่มอีกครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์จนเหลือเพียงส่วนฐานและเรือนธาตุเพียงบางส่วน

วัดราชบูรณะ สร้างในปี 1424 | 1967 โดยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา)¹⁸ เยเรเมียส ฟาน ฟลิต (Jeremias Van Vliet) พ่อค้าชาวดัตช์ บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (Dutch East India Company) ที่เข้ามาสยามในสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง อธิบายว่า วัดราชบูรณะมีรูปร่างและขนาดเหมือนกับวัดมหาธาตุ¹⁹

วัดพุทไธศวรรย์ สร้างในปี 1353 | 1896 โดยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ณ ตำหนักเวียงเหล็ก²⁰ โดยปรางค์น่าจะถูกรบูรณะในสมัยอยุธยาตอนปลาย²¹

ทั้ง 4 วัดที่กล่าวมาถูกอธิบายว่ามีแผนผังแบบสมัยอยุธยาตอนต้นที่ประกอบด้วย เจริญทรงปรางค์เป็นประธานของวัด มีระเบียงล้อมรอบ มีวิหารหลวงอยู่ด้านหน้า²² และองค์ปรางค์มีห้องเรือนธาตุที่สามารถเข้าไปได้

ส่วน **วัดสมณโกฏฐาราม** มหาธาตุหลักประธานของพระนครอีกองค์หนึ่ง แม้จะไม่มีประวัติการสร้าง²³ และปัจจุบันพังทลายเกือบทั้งองค์ แต่ภาพถ่ายเก่าที่ยังเห็นปรางค์ในสภาพค่อนข้างสมบูรณ์นั้น มีรูปแบบคล้ายปรางค์สมัยอยุธยาตอนต้น เช่น ปรางค์ประธานวัดสัสมและวัดลังกา

ในเรื่องอายุสมัยมีความเห็นของพิริยะ ไกรฤกษ์ ที่ค้านว่าการนำข้อมูลจากพระราชพงศาวดารมาเป็นหลักฐานหลักในการระบุปีสร้างของวัดมหาธาตุ วัดพระราม วัดราชบูรณะ และวัดพุทไธศวรรย์ อาจทำให้ได้ข้อสรุปที่ผิดพลาด เพราะพระราชพงศาวดารเป็นเอกสารที่มักถูกแก้ไขในสมัยหลัง พิริยะจึงเห็นว่าควรใช้แผนที่และเอกสารร่วมสมัยของชาวต่างชาติมาเป็นหลักฐานหลักมากกว่า โดยเสนอว่าปราสาทประธานวัดมหาธาตุ วัดพระราม วัดราชบูรณะ และวัดพุทไธศวรรย์ ถูกสร้างในสมัยอยุธยาตอนปลายช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองถึงสมเด็จพระนารายณ์²⁴

อย่างไรก็ตามหลักฐานที่พิริยะใช้เป็นหลักมีข้อด้อยเช่นกัน ตัวอย่างแผนที่อยุธยาของโยฮันเนส วิงโบนส์ (Johannes Vingboons) ที่พิริยะเลือกใช้เป็นหลักฐานหลักในกรณีวัดพระราม วัดราชบูรณะ และวัดมหาธาตุนั้น จากข้อเท็จจริงที่วิงโบนส์ไม่เคยเดินทางมาสยาม การเขียนจึงเป็นการปะติดปะต่อจากคำบอกเล่าและภาพร่างของเหล่านักเดินทางและพ่อค้า ตัวแผนถูกทำขึ้นเพื่อประดับตกแต่งสำนักงานของบริษัทอินเดียตะวันออกของดัทช์ให้ดูหรูหราเป็นสำคัญ²⁵ มากกว่าการใช้งานเป็นแผนที่จริง ภาพจึงไม่จำเป็นต้องถูกต้องทั้งหมด จุดที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่าผิดไปจากความเป็นจริง เช่น พื้นที่ทิศตะวันตกเฉียงใต้ของพระนครได้หายไปจากแผนที่อย่างสิ้นเชิง²⁶ นอกจากนี้มีผู้ศึกษาตีความแผนที่ฉบับนี้ โดยมีผลสรุปที่แตกต่างจากพิริยะอีกด้วย²⁷ ดังนั้นไม่ว่าจะพระราชพงศาวดารแผนที่ และเอกสารต่างชาติ หรือหลักฐานใด ๆ ก็ตาม ย่อมมีโอกาสให้ข้อมูลคลาดเคลื่อนได้ไม่ต่างกัน เป็นหน้าที่ของนักวิชาการที่จะต้องคัดกรองข้อมูลหลักฐานต่าง ๆ ไปใช้ศึกษาวิจัย

3.2 พุทธปราสาทในพระนคร: ความหลากหลายของรูปแบบ

นอกจากมหาธาตุหลักประธานของพระนครแล้ว กรุงศรีอยุธยา ยังมีปราสาทประธานที่มีขนาดใหญ่เทียบเท่ากับมหาธาตุ (หัวข้อ 3.1) อีกหลายองค์ ที่รู้จักกันดี คือ **วัดไชยวัฒนาราม** ที่สร้างขึ้นในปี 1630 | 2173 สมัยอยุธยาตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง²⁸ โดยการออกแบบของวัดไชยวัฒนารามมีการนำแบบแผนศิลปะสถาปัตยกรรมเขมรมาใช้อย่างเข้มข้นอีกครั้งหนึ่ง ตั้งแต่คติ แผนผัง ไปจนถึงองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม

บางอย่าง²⁹ ส่วนปราสาทประธานและบริวารมีรูปลักษณะแบบปราสาทไทยแล้ว ทั้งนี้สมเด็จพระยาดำรงฯ และนักวิชาการกระแสหลักกลุ่มหนึ่ง มีความเห็นว่าปราสาทประธานวัดไชยวัฒนาราม คือการกลับมานิยมใช้เจดีย์ทรงปราสาทเป็นประธานของวัดอีกครั้งหนึ่ง หลังจากทีสมัยอยุธยากลางนิยมสร้างเจดีย์ทรงกลมเป็นประธานของวัด³⁰

ต่อมามีนักวิชาการอีกกลุ่มหนึ่งมีความเห็นค้านว่าความนิยมในการสร้างปราสาทประธานไม่ได้ขาดช่วงในสมัยอยุธยาตอนกลาง และเสนอว่าปราสาทประธาน **วัดวรเชตุเทพบารุง** ที่ตั้งอยู่นอกเกาะเมืองไปทางทิศตะวันตก สร้างสมัยอยุธยาตอนกลาง โดยใช้การวิเคราะห์รูปแบบและลวดลาย³¹ นอกจากนี้ในเอกสารโบราณมีการกล่าวถึงวัด “วรเชษฐาราม” ที่สร้างโดยสมเด็จพระเอกาทศรถในปี 1593 | 2136 แต่เนื่องจากมีวัดชื่อคล้ายกัน 2 แห่ง คือ วัดวรเชตุเทพบารุงแห่งนี้ และวัดเชษฐารามที่ตั้งในเกาะเมือง ประเด็นนี้จึงยังเป็นที่ถกเถียงกันมาจนถึงปัจจุบัน³²

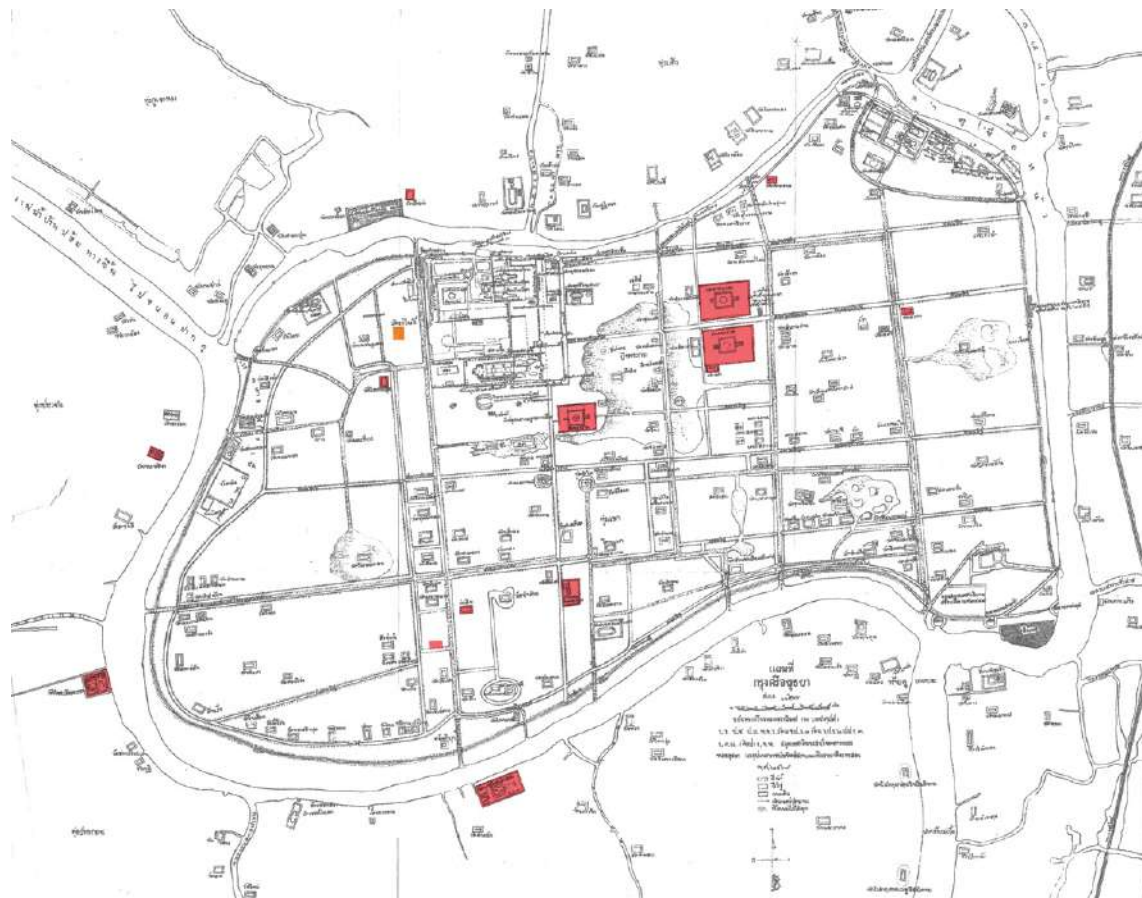
นอกจากปราสาทสมัยอยุธยาที่กล่าวข้างต้น ปราสาทประธานองค์อื่น ๆ ส่วนใหญ่จะมีขนาดกลางหรือขนาดเล็ก และขาดข้อมูลประวัติการก่อสร้าง เช่น **วัดเชิงท่า** ที่มีปราสาทรูปแบบพิเศษ ลักษณะเป็นปราสาทจัตุรมุขยอดปราสาท จึงมีนักวิชาการศึกษารูปแบบแล้วเสนอว่าปราสาทสร้างสมัยอยุธยาตอนต้นรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ³³ แล้วถูกสร้างมุขทั้งสี่เติมเข้ามาในสมัยอยุธยาตอนปลาย³⁴ **วัดกษัตราธิราช** ที่มีปราสาทประธานสภาพสมบูรณ์ เนื่องจากถูกบูรณะในสมัยรัตนโกสินทร์หลายครั้ง³⁵ และ**วัดวรโพธิ์** ที่มีฐานปราสาทขนาดใหญ่ ซึ่งน่าจะสร้างไม่เสร็จ

ในกรณีปราสาทประธานขนาดกลางถึงขนาดเล็กในพระนครนอกจากที่กล่าวมานั้น ยังมีปราสาทอีกเป็นจำนวนมากแต่ส่วนใหญ่ไม่มีประวัติการสร้างเช่นกัน มีเพียง**วัดบรมพุทธาราม** ที่เรากลับมาว่าวัดสร้างขึ้นในปี 1689 | 2232 รัชกาลสมเด็จพระเพทราชา³⁶ โดยปราสาทตั้งอยู่หน้าอุโบสถ รูปทรงแบบฝักข้าวโพด มีขนาดเล็ก ผอมเพรียว ไม่มีห้องเรือนธาตุให้เข้าไปได้ ซึ่งลักษณะเหล่านี้แตกต่างจากปราสาทสมัยก่อนหน้าอย่างชัดเจน และนับตั้งแต่นี้วัดในสมัยอยุธยาปลายจะใช้ปราสาทในฐานะบริวาร ไม่ได้เป็นประธานของวัดเช่นเดิมอีกต่อไป

อย่างไรก็ตามปราสาทขนาดกลางถึงขนาดเล็กที่ถูกสันนิษฐานว่าสร้างในสมัยอยุธยาตอนต้นก็มีเช่นกัน เช่น ปราสาทประธาน**วัดลังกา วัดส้ม วัดนก วัดโลกยสุธาราม** ฯลฯ ซึ่งนักวิชาการหลายท่านพิจารณาจากแผนผังวัด รูปแบบและลวดลายตกแต่งปราสาทลักษณะห้องเรือนธาตุที่สามารถเข้าไปได้ แล้วเสนอว่าเป็นรูปแบบสมัยอยุธยาตอนต้น³⁷

นอกจากนั้นปราสาทประธานสมัยอยุธยาบางแห่งมีรูปแบบพิเศษ เช่น ปราสาทประธาน**วัดเจ้าพรหมณ์** ที่สามารถเดินเข้าห้องเรือนธาตุได้จากวิหารด้านหน้าโดยตรง **วัดท่าทราย** ที่ทำเป็นปราสาทรูปทรง 8 เหลี่ยม **วัดเกษ** มีปราสาทประธานฐานสูง โดยปัจจุบันถูกบูรณะจนผิดรูปแบบไปแล้ว

2

ภาพ/ Fig 2

ตำแหน่งปราสาทประธาน
ในพระนครศรีอยุธยา

Location of principal
prangs in Ayutthaya city

3.3 พุทธปราสาทหัวเมืองฝ่ายเหนือ³⁸: ตัวแทนรูปแบบปราสาทสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ?

พุทธปราสาทประธานหัวเมืองฝ่ายเหนือมีจำนวนไม่มากนักแต่ล้วนมีความสำคัญในระดับเมือง ซึ่งนักวิชาการกระแสหลักมักจะเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ช่วงที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสวยราชย์อยู่ที่เมืองพิษณุโลก และทรงสร้างวิหารรวมถึงทรงผนวชที่**วัดจุฬามณี** เมื่อปี 1465 | 2008 ส่วนปราสาทประธานมีนักวิชาการหลายท่านวิเคราะห์จากรูปแบบ องค์ประกอบ เทคนิคการก่อศิลาแลง และลวดลายแล้วเห็นสอดคล้องกันว่าสร้างในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโดยได้รับอิทธิพลจากปราสาทประธานที่วัดมหาธาตุลพบุรี³⁹ แต่น่าเสียดายที่ยอดปราสาทหักหายไปทั้งหมดแล้ว

มีปราสาทประธานอีก 2 แห่งที่นักวิชาการกระแสหลักเห็นว่าเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้แก่ ปราสาทประธานที่**วัดมหาธาตุพิษณุโลก** ซึ่งนักวิชาการเสนอว่าพระองค์ทรงปฏิสังขรณ์⁴⁰ จากการแปลงเจดีย์ดอกบัวตูมที่สร้างโดยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) เมื่อแล้วเสร็จจึงทรงจัดงานสมโภชในปี 1482 | 2025⁴¹ และปราสาทประธานที่**วัดมหาธาตุ เซลียง** เมืองสวรรคโลก หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล สันนิษฐานว่าสร้างสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถซ้อนทับบริเวณศาสนสถานเขมรโดยปราสาทถูกบูรณะเพิ่มเติมในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ⁴²

3.4 พุทธปราสาทหัวเมืองรอบพระนคร: ข้อสันนิษฐานจากรูปแบบและลวดลาย

ปราสาทประธานในหัวเมืองรอบพระนครล้วนขาดแคลนเอกสารทางประวัติศาสตร์ นักวิชาการส่วนใหญ่จึงใช้การวิเคราะห์รูปแบบและลวดลายเพื่อเสนอความเห็น โดยหัวเมืองและปราสาทประธานสำคัญต่าง ๆ ที่ควรกล่าวถึงมีดังนี้

หัวเมืองชั้นในทางด้านทิศเหนือ⁴³ วัดมักสร้างอยู่ใกล้แม่น้ำสายต่าง ๆ ที่เชื่อมไปถึงพระนครศรีอยุธยาได้ วัดที่มีปราสาทประธาน ได้แก่ **วัดหน้าพระธาตุ** ตั้งอยู่บริเวณเมืองเก่าสิงห์บุรี ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา พุทธปราสาทประธานในวัดนี้ถูกสันนิษฐานอายุสมัย

จากนักวิชาการหลายท่าน ด้วยการเปรียบเทียบรูปแบบและลวดลาย แต่ได้ผลสรุปแตกต่างกันออกเป็น 2 ความเห็น โดยความเห็นหนึ่งเสนอว่าสร้างในสมัยอยุธยาตอนต้น ส่วนอีกความเห็นหนึ่งค้านว่าสร้างในสมัยอยุธยาตอนกลาง⁴⁴

วัดพระปรางค์ ตั้งอยู่ในอำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรีในปัจจุบัน ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน้อย (แม่น้ำสาขาของแม่น้ำเจ้าพระยา) นักวิชาการหลายท่านเสนอว่าปรางค์ประธานสร้างในสมัยอยุธยาตอนต้น จากการพิจารณาองค์ประกอบ เทคนิคการก่ออิฐ⁴⁵ และการเชื่อมโยงกับอายุสมัยกับเตาแม่น้ำน้อยที่ตั้งอยู่ใกล้ ๆ กัน⁴⁶

วัดสองพี่น้อง ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน้อย เมืองสรรคบุรี ปัจจุบัน คือ ส่วนหนึ่งของจังหวัดชัยนาท โดย น. ณ ปากน้ำ เสนอว่าพระพุทธรูปปูนปั้นตรงจรนำเรือนธาตุของปรางค์ประธานเป็นศิลปะอุททอง (สมัยก่อนอยุธยา) ส่วนสันติ เล็กสุขุมวิเคราะห์ลวดลายปรางค์แล้วเสนอว่าอยู่ในสมัยอยุธยาตอนต้น ต่อมา โทโมฮิโตะ ทะคะตะ ได้ศึกษาแล้วสนับสนุนข้อเสนอของสันติ พร้อมอธิบายเพิ่มเติมว่าปรางค์มีรูปแบบใกล้เคียงกับปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ และปรางค์บริวารบางองค์ที่วัดมหาธาตุ อยุธยา⁴⁷

วัดโบสถ์ ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำที่อยู่ระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำท่าจีน ในอำเภอสสามโก้ จังหวัดอ่างทอง ปัจจุบันยอดหักหายไป⁴⁸

หัวเมืองทางด้านทิศตะวันตก พุทธปรางค์ที่ได้รับความสนใจเป็นพิเศษ คือ **วัดมหาธาตุสุพรรณบุรี** ที่มีปรางค์ประธานขนาดใหญ่ และแผนผังแบบอยุธยาตอนต้นตามนิยามของนักวิชาการกระแสหลักโดยปรางค์องค์นี้มีการค้นพบจารึกลานทองแต่เนื่องจากข้อความไม่สมบูรณ์จึงมีการตีความไปหลายแนวทาง แนวทางแรก น. ณ ปากน้ำ เสนอว่าปรางค์ประธานสร้างสมัยก่อนอยุธยาเพราะมีผังแบบเดียวกับวัดมหาธาตุ ลพบุรี และตัวปรางค์ก่ออิฐแบบสอดิน⁴⁹ แนวทางที่ 2 มีนักวิชาการหลายท่านเสนอว่าปรางค์ประธานสร้างสมัยอยุธยาตอนต้น แต่ในรายละเอียดข้อเสนอแตกต่างกัน เช่น ข้อเสนอหนึ่งเชื่อว่าพระปรางค์ประธานสร้างโดยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) และซ่อมโดยสมเด็จพระ

พระบรมไตรโลกนาถ ส่วนอีกข้อเสนอหนึ่งกล่าวว่าสร้างโดยสมเด็จพระนครินทราธิราช และซ่อมโดยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา)⁵⁰ นอกจากนี้ยังมีแนวทางที่ 3 ที่เสนอว่าปรางค์ประธานองค์ที่เห็นในปัจจุบันถูกสร้างในสมัยอยุธยาตอนปลาย⁵¹

ในสุพรรณบุรียังมีพุทธปรางค์สภาพสมบูรณ์อีกแห่งหนึ่ง คือ **วัดพระธาตุ ศาลาขาว** ที่อยู่ห่างไปทางทิศตะวันตกของวัดมหาธาตุสุพรรณบุรีพอสมควรและถัดออกไปทางทิศตะวันตกที่เมืองกาญจนบุรี พบพุทธปรางค์สำคัญ 2 แห่ง คือ ปรางค์ประธาน **วัดเขารักษ์** ซึ่งถูกซ่อมแซมจนมีสภาพสมบูรณ์ และปรางค์ประธาน **วัดขุนแผน** ที่ปัจจุบันยอดหักหายไปบางส่วน

พุทธปรางค์หัวเมืองปากใต้ หมายถึงหัวเมืองทางใต้ของรัฐอยุธยา บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างที่อยู่ระหว่างพระนครศรีอยุธยา กับชายฝั่งทะเลอ่าวไทยตอนบน⁵² เมืองเหล่านี้พบปรางค์สำคัญสมัยอยุธยาหลายแห่ง แต่ถูกซ่อมแปลงอย่างมากในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ **พระประทมน**และ**พระประโทน** เมืองนครไชยศรี, ปรางค์ประธาน **วัดมหาธาตุ** เมืองเพชรบุรี และ**วัดปรางค์หลวง** นนทบุรี องค์หลังนี้แม้จะมีรูปแบบและลวดลายสมัยอยุธยาตอนกลาง⁵³ แต่รูปทรงของปรางค์ประธานเปลี่ยนแปลงไปมากเมื่อเทียบกับภาพเก่า

ส่วนปรางค์ประธานสำคัญที่ยังมีลักษณะทางกายภาพและรูปทรงเป็นแบบสมัยอยุธยา พบอยู่ 2 แห่งที่เมืองราชบุรี ได้แก่ **วัดมหาธาตุราชบุรี** วัดแห่งนี้มีโบราณสถานหลายสมัยบางกลุ่มสร้างในสมัยบายัน ส่วนกลุ่มที่สร้างสมัยอยุธยามีปรางค์ประธานเป็นศูนย์กลางและบริวาร 7 ทิศ ได้แก่ เจดีย์มุมฐานแปดเหลี่ยมจำนวน 4 องค์ (ที่ปัจจุบันพังทลายไปหมดแล้ว) และปรางค์ทิศ 3 องค์ คือ ทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตก อย่างไรก็ตามเอกสารสมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ 2 ได้บันทึกว่าแต่เดิมวัดแห่งนี้มีปรางค์บริวารทั้ง 4 ทิศ แต่ปรางค์ทิศตะวันออกถูกรื้อออกไปเพื่อทำมุขหน้าและบันไดทางขึ้นองค์ปรางค์ประธาน ข้อมูลดังกล่าวนี้ประกอบกับการตีความหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดีและการวิเคราะห์รูปแบบและลวดลายทำให้มีนักวิชาการสันนิษฐานว่าวัดมหาธาตุราชบุรี สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนต้นโดยสมัยแรกประกอบด้วยปรางค์ประธาน 1 องค์ และเจดีย์มุมเป็นบริวาร 4 องค์ อันเป็นแบบแผนเดียวกับวัดราชบูรณะอยุธยา⁵⁴

วัดรัษฎาญิกาวาส ราชบุรี ตั้งอยู่บริเวณที่ราบทุ่งเขาสูง นอกกำแพงเมืองราชบุรีไปทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ปรากฏประธานมีส่วนยอดทรงฝักข้าวโพดที่ยืดยาว และมีการแบ่งชั้นเชิงบาตรมากขึ้น จนดูต่างไปจากแบบแผนทั่วไปในสมัยอยุธยา

ปรากฏที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นเพียงปรากฏประธานที่ได้รับการบูรณะแล้วทั้งนั้น นอกจากนี้ยังมีปรากฏบริวารและปรากฏที่มีความสำคัญอีกเป็นจำนวนนับไม่ถ้วน หลายองค์เป็นปรากฏรูปแบบพิเศษเพียงแคในวัดมหาธาตุลพบุรีแห่งเดียวก็พบทั้งปรากฏศิลป์มะเฟืองและปรากฏรูปแบบพิเศษอื่น ๆ จำนวนมาก

จากการประมวลการศึกษาพุทธปรากฏสมัยอยุธยาทั้งหมดข้างต้นได้แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของลักษณะทางกายภาพของปรากฏ และแนวทางการศึกษาที่ผ่านมาล้วนเน้นไปในเรื่องรูปแบบและลวดลาย ดังนั้นการศึกษารูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์เชิงลึกครั้งนี้จึงมุ่งให้ความสำคัญกับกรณศึกษาปรากฏประธานที่มีสภาพสมบูรณ์จำนวน 20 องค์ปรากฏบริวารและปรากฏที่มีความสำคัญอีกจำนวนหนึ่งที่ยังคงไว้ซึ่งแบบอย่างสมัยอยุธยาเกือบทุกองค์ ทั้งในอยุธยาและหัวเมืองต่าง ๆ (ดูภาพ 6)

4. การก่อรูปพุทธปรากฏสมัยอยุธยา

พุทธปรากฏองค์หนึ่ง ๆ เกิดขึ้นจากการก่อรูปจากแบบสถาปัตยกรรมที่กำกับด้วยรูปทรงแผนผังและระบบโครงสร้างโดยแผนผังกลุ่มปรากฏประธานที่ตั้งอยู่บนฐานไพทีเดียวกันสมัยอยุธยาสามารถแบ่งได้เป็น 3 แบบ ดังนี้

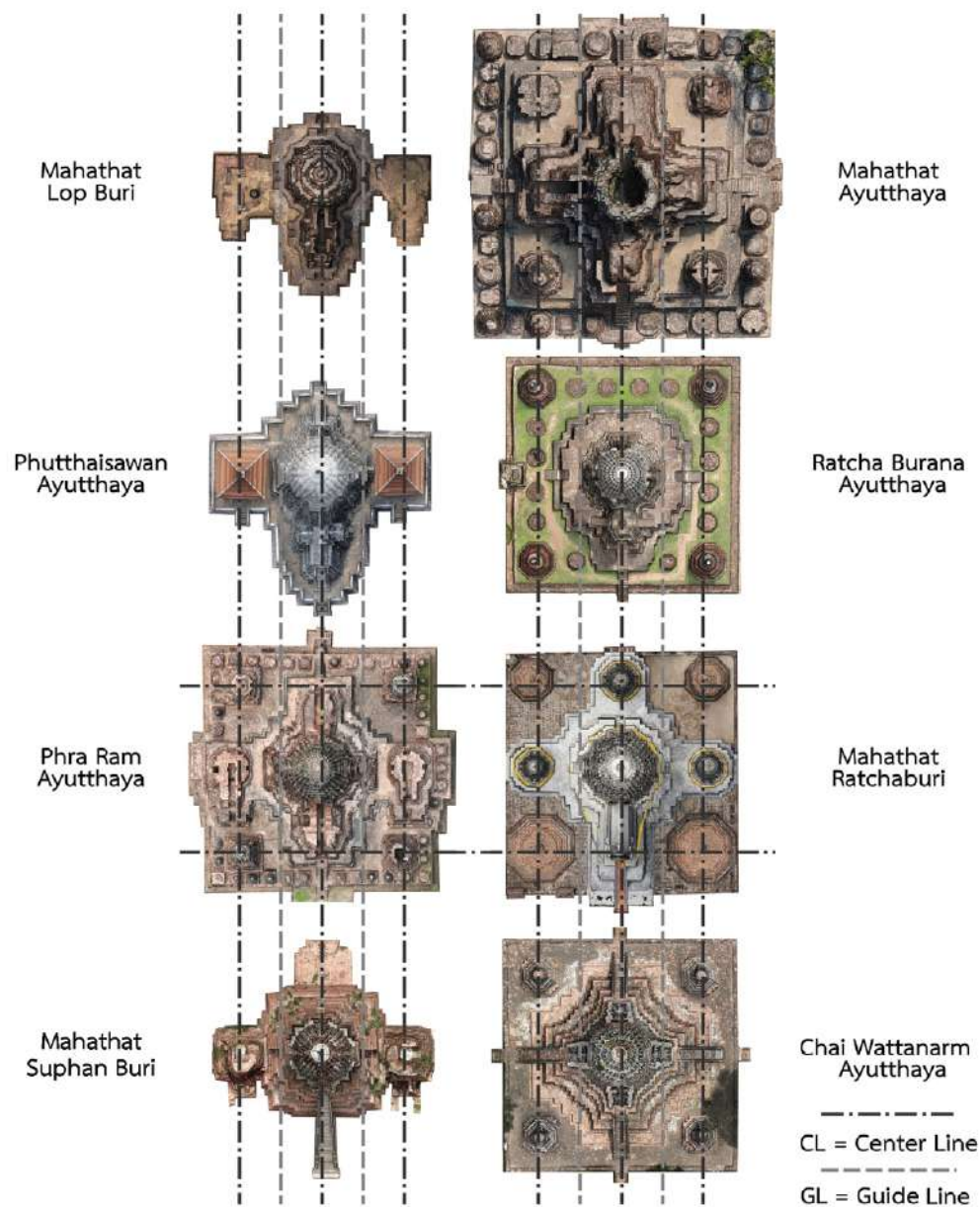
ผังแบบปรากฏ 1 องค์ คือ แบบพื้นฐานและแพร่หลายที่สุด พบทั้งในพระนครและหัวเมืองตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย

ผังแบบปรากฏ 3 องค์ เป็นผังที่มักพบในวัดขนาดใหญ่ โดยทั่วไปนักวิชาการอธิบายว่าพบตั้งแต่ก่อนสมัยอยุธยาถึงสมัยอยุธยาตอนต้น การศึกษาที่ผ่านมามักใช้แผนผังวัดมหาธาตุลพบุรีที่เป็นผังแบบปรากฏ 3 องค์ ไปเปรียบเทียบกับแห่งอื่น ๆ ที่มีลักษณะผังแบบเดียวกัน ได้แก่ วัดมหาธาตุสุพรรณบุรี วัดพุทไธสวรรย์ และวัดพระราม ซึ่งผังของวัดทั้งหมดที่กล่าวมานี้เมื่อนำมาวาง

ภาพ/Fig 3
ตำแหน่งปรากฏประธาน
สมัยอยุธยา

Map of central Thailand
showing location of
principal prangs during
the Ayutthaya period

ภาพ/Fig 4

แผนภาพเปรียบเทียบ

สัดส่วนผังของปราสาท

ประธานแบบปราสาท 3 องค์

และผังแบบปราสาท 1 องค์

มีเจดีย์บริวารมุมและ/หรือ

บริวารทิศ

Comparison of two-typed

architectural plans of

prangs; first type of three

prangs and second type

of one principal and four

satellite prangs

เปรียบเทียบโดยปรับขนาดให้ความกว้างของฐานไพทีเท่ากับ 1 หน่วยเดียวกัน เพื่อพิจารณาสัดส่วนสัมพันธ์ระหว่างกันได้เปิดเผยให้เราเห็นว่าทุกวัดมีสัดส่วนระหว่างระยะแนวศูนย์กลาง (center line) ของปราสาทประธานถึงแนวศูนย์กลางปีกปราสาท กับสัดส่วนความกว้างของเรือนธาตุใกล้เคียงกันมาก และเป็นที่น่าสนใจอีกว่าที่วัดมหาธาตุลพบุรี วัดพุทไธสวรรย์ และวัดพระราม มีส่วนมุขยื่นยาวออกมาทางด้านหน้าที่คล้ายกันอย่างมาก⁵⁵ (ดูภาพ 4)

ผังแบบปราสาท 1 องค์ มีเจดีย์บริวารมุมและ/หรือบริวารทิศ เป็นผังที่มักพบในวัดขนาดใหญ่เช่นกัน ได้แก่ วัดมหาธาตุอยุธยา วัดราชบูรณะ วัดพระราม วัดไชยวัฒนาราม และวัดมหาธาตุราชบุรี ซึ่งเมื่อนำผังทุกวัดดังกล่าวมาเปรียบเทียบสัดส่วนสัมพันธ์ระหว่างกันด้วยวิธีการเดียวกับที่ใช้ในผังแบบปราสาท 3 องค์ พบว่าทุกวัดมีสัดส่วนระหว่างระยะแนวศูนย์กลาง (center line) ของปราสาทประธานถึงแนวศูนย์กลางเจดีย์บริวาร กับสัดส่วนความกว้างของเรือนธาตุใกล้เคียงกันมาก (ดูภาพ 4)

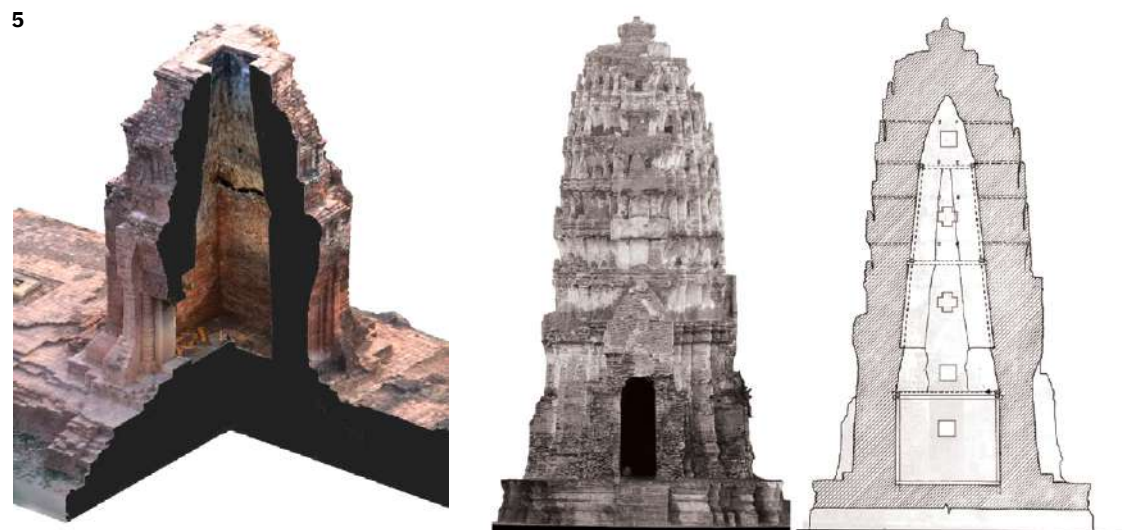
นอกจากนี้ ในประเด็นเรื่องมุขที่ยื่นออกมาจากปราสาทนั้น หากพิจารณาจากปราสาทกรณีศึกษาแล้วจะพบว่า ส่วนมุขที่ยื่นออกมาทั้งหมด 4 แบบ คือแบบไม่มีมุขยื่น เช่น วัดมหาธาตุสุพรรณบุรี แบบมีมุขหน้ายื่น เช่น วัดราชบูรณะ แบบมีมุขยื่นทั้ง 4 ด้าน เช่น วัดไชยวัฒนาราม และแบบมีมุขยื่นทั้ง 4 ด้านโดยมุขหน้ายื่นมากกว่ามุขอื่น เช่น วัดพระปรางค์ลิ่งห้วยรี ทั้งนี้รูปแบบการยื่นมุขของปราสาทนั้นยังไม่พบว่ามีเกี่ยวข้องหรือเป็นเงื่อนไขที่กำหนดอายุสมัยของปราสาท ซึ่งในประเด็นเดียวกันนี้ น. ณ ปากน้ำ เคยให้ทัศนะว่ารูปแบบการยื่นมุขของปราสาทที่แตกต่างกันอาจจะสัมพันธ์กันกับสกุลช่าง⁵⁶

ระบบโครงสร้าง

ระบบโครงสร้างมีผลต่อการก่อรูปปราสาทสมัยอยุธยาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะปราสาทที่ออกแบบให้มีห้องเรือนธาตุที่สามารถเข้าไปได้ในเชิงวิศวกรรมนั้น ขนาดและรูปร่างของแผนผังห้องเรือนธาตุมีผลต่อความมั่นคงของปราสาทที่หากผนังหนาเกินความจำเป็นย่อมทำให้ห้องเรือนธาตุมีขนาดเล็ก ส่วนผนังที่บางเกินไปก็เสี่ยงที่ปราสาทจะพังทลาย ทั้งนี้ตั้งแต่การก่อสร้างปราสาทเขมรมาถึงพุทธปราสาทสมัยอยุธยา ระบบโครงสร้างหลักที่ใช้ล้วนเป็นแบบเดิมมาตลอด อาจมีแตกต่างกันแคในรายละเอียด โดยระบบส่วนใหญ่ที่ใช้ ได้แก่ ระบบผนังรับน้ำหนัก (load bearing wall) ใช้ในส่วนห้องเรือนธาตุ

และผนังมุข ระบบโค้งอุโมงค์แบบสันเหลี่ยม (corbel vault) ใช้ในส่วนหลังคามุขยื่น และระบบแบบสันเหลี่ยม (corbel) ใช้ในส่วนยอดในรายละเอียดระบบสันเหลี่ยมมีข้อจำกัดในการก่อที่ต้องเหลื่อมแนววัสดุไม่เกิน ¼ ของความกว้างหรือความยาวของวัสดุก่อโดยประมาณ ขนาดวัสดุก่อจึงมีผลต่อขนาดของห้องเรือนธาตุและส่วนยอดของอาคาร มีข้อสังเกตที่น่าสนใจว่าปราสาทและปราสาทหลายองค์มีการก่อสันเหลี่ยมของห้องภายในส่วนยอดอย่างเป็นแบบแผน เห็นได้จากจังหวัดลพบุรีเข้าสู่หุบเขากลางของแนวก่อในแต่ละช่วงของการเปลี่ยนแปลงจะสัมพันธ์กับจังหวะการซ้อนชั้นของยอดปราสาทหรือปราสาทนั้นๆ (ดูภาพ 5)

กรณีวัดพระพายหลวง แรกสร้างเป็นปราสาทเขมรก่อด้วยศิลาแลงขนาดใหญ่แต่ไม่สม่ำเสมอขนาดประมาณ 60-65 ซม. x 72-92 ซม. x 39-47 ซม. (กว้างxยาวxสูง) แต่หากเป็นพุทธปราสาทสมัยก่อนอยุธยา อย่างเช่นวัดมหาธาตุลพบุรี ขนาดศิลาแลงที่ใช้ก็จะมีขนาดลดลงไปกว่าเดิม และเมื่อก้าวเข้าสู่สมัยอยุธยาตอนต้น ศิลาแลงที่ใช้ก่อสร้างปราสาทก็มีขนาดที่ลดลงด้วยเช่นเดียวกัน เช่น ปราสาทประธานวัดราชบูรณะมีขนาดศิลาแลงส่วนเรือนธาตุประมาณ 28-36 ซม. x 63-68 ซม. x 14-20 ซม. และมีขนาดเล็กลงไปอีกในกรณีวัดมหาธาตุเชิงชัยที่ก่อด้วยศิลาแลงขนาดเท่าๆ กัน ประมาณ 20-22 ซม. x 40-42 ซม. x 11 ซม. ซึ่งเป็นขนาดที่ใกล้เคียงกับที่ก่อปราสาทประธานวัดจุฬามณี ที่พิษณุโลก

ภาพ/Fig 5

ระบบโครงสร้างปราสาทอิฐสมัยพระนคร (ซ้าย) ระบบโครงสร้างปราสาทสมัยอยุธยา (ขวา)

Architectural structure of brick towers: during the Angkorian period (left) and during the early Ayutthaya period (right)

แม้ว่าขนาดศิลาแลงจะเป็นหลักฐานหนึ่งในการวิเคราะห์อายุสมัยของปราสาทในสมัยอยุธยาได้ แต่ถูกใช้ก่อสร้างน้อยมากเมื่อเทียบกับอิฐที่ถูกใช้เป็นวัสดุหลักมาตลอดสมัยอยุธยา แต่กระนั้นอิฐอยุธยาตลอดยุคสมัยกว่า 417 ปี ไม่สามารถแบ่งยุคสมัยได้อย่างชัดเจน โดยอิฐอยุธยาส่วนใหญ่มีขนาดสม่ำเสมอ กัน ประมาณ 14-18 ซม. x 30-34 ซม. x 4-7 ซม.⁵⁷

ในเรื่องรูปร่างของแผนผัง ขนาดห้อง และความหนาผนังของห้องเรือนธาตุ พบว่าปราสาทที่มีผังแบบย่อมุมที่มีมุมประธานขนาดใหญ่กว่ามุมอื่น มักจะมีแผนผังห้องเรือนธาตุเป็นรูปสี่เหลี่ยมหรือสี่เหลี่ยมย่อมุม ส่วนปราสาทที่มีแผนผังย่อมุมเท่าๆ กัน จนมุมประธานไม่ถูกเน้น อาจมีแผนผังภายในห้องเรือนธาตุเป็นรูปแปดเหลี่ยมหรือวงกลม เช่นในกรณีปราสาทประธานวัดไชยวัฒนาราม ที่มีแผนผังภายในห้องเรือนธาตุเป็นรูปแปดเหลี่ยม แต่อย่างไรก็ตามส่วนยอดยังก่อสันเหลี่ยมในผังย่อมุม ในกรณีวัดวรเชตุเทพบารุงมีแผนผังภายในห้องเรือนธาตุเป็นรูปวงกลม โดยก่อแบบผนังรับน้ำหนักในส่วนเรือนธาตุและแบบสันเหลี่ยมในส่วนยอด ส่วนทางเข้าห้องเรือนธาตุก่อเป็นแบบโค้งอุโมงค์ (vault) แบบสันโค้งแท้ (true arch) แม้ฝีมือไม่ดีนักแต่เทคนิคนี้อาจบ่งชี้ถึงอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมแบบเปอร์เซียที่เริ่มเข้ามาในสยาม ทั้งนี้เทคนิคการก่อสร้างของวัดไชยวัฒนารามและวัดวรเชตุเทพบารุงที่กล่าวมานี้ ไม่เหมือนปราสาทองค์ใดในสมัยก่อนหน้า และปราสาทที่วัดไชยวัฒนารามและวัดวรเชตุฯ น่าจะอยู่ในอายุสมัยใกล้เคียงกัน เพราะเทคนิคการก่อห้องเรือนธาตุในปราสาทประธานวัดวรเชตุฯ เป็นแบบเดียวกับปราสาทมุมวัดไชยวัฒนาราม

นอกจากแผนผังและระบบโครงสร้าง การซ่อมแปลงย่อมส่งผลต่อรูปร่างและหน้าตาของปราสาทไม่มากนักน้อย ตัวอย่างสำคัญ ในปี 1633 | 2176 พระราชพงศาวดารกล่าวว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงสถาปนาพระปราสาทวัดพระมหาธาตุขึ้นใหม่หลังจากส่วนยอดทลายลงในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม โดยองค์เดิมสูงถึงจอมโมลีประมาณ 38 ม. (19 วา) (ไม่นับยอดนภศูล) พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสว่า “ต่ำนัก” และให้ก่อใหม่สูงประมาณ 44 ม. (1 เส้น 2 วา) ก่อแล้วเห็น “เพรียว” จึงให้เอาไม้มาค้ำมาแซกอิฐ⁵⁸

จากเอกสารดังกล่าวแสดงให้เห็นร่องรอยของความนิยมด้านรูปทรงของกษัตริย์อยุธยาที่เปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งทัศนคติของสมเด็จพระเจ้าปราสาททองกษัตริย์พระองค์แรกในสมัยอยุธยาตอนปลายที่ได้สร้างส่วนยอดปราสาทวัดมหาธาตุอยุธยาขึ้นใหม่สูงกว่ายอดเดิม และเสด็จตรวจหน้างานด้วยสายพระเนตรของพระองค์เองจนได้รูปทรงเป็นที่พอพระราชหฤทัย

สิ่งที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงมองเห็นเมื่อการปฏิสังขรณ์แล้วเสร็จ คือ ผลสัมฤทธิ์ของการก่อรูปพุทธปราสาทที่เกิดจากการกำหนดแผนผังและการวางระบบโครงสร้างภายใน-ภายนอกประกอบขึ้นมาเป็นรูปทรงและรูปร่างหน้าตาของปราสาท 1 องค์ อันเป็นผลลัพธ์สำคัญที่การวิจัยครั้งนี้นำมาใช้ในการวิเคราะห์เปรียบเทียบในมุมมองรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์กับปราสาทองค์อื่นๆ

5. พุทธปราสาทสมัยอยุธยาผ่านมุมมองรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์

รูปทรงทางสถาปัตยกรรม หมายถึง รูปลักษณะของอาคารหรือสิ่งก่อสร้างต่างๆ ที่แสดงออกถึงขนาด รูปแบบ และสัดส่วนอย่างเป็นองค์รวม **สัดส่วนสัมพันธ์**ทางสถาปัตยกรรม หมายถึงขนาดและระยะของสถาปัตยกรรม หรือองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมต่าง ๆ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับด้วยอัตราส่วนทางคณิตศาสตร์⁵⁹

ในงานวิจัยนี้วิเคราะห์รูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ผ่านการเปรียบเทียบ 5 หัวข้อดังนี้

1) **ขนาด** หมายถึง ระยะความสูงนับจากพื้นดินถึงจอมโมลีของปราสาท โดยขนาดมักบ่งบอกสถานะของปราสาทเช่น ปราสาทขนาดใหญ่ย่อมเป็นปราสาทสำคัญ และขนาดอาจช่วยกำหนดรูปทรงในบางกรณี เช่น วัดไชยวัฒนารามที่ปราสาทประธาน ปราสาทมุข และเมรุทิศ ล้วนมีขนาด รูปทรง และสัดส่วนแตกต่างกันทั้งหมด แต่ในบางกรณี เช่น วัดมหาธาตุ ลพบุรี กลับพบว่าแม้ปราสาทประธานกับปราสาทบริวารหมายเลข 16ค จะมีขนาดแตกต่างกันแต่รูปทรงใกล้เคียงกัน

การวิเคราะห์**ขนาด** (ดูภาพ 6) แบ่งปราสาทได้เป็น 3 ขนาด ได้แก่ ปราสาทขนาดใหญ่ ส่วนใหญ่เป็นมหาธาตุสำคัญของพระนครศรีอยุธยา และหัวเมืองสำคัญของอยุธยา มีความสูงประมาณ 26-41 ม. เช่น ปราสาทประธาน วัดพระราม วัดราชบูรณะ วัดไชยวัฒนาราม วัดพุทธไสยาสน์ วัดมหาธาตุเชลียง วัดมหาธาตุสุพรรณบุรี วัดมหาธาตุราชบุรี วัดมหาธาตุพิษณุโลก ฯลฯ

ปราสาทขนาดกลาง ได้แก่ ปราสาทประธานวัดสำคัญระดับรองในอยุธยาและหัวเมืองสำคัญต่าง ๆ มีความสูงประมาณ 15-25 ม. เช่น ปราสาทประธาน วัดพระธาตุศาลาขาว สุพรรณบุรี วัดพระปราสาทสิงห์บุรี วัดหน้าพระธาตุสิงห์บุรี ฯลฯ

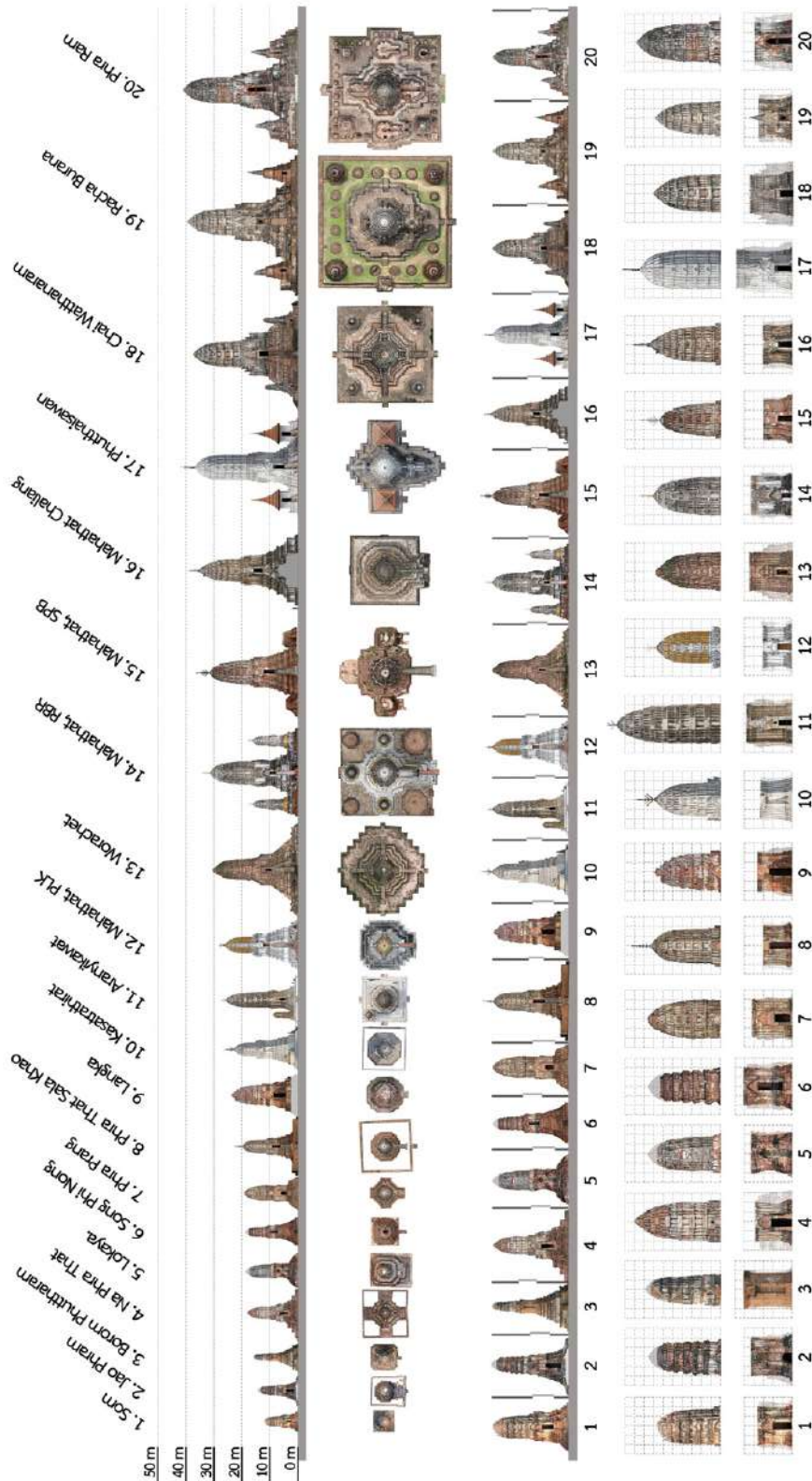
ปราสาทขนาดเล็ก ส่วนใหญ่เป็นปราสาทบริวาร เช่น ปราสาทมุข ปราสาททิศ ปราสาทราย ปราสาทคู หรือปราสาทประธานของวัดที่มีขนาดเล็ก มีความสูงประมาณ 15 ม. ลงมา เช่น ปราสาทประธานวัดส้มและวัดเจ้าพราหมณ์ ฯลฯ

2) **สัดส่วนสัมพันธ์ภาพรวม** คือการเปรียบเทียบสัดส่วนระหว่างโครงสร้างหลัก 3 ส่วนของปราสาท ได้แก่ ส่วนฐาน ส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด โดยกำหนดขนาดความสูงทั้งองค์เท่ากับ 1 หน่วย (ดูภาพ 7)

3) **สัดส่วนเรือนธาตุ** คือ อัตราส่วนระหว่างความกว้างของเรือนธาตุ⁶⁰ : ความสูงของเรือนธาตุ โดยกำหนดความกว้างของเรือนธาตุเท่ากับ 1 หน่วย ดังนั้นถ้าอัตราส่วนความสูงของเรือนธาตุ มีค่า “น้อย” แสดงว่าเรือนธาตุมีลักษณะ “อ้วนป้อม” ถ้ามีค่า “มาก” แสดงว่าเรือนธาตุมีลักษณะ “ผอมสูง” (ดูภาพ 7)

4) **สัดส่วนยอด** คือ อัตราส่วนระหว่างความกว้างของยอด : ความสูงของยอด โดยกำหนดความกว้างของยอดเท่ากับ 1 หน่วย (ดูภาพ 7) ดังนั้นถ้าอัตราส่วนความสูงของยอด มีค่า “น้อย” แสดงว่ายอดมีลักษณะ “อ้วนป้อม” ถ้ามีค่า “มาก” แสดงว่าเรือนธาตุมีลักษณะ “ผอมสูง”

5) **เส้นรอบรูปและเส้นทรงของปราสาท** หมายถึง เส้นรูปรอบนอกและเส้นโครงร่างของรูปทรง ที่ปรากฏในแบบ 2 มิติของพระปราสาท

ภาพ/ Fig 6

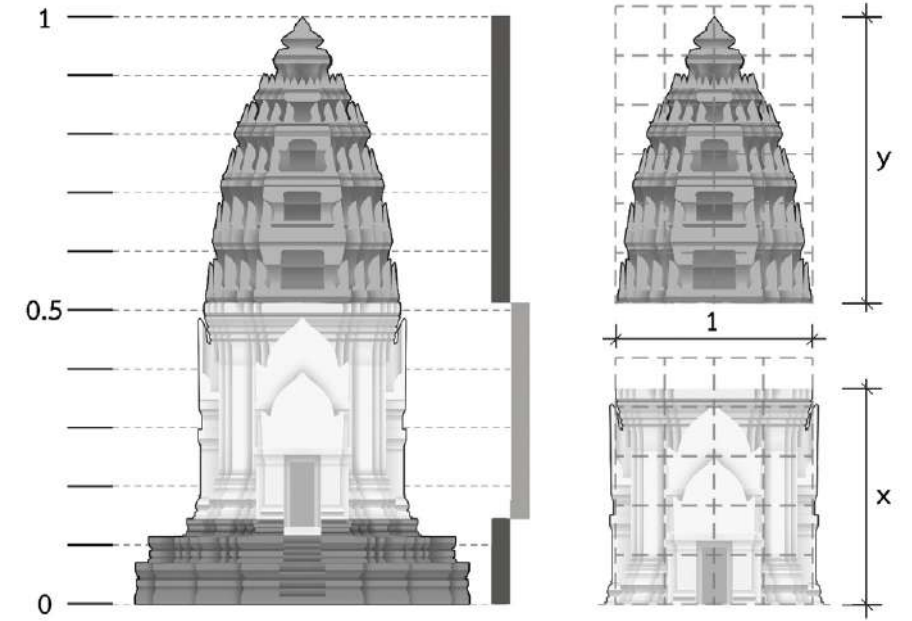
แผนภาพเปรียบเทียบขนาด และรูปแบบของพรางค์สมัยอยุธยา

The comparison diagram comparing shapes, scales and proportions of the Buddhist prangs during the Ayutthaya period

ภาพ/ Fig 7

วิธีการคำนวณสัดส่วนสัมพันธ์, สัดส่วนสัมพันธ์ภาพรวม, สัดส่วนเรือนธาตุ, และสัดส่วนยอด

Methods used to calculate the scales and proportions, prangs' overall proportion, ratio in the body of prangs and ratio in the spire of prangs

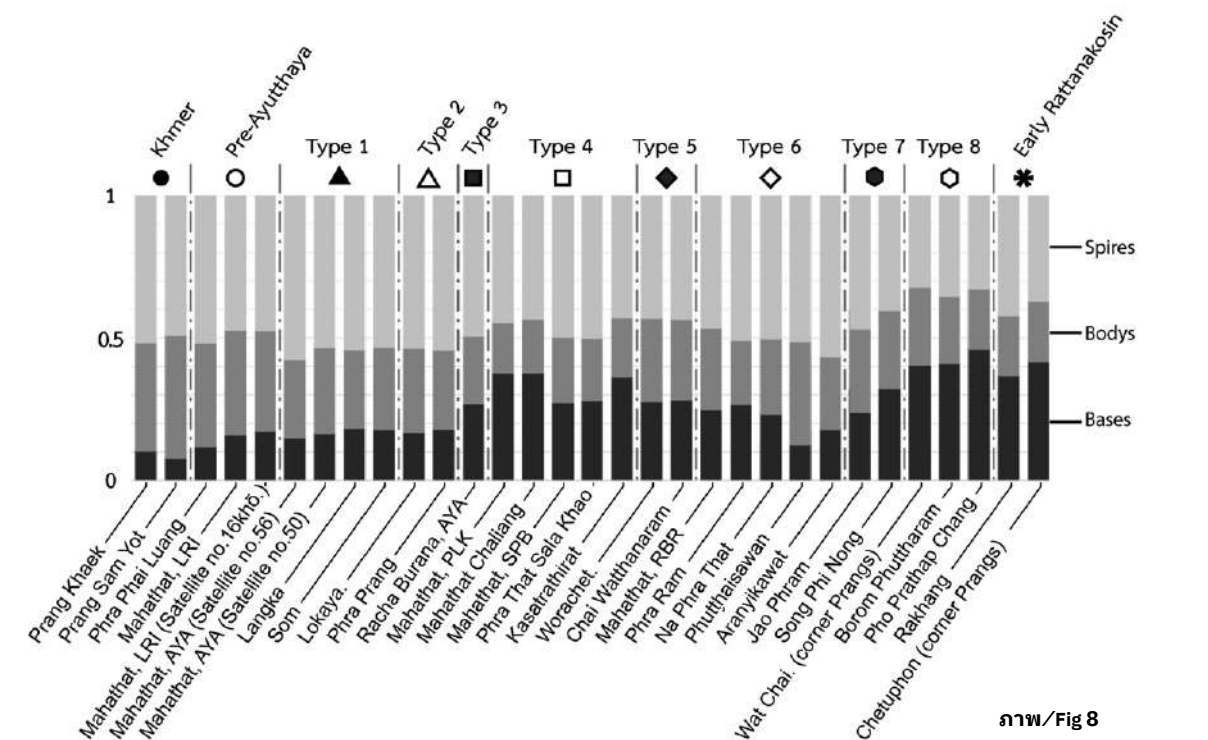

การวิเคราะห์ในแต่ละหัวข้อทำให้เห็นข้อสังเกตสำคัญที่จะนำไปสู่การสังเคราะห์ ได้แก่ การวิเคราะห์สัดส่วนสัมพันธ์ภาพรวม (ดูภาพ 8) แสดงให้เห็นว่าพรางค์องค์ใดและกลุ่มใดมีสัดส่วนสัมพันธ์ภาพรวมใกล้เคียงกัน และแสดงให้เห็นว่าพัฒนาการของพรางค์สมัยอยุธยาตอนต้นไปยังสมัยอยุธยาตอนปลาย มีแนวโน้มสัดส่วนจะฐานสูงมากขึ้นเรื่อย ๆ ส่วนสัดส่วนเรือนธาตุและยอดจะค่อย ๆ สั้นลง

การวิเคราะห์สัดส่วนเรือนธาตุและสัดส่วนยอด (ดูภาพ 9) ในกราฟเดียวกันจะแสดงให้เห็นว่าพรางค์องค์ใดและกลุ่มใดมีสัดส่วนเรือนธาตุและยอดใกล้เคียงกัน รวมทั้งช่วยอนุมานได้ว่าพรางค์กลุ่มใดน่าจะเป็นทรงงานนิยม พรางค์กลุ่มใดน่าจะเป็นทรงฝึกชาวพม่า

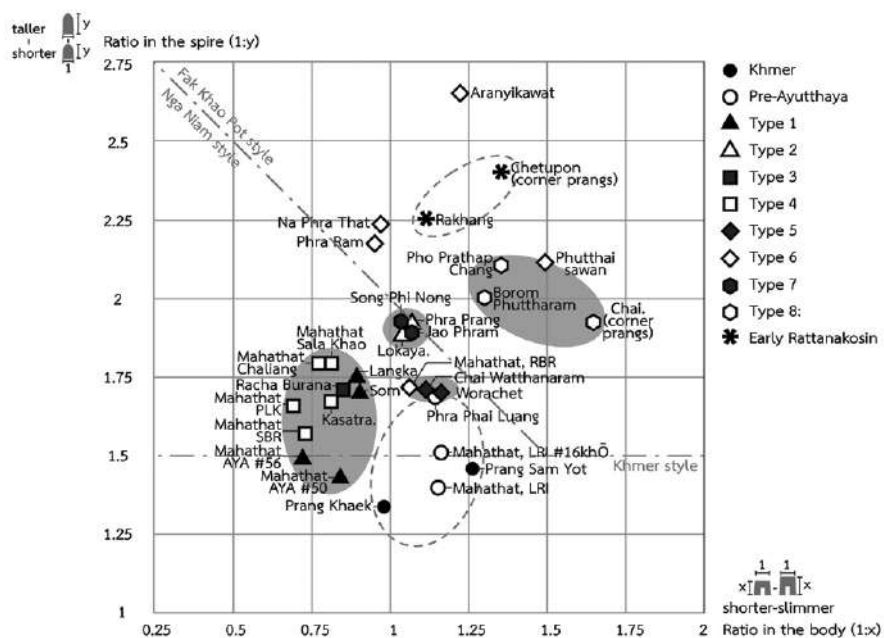
การวิเคราะห์เส้นทรงของพรางค์ (ดูภาพ 10) ที่จะช่วยวินิจฉัยรูปทรงและสัดส่วนได้อย่างชัดเจนมากขึ้นจนสามารถจัดกลุ่มและเปรียบเทียบความสัมพันธ์ของแต่ละกลุ่มได้

จากทั้ง 5 หัวข้อ เมื่อนำมาวิเคราะห์ร่วมกันแล้ว สามารถแบ่งรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ของพรางค์ได้เป็น 8 แบบ โดยแต่ละแบบมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันดังนี้

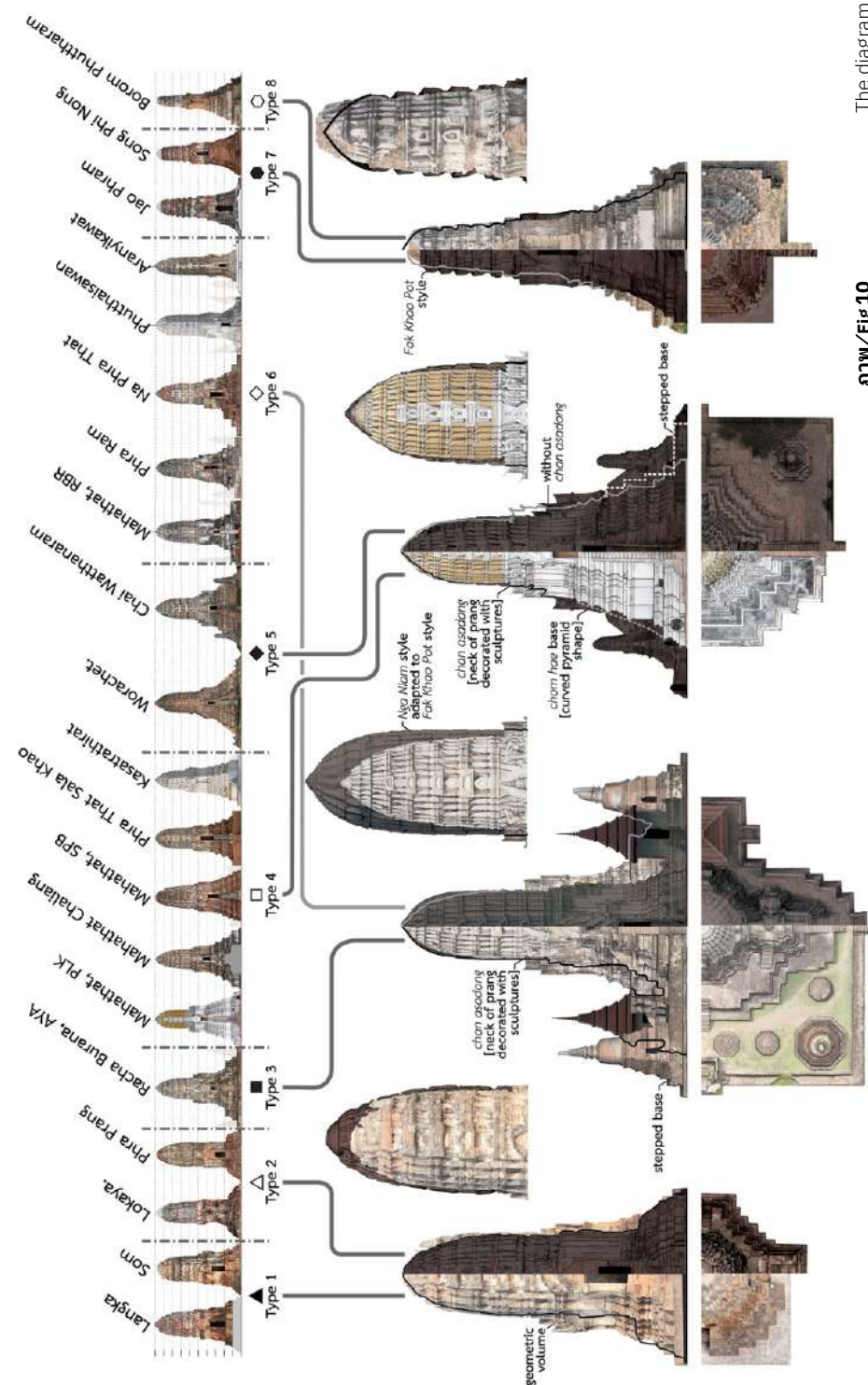
ภาพ/Fig 8
แผนภูมิสัดส่วนสัมพันธ์
ภาพรวม

The chart of prangs'
overall proportions

ภาพ/Fig 9
แผนภูมิสัดส่วนเรือนธาตุ
และส่วนยอด

The chart of ratio in
the body and the spire
of prangs

ภาพ/Fig 10

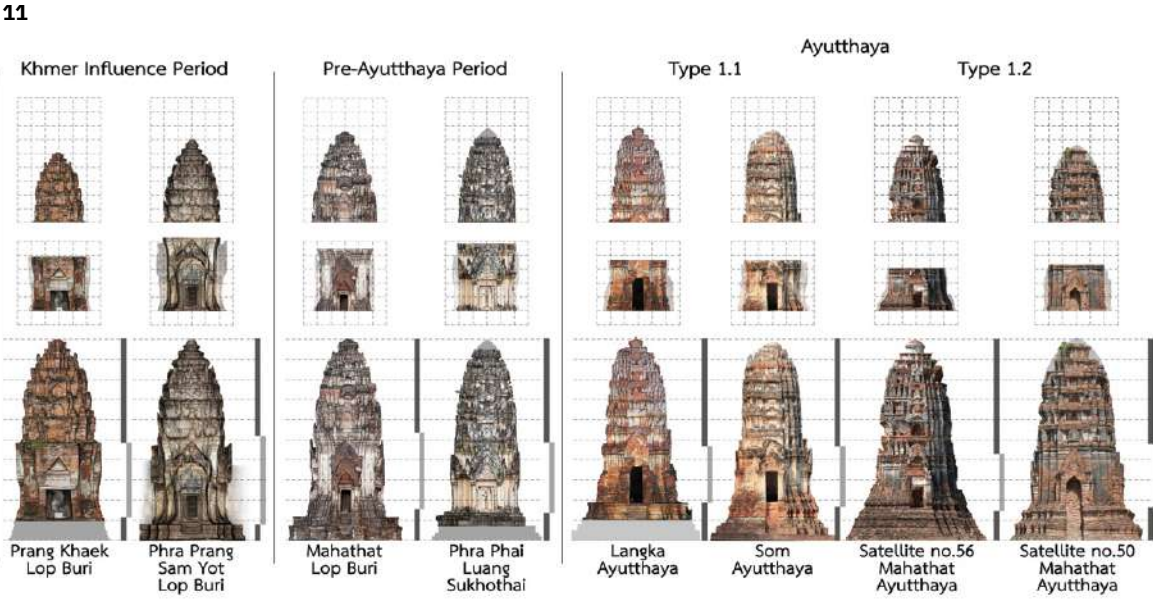
แผนภาพแสดงเส้นทรง
ของปราสาทสมัยอยุธยา
มี 8 แบบหลัก

The diagram presenting
the shape line of Buddhist
prangs during the
Ayutthaya period,
showcasing the eight
main types

5.1 แบบที่ 1 ปรากฏทรงงานนิยมอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยก่อนอยุธยาและสมัยเขมร (ดูภาพ 11)

ปรากฏแบบอย่างนี้พบทั้งขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่ สัดส่วนฐานเตี้ย ทรงชั้นบันได แผ่นผนังแบบย่อมุมหรือเพิ่มมุมที่มีมุมประธานขนาดใหญ่กว่ามุมอื่น ภายในมีห้องเรือนธาตุที่สามารถเดินเข้าไปได้ **สัดส่วนเรือนธาตุ** มีค่า 1:0.72-0.90⁶¹ **สัดส่วนยอด** มีค่า 1:1.70-1.75 ตัวอย่างเช่น ปรากฏประธานวัดส้มและวัดลังกา⁶² นอกจากนั้นยังมีปรากฏที่มีรูปทรงสัดส่วนคล้ายกัน เช่น ปรากฏบริวารหมายเลข 50 และ 56 วัดมหาธาตุอยุธยา แต่**สัดส่วนยอด**ของปรากฏหมายเลข 50 และ 56 มีค่า 1:1.43-1.49 ต่ำกว่าปรากฏประธานวัดส้มและวัดลังกาพอสมควร อย่างไรก็ตามภาพรวมของปรากฏทั้ง 4 องค์ ถือว่าคล้ายกันมาก คือมีมวลอาคารหนักแน่นคล้ายปราสาทอิทธิพลศิลปะเขมร นอกจากนั้นปรากฏประธานวัดสมณโกฏิที่ปัจจุบันพังทลายเหลือแค่ฐานก็น่าจะเป็นปรากฏแบบที่ 1 นี้เช่นเดียวกัน

ในรายละเอียดสัดส่วนฐานของปรากฏแบบที่ 1 คล้ายกับปรากฏสมัยก่อนอยุธยา แต่สัดส่วนเรือนธาตุกับคล้ายปรากฏแขก ปราสาทอิทธิพลศิลปะเขมร ส่วนรูปทรงและสัดส่วนยอดพบว่าวัดส้มและวัดลังกา คล้ายกับปรากฏที่วัดพระพายหลวง ส่วนปรากฏหมายเลข 50 และ 56 คล้ายกับปรากฏสามยอดและปรากฏแขกอันเป็นปราสาทอิทธิพลศิลปะเขมร

11

ภาพ/ Fig 11
เปรียบเทียบรูปทรงและ
สัดส่วนสัมพันธ์
ปรากฏแบบที่ 1
ปรากฏทรงงานนิยม
อิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรม
สมัยก่อนอยุธยาและ
สมัยเขมร กับปรากฏสมัย
ก่อนอยุธยาและสมัยเขมร

The comparison diagram comparing the shapes, scales, and proportions of the first type of Buddhist prangs: prangs of Nga Niam style influenced by architecture and art of the pre-Ayutthaya and Khmer period, of the pre-Ayutthaya style, and of the Khmer style.

ข้อค้นพบนี้อาจแสดงให้เห็นว่าปรากฏแบบที่ 1 ได้รับอิทธิพลทั้งศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยก่อนอยุธยาและสมัยเขมรนำมาเลือกใช้ปรับปรุงจนมีแบบอย่างเป็นของตนเอง

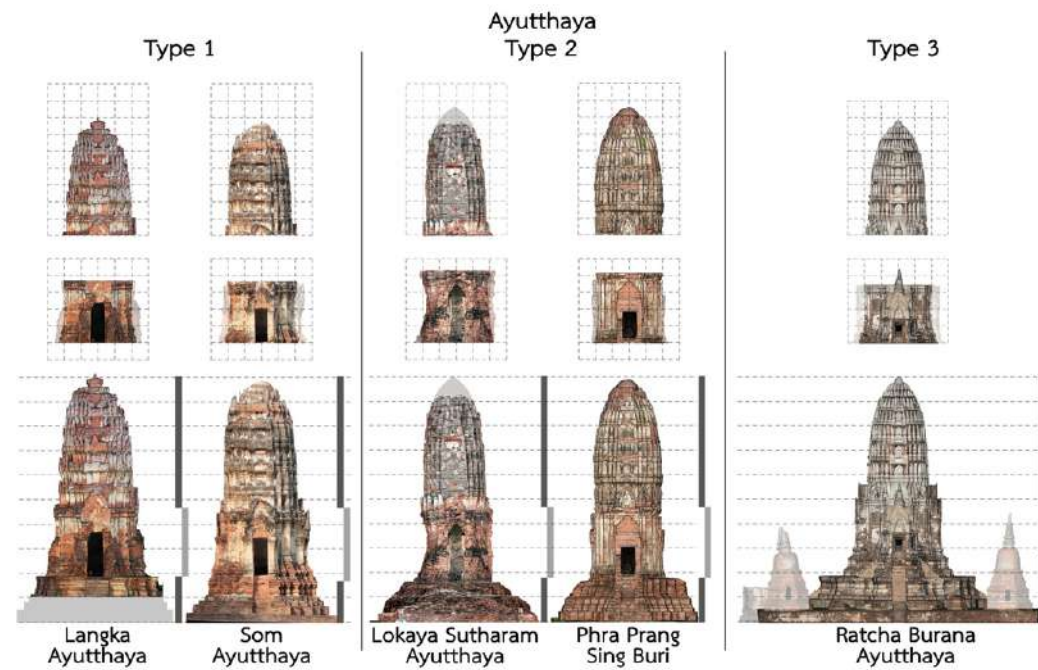
5.2 แบบที่ 2 ปรากฏทรงงานนิยมขนาดเล็กถึงขนาดกลาง (ดูภาพ 12)

ปรากฏแบบอย่างนี้ พบเฉพาะขนาดเล็กถึงขนาดกลาง ได้แก่ ปรากฏประธานวัดโลกยสุธารามและวัดพระปรากฏสิ่งหีบรี มี**สัดส่วนสัมพันธ์ภาพรวม**ใกล้เคียงกับปรากฏแบบที่ 1 ที่ผ่านมานักวิชาการหลายท่านจึงจัดให้ทั้ง 2 แบบเป็นรูปแบบเดียวกับ แต่ผู้วิจัยพบว่าปรากฏแบบที่ 2 นี้พัฒนามาจากแบบที่ 1 หลายประการ ได้แก่ แผ่นผนังยังเป็นแบบย่อมุมที่มีมุมประธานขนาดใหญ่กว่ามุมอื่นเช่นเดียวกับปรากฏแบบที่ 1 แต่มุมประธานมีขนาดเล็กลงในแง่สัดส่วนเรือนธาตุและยอดมีลักษณะฉอมและเพรียวขึ้นกว่าปรากฏแบบที่ 1 (**สัดส่วนเรือนธาตุ** มีค่า 1:1 **สัดส่วนยอด** มีค่า 1:1.88-1.92) ส่วนบันแถลงและกลีบขนุนก็มีลักษณะชิดกับส่วนยอดมากขึ้นกว่าปรากฏแบบที่ 1 เช่นกัน

นอกจากนี้ปรากฏประธานวัดหน้าพระธาตุสิงห์บุรี น่าจะเป็นแบบที่ 2 นี้มาก่อน แต่เนื่องจากส่วนยอดที่ถูกซ่อมแปลงให้ยืดยาวขึ้นจึงถูกจัดไปอยู่แบบอื่น (ดูหัวข้อ 5.6)

5.3 แบบที่ 3 ปรากฏทรงงานนิยมขนาดใหญ่ ฐานทรงชั้นบันได-มีชั้นอวดง (ดูภาพ 12)

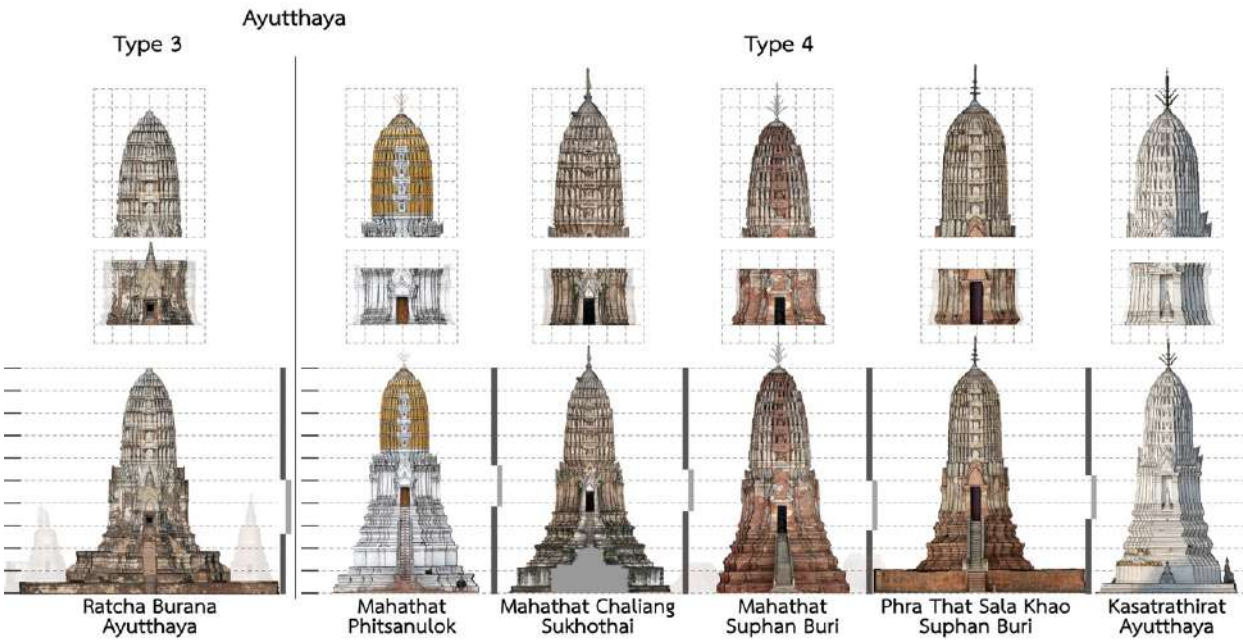
ปรากฏแบบนี้พบเฉพาะขนาดใหญ่ มีฐานทรงชั้นบันได แผ่นผนังเป็นแบบย่อมุมที่มีมุมประธานขนาดใหญ่กว่ามุมอื่น ที่สำคัญบริเวณหน้ากระดานบนของเรือนธาตุมีลักษณะเป็นบารับส่วนยอด บานี้ประดิษฐานประติมากรรม เรียงรวมกันว่า “ชั้นอวดง” ชั้นนี้เป็นลักษณะพิเศษที่ไม่มีในปราสาทและปรากฏในสมัยก่อนหน้า เป็นชั้นที่ทำหน้าที่คั่นระหว่างส่วนเรือนธาตุกับยอด เสมือนบ่าและคอของมนุษย์ที่สวมเครื่องประดับ (ประดับประติมากรรม) เติรับส่วนยอดที่เสมือนศีรษะมนุษย์นั่นเอง

ภาพ/Fig 12

เปรียบเทียบรูปทรงและ
สัดส่วนสัมพันธ์ปรางค์
แบบที่ 1 ปรางค์ทรงงานนิยม
อิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรม
สมัยก่อนอยุธยาและ
สมัยเขมร แบบที่ 2
ปรางค์ทรงงานนิยมขนาดเล็ก
ถึงกลาง และแบบที่ 3
ปรางค์ทรงงานนิยม
ขนาดใหญ่ฐาน
ทรงชั้นบันได-มีชั้นอัสดง

The comparison diagram
comparing the shapes,
scales, and proportions of
the Buddhist prangs
among the first type:
prangs of Nga Niam style
influenced by architecture
and art of the pre-Ayutthaya
and Khmer period;
the second type: prangs of
small to medium-sized
Nga Niam style; and
the third type: prangs of
large-sized Nga Niam style
with stepped base and
chan asadong [neck of
prang decorated with
sculptures].

ภาพ/Fig 13

เปรียบเทียบรูปทรงและ
สัดส่วนสัมพันธ์ปรางค์
แบบที่ 3 ปรางค์ทรงงานนิยม
ขนาดใหญ่ฐานทรง
ชั้นบันได-มีชั้นอัสดง กับ
แบบที่ 4 ปรางค์ทรงงานนิยม
ขนาดกลางถึงขนาดใหญ่-
ฐานทรงจอมแห

The comparison diagram
comparing the shapes,
scales, and proportions of
the Buddhist prangs
between the third type:
prangs of large-sized
Nga Niam style with
stepped base and *chan
asadong*, and the fourth
type: prangs of medium to
large-sized Nga Niam style
with *chom hae* base
[curved pyramid shape].

ในแง่สัดส่วนปราสาทแบบที่ 3 มีสัดส่วนฐานสูงกว่าปราสาทแบบที่ 1 และ แบบที่ 2 อย่างชัดเจน ส่วน**สัดส่วนเรือนธาตุ** และ**สัดส่วนยอด** ของปราสาทใกล้เคียงกับปราสาทแบบที่ 1 แต่รูปทรงยอดมีเส้นกำกับทรงที่โค้งมากกว่าแบบที่ 1 และ 2

ตัวอย่างปราสาทแบบที่ 3 ได้แก่ ปราสาทประธานวัดราชบูรณะ และแต่เดิมคงมีวัดมหาธาตุยุรยาและวัดพระรามที่จัดอยู่ในปราสาทแบบนี้ด้วย แต่ถูกซ่อมแปลงจนถูกจัดไปอยู่กับปราสาทแบบอย่างอื่น (ดูหัวข้อ 5.6)

จากที่ได้กล่าวมา สรุปได้ว่าในแง่รูปทรงและสัดส่วนของปราสาทแบบที่ 3 น่าจะได้รับอิทธิพลจากปราสาทสมัยก่อนอยุธยา และแบบที่ 1

5.4 แบบที่ 4 ปราสาททรงงานนิยมขนาดกลางถึงขนาดใหญ่-ฐานทรงจอมแห (ดูภาพ 13)

ปราสาทแบบอย่างนี้ ได้แก่ วัดมหาธาตุพิษณุโลก วัดมหาธาตุเซลียง วัดมหาธาตุสุพรรณบุรี วัดกษัตราธิราช และวัดพระธาตุศาลาขาว โดยปราสาทแบบอย่างนี้มีฐานทรงจอมแห สัดส่วนฐานสูงปานกลาง-สูงมาก ส่วนใหญ่มีแผนผังแบบย่อมุมที่มีมุมประธานขนาดใหญ่กว่ามุมอื่น และมีชั้นอัสตง **สัดส่วนเรือนธาตุ** มีค่า 1:0.69-0.81 เป็นลักษณะที่อ้วนป้อม **ส่วนสัดส่วนยอด** มีค่าตั้งแต่ 1:1.57-1.79 ปราสาทแบบที่ 4 นี้ สัดส่วนและรูปทรงเรือนธาตุและยอดใกล้เคียงกับปราสาทแบบที่ 3 ได้แก่ ปราสาทประธานวัดราชบูรณะ

นอกจากนี้งานวิจัยนี้ยังพบข้อสังเกตเพิ่มเติมว่าปราสาทประธานวัดมหาธาตุสุพรรณบุรี ที่มี **สัดส่วนยอด** 1:1.57⁶³ นั้น มีสัดส่วนและรูปทรงยอดใกล้เคียงกับปราสาทแบบที่ 1 ได้แก่ ปราสาทบิหารหมายเลข 50 และ 56 วัดมหาธาตุยุรยา อีกด้วย

ในแง่พัฒนาการปราสาทแบบที่ 4 แบ่งได้เป็น 2 รุ่น รุ่นแรกเป็นปราสาทที่แผนผังเป็นแบบย่อมุมที่มีมุมประธานขนาดใหญ่กว่ามุมอื่น และมีชั้นอัสตง ได้แก่ ปราสาทประธานวัดมหาธาตุสุพรรณบุรี วัดมหาธาตุพิษณุโลก และวัดมหาธาตุเซลียง

ส่วนรุ่นหลัง เป็นปราสาทที่มีแผนผังแบบย่อมุมที่มีขนาดมุมใกล้เคียงกัน และไม่มีชั้นอัสตงแล้ว ได้แก่ ปราสาทประธานวัดกษัตราธิราชและวัดพระธาตุศาลาขาว

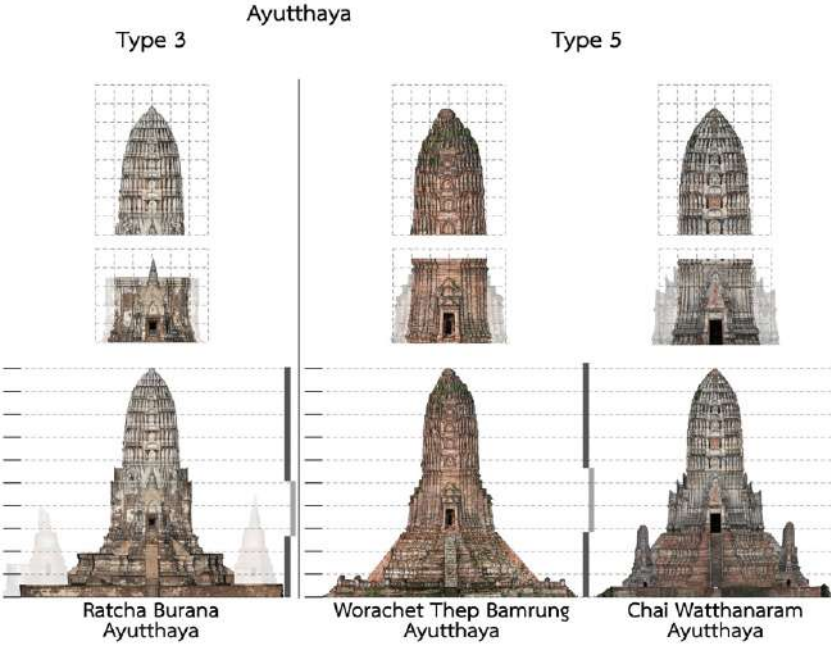
5.5 แบบที่ 5 ปราสาททรงงานนิยมขนาดใหญ่-ฐานทรงแบบชั้นบันได-ไม่มีชั้นอัสตง (ดูภาพ 14)

ปราสาทแบบนี้มีแผนผังแบบย่อมุมที่มีขนาดมุมใกล้เคียงกัน ฐานทรงชั้นบันไดสัดส่วนความสูงปานกลาง ส่วนเรือนธาตุค่อนข้างพอมไม่มีชั้นอัสตงแล้ว **สัดส่วนเรือนธาตุ** มีค่า 1:1.1-1.2 ตัวอย่างได้แก่ ปราสาทประธานที่วัดไชยวัฒนาราม และวัดวรเชตุเทพบารุง ทั้ง 2 แห่งนี้มีลักษณะทางกายภาพที่คล้ายกันอย่างมากจนแทบจะเรียกได้ว่าเป็นแบบแผนเดียวกัน **ส่วนสัดส่วนยอด** มีค่า 1:1.7 ใกล้เคียงกับปราสาทแบบที่ 3 ได้แก่ ปราสาทประธานวัดราชบูรณะ

จากที่กล่าวมาปราสาทแบบที่ 5 น่าจะเป็นสายพัฒนาการสาขาหนึ่งของปราสาทแบบที่ 3 จึงมีรูปทรง สัดส่วนฐาน และสัดส่วนยอดคล้ายคลึงกัน อย่างไรก็ตามปราสาทแบบที่ 5 มีส่วนเรือนธาตุที่พอมสูงกว่าแบบที่ 3 อย่างชัดเจน ประกอบกับลักษณะปราสาทที่ไม่มีชั้นอัสตงทำให้ส่วนเรือนธาตุกับส่วนยอดของปราสาทแบบที่ 5 มีเส้นกำกับทรงที่ต่อเนื่องกัน ส่วนยอดจึงมีรูปทรงที่หนาและทึบตันกว่าปราสาทแบบที่ 3 พอสมควร

ภาพ/ Fig 14
เปรียบเทียบรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ปราสาทแบบที่ 3 ปราสาททรงงานนิยมขนาดใหญ่ฐานทรงชั้นบันได-ไม่มีชั้นอัสตง กับแบบที่ 5 ปราสาททรงงานนิยมขนาดใหญ่ฐานทรงชั้นบันได-ไม่มีชั้นอัสตง

The comparison diagram comparing the shapes, scales, and proportions of the Buddhist prangs between the third type: prangs of large-sized Nga Niam style with stepped base and *chan asadong*, and the fifth type: prangs of large-sized Nga Niam style with stepped base and without *chan asadong*.

5.6 แบบที่ 6 ปรากฏทรงงานนิยมที่ถูกแปลงเป็นทรงฝักข้าวโพด (ดูภาพ 15)

ปรากฏแบบที่ 6 นี้มีสัดส่วนยอดที่ยึดเป็นพิเศษ ยกตัวอย่าง ปรากฏประธาน**วัดพระราม** ที่มีลักษณะและสัดส่วนของฐานและเรือนธาตุคล้ายกับปรากฏแบบที่ 3 ปรากฏประธานวัดราชบูรณะทุกประการ แต่สัดส่วนยอดของวัดพระรามนั้นยึดสูงกว่ามาก มีค่า 1:2.17

ปรากฏประธาน**วัดพุทไธสวรรย์** มีลักษณะหลายประการใกล้เคียงกับ ปรากฏสมัยก่อนอยุธยาที่ลพบุรี แต่สัดส่วนยอดของวัดพุทไธสวรรย์ ยึดสูง มีค่า 1:2.11

ปรากฏประธาน**วัดอรุณนิภาวาส** มีลักษณะใกล้เคียงกับวัดพุทไธสวรรย์ แต่สัดส่วนยอดยึดยาวมีค่าถึง 1:2.64 ผิดแผกจากในกรณีศึกษาทั้งหมด

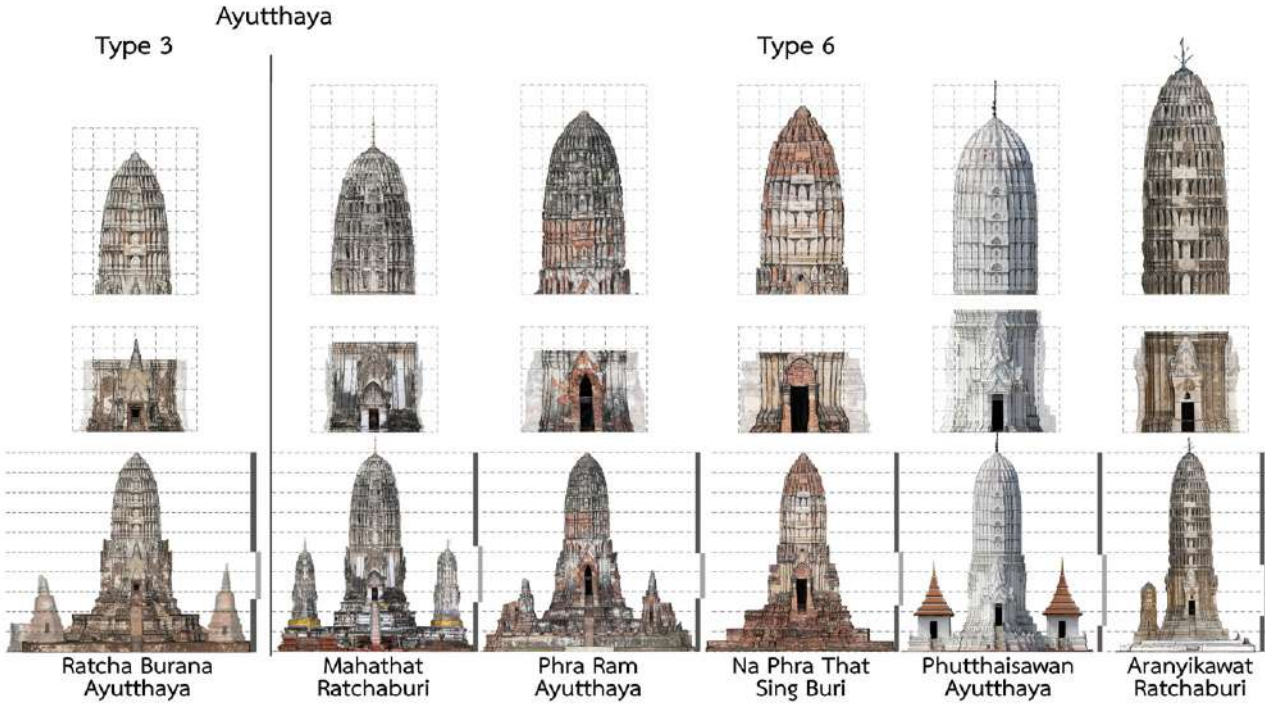
ปรากฏประธาน**วัดหน้าพระธาตุสิงห์บุรี** มีลักษณะใกล้เคียงกับ ปรากฏแบบที่ 2 ยกเว้นสัดส่วนยอดที่ยึดขึ้น มีค่า 1:2.23

ปรากฏประธาน**วัดมหาธาตุราชบุรี** มีลักษณะบางส่วนใกล้เคียงกับ ปรากฏแบบที่ 3 ปรากฏประธานวัดราชบูรณะ แต่รูปทรงของเรือนธาตุและส่วนยอด และลักษณะที่ไม่มีชั้นอัสดงนั้น ทำให้วัดมหาธาตุราชบุรี มีภาพรวมทั้งหมดจัดอยู่ในกลุ่มปรากฏแบบที่ 6 นี้

จากที่กล่าวมาปรากฏประธานวัดพระราม วัดพุทไธสวรรย์ วัดหน้าพระธาตุ และวัดมหาธาตุราชบุรีมีสัดส่วนเกือบทั้งหมดคล้ายคลึงกับแบบแผนสมัยอยุธยาตอนต้น แต่ส่วนยอดน่าจะถูกปฏิสังขรณ์ในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยความนิยมในการซ่อมเสริมส่วนยอดของปรากฏให้ยึดขึ้นนั้นเราพบเค้าเงื่อนมาตั้งแต่เหตุการณ์ปฏิสังขรณ์ปรากฏประธานที่วัดมหาธาตุอยุธยา ที่ในพระราชพงศาวดารระบุว่าทรงเดิมสูง 38 ม. และถูกปฏิสังขรณ์ให้รูปทรง “เพรียว” ขึ้น เป็นสูง 44 ม. ความสูงของทรงเดิมนั้นน่าเชื่อถือไม่น้อย เพราะเป็นความสูงที่ใกล้เคียงกับปรากฏประธานวัดราชบูรณะที่สูงประมาณ 39.2 ม. และด้วยความสูงของทรงเดิมนี้อาจจะสอดคล้องกับที่ฟานพลิตบันทึกว่าวัดมหาธาตุอยุธยากับวัดราชบูรณะมีรูปร่างและขนาดเหมือนกัน

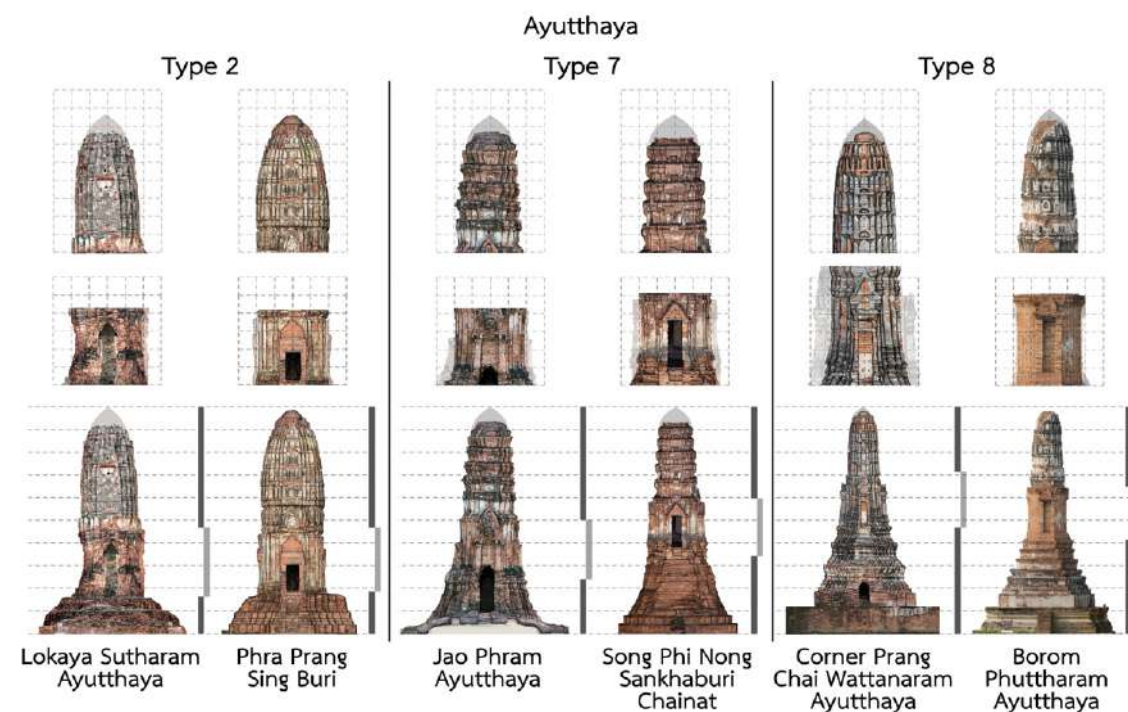
ภาพ/Fig 15 เปรียบเทียบรูปทรง และสัดส่วนสัมพันธ์ ปรากฏแบบที่ 3 ปรากฏทรงงานนิยม ขนาดใหญ่ฐานทรง ชั้นบันได-มีชั้นอัสดง กับ แบบที่ 6 ปรากฏทรงงานนิยม ที่ถูกแปลงเป็น ทรงฝักข้าวโพด

The comparison diagram comparing the shapes, scales, and proportions of the Buddhist prangs between the third type: prangs of large-sized Nga Niam style with stepped base and *chan asadong*, and the sixth type in Ayutthaya style: prangs of Nga Niam style adapted to Fak Khao Pot style.

จากเบาะแสดังกล่าว เป็นได้ว่าความนิยมทำส่วนยอดให้เพรียวขึ้น เริ่มมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองสืบต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ดังที่บันทึก Nicolas Gervaise ปี 1688 | 2231 และแผนที่พระนครศรีอยุธยาของ Jacques Nicolas Bellin ได้ให้ข้อมูลว่าที่วัดพุทไธสวรรย์มีการสร้างพระระเบียงใหม่และน่าจะมีการบูรณะ ปรากฏประธานด้วย โดย Gervaise ได้มีบันทึกต่อไปอีกว่ามีปรากฏ และเจดีย์ขนาดใหญ่อย่างน่าตกใจ 5-6 องค์ ถูกบูรณะโดยกษัตริย์อยุธยาหลายองค์⁶⁴ ซึ่งน่าจะหมายถึงปรากฏประธานวัดมหาธาตุอยุธยา วัดพุทไธสวรรย์ และวัดพระรามนั่นเอง ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงขอเสนอว่าปรากฏเหล่านี้ปฏิสังขรณ์ในระหว่างสมัยอยุธยาตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองถึงสมเด็จพระนารายณ์

ส่วนปรากฏประธาน วัดมหาธาตุราชบุรี วัดอรุณนิภาวาสราชบุรี และวัดหน้าพระธาตุสิงห์บุรี ก็น่าจะมีการปฏิสังขรณ์ส่วนยอดด้วยเช่นกัน ในสมัยอยุธยาตอนปลายแต่ไม่ทราบแน่ชัดว่าในรัชกาลใด

ภาพ/Fig 16

เปรียบเทียบรูปทรงและ
สัดส่วนสัมพันธ์ปราสาท
แบบที่ 2 ปราสาททรงงานนิยม
ขนาดเล็กถึงขนาดกลาง
แบบที่ 7 ปราสาท
ทรงฝักข้าวโพดอิทธิพล
ศิลปะสถาปัตยกรรม
สมัยอยุธยาตอนต้น
และ แบบที่ 8 ปราสาท
ทรงฝักข้าวโพด

The comparison diagram
comparing the shapes,
scales, and proportions of
the Buddhist prangs
among the second type:
prangs of small to
medium-sized Nga Niam
style; the seventh type:
prangs of Fak Khao Pot
style influenced by art of
early-Ayutthaya period;
and the eighth type:
prangs of Fak Khao Pot
style.

5.7 แบบที่ 7 ปราสาททรงฝักข้าวโพดอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น (ดูภาพ 16)

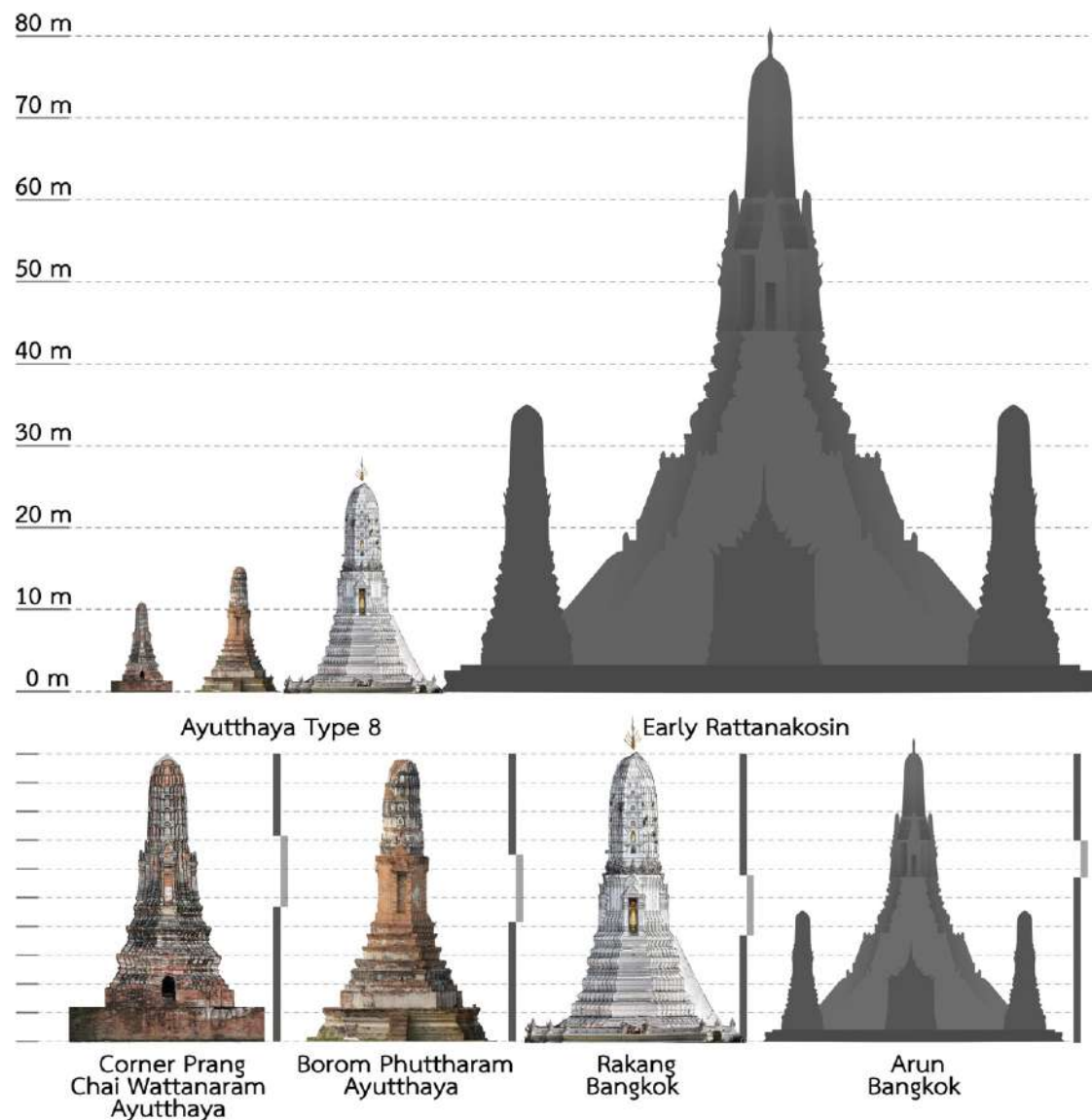
ปราสาทแบบนี้มีแผนผังย่อมุมที่มุมประธานขนาดใหญ่กว่ามุมอื่น รูปแบบและลวดลายบางส่วนคล้ายศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น ทำให้นักวิชาการส่วนหนึ่งกำหนดอายุว่าสร้างสมัยอยุธยาตอนต้น ตัวอย่างได้แก่ วัดสองพี่น้องชัยนาท และวัดเจ้าพรหมณ์ อย่างไรก็ตามรูปทรงและสัดส่วนชี้ให้เห็นว่าปราสาทแบบที่ 7 อาจจะพัฒนารูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์สืบเนื่องมาจากปราสาทแบบที่ 1 และแบบที่ 2 ของสมัยอยุธยาตอนต้นมาระยะหนึ่งแล้ว จึงทำให้รูปทรงปราสาทอมเพริยว จนกลายเป็นแบบทรงฝักข้าวโพดไปแล้ว นอกจากนี้ ผลวิเคราะห์จากการขุดค้นทางโบราณคดีของกรมศิลปากรได้กำหนดปราสาทวัดเจ้าพรหมณ์ไว้ที่สมัยอยุธยาตอนกลาง⁶⁵ ดังนั้นปราสาทแบบที่ 7 นี้ จึงจำเป็นต้องมีการศึกษาทบทวนต่อไป โดยงานวิจัยนี้ขอกำหนดในแง่รูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ไว้ที่สมัยอยุธยาตอนกลางเป็นต้นมา และเป็นแบบแผนหนึ่งที่ส่งอิทธิพลไปยังปราสาททรงฝักข้าวโพดสมัยอยุธยาตอนปลายซึ่งจะกล่าวต่อไป

5.8 แบบที่ 8 ปราสาททรงฝักข้าวโพด (ดูภาพ 17)

ปราสาทแบบนี้สร้างอย่างแพร่หลายในสมัยอยุธยาตอนปลาย ลักษณะทั่วไปมีขนาดเล็ก รูปทรงอมเพริยว สัดส่วนฐานสูง แผนผังแบบย่อมุมที่มีมุมขนาดเท่า ๆ กัน ไม่มีห้องเรือนธาตุที่เข้าไปได้ ส่วนใหญ่ไม่มีชั้นอัดสวด ส่วนยอดเป็นทรงฝักข้าวโพดชัดเจน ปราสาทแบบอย่างนี้พบองค์แรกที่ปราสาทมุมของวัดไชยวัฒนาราม⁶⁶ ถัดมาคือปราสาทหลักวัดบรมพุทธาราม ปราสาทคูวัดพระยาแมน และวัดโพธิ์ประทับช้าง ฯลฯ

สัดส่วนสัมพันธ์ภาพรวมของปราสาทแบบที่ 8 นี้ มีสัดส่วนฐานที่สูงมาก เกือบครึ่งหนึ่งของปราสาททั้งองค์ ขณะที่เรือนธาตุและยอดมีสัดส่วนสั้นเมื่อเทียบกับฐาน แต่ที่ปราสาทแบบนี้ดูสูงชะลูดนั้นเพราะว่ารูปทรงและสัดส่วนทุกส่วนอมเพริยวต่อเนื่องกันตลอดทั้งองค์

ข้อสังเกตหนึ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับพัฒนาการปราสาททรงฝักข้าวโพดคือ ปราสาทมุมวัดไชยวัฒนาราม องค์แรกของแบบแผนนี้มีขนาดเล็กสูงประมาณ 12.5 ม. หลังจากนั้นปราสาททรงฝักข้าวโพดก็เป็นที่นิยมมากขึ้น หลายแห่งมีบทบาทสำคัญในวัด และมีขนาดใหญ่มากขึ้น

ภาพ/ Fig 17

เปรียบเทียบรูปทรงและ
สัดส่วนสัมพันธ์ปราสาท
แบบที่ 8 ปราสาททรง
ฝักข้าวโพด กับ
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

The comparison diagram
comparing the shapes,
scales, and proportions of
the Buddhist prangs
between the eighth type:
prangs of Fak Khao Pot style
and the early Rattanakosin
style.

เรื่อย ๆ จนกระทั่งในสมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 จึงได้มีการสร้าง
ปราสาทประธานทรงฝักข้าวโพดขนาดใหญ่ขึ้นที่วัดระฆังโฆสิตาราม⁶⁷
ความสูงประมาณ 26 ม. โดยปราสาทประธานวัดระฆังฯ มีส่วนแตกต่าง
กับปราสาททรงฝักข้าวโพดทั่วไปสมัยอยุธยาเพียงเล็กน้อยในเรื่อง
รูปทรงที่หนา ใหญ่ และสัดส่วนยอดที่ยืดสูงขึ้น และมีชั้นอัสดง
ในขณะที่ปราสาททรงฝักข้าวโพดขนาดเล็กสมัยรัตนโกสินทร์
มีรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์เหมือนกับสมัยอยุธยาอย่างมาก
แตกต่างแค่ปราสาทฝักข้าวโพดหลายแห่งสมัยรัตนโกสินทร์นิยม
มีชั้นอัสดงเช่นเดียวกัน

จากที่กล่าวมาปราสาทแบบที่ 8 นี้ได้เผยให้เห็นเส้นทางการพัฒนาการ
ปราสาททรงฝักข้าวโพดที่เริ่มต้นจากการเป็นปราสาทบริวารขนาดเล็ก
และมีการสืบเนื่องด้านรูปแบบ รูปทรง และสัดส่วนสัมพันธ์มาอย่าง
ต่อเนื่องจนสร้างสรรค์ถึงจุดสูงสุดกลายเป็นพุทธปราสาทประธานทรง
ฝักข้าวโพดขนาดมหึมา ณ วัดอรุณราชวราราม แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

6. บทส่งท้าย

จากการศึกษาพุทธปราสาทสมัยอยุธยาผ่านมุมมองรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์
ที่ผู้วิจัยได้พยายามสืบสวนเชิงเรขาคณิต เพื่อนำมาเปรียบเทียบแยกแยะ
รูปแบบจากกรณีศึกษาปราสาทกว่า 20 องค์ โดยมุ่งหมายที่จะต่อยอดจาก
แนวคิดของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ที่ทรงอธิบาย
พัฒนาการปราสาทไทยแบบเป็นเส้นตรงผ่านรูปทรง 2 แบบ คือ ทรงงาเนียม
และทรงฝักข้าวโพด การวิจัยนี้นำเสนอระเบียบวิธีการศึกษาใหม่จากการใช้
เทคนิคโฟโตแกรมเมตรีมาช่วยรังวัดและจัดทำแผนภาพเชิงวิเคราะห์ทาง
สถาปัตยกรรม แล้วจึงนำมาจัดระเบียบเพื่อเปรียบเทียบความซับซ้อนของ
ลักษณะทางกายภาพของปราสาท จนสรุปเป็นรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์
พุทธปราสาท 8 แบบ ซึ่งแบบเหล่านี้มีพัฒนาการและเกี่ยวโยงกันอย่างน่าสนใจ
ดังนี้

แบบที่ 1 ปราสาททรงงาเนียมอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยก่อนอยุธยา
และสมัยเขมร เป็นปราสาทแบบที่สร้างในสมัยอยุธยาต้น

แบบที่ 2 ปราสาททรงงาเนียมขนาดเล็กถึงขนาดกลาง สืบเนื่องมาจากปราสาท
แบบที่ 1

แบบที่ 3 ปรารงค์ทรงงาเนียมขนาดใหญ่ฐานทรงชั้นบันได-มีชั้นอัสดงเป็นปรารงค์แบบที่สร้างในสมัยอยุธยาตอนต้นที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยก่อนอยุธยา และปรารงค์แบบที่ 1

แบบที่ 4 ปรารงค์ทรงงาเนียมขนาดกลางถึงขนาดใหญ่-ฐานทรงจอมแหเป็นปรารงค์แบบสมัยอยุธยาตอนต้นที่สืบเนื่องมาจากปรารงค์แบบที่ 3

แบบที่ 5 ปรารงค์ทรงงาเนียมขนาดใหญ่ฐานทรงชั้นบันได-ไม่มีชั้นอัสดงเป็นปรารงค์แบบที่สร้างในสมัยอยุธยาตอนกลาง-ตอนปลายที่สืบเนื่องมาจากปรารงค์แบบที่ 3

แบบที่ 6 ปรารงค์ทรงงาเนียมที่ถูกแปลงเป็นทรงฝักข้าวโพด คือ ปรารงค์งาเนียมสมัยอยุธยาตอนต้นที่ถูกปฏิสังขรณ์ในสมัยอยุธยาตอนปลายให้รูปทรง “เพรียว” ขึ้นจนกลายเป็นปรารงค์ทรงฝักข้าวโพด

แบบที่ 7 ปรารงค์ทรงฝักข้าวโพดอิทธิพลศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยาตอนต้น เป็นแบบมีองค์ประกอบของปรารงค์บางส่วนคล้ายศิลปะสมัยอยุธยาต้น แต่อาจจะสร้างสมัยอยุธยาตอนกลางเป็นต้นมา

แบบที่ 8 ปรารงค์ทรงฝักข้าวโพด เป็นปรารงค์แบบที่สร้างอย่างแพร่หลายในสมัยอยุธยาตอนปลายโดยได้รับอิทธิพลมาจากปรารงค์แบบที่ 6 และ 7 ปรารงค์แบบนี้เป็นต้นธารของปรารงค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

อย่างไรก็ตามพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมไม่ใช่ทฤษฎีวิวัฒนาการ (The theory of evolution) แต่เป็นการวิจัยทางประวัติศาสตร์ (History research) ต่อสิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น ดังนั้นในกรณีการศึกษาพุทธปรารงค์ครั้งนี้ยังมีปัจจัยอีกมากที่ส่งผลต่อรูปแบบ ลวดลาย รูปทรง และสัดส่วนสัมพันธ์ของสถาปัตยกรรมที่ต้องพิจารณาและพิจารณาร่วมกัน แต่กระนั้น การศึกษาพัฒนาการรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์ในภาพรวมก็เป็นแนวทางที่สำคัญอย่างมากที่จะทำให้เราเห็นพัฒนาการโดยองค์รวมด้านมิติสัมพันธ์ที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของช่างและผู้สร้างได้อย่างแจ่มแจ้งมากขึ้นโดยผู้วิจัยหวังว่าบทความนี้จะสามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่ในอีกแง่มุมหนึ่งที่สามารถนำไปเชื่อมโยงและวิเคราะห์การศึกษาศิลปะสถาปัตยกรรมพุทธปรารงค์ในมิติอื่น ๆ ให้มีความก้าวหน้าต่อไป

เชิงอรรถ

- บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เรื่อง การศึกษา สัดส่วนสัมพันธ์ของพุทธปรารงค์ประธานสมัยอยุธยา โดยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนสนับสนุนการวิจัยและสร้างสรรค์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร ประจำปีงบประมาณ 2564 สัญญาเลขที่ 004/2564
- สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ สันนิษฐานว่า มาจากคำว่า ปรารคน (ปร+องคน) หมายถึง ซาลา และทางเดินเข้าระหว่างโคปุระ (ประตู) ถึงเทวาลัย หรือ ปราสาท แต่คงเรียกสับสนจนคำว่าปรารงค์ถูกนำมาใช้ในความหมายใหม่ ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์และสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 2** (กรุงเทพฯ: องค์การคำของคุรุสภา, 2505), 259.
- อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “คติจักรวาล พุทธศาสนาเถรวาทหลัง กววงศ์ที่มีอิทธิพลต่อแบบเมืองและสถาปัตยกรรมในประเทศไทย,” **วารสารอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร** 6, 1-2 (มกราคม-ธันวาคม 2526): 334-335.
- บทความนี้แสดงระบบนับปี 2 แบบ คือ สากลศักราชและ พุทธศักราช
- ชาตรี ประทีปนทการ, “งานเขียนประวัติศาสตร์ศิลปะ ยุคแรกกับการก่อร่างสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม,” **หน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและ สถาปัตยกรรมไทย** 14 (มกราคม-ธันวาคม 2560): 87–90.
- สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพุทธเจดีย์** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), 236-243; สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะ อยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2550), 31-32.
- สมเด็จพระ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 6** (กรุงเทพฯ: องค์การคำของคุรุสภา, 2504), 5.
- สมเด็จพระ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 2**, 259.
- รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, “ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงหลังสิ้นรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7,” ใน พิพัฒน์ กระแจะจันทร์, บรรณาธิการ, **ยุคมืดของประวัติศาสตร์ไทย: หลังบายน พุทธเถรวาท การเข้ามาของคนไท** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2559), 131-144.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **ลพบุรีหลังวัฒนธรรมเขมร** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2559), 25-75; ศานติ ภักดีคำ, **พระพัฒน์ สำนวน**

- และพัสดราภรณ์ แก่นพนม, **พัฒนาการพระปรารงค์ใน สยามประเทศ** (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2555), 71-74.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, **พระนนาฏมิสถาน พระนครศรีอยุธยา เอกสารจากหอหลวง (ฉบับความ สมบูรณ์)** (กรุงเทพฯ: อูษาคเนย์, 2551), 105.
 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวง ประเสริฐ, คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด** (นันทบุรี: ศรีปัญญา, 2553), 390; ศานติ ภักดีคำ, **พระพัฒน์ สำนวนและพัสดราภรณ์ แก่นพนม, พัฒนาการพระปรารงค์ ในสยามประเทศ**, 92.
 - สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน**, 55-59.
 - กลุ่มอนุรักษ์โบราณสถาน สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรี อยุธยา, **โครงการจัดการความรู้ เรื่อง รูปแบบ ลวดลาย ประดับ และวัสดุก่อสร้างของพระปรารงค์สมัยอยุธยา ประจำปีงบประมาณ 2557**, เข้าถึงเมื่อ 5 เมษายน 2564, เข้าถึงได้จาก <https://www.finearts.go.th/uploads/tinymce/source/50/km-prang57.pdf>, 26.
 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวง ประเสริฐ, คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด**, 43, 391.
 - เยเรเมียส ฟาน ฟลิต, **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลิต**, แปลโดย พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สมาคม ประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2560), 87-88.
 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและจุลยุทธการวงศ์** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535), 159.
 - พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวง ประเสริฐ, คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด**, 394.
 - เยเรเมียส ฟาน ฟลิต, **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับเยเรเมียส ฟาน ฟลิต**, 24.

- 20 **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ, คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด,** 38-41.
- 21 ปิ่นเพชร สาทราวาหะ, “การศึกษาพระปรางค์ในสมัยอยุธยา ตอนต้นที่จังหวัดอยุธยา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 98.
- 22 น. ณ ปากน้ำ, **ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2558), 31.
- 23 อาจจะเป็นวัดที่เจ้าพระยาโกษาธิบดี (เหล็ก) บุรณะในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ในชื่อว่า “วัดพระยาคลัง” ใน กลุ่มอนุรักษโบราณสถานสำนักศิลปากรที่3พระนครศรีอยุธยา, **โครงการจัดการความรู้ เรื่อง รูปแบบ ลวดลายประดับ และวัสดุก่อสร้างของพระปรางค์สมัยอยุธยาประจำปีงบประมาณ 2557**, 19.
- 24 พิริยะ ไกรฤกษ์, **พัฒนาการของการศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะไทย** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพิริยะ ไกรฤกษ์, 2562), 34-41.
- 25 ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช, **กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 41-45.
- 26 Chris Baker, “Final Part of the Description of Ayutthaya with Remarks on Defence, Policing, Infrastructure, and Sacred Sites,” **The Journal of The Siam Society** 102 (2014): 183-184.
- 27 สิริเดช วงศ์รานต์, **อ่านใหม่พระนครศรีอยุธยาผ่านภาพวาดของ Vingboons**, เข้าถึงเมื่อ 28 เมษายน 2565, เข้าถึงได้จาก <https://kyproject19.wixsite.com/kidyang/post/อ่านใหม่พระนครศรีอยุธยา-ผ่านภาพวาดของ-vingboons>
- 28 **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐ, คำให้การชาวกรุงเก่า, คำให้การขุนหลวงหาวัด,** 272.
- 29 เช่น การกลับไปใช้รูปแบบที่ไม่มีชั้นอัสดง ใน ศานติ ภักดีคำ, **พระพัฒน์ สำราญ และพัสดราภรณ์ แก่นพนม, พัฒนาการพระปรางค์ในสยามประเทศ**, 120.
- 30 เรื่องเดียวกัน, 88-89.
- 31 สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน**, 60-63.
- 32 ประภัสสร ชูวิเชียร, “วัดวรเชตุเทพบำรุง: แบบอย่างงานช่างของอยุธยาในพุทธศตวรรษที่ 22,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 20-26.

- 33 ปิฎยารัช ธรรมวงษา, “การศึกษาพัฒนาการทางรูปแบบสถาปัตยกรรมวัดเชิงท่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 133-136.
- 34 น. ณ ปากน้ำ, **ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา**, 63.
- 35 กลุ่มอนุรักษโบราณสถาน สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา, **โครงการจัดการความรู้ เรื่อง รูปแบบ ลวดลายประดับ และวัสดุก่อสร้างของพระปรางค์สมัยอยุธยาประจำปีงบประมาณ 2557**, 102-103.
- 36 ศานติภักดีคำ, **พระพัฒน์ สำราญ และพัสดราภรณ์ แก่นพนม, พัฒนาการพระปรางค์ในสยามประเทศ**, 123.
- 37 สุวิทย์ เลิศวิมลศักดิ์, “เทคนิคการก่อสร้างเจดีย์อิฐทรงปรางค์ชนิดมีห้องเรือนธาตุ สมัยอยุธยาตอนต้นในพื้นที่เกาะพระนครศรีอยุธยา,” **หน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย** 19, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2565): 67.
- 38 หัวเมืองฝ่ายเหนือ หมายถึง กลุ่มเมืองที่เคยอยู่ใต้อำนาจของรัฐสุโขทัยเดิม จนภายหลังได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยา
- 39 สันติ เล็กสุขุม, **ปรางค์และลายปูนปั้นประดับวัดจุฬามณีพิษณุโลก** (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2539), 1-3, 10-15, 18-20, 22.
- 40 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพุทธเจดีย์, 236-243; สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน**, 239-240.
- 41 สุนฤต เงินส่งเสริม, “การศึกษาสถาปัตยกรรม วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก,” **หน้าจั่วฉบับประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย** 3 (กันยายน 2548): 55-75; น. ณ ปากน้ำ, **ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา**, 472; สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปะอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน**, 108-109.
- 42 หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปะสุโขทัย** (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2542), 171; น. ณ ปากน้ำ, **ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา**, 473; ศานติ ภักดีคำ, **พระพัฒน์ สำราญ และพัสดราภรณ์ แก่นพนม, พัฒนาการพระปรางค์ในสยามประเทศ**, 131-137.
- 43 หัวเมืองชั้นใน หมายถึง เมืองที่รายล้อมราชธานีไม่ห่างไกลนัก เพื่อให้อำนาจส่วนกลางเข้าไปบริหารจัดการได้สะดวก
- 44 ปัทมา จูเจีย, “รูปแบบงานช่างวัดหน้าพระธาตุ ต.จ๊กสีห์ อ.เมือง จ.สิงห์บุรี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 4-5, 83.

- 45 กลุ่มอนุรักษโบราณสถาน สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา, **โครงการจัดการความรู้ เรื่อง รูปแบบ ลวดลายประดับ และวัสดุก่อสร้างของพระปรางค์สมัยอยุธยาประจำปีงบประมาณ 2557**, 115-117.
- 46 สายันต์ไพเราะจติตร, **รายงานการสำรวจและขุดค้นเตาแม่น้ำน้อย ตำบลเชิงกลัด อำเภอบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี** (กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2531), 60-65.
- 47 อินชา ทับทิม, “วัดสองพี่น้อง เมืองสรรคบุรี จังหวัดชัยนาท: การวิเคราะห์หลักฐานทางศิลปกรรมร่วมกับข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 1-2.
- 48 กลุ่มอนุรักษโบราณสถาน สำนักศิลปากรที่ 3 พระนครศรีอยุธยา, **โครงการจัดการความรู้ เรื่อง รูปแบบ ลวดลายประดับ และวัสดุก่อสร้างของพระปรางค์สมัยอยุธยาประจำปีงบประมาณ 2557**, 111-113.
- 49 น. ณ ปากน้ำ, **ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา**, 430-431, 471-473.
- 50 ประเสริฐ ณ นคร, “จารึกลานทอง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุพรรณบุรี,” ใน **อักษรภาษาจารึกวรรณกรรม** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 179-187; อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “การศึกษาระบบโครงสร้างและระเบียบการก่ออิฐในอาคารโบราณสถาน,” **โบราณคดี** 6, 2 (ธันวาคม 2518): 61; ภักทชนก นิธักร, “วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุพรรณบุรี วิเคราะห์ศิลปกรรมร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 8-12, 118-123.
- 51 ชมรมนักโบราณคดีสมัครเล่นเมืองสุพรรณ, **ข้อคิดเห็นใหม่เกี่ยวกับศิลปะราชวงศ์สุพรรณภูมิที่สุพรรณบุรี โดย รศ.พิชญา สุ่มจินดา**, 9 พฤศจิกายน 2564, วิดีโอ, 1:10:23, เข้าถึงได้จาก <https://www.youtube.com/watch?v=KVH7qYgW2uc>
- 52 ได้แก่นันทบุรี ธนบุรี สมุทรปราการ สาครบุรี สมุทรสงคราม ราชบุรี เพชรบุรี และนครชัยศรี ใน ประภัสสร ชูวิเชียร, **อยุธยาในย่านกรุงเทพฯ: ศิลปกรรมที่สัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลอง** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2561), 8-10.
- 53 เรื่องเดียวกัน, 41-56.
- 54 ปติสร เพ็ญสุต, “ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมในเขตพุทธาวาสวัดมหาธาตุวรวิหาร ราชบุรี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 80-88.

- 55 เป็นที่น่าสังเกตว่าวัดทั้งสามมีความเกี่ยวข้องกับราชวงศ์อุทองที่มีฐานที่มั่นเดิมอยู่เมืองละโว้
- 56 นนทชัย ทองพุ่มพฤษา, “บทบาทหน้าที่และการออกแบบปรางค์ในสมัยอยุธยา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), 169.
- 57 จากการสำรวจของ น. ณ ปากน้ำ ซึ่งเป็นขนาดที่ใกล้เคียงกับผู้วิจัยสำรวจขนาดอิฐของกรณีศึกษาปรางค์ ใน น. ณ ปากน้ำ, **ห้าเดือนกลางซากอิฐปูนที่อยุธยา**, 511-514.
- 58 **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและจุลยุทธการวงศ์**, 159.
- 59 สมคิด จิระทัศนกุล, **อภิธานศัพท์ช่างสถาปัตยกรรมไทย เล่ม 1 กระบวนการออกแบบสถาปัตยกรรมไทย** (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 132-134, 146-148.
- 60 ใช้ระยะความกว้างจากหน้ากระดานบนของเรือนธาตุ (เพราะมีสภาพสมบูรณ์) การวัดสัดส่วนเรือนธาตุและสัดส่วนยอดในวิจัยนี้ประยุกต์มาจากการกำหนดสัดส่วนของช่างไทย ใน พระพรหมพิจิตร, **พุทธศิลปสถาปัตยกรรมภาคต้น** (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2495), 46.
- 61 ค่าสัดส่วนทั้งหมดที่ใช้ในบทความวิจัยนี้ คือ ค่าโดยประมาณ
- 62 ฐานวัดลังกาบางส่วนอยู่ใต้ดิน จึงสันนิษฐานขนาดโดยการอ้างอิงจากฐานปรางค์ประธานวัดส้ม ส่วนสัดส่วนฐานของปรางค์แกกและปรางค์วัดพระพายหลวง อ้างอิงจากวิทยานิพนธ์ 2 รายการ ได้แก่ สฤณีพิงส์ ขุนทรง, “ปรางค์แกกเมืองลพบุรีกับประเด็นศึกษาใหม่,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 66-75, 218-223; ภาวิณี รัตนเสรีสุข, “วัดพระพายหลวง: แนวความคิดใหม่จากผลการขุดตรวจจากโบราณคดีกับงานวิเคราะห์แบบอย่างสถาปัตยกรรม,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 118-130.
- 63 น่าจะมีค่าสัดส่วนความสูงที่มากขึ้นอีกเล็กน้อย เนื่องจากภาพถ่ายเก่าทำให้ทราบว่าส่วนชั้นรัดประคด 2 ชั้นบน เป็นของก่อใหม่ ที่ก่อเตี้ยกว่าทรงเดิม
- 64 Nicolas Gervaise, **Histoire Naturelle et Politique du Royaume de Siam** (Paris: Claude Barbin, 1688), 89-215.
- 65 วีระศักดิ์ แสนสะอาด, “30ปี มรดกโลก นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา กับการดำเนินงานโบราณคดี,” **วารสารวิชาการอยุธยาศึกษา** 14, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2565): 50-51.

66 สันติ เล็กสุขุม, **ศิลปอยุธยา: งานช่างหลวงแห่งแผ่นดิน**, 64-66.

67 ศิริวรรณ เวชวิทย์, “พุทธปรางค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 178-180.

Bibliography

Anocha Tubtim. “Wat sŏng phī nŏng mŭang san khŏbu rī ̄changwat Chai Nāt: kān wikhrŏ lakthān thāng sinlapakam rŏwŏ makap khŏmŭn mai thāng bŏrānnakhadī [Wat Songphinong Sanburi, Chainat Province: Art and Archaeological Analysis].” Master’s thesis, Silpakorn University, 2014.

Anuwit Charoensupkul. “Kansuksā rabop khrŏngsāng lāe rabīap kā rok ‘a’it nai ‘ākhan bŏrānnasathān [The Study of Structures and Brick patterns of Ancient Monuments].” **Archaeology** 6,2 (December 1975): 57-76.

_____. “Khati ̄chakkrawān phut sātsanā thērawāt Langkā wong thī mī’itthi phon tŏ bāp mŭang lāe sathāpattayakam nai prathēt Thai [Concept of Cosmology in Sinhalese Theravada Buddhism Having Influence on Urbanization and Architecture in Thailand].” **Journal of the Faculty of Arts, Silpakorn University** 6, 1-2 (January-December 1983): 321-351.

Baker, Chris. “Final Part of the Description of Ayutthaya with Remarks on Defence, Policing, Infrastructure, and Sacred Sites.” **The Journal of The Siam Society** 102 (2014): 179-210.

Chattri Prakitnonthakan. “Ngān khīan prawattisāt sinlapa yuk rāk kap kā rok ‘arāng sāng rat sombūranā yāsithirāt Sayam [Early Art Historical Writings and the Rise of Siamese’s Absolute Monarchy].” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 14 (January-December 2017): 86–121.

Damrong Rajanubhab, Prince. **Tamnān phutthachēdī [A History of Buddhist Monuments]**. Bangkok: Matichon, 2002.

Gervaise, Nicolas. **Histoire Naturelle et Politique du Royaume de Siam**. Paris: Claude Barbin, 1688.

Monument Conservation Group, The 3rd Regional Office of Fine Arts Department, Phra Nakhon Si Ayutthaya. **Khrŏngkān ̄chatkān khwamfī ū rūang rūpbāp lūatlāi pradap lāe watsadu kŏsāng khŏng phra prāng samai ‘Ayutthayā pra pračham pīngoppamān sŏngphanhārŏihāsipčhet [Knowledge Management Project on Types, Ornaments, and Construction Materials of Buddhist Prangs during the Ayutthaya Period, Fiscal year 2014]**. 1-201. Accessed April 5, 2021. Available from https://www.finearts.go.th/uploads/tiny_mce/source/50/km-prang57.pdf

Muang Suphan Amateur Archaeologists Club. **Khŏkhithen mai kīeokap sinlapa rāčhawong Suphan phūm thī Suphan Burī dŏi ro so. Pitchaya Sum ̄chindā [A New Perspective on Art of Suphannaphum Dynasty at Suphanburi by Associate Professor Pitchaya Sumchinda]**. November 9, 2021. Video, 1:10:23. Available from https://www.youtube.com/watch?v=KVH7qYgW2uc

Narisara Nuwattiwong, Prince and Damrong Rajanubhab, Prince. **Sān somdet lem sŏng [Correspondences between Prince Naris and Prince Damrong, Volume 2]**. Bangkok: The Kurusapa Business Organization, 1962.

_____. **Sān somdet lem hok [Correspondences between Prince Naris and Prince Damrong, Volume 6]**. Bangkok: The Kurusapa Business Organization, 1961.

Narudom Kaewchai. **Photogrammetry phāp sām miti bŏrānnasathān ̄chāk theknik kānsamrūat bāp fŏ tŏ kāk rom mē trī [Photogrammetry, 3D Images of the Ancient Monuments from the Photogrammetric Survey Technique]**. Bangkok: Fine Arts Department, 2022.

Nontachai Thongpumprugsar. “Botbāt nāthī lāe kān’ŏkbāp prāng nai samai ‘Ayutthayā [Role and Design of Prang in Ayutthaya Period].” Master’s thesis, Silpakorn University, 2002.

Nor Na Paknam [pseud.]. **Hā dŭan klāng sāk’it pŭn thī ‘Ayutthayā [Five Months in the Midst of Ayutthaya’s Brick Rubble]**. 4th ed. Bangkok: Muang Boran, 2015.

Patchanok Nitangkorn. “Wat phra sī rattana mahāthāt ̄changwat Suphan Burī wikhrŏ silapakŏn rom rŏwŏ makap lakthān thāng bŏrānnakhadī [The Artistic and Archaeological Analysis of Wat Phra Sri Rattana Mahathat in Suphanburi].” Master’s thesis, Silpakorn University, 2016.

Patison Benyasuta. “Sinlapakam lāe sathapattayakam nai khēt phutthāwāt wat mahāthat wŏrawihān Rāčhaburī [Arts and Architecture in the Main Section of Wat Mahadhatvaraviharn].” Master’s thesis, Silpakorn University, 2012.

Pattama Jujiea. “Rūpbāp ngān ̄chāng wat nā phra thāt tŏ. ̄chak sīŏ. mŭang ̄chŏ. Sing Burī [Stylistic Study of Wat Na Phrathat, Singburi Province].” Master’s thesis, Silpakorn University, 2009.

Pattayaraj Thamwongsa. “Kānsuksā phatthanākān thāng rūpbāp sathāpattayakam Wat ̄chēngthā ̄changwat Phra Nakhŏn Sī’Ayutthayā [The Architectural Study of Wat Cheung Tha: Phra Nakhon Si Ayutthaya Province].” Master’s thesis, Silpakorn University, 2003.

Pawinee Rattanasereesuk. “Wat phra phāi lūang : nāo khwāmkhit mai ̄chāk phon kān khut trūat thāng bŏrānnakhadī kap ngān wikhrŏ bāpyāng sathāpattayakam [Wat Pra Phailung: A New Concept from Archaeological and Architectural-style Analyses].” Master’s thesis, Silpakorn University, 2008.

Phrarāčchaphongsāwadān krung sī’Ayutthayā chabap phan ̄chan thanu māt (̄chēm) lāe Phrarāčchaphong sāwadān krung sī’Ayutthayā chabap lūang prasēt, kham haikān ̄chāo krung kao, kham haikān khunlūang ha wat [The Royal Chronicles of Ayutthaya in the Manuscript of Phan Chanthanumat (Jiem) and the Royal Chronicles of Ayutthaya in the Manuscript of Luang Prasert: Words for the Ancient City Dwellers and Words for the Monks]. Nonthaburi: Sripanya, 2010.

Phrarāčchaphongsāwadān krung sī’Ayutthayā lāe ̄chun yutthakān wong [The Royal Chronicles of Ayutthaya]. Bangkok: Mahachulalongkorn rajavidyalaya Press, 1992.

Phrom Phichit, Phra. **Phut sinlapa sathāpattayakam phā khŏton [Buddhist Art and Architecture, Part I]**. Phra Nakhon: Phrachan Printing House, 1952.

Pinpech Satrawaha. “Kānsuksā phra prāng nai samai ‘Ayutthayā tŏn tŏn thī ̄changwat ‘Ayutthayā [The Study of Phra Prang in the Early Ayutthaya Period at Ayutthaya Province].” Master’s thesis, Silpakorn University, 1991.

Piriya Krairiksh. **Phatthanākān khŏng kānsuksā prawattisāt sinlapa Thai [Development of the Study on Thai Art History]**. Bangkok: Piriya Krairiksh Foundation, 2019.

Praphat Chuvichean. **‘Ayutthayā nai yān Krungthep sinlapakam thī samphan kap mēnam lam khŏng [Ayutthaya in the Vicinity of Bangkok: Artwork Related to the Canals and Rivers]**. Bangkok: Matichon, 2018.

_____. “Wat wŏra chēt thēp bamrung: bāpyāng ngān ̄chāng khŏng ‘Ayutthayā nai Phutthasatawat thī yīsipsŏng [Wat Vorachet Thepbamrung: A Model of Ayutthaya Art in 17th Century A.D.].” Ph.D. dissertation, Silpakorn University, 2009.

Prasert Na Nagara. **‘Aksŏn phāsā ̄chārūk wannakam [Alphabets, Languages, Inscriptions, Literature]**. Bangkok: Matichon, 2006.

Rungroj Piromanukul. “Lum mēnam ̄chaophrayā ̄chūang lang sin ratchakān pra ̄chao chai wora man thī chet [Chao Phraya River Basin after the End of the Reign of King Jayavarman VII.].” 122-171. In Pipad Krajaejun, ed. **Yuk mūt khŏng prawattisāt Thai: lang bā yon phut thērawāt kān khao mā khŏng khon thai [Dark Age in History of Thailand: Post Bayon, Theravada Buddhism, and Arrival of the Tai]**. Bangkok: Matichon, 2016.

Sakchai Saising. **Lop Burī lang watthanatham Khamēn [Lopburi After Khmer Culture]**. Bangkok: Matichon, 2016.

Saner Nildech. **Samut phāp sathāpattayakam Thai: sinlapa sathāpattayakam lān nā sinlapa samai ‘ū thōng sathāpattayakam Sukhōthai** [Thai Architecture Picture Book: Art and Architecture of Lanna, Art of U Thong Style, Architecture of Sukhothai]. Bangkok: Thai Architecture Archive, Department of Architecture and Related Arts, Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2006.

Santi Leksukhum. **Prang læ lāi pūnpan pradap wat chulamanī Phitsanulōk** [Prang and Stucco Decorations, Wat Chulamani, Phitsanulok]. Bangkok: Research and Development Institute, Silpakorn University, 1996.

———. **Sinlapa ‘Ayutthayā ngān chāng lūang hēng phāēndin** [Ayutthaya Art: The Royal Craftsmanship of the Nation]. 3rd ed. Bangkok: Muang Boran, 2007.

Santi Pakdeekham, Peerapat Samran and Pastraporn Kaenprom. **Phatthanākān phra prāng nai Sayām prathēt** [The Evolution of Phra Prangs in Siam]. Bangkok: Amarin Printing and Publishing Public Company Limited, 2012.

Saritpong Khunsong. “Prāng khākmūang Lop Burī kap praden suksā mai [Prang Khaek of Lop Buri with a New Identical View].” Master’s thesis, Silpakorn University, 2005.

Sayan Phaicharnchit. **Rāngān kānsamrūt læ khut khon tao mēnam nōi tambon chēng klat’amphē bāng ra chān chāngwat Sing Burī** [Survey and Excavation Report of Mae Nam Noi kiln, Chueang Klad, Bang Rachan District, Sing Buri Province]. Bangkok: Archeological Research Division, Office of Archaeology, Fine Arts Department, 1988.

Siridate Wangkran. **‘Ān mai Phra Nakhōn Sī’Ayutthayā phan phāp wāt khōng Vingboons** [Re-read Ayutthaya through the Paintings of Vingboons]. Accessed April 28, 2022. Available from <https://kyproject19.wixsite.com/kidyang/post/อ่านใหม่พระนครศรีอยุธยา-ผ่านภาพวาดของ-vingboons>

Siriwan Wetchawit. “Phut prāng nai samai Rattanakosin tōn ton [Buddha-Prangs in the Early Rattanakosin Period].” Master’s thesis, Silpakorn University, 1991.

Somkid Jiratatsanakul. **‘Aphithān sap chāng sathāpattayakam Thai lem nung krabūankān ‘ōk bāp sathāpattayakam Thai** [Glossary of Thai Architectural Terminology, Volume 1: The Process of Designing Thai Architecture]. Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2016.

Subhadradis Diskul, M.C. **Sinlapa Sukhōthai** [Sukhothai Art]. Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre, 1999.

Sunarit Ngernsongserm. “Kānsuksā sathāpattayakam wat phra sī rattana mahāthāt chāngwat Phitsanulōk [The Study of Architecture at Wat Phra Si Rattana Mahathat, Phitsanulok Province].” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 3 (September 2005): 54-75.

Suwit Lerdwimolsak. “Theknik kānkōsāng chēdī’ it song prāng chanit mī hō’ong rūanthāt samai ‘Ayutthayā tōn ton nai phūnthī kō Phra Nakhōn Sī’Ayutthayā [Brick Construction Techniques of Open-room Prang Style Stupa during Early Ayutthaya Period in the Area of Ancient Ayutthaya City].” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 19, 1 (January-June 2022): 58-93.

Thawatchai Tangsiriwanit. **Krungsri ‘Ayutthayā nai phānthīfarang** [Ayutthaya on European Maps]. Bangkok: Matichon, 2006.

Van Vliet, Jeremias. **Phrarāтчaphongsāwadān krung sī’Ayutthayā chabap yērē mīa sō fān fō lī tō** [The Short History of the Kings of Siam]. Translated by M.R. Suphawat Kasemsi. 2nd ed. Bangkok: The Historical Society under the Royal Patronage of H.R.H. Princess Mahachakri Sirindhorn, 2017.

Veerasak Sansaard. “Sāmsip pīmōradok lōk nakhōn prawattisāt Phra Nakhōn Sī’Ayutthayā kap

kādamnēn ngan bōrānnakhadī [Thirty Years of the World Heritage, Historic City of Ayutthaya with the Operations of Archaeology].” **Journal of Ayutthaya Studies Institute** 14, 2 (July-December 2022): 44-57.

Winai Pongsripian, ed. **Phannanā phūm sathān Phra Nakhōn Sī’Ayutthayā’ēkkasān chāk hō lūang (chabap khwām sombūn)** [Geographical Description of Ayutthaya: Documents from the Palace Library]. Bangkok: Usakhane, 2008.

Illustration Sources

All illustrations by the authors unless otherwise specified.

Fig. 1 Modified from Monument Conservation Group, The 3rd Regional Office of Fine Arts Department, Phra Nakhon Si Ayutthaya, **Knowledge Management Project on Types, Ornaments, and Construction Materials of Buddhist Prangs during the Ayutthaya Period, Fiscal year 2014**, Accessed April 5, 2021. Available from https://www.finearts.go.th/uploads/tiny_mce/source/50/km-prang57.pdf, 130.

Fig. 2 Modified from Phraya Boranratchathanin (Phon Tejagupta)’s map of Ayutthaya

Fig. 3 Modified from **Map of the Kingdom of Siam and Its Dependencies / Constructed from the Siamese Government Surveys under the Direction of J. McCarthy, F.R.G.S., Superintendent of Surveys; H. Sharbau**, Accessed November 24, 2021. Available from <https://collections.lib.uwm.edu/digital/collection/agdm/id/12541/>

Fig. 5 (Middle and Right) Modified from Suwit Lerdwimolsak, “Brick Construction Techniques of Open-room Prang Style Stupa during Early Ayutthaya Period in the Area of Ancient Ayutthaya City,” **NAJUA: History of Architecture and Thai Architecture** 19, 1 (January-June 2022): 65.

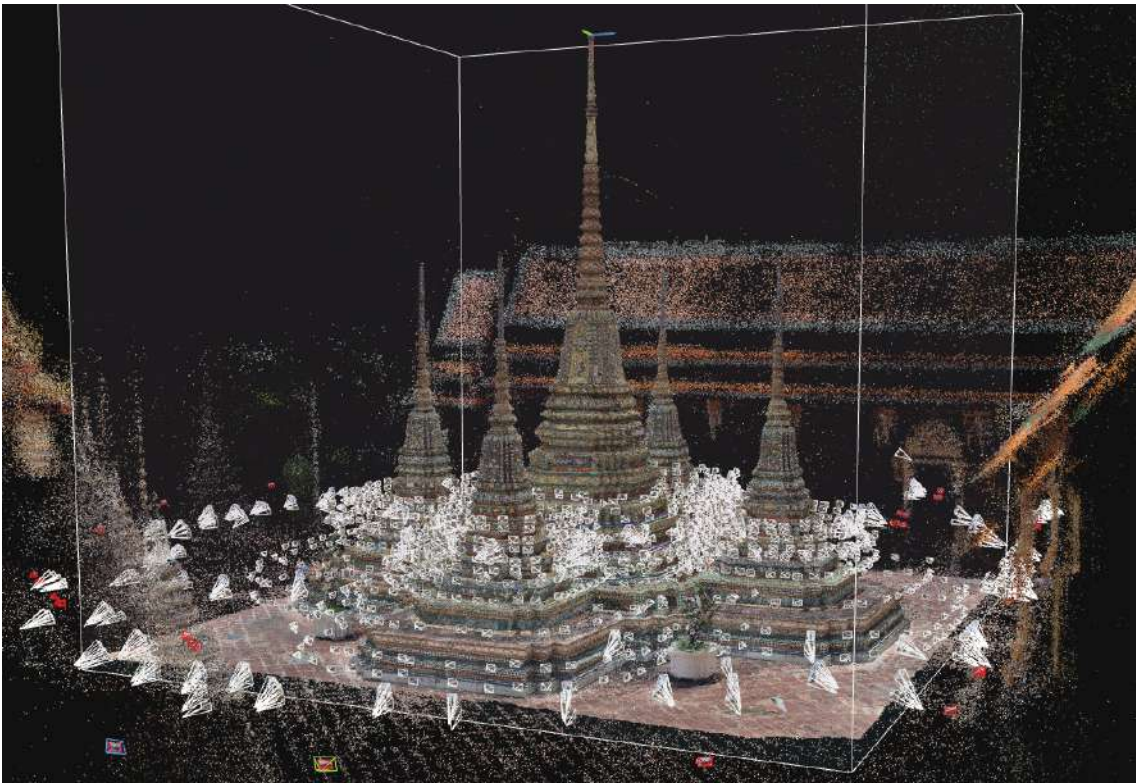
การเก็บข้อมูลเพื่อการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม ประดับกระเบื้องเคลือบ กรณีศึกษา: พระเจดีย์หมู่ห้าฐานเดียว วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร¹

Documenting Glazed-Tile Architecture for Conservation:
The Case of Five Chedis built on a Single Continuous Base,
Wat Phra Chetuphon Wimon Mangkhalaram Rajwaramahawihan

สุรศักดิ์ บำรุงเรือน* | วิมลรัตน์ อิศระธรรมบุญ
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Surasak Bamrungreun | Wimonrart Issarathumnoon
Faculty of Architecture, Chulalongkorn University, Thailand
god.surasak@gmail.com | wimonrart.i@chula.ac.th
*Correspondence: god.surasak@gmail.com

Received 10 - 02 - 2023
Revised 24 - 04 - 2023
Accepted 08 - 06 - 2023

ตำแหน่งการถ่ายภาพ
ภาคพื้นดิน กรณีศึกษา
พระเจดีย์หมู่ห้าฐานเดียว

Computer rendering of
the five chedis built on
a single continuous base

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อการนำเสนอวิธีการเก็บข้อมูลเพื่อการอนุรักษ์อาคารประวัติศาสตร์ที่เหมาะสมโดยเลือกอาคารประดับกระเบื้องเคลือบพระเจดีย์หมู่ห้าฐานเดียวตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหารมาเป็นกรณีศึกษาวิธีการวิจัยเริ่มจากการศึกษาชุดข้อมูลพื้นฐานที่มีความสำคัญต่อการอนุรักษ์อาคารประดับกระเบื้องเคลือบโดยศึกษาข้อมูลภาคเอกสารและภาคสนามจากอาคารประดับกระเบื้องเคลือบในวัด 9 แห่ง จากนั้นสรุปเป็น “ชุดข้อมูลพื้นฐานสถาปัตยกรรมประดับกระเบื้องเคลือบ” ซึ่งในบทความนี้ต่อไปจะใช้คำว่า “ชุดข้อมูลพื้นฐาน” ชุดข้อมูลพื้นฐานประกอบด้วยข้อมูล 5 เรื่อง ได้แก่ 1) วัสดุที่ใช้ประดับ 2) รูปแบบและประเภททางด้านศิลปกรรมของกระเบื้องเคลือบ 3) ประเภทของงานสถาปัตยกรรมที่ได้รับการประดับกระเบื้องเคลือบ 4) ความเสื่อมสภาพ และ 5) เทคนิควิธีการอนุรักษ์งานประดับกระเบื้องเคลือบ เพื่อนำมาใช้สร้างตัวแปรในการวิเคราะห์ข้อมูลจากกรณีศึกษา และใช้สร้าง “ชุดการเก็บข้อมูล” ร่วมกับการเก็บข้อมูลภาคเอกสารที่เกี่ยวข้อง การเก็บข้อมูลภาคสนาม และการประเมินความเสื่อมสภาพอาคารของพระเจดีย์หมู่ห้าฐานเดียว

การวิจัยนี้พบประเด็นที่น่าสนใจจากการนำชุดการเก็บข้อมูลมาใช้กับกรณีศึกษาพระเจดีย์หมู่ห้าฐานเดียวดังนี้ คือ 1) การสำรวจจริงวัดด้วยภาพที่เรียกว่า “Photogrammetry” ช่วยลดข้อผิดพลาดในการเขียนแบบสถาปัตยกรรม และสามารถนำแบบมาใช้ทำเป็นฐานในการวิเคราะห์ข้อมูลด้านต่างๆ ได้ และช่วยสร้างแบบสันนิษฐานของสถาปัตยกรรมในยุคสมัยต่างๆ ได้อย่างถูกต้องด้วย 2) จากการนำข้อมูลจากชุดข้อมูลพื้นฐานมาใช้ในการวิเคราะห์และประเมินคุณค่า ช่วยให้เข้าใจลักษณะอันโดดเด่นของกรณีศึกษาเมื่อเปรียบเทียบกับลักษณะพื้นฐาน และช่วยให้การเขียนบรรยายความสำคัญทางสถาปัตยกรรมทำได้ถูกต้องยิ่งขึ้น 3) การนำแบบทางสถาปัตยกรรมมาเป็นฐานในการใส่ข้อมูลตามตัวแปรที่กำหนดจากชุดข้อมูลพื้นฐาน ช่วยในการจำแนกวัสดุประเภทต่าง ๆ ช่วยในการประเมินความเสื่อมสภาพของวัสดุและโครงสร้าง และเมื่อนำมาวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลเรื่องความเสื่อมสภาพของวัสดุแต่ละประเภท ช่วยให้เกิดความเข้าใจเรื่องอายุของวัสดุและความแท้ของวัสดุช่วยในการวิเคราะห์รูปทรงของกระเบื้องย้อนกลับเมื่อพิจารณาจากการขลิบตัดจากภาชนะ และช่วยในการวิเคราะห์ความเสื่อมสภาพของวัสดุ

โดยชุดการเก็บข้อมูลนี้เป็นตัวอย่างหนึ่งของการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างรอบด้านก่อนเลือกวิธีการอนุรักษ์ และเป็นตัวอย่างของการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อการสร้างแบบสถาปัตยกรรมในรูปแบบดิจิทัล ซึ่งสามารถใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลด้านต่าง ๆ ได้อย่างแม่นยำ

คำสำคัญ: การเก็บข้อมูล, การประดับกระเบื้องเคลือบ, วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร

Abstract

This research aims to propose a suitable technique for documenting historic buildings using the chedis at Wat Phra Chetuphon Wimon Mangkhalaram Rajwaramahawihan, which are built as a series of five structures on a single continuous base, as a case study. The research's primary data sets are gathered from nine temples and organized in five subjects: (1) materials used; (2) characteristics and types of decorative glazed tiles; (3) architectural works decorated with glazed tiles; (4) level of deterioration; (5) conservation techniques for glazed tiles. They are used for analysis and created Data Collection Set together with documentary research, field study, and building deterioration assessments.

Using this methodological approach for the case study of the Five Chedis leads to the following findings: (1) Photogrammetry helps to reduce inaccuracies in architectural drawings; (2) Data sets allow researchers to more easily evaluate the outstanding characteristics of case studies by comparing them with basic characteristics and, therefore, more accurately define the significance of heritage buildings; (3) Architectural drawings are a useful base for inserting data according to the given variables of the data set, including types of materials, level of deterioration of materials and overall structure, and identification of the age of materials and their authenticity. This methodological approach is useful for examining the shape of tiles, how to cut the tiles from the bowls, and the deterioration of materials. This Data Collection Set offers an example of how to collect

and analyze wide-ranging data before choosing a conservation method and also an instance of how modern technology may be used to create digital drawings for better field data analysis.

Keywords: Documentation, Glazed Tile Decorated, Wat Phra Chetupon Wimon Mangkhalaram Rajwaramahawihan

1. ความเป็นมา

ในปัจจุบันอาคารหรือองค์ประกอบประดับกระเบื้องเคลือบประสบปัญหาในการอนุรักษ์ ปัญหาที่พบประกอบด้วยเรื่องการเก็บข้อมูลเบื้องต้นก่อนการเลือกวิธีอนุรักษ์ เช่นเดียวกับการอนุรักษ์สิ่งปลูกสร้างประเภทอื่น คือ **ขาดข้อมูลภาคเอกสาร และการบันทึกข้อมูลในขั้นตอนการเก็บข้อมูลภาคสนามไม่ละเอียดและครอบคลุมประเด็นสำคัญ** ส่งผลให้การวิเคราะห์ในขั้นตอนการประเมินผลไม่ชัดเจน ปัญหาเหล่านี้ส่งผลต่อเนื่องต่อการประเมินคุณค่า ทำให้เกิดความเสี่ยงที่จะเสียคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรม รวมทั้งทำให้เลือกวิธีการอนุรักษ์ไม่เหมาะสม เนื่องจากไม่เข้าใจสภาพปัจจุบัน และปัญหาความเสื่อมสภาพอย่างแท้จริง

เห็นได้จากการเก็บข้อมูลก่อนการอนุรักษ์ การบูรณะพระปรางค์วัดอรุณราชวรารามใน พ.ศ. 2556 – 2560² ขาดการบันทึกสภาพที่ละเอียดเพียงพอสำหรับงานประดับกระเบื้องเคลือบ ถึงแม้การเก็บข้อมูลในครั้งนั้นจะมีการเก็บข้อมูลภาพสามมิติซึ่งเป็นเทคโนโลยีใหม่ที่สามารถเก็บรายละเอียดได้อย่างเฉพาะเจาะจงแล้วก็ตาม แต่ยังคงขาดการนำข้อมูลนั้นมาใช้ระบุตำแหน่งชั้นกระเบื้องที่ไม่มีความเหมือนกันในแต่ละชิ้นงาน แบบบันทึกความเสื่อมสภาพยังขาดการนำความสำคัญและความเสื่อมสภาพของกระเบื้องมาวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อหาวิธีอนุรักษ์ที่เหมาะสม

อีกตัวอย่างหนึ่งของแบบบันทึกการเก็บข้อมูลเพื่อการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมประดับกระเบื้องเคลือบวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร³ ที่ประสบปัญหา คือ แบบสถาปัตยกรรมแสดงความงามตามอุดมคติไม่สะท้อนสภาพที่แท้จริงในปัจจุบันของอาคาร กล่าวคือ มีความสมมาตรทั้งซ้ายและขวาในแบบรูปด้าน รวมถึงความสมมาตรในแบบผังพื้นด้วยเช่นเดียวกัน

การเก็บข้อมูลเพื่อการอนุรักษ์จากตัวอย่างทั้งสองสะท้อนให้เห็นถึงปัญหา การขาดข้อมูลภาคเอกสารซึ่งส่งผลโดยตรงกับการวิเคราะห์คุณค่าความสำคัญ โดยเฉพาะข้อมูลเอกสารที่ขาดหายไปคือข้อมูลรายละเอียดเรื่องวัสดุพื้นผิว ประดับกระเบื้อง เคลือบของการบูรณะที่ผ่านมา ตลอดจนรูปแบบและงานฝีมือ ประดับกระเบื้อง นอกจากนี้ยังสะท้อนปัญหาเรื่องการขาดการวิเคราะห์ ข้อมูลต่างๆ อย่างรอบด้านไม่นำชุดข้อมูลด้านต่างๆ มาวิเคราะห์ร่วมกัน และการประมวลผลเพื่อเลือกวิธีอนุรักษ์ที่เหมาะสม ด้วยสาเหตุดังกล่าว ผู้วิจัย มีความเห็นว่าควรมีการแก้ปัญหาในเรื่องนี้ด้วยการสร้างกระบวนการเก็บข้อมูล และการประมวลผลเพื่อเลือกวิธีอนุรักษ์ที่เหมาะสม ดังนั้นการศึกษาวิจัยนี้จึงมี วัตถุประสงค์เพื่อการนำเสนอวิธีการเก็บข้อมูลเพื่อการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม ประดับกระเบื้องเคลือบที่สามารถแก้ปัญหาดังกล่าวได้

2. ขอบเขตการวิจัยและกรณีศึกษา

จากประเด็นที่สำคัญของงานวิจัยที่ต้องการการศึกษาระบวนการเก็บข้อมูล เพื่อการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมที่ได้รับการประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบ การวิจัยนี้จึงเลือกพื้นที่วิจัย คือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ซึ่งพื้นที่ภายในวัดมีสถาปัตยกรรมประดับกระเบื้องเคลือบอยู่เป็นจำนวนมาก และประเภทอาคารมีความหลากหลาย ตลอดจนเป็นตัวแทนที่แสดงให้เห็น ปัญหาในเรื่องการเก็บข้อมูลก่อนการบูรณปฏิสังขรณ์ที่เกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง โดยมุ่งเน้นที่สถาปัตยกรรมในวัดที่สร้างขึ้นหรือบูรณปฏิสังขรณ์ในช่วง พ.ศ. 2364 - พ.ศ. 2453 (หรือตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 2 – รัชกาลที่ 5) การวิจัยนี้ จึงเลือกพระเจดีย์หมู่ห้าฐานเดียวทิศตะวันออกเฉียงใต้ วัดพระเชตุพนฯ เป็นกรณีศึกษา เพราะนอกจากจะเป็นตัวแทนของปัญหาดังกล่าวแล้ว ยังเป็น ตัวแทนสถาปัตยกรรมประดับกระเบื้องเคลือบที่รวมวัสดุ ชนิด และประเภท งานประดับกระเบื้องเคลือบเอาไว้จำนวนมากนอกจากนี้วัสดุประดับผิวอาคาร ยังแสดงยุคสมัยจากความเก่าใหม่ของวัสดุ ฝีมือช่าง และเทคนิควิธีในการ อนุรักษ์ในช่วงเวลาที่ผ่านมาได้อย่างชัดเจน

3. หลักการและกรอบแนวคิด

การเก็บข้อมูลอาคารทางประวัติศาสตร์แต่ละอาคารมีกระบวนการเฉพาะตัว เป็นขั้นตอนเริ่มต้นของโครงการอนุรักษ์อาคารทางประวัติศาสตร์กระบวนการนี้ คือ การเก็บข้อมูลในเบื้องต้นด้วยการรวบรวมงานที่เกี่ยวข้องกับการสำรวจ

และการวิเคราะห์ความสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัสดุ ขั้นตอนในเบื้องต้น สร้างประโยชน์ให้อย่างมากต่อการสร้างแผนการอนุรักษ์ที่ดีเพื่อที่จะรักษา อาคารอย่างเหมาะสมโครงการอนุรักษ์อาคารทางประวัติศาสตร์มีกระบวนการ ครอบคลุมตามขั้นตอนต่อไปนี้ **1) ขั้นตอนเริ่มต้นวางแผนโครงการ** **2) ขั้นตอนวางแผน** 3) ขั้นตอนการพัฒนาการออกแบบ 4) ขั้นตอนก่อสร้าง 5) ขั้นตอนการเข้าใช้งานอาคารและการแนะนำการใช้งานงานอาคาร และ 6) การวางแผนการสิ้นสุดอายุการใช้งานอาคาร⁴

“ขั้นตอนเริ่มต้นวางแผนโครงการ” เป็นขั้นตอนทำความเข้าใจอาคารทาง ประวัติศาสตร์ในทุกแง่มุมด้วยการเก็บข้อมูลสองส่วนที่เกี่ยวข้องกับอาคาร คือ การเก็บข้อมูลภาคเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนาม เพื่อนำข้อมูล ทั้งสองส่วนไปประเมินคุณค่าความสำคัญ ปัญหาและสาเหตุที่จะทำให้สูญเสีย คุณค่าความสำคัญนั้น

“ขั้นตอนการวางแผน” เป็นขั้นตอนการนำผลของการทำความเข้าใจไป ใช้สร้างและพัฒนาแผนการจัดการการอนุรักษ์ที่เหมาะสม แผนการจัดการ การอนุรักษ์อาจมีได้หลายรูปแบบ แต่ข้อมูลที่จำเป็นต้องมีในแผน คือ ข้อมูล ทางประวัติศาสตร์ ข้อมูลการสำรวจสถานที่ ค่าแถลงความสำคัญ การระบุ คุณลักษณะต่างๆ การบรรยายสภาพที่มีอยู่การวิเคราะห์วัสดุการประเมินสภาพ การวิเคราะห์โครงสร้าง รวมถึงการวิเคราะห์ประเด็นอื่นๆ นอกจากนั้นยังต้องระบุ คำแนะนำการอนุรักษ์ที่เหมาะสม และข้อกำหนดที่ต้องปฏิบัติตามกฎหมาย ข้อมูลดังกล่าวจะอยู่ในรูปแบบการบันทึกสภาพ อันประกอบด้วยการบรรยายความ แบบสถาปัตยกรรม ภาพถ่าย รวมถึงแบบบันทึกประเด็นสำคัญต่างๆ เพื่อนำไป ใช้เป็นสื่อกลางในการทำความเข้าใจร่วมกันแก่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงการ อนุรักษ์⁵

จากสองขั้นตอนดังกล่าว ผู้วิจัยสามารถสรุปขั้นตอนการทำงานที่เกี่ยวข้องกับ การเก็บข้อมูลก่อนการอนุรักษ์สถาปัตยกรรม อันประกอบด้วย การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล และการใช้ผลจากการวิเคราะห์ ในขั้นตอนการเก็บข้อมูล แบ่งแยกได้เป็นสองส่วนจากลักษณะของข้อมูลและวิธีการเก็บข้อมูล หนึ่งคือ **การเก็บข้อมูลภาคเอกสาร** คือ การเก็บข้อมูลทางประวัติศาสตร์จากเอกสาร หลักฐาน สอง **การเก็บข้อมูลภาคสนาม** คือ การเก็บข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และสภาพในปัจจุบันจากตัวอาคารและผู้เกี่ยวข้อง อีกขั้นตอนหนึ่งที่สำคัญคือ **การบันทึกสภาพ** เป็นการวิเคราะห์และการสร้างบันทึกเพื่อสร้างความเข้าใจ ในประเด็นต่าง ๆ แก่ผู้เกี่ยวข้องในการสร้างแผนการอนุรักษ์ให้เป็นไป ในทิศทางเดียวกัน สุดท้ายคือ **การแนะนำวิธีการอนุรักษ์ที่เหมาะสม** คือ

การระบุทางเลือกในการอนุรักษ์ที่เหมาะสมจากการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดจากรายละเอียดดังกล่าว สามารถสรุปเป็น 4 ขั้นตอนของการเก็บข้อมูลเพื่อการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมของงานวิจัย โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การเก็บข้อมูลภาคเอกสาร เพื่อทำความเข้าใจประวัติศาสตร์ของอาคารในทุกแง่มุม เพื่อพิจารณาว่าอาคารถูกสร้างขึ้นเมื่อใด ถูกสร้างขึ้นด้วยวัสดุ วิธีการ และมีฝีมือช่างเป็นอย่างไร ลักษณะทางสถาปัตยกรรม ผู้ออกแบบ ความสมบูรณ์ของการออกแบบเอกลักษณ์แบบดั้งเดิมหรือเอกสารการวางผังอื่นๆวิวัฒนาการของอาคาร รวมถึงประวัติศาสตร์ในช่วงก่อนและระหว่างการก่อสร้าง นอกจากนี้ยังครอบคลุมถึงข้อบังคับ แนวปฏิบัติ มาตรฐานระดับชาติและระดับท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องจำเป็นสำหรับการอนุรักษ์ รวมถึงข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ ตลอดจนการวิจัย และเอกสารสำคัญ⁶

2. การเก็บข้อมูลภาคสนาม มีเป้าหมายเพื่อตรวจสอบสภาพปัจจุบันของอาคารว่าเป็นอย่างไรในเรื่องคุณลักษณะวัสดุและลักษณะที่โดดเด่น การออกแบบสถาปัตยกรรม โครงสร้างหรือวิธีการก่อสร้างงานฝีมือที่เป็นเอกลักษณ์คุณค่าความสำคัญและบูรณภาพของอาคารว่ามีความเสียหายที่จะเกิดขึ้นหรือไม่หากไม่ได้รับการซ่อมแซมในเวลาที่เหมาะสมเพื่อนำไปเป็นข้อมูลในการกำหนดแผนการจัดการการอนุรักษ์ว่าพื้นที่ใดต้องการการปกป้องเป็นพิเศษ หรือพื้นที่ใดที่ควรได้รับการฟื้นฟูก่อน และเพื่อเป็นแนวทางในการบำรุงรักษา การซ่อมแซมและการเปลี่ยนแปลงในอนาคต⁷

วิธีการเก็บข้อมูลภาคสนาม ประกอบด้วยการตรวจสอบอาคาร และการสำรวจ การตรวจสอบอาคาร คือ การตรวจสอบสภาพกายภาพภายในและภายนอกของอาคารด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การสังเกตโดยตรงกับอาคาร การวิเคราะห์อายุด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ (Scientific dating or analysis) หรือการตรวจสอบด้วยเทคนิคที่อาจสร้างผลกระทบต่ออาคาร (Invasive or destructive techniques) ในส่วนการสำรวจจริงวัดเพื่อสร้างแบบสถาปัตยกรรมจำเป็นจะต้องมีการสังเกตโครงสร้างทุกส่วนอย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ในปัจจุบันมีเทคนิควิธีการสำรวจจริงวัดสมัยใหม่ เช่น Laser Scanning, Total Station หรือ Photogrammetry และการสำรวจแบบดั้งเดิม (Traditional Measurement) ซึ่งจะให้ผลลัพธ์ต่อสภาพจริงที่แสดงในแบบสถาปัตยกรรมต่างกัน นั่นเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณา⁸

3. การบันทึกสภาพอาคาร คือ การสื่อความหมายของผลการเก็บข้อมูล ซึ่งรวมการวิเคราะห์คุณค่าความสำคัญและความเสื่อมสภาพ โดยแสดงผลในรูปแบบการบรรยายความแบบสถาปัตยกรรมและภาพถ่าย⁹

ทั้งนี้วิธีการบันทึกสภาพอาคารสามารถแบ่งออกได้เป็นสี่ระดับขึ้นอยู่กับเป้าหมายของการเก็บข้อมูลและเงื่อนไขต่าง ๆ **ระดับที่หนึ่ง** เป็นระดับการสังเกตด้วยสายตาใช้เก็บข้อมูลกับอาคารจำนวนมากเก็บเพียงข้อมูลข้อมูลพื้นฐานและจะเลือกเก็บเฉพาะข้อมูลสำคัญในประเด็นที่ต้องการ **ระดับที่สอง** เป็นระดับของการบรรยายสภาพอาคารพร้อมกับแบบสถาปัตยกรรมบางส่วน รวมถึงการถ่ายภาพ **ระดับที่สาม** เป็นการบันทึกอย่างเต็มรูปแบบทั้งการบรรยายแบบสถาปัตยกรรมและภาพถ่าย เพื่อสนับสนุนการวิเคราะห์ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในข้อมูลการสำรวจสภาพอาคาร **การบันทึกในระดับที่สี่** สำหรับอาคารที่มีความพิเศษ โดยการเก็บข้อมูลจะครอบคลุมทุกด้าน รวมถึงความสำคัญด้านประวัติศาสตร์ สังคม และเศรษฐกิจ¹⁰

4. การแนะนำวิธีการอนุรักษ์ที่เหมาะสม เป็นขั้นตอนถัดจากการวิเคราะห์ประมวลผลทุกข้อมูลข้างต้น เพื่อเสนอเป็นข้อเสนอแนะสำหรับการอนุรักษ์ที่เหมาะสม¹¹

4. การกำหนดตัวแปรในการวิจัย

จากหลักการและกรอบแนวคิดในการเก็บข้อมูลเบื้องต้นดังที่ได้กล่าวมานั้น เมื่อวิเคราะห์ร่วมกับตัวแปรในงานวิจัยเกี่ยวกับสภาพปัญหาจริงในการปฏิบัติงานจึงสามารถกำหนดวิธีปรับปรุงวิธีการเก็บข้อมูลเพื่อการแก้ปัญหาได้ ดังนี้

ปัญหาข้อแรก คือ การเก็บข้อมูลที่ขาดข้อมูลภาคเอกสารของกรณีศึกษา โดยเฉพาะข้อมูลการอนุรักษ์ครั้งที่ผ่านมาที่ไม่มีรายละเอียดของการอนุรักษ์ทั้งวัสดุ ฝีมือช่าง รวมถึงรายละเอียดของแบบสถาปัตยกรรมที่ไม่แสดงสภาพจริงของอาคาร เพราะเหตุนี้จึงจำเป็นต้องทำการสำรวจด้วยเทคนิค Photogrammetry เพื่อให้ได้ข้อมูลที่แสดงรายละเอียดดังกล่าวได้ครบถ้วน และเป็นไปตามสภาพที่แท้จริงของอาคาร เพราะเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์เดียวในเรื่องดังกล่าวที่ยังคงปรากฏอยู่บนตัวอาคาร เพื่อนำข้อมูลไปวิเคราะห์และประเมินคุณค่าความสำคัญ รวมถึงสภาพที่เป็นปัญหาของอาคารได้ หลังจากนั้นจึงนำข้อมูลไปใช้กำหนดวิธีการอนุรักษ์ได้อย่างถูกต้อง

ปัญหาอีกข้อหนึ่ง คือ ขาดการศึกษาวิจัยเรื่องสถาปัตยกรรมระดับกระเบื้องเคลือบ จึงไม่มีข้อมูลมากพอสำหรับทำความเข้าใจ ถ้าจะเก็บข้อมูลเชิงลึกกรณีศึกษาเพียงหลังเดียวก็เป็นเพียงการระบุวิธีอนุรักษ์ตามความเสื่อมสภาพการนำกรณีศึกษาเปรียบเทียบกับอาคารที่มีส่วนร่วมประวัติศาสตร์เดียวกัน อาจทำให้เห็นความสำคัญที่โดดเด่น และเพิ่มความเข้าใจในคุณค่าและความสำคัญของกรณีศึกษาได้ ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องสร้าง **“ข้อมูลพื้นฐานสถาปัตยกรรมระดับกระเบื้องเคลือบ”** เพื่อนำมาเป็นฐานข้อมูลในการทำความเข้าใจ การบันทึกสภาพ และการวิเคราะห์

5. วิธีการวิจัย

การวิจัยมีขั้นตอนและวิธีการการวิจัยดังนี้

5.1 กำหนดหลักการและกรอบแนวคิดเพื่อสร้าง **“ชุดการเก็บข้อมูล”** การเก็บข้อมูลในกรณีศึกษานี้ หรือที่เรียกว่า **“ชุดการเก็บข้อมูล”** ใช้วิธีการเก็บข้อมูลที่ปรับปรุงจากการเก็บข้อมูลเพื่อทำบันทึกสภาพอาคารในระดับที่ 4 ของ HISTORIC ENGLAND¹² ประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้ 1) การเก็บข้อมูลภาคเอกสาร 2) สร้างชุดข้อมูลพื้นฐาน 3) การเก็บข้อมูลภาคสนาม ด้วยวิธี Photogrammetry การสำรวจแบบดั้งเดิม (Traditional Measurement) และการสังเกตการณ์ 4) การบันทึกสภาพ ซึ่งครอบคลุมการประมวลผล การวิเคราะห์ คุณค่าความสำคัญรวมถึงความเสื่อมสภาพ จากข้อมูลภาคเอกสาร ข้อมูลภาคสนาม ชุดข้อมูลพื้นฐาน แล้วสื่อความหมายด้วยรูปแบบการบรรยายความแบบบันทึก และภาพถ่าย 5) การแนะนำวิธีการอนุรักษ์ที่เหมาะสม

5.2 การสร้าง **“ชุดข้อมูลพื้นฐานสถาปัตยกรรมระดับกระเบื้องเคลือบ”**

ชุดข้อมูลพื้นฐานสถาปัตยกรรมระดับกระเบื้องเคลือบทั้ง 9 วัดเป็นข้อมูลจำนวนมากจึงเลือกเก็บข้อมูลเฉพาะประเด็นที่ต้องการด้วยการปรับปรุงขั้นตอนจากวิธีการเก็บมูลเพื่อทำแบบบันทึกสภาพอาคารในระดับที่ 1 ของ HISTORIC ENGLAND¹³ ประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้ 1) การเก็บข้อมูลภาคเอกสาร 2) การเก็บข้อมูลภาคสนาม ด้วยการสังเกตโดยตรงกับอาคาร การถ่ายภาพ และการจดบันทึก

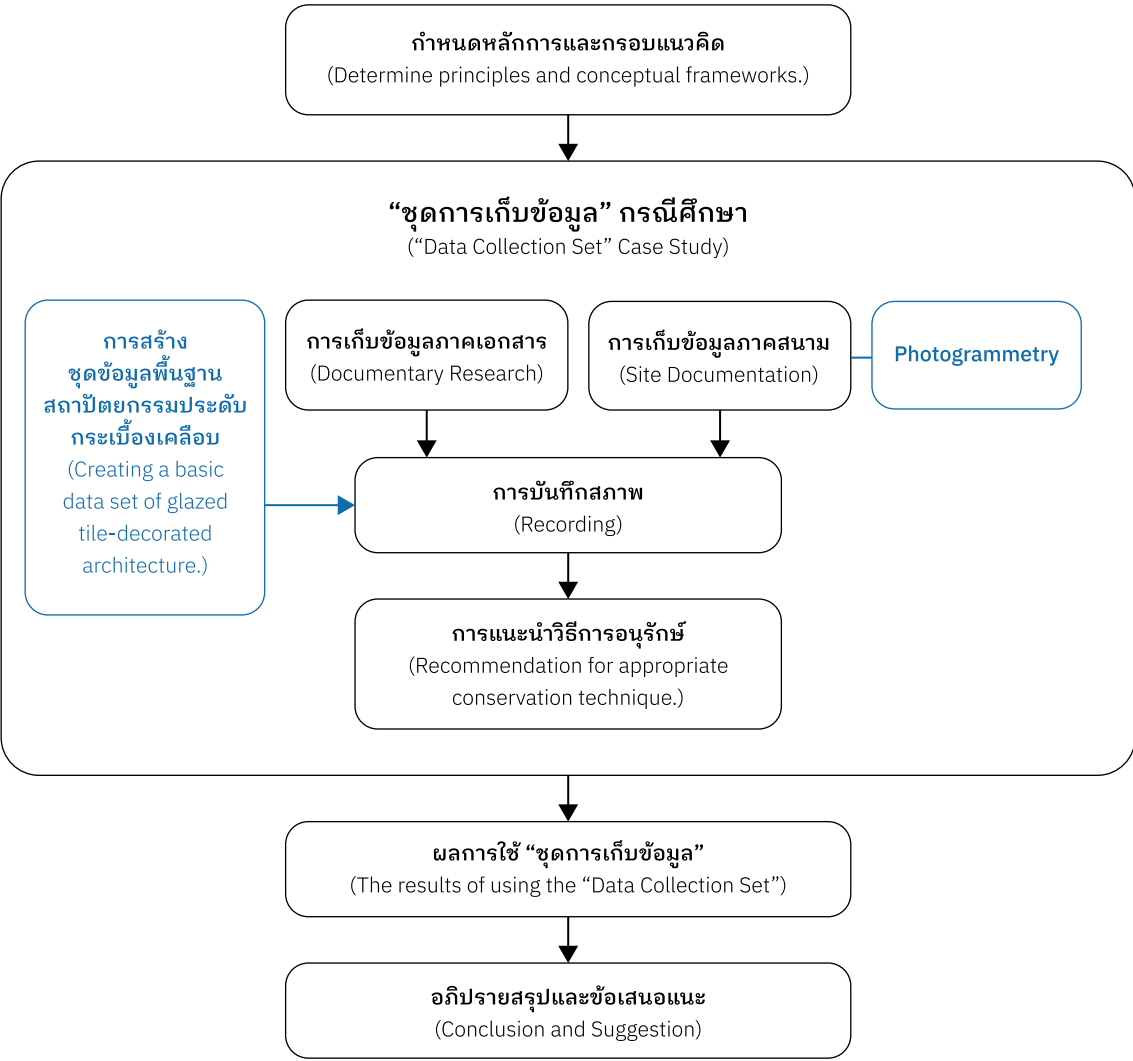
ภาพ/Fig 1
แผนผังแสดงโครงสร้าง
วิธีการวิจัย

Diagram showing structure
of the research methods

3) การบันทึกสภาพโดยการบรรยายสรุปที่ครอบคลุมการวิเคราะห์ในประเด็นซึ่งผู้วิจัยวางกรอบการเก็บข้อมูล โดยเน้นประเด็นเรื่องวัสดุ ศิลปกรรมการประดับกระเบื้องเคลือบ ประเภทสถาปัตยกรรม รวมถึงรูปแบบความเสื่อมสภาพ และเทคนิควิธีการอนุรักษ์

5.3 ผลจากการใช้**ชุดการเก็บข้อมูล**กับกรณีศึกษา พระเจดีย์หมุ่มห้าฐานเดียว วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร

5.4 อภิปรายสรุปผลและข้อเสนอแนะสู่การศึกษาในอนาคต

6. การสร้างชุดข้อมูลพื้นฐานสถาปัตยกรรมระดับกระเบื้องเคลือบ

จากหลักการและแนวความคิดในการสร้างชุดข้อมูลพื้นฐานดังที่กล่าวมาข้างต้น การวิจัยนี้เก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างเพื่อสร้างชุดข้อมูล โดยเลือกกลุ่มสถาปัตยกรรมระดับกระเบื้องเคลือบในช่วง พ.ศ. 2364 - พ.ศ. 2453 ซึ่งอยู่ยุคศิลปะพระราชนิยมที่เริ่มต้นช่วงปลายรัชกาลที่ 2 และมีพัฒนาการทางศิลปะต่อเนื่องมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 การวิจัยนี้เลือกตัวแทนสถาปัตยกรรมระดับกระเบื้องเคลือบที่สร้างขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว ที่ตั้งอยู่ในวัดสำคัญ 9 แห่ง อันได้แก่ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร วัดราชบูรณราชวรวิหาร วัดบวรนิเวศวิหารราชวรวิหาร วัดโสมนัสราชวรวิหาร วัดเทพธิดารามวรวิหาร วัดกัลยาณมิตรวรมหาวิหาร วัดราชบพิธสถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร และวัดมหรณพารามวรวิหาร

จากการเก็บข้อมูลกลุ่มตัวอย่างแล้วนำมาวิเคราะห์สรุปผลการจัดหมวดหมู่ แยกแยะรายละเอียด ประเด็นเรื่องวัสดุ รูปแบบและประเภทศิลปกรรมระดับกระเบื้องเคลือบ ประเภทงานสถาปัตยกรรมที่ได้รับการประดับกระเบื้องเคลือบ ความเสื่อมสภาพ และเทคนิควิธีการอนุรักษ์งานประดับกระเบื้องเคลือบ โดยข้อมูลที่นำมาเสนอเป็นส่วนหนึ่งของผลการศึกษาจากวิทยานิพนธ์เพื่อให้เห็นภาพรวมทั้งหมด ซึ่งอธิบายได้ 5 ประเด็นดังนี้

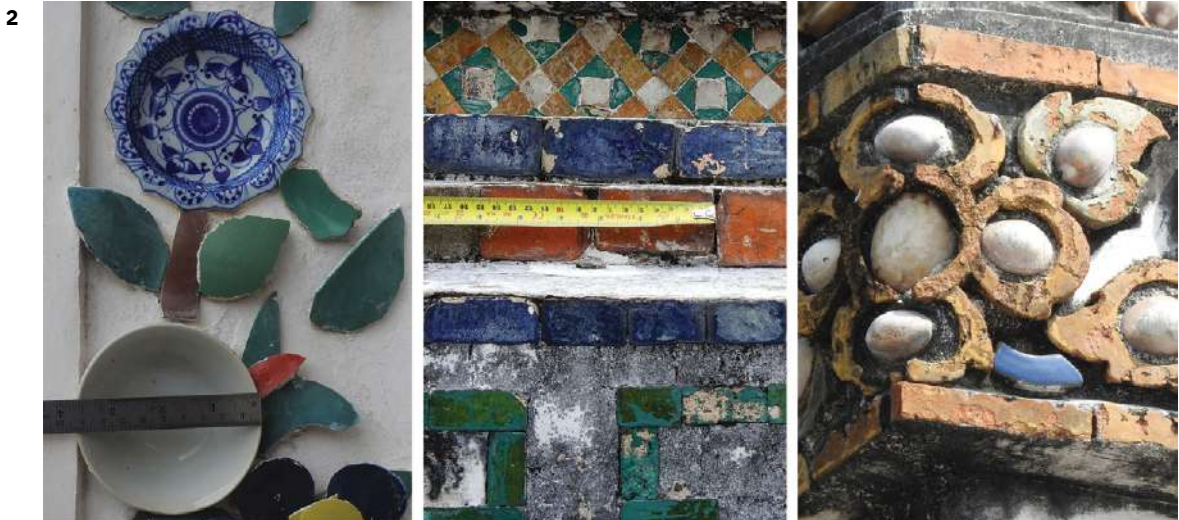
ก. วัสดุในงานประดับกระเบื้องเคลือบ

วัสดุในงานประดับกระเบื้องเคลือบสามารถแบ่งได้ 2 ประเภท ได้แก่ วัสดุธรรมชาติ ได้แก่ เปลือกหอยและหินและวัสดุที่ผ่านกระบวนการผลิต ได้แก่ กระเบื้องเคลือบ ปูน และกระจก โดยเฉพาะกระเบื้องเคลือบมีทั้งส่วนเคลือบและส่วนเนื้อดินที่ต้องพิจารณา

การระบุคุณลักษณะของวัสดุที่ผ่านกระบวนการผลิตมีความซับซ้อนมากกว่าวัสดุธรรมชาติ โดยเฉพาะผลิตภัณฑ์กระเบื้องเคลือบที่มีการตัดแต่งเปลี่ยนรูปร่างเดิม จำเป็นจะต้องมีการเก็บข้อมูลละเอียดมากขึ้น ที่มากไปกว่านั้น คือ กระเบื้องเคลือบแต่ละชนิดมีรายละเอียดของเทคนิควิธีการสร้าง การที่จะระบุคุณลักษณะจะต้องมีความรู้เหล่านั้นด้วย ในงานวิจัยนี้สิ่งที่ต้องระบุ คือ ขนาดกว้าง×ยาว ความหนา รูปร่าง รายละเอียดของเนื้อวัสดุ โดยเฉพาะกระเบื้องเคลือบจะมีส่วนเนื้อดินและน้ำเคลือบที่ต้องพิจารณา เพราะเป็นข้อมูลในการสันนิษฐาน

ภาพ/Fig 2
ตัวอย่างวัสดุกระเบื้องเคลือบ

Sample pictures of glazed
tile materials

ความแข็งแรง ความหนาแน่น รวมถึงอัตราการยอมให้น้ำซึมผ่านของวัสดุ การตรวจสอบทั้งหมดทำขึ้นเพื่อให้ทราบธรรมชาติของวัสดุ เพื่อที่จะทำความเข้าใจความเสื่อมสภาพ แล้วนำไปสู่การเลือกวิธีการอนุรักษ์ที่เหมาะสม

ตัวอย่างวัสดุกระเบื้องเคลือบที่ใช้ในงานประดับจากชุดข้อมูลพื้นฐานดังในภาพ 2 ภาพแรกจากทางด้านซ้าย คือ ภาชนะกระเบื้องเคลือบประดับแนวเสาด้านนอกของพระวิหาร วัดอรุณฯ ภาพที่สอง คือ กระเบื้องพื้น กรุผิวพระเจดีย์ราย วัดอรุณฯ ภาพที่สาม คือ กระเบื้องขึ้นสำเร็จรูปประดับผิวพระปรางค์มุนี วัดเทพธิดารามฯ กระเบื้องเคลือบทั้งสามชนิดนี้ยังสามารถแบ่งย่อยลงไปอีกตาม วัสดุ รูปร่าง และวิธีการผลิต การทำความเข้าใจแง่มุมด้านต่าง ๆ ของวัสดุรวมทั้งวิธีการผลิตจึงเป็นสิ่งจำเป็น

ข. รูปแบบและประเภทศิลปกรรมงานประดับกระเบื้องเคลือบ

เพื่อให้เกิดความเข้าใจการประดับกระเบื้องเคลือบนอกจากประเด็นเรื่องวัสดุแล้ว ยังต้องเข้าใจถึงรูปแบบและประเภทของงานศิลปกรรมด้านนี้ ผู้วิจัยแบ่งรูปแบบของงานออกเป็น 3 กลุ่ม **กลุ่มแรกงานประดับกระเบื้องเคลือบแบ่งตามหลักการทัศนศิลป์** ที่ยื่นออกมามากหรือน้อยจากผิวอาคาร ได้แก่ งานนูนต่ำ งานนูนสูง และงานลอยตัว เนื่องจาก

ชั้นกระเบื้องที่ประดับลงไปบนพื้นผิว ยึดเกาะได้ด้วยวัสดุประสาน คือ ปูน ดังนั้นมิติที่ยื่นออกมาเล็กน้อยต่างกันจึงสัมพันธ์กับความสูงที่ชั้นกระเบื้องจะหลุดร่วงได้ต่างกัน ดังเช่นตัวอย่างในภาพ 3 ภาพซ้าย คือ ประติมากรรมนูนต่ำบริเวณหน้าบันพระวิหารน้อย วัดกัลยาณมิตรฯ ภาพกลาง คือ ประติมากรรมนูนสูงบริเวณหน้าบันพระอุโบสถ วัดบวรนิเวศฯ ภาพขวา คือ ประติมากรรมลอยตัวหางหงส์ (หัวนก) พระอุโบสถวัดโสมนัสฯ

กลุ่มที่สอง รูปแบบศิลปกรรมประดับกระเบื้องเคลือบเมื่อจำแนกตามอิทธิพลของศิลปะไทย-จีน คือการแบ่งกลุ่มตามพัฒนาการของรูปแบบงานศิลปกรรมจากการผสมผสานทางศิลปะระหว่างไทยและจีน ดังในภาพ 4 ภาพด้านซ้าย คือ งานศิลปกรรมประดับกระเบื้องเคลือบแบบจีนบริเวณสันหลังคาของเก๋งจีน วัดพระเชตุพนฯ ภาพกลาง คือ งานศิลปกรรมประดับกระเบื้องเคลือบแบบจีนผสมไทย บริเวณหน้าบันพระอุโบสถ วัดมหรณพาราม และภาพด้านขวา คือ งานศิลปกรรมประดับกระเบื้องเคลือบแบบไทยประยุกต์ บริเวณบัวหัวเสาหอระฆัง วัดราชบพิธฯ

กลุ่มที่สาม รูปแบบงานฝีมือประดับกระเบื้องเคลือบ คือ รูปแบบการใช้ฝีมือในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมประดับกระเบื้องเคลือบ โดยพิจารณาจากขั้นตอนที่ทำให้เกิดลักษณะเด่นของงานฝีมือ ซึ่งก่อให้เกิดรูปแบบเฉพาะ งานฝีมืออันดับแรก คือ “งานฝีมือกระเบื้องขลิบ” หมายถึงการใช้ฝีมือช่างเพื่อตัดขลิบผลิตภัณฑ์กระเบื้องเคลือบชนิดต่าง ๆ แล้วประดับให้เกิดเป็นงานชิ้นใหม่ โดยต่างจากรูปลักษณะเดิม ถัดมาคือ “งานฝีมือกระเบื้องขึ้นสำเร็จรูป” หมายถึงการใช้ฝีมือประดับกระเบื้องเคลือบสำเร็จรูปตามรูปแบบที่ออกแบบไว้ส่วนมากจะไม่มีกรขลิบในงานประเภทนี้ รูปแบบสุดท้ายคือ “งานฝีมือกระเบื้องเคลือบที่ได้รับการออกแบบเฉพาะ” ดังในภาพ 5 ภาพตัวอย่างรูปแบบงานฝีมือ ภาพด้านซ้าย คือ งานฝีมือกระเบื้องขลิบ ประดับพระปรางค์ วัดราชบูรณะฯ ภาพกลาง คือ งานฝีมือกระเบื้องขึ้นสำเร็จรูป ศาลาราย วัดพระเชตุพนฯ และภาพขวา คือ งานฝีมือกระเบื้องเคลือบที่ได้รับการออกแบบเฉพาะของพระวิหาร วัดราชบพิธฯ

ภาพ/Fig 3
งานประดับกระเบื้องเคลือบตามหลักการทัศนศิลป์

Glazed tile decorations and their various uses in decorative arts

ภาพ/Fig 4
รูปแบบศิลปกรรมประดับกระเบื้องเคลือบเมื่อจำแนกตามอิทธิพลของศิลปะไทย – จีน

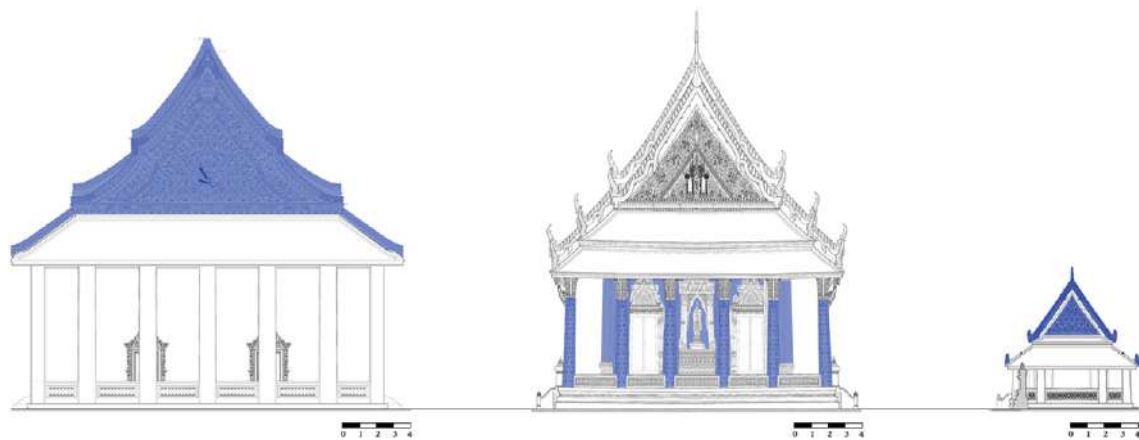
Decorative arts using glazed tiles are influenced by Thai-Chinese artistic practices.

ภาพ/Fig 5
รูปแบบงานฝีมือประดับกระเบื้องเคลือบ

Different types of craftsmanship in different types of decorations with glazed tiles

ค. ประเภทของงานสถาปัตยกรรมที่ได้รับการประดับกระเบื้องเคลือบ

การทำความเข้าใจประเภทของงานสถาปัตยกรรมที่ได้รับการประดับตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบมีความสำคัญ เนื่องจากตำแหน่งและบริเวณประดับกระเบื้องเคลือบในสถาปัตยกรรมประเภทต่างๆ ส่งผลโดยตรงต่อความเสื่อมสภาพของกระเบื้องเคลือบ ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงจัดกลุ่มตามประเภทของอาคารออกเป็น 3 กลุ่มดังนี้

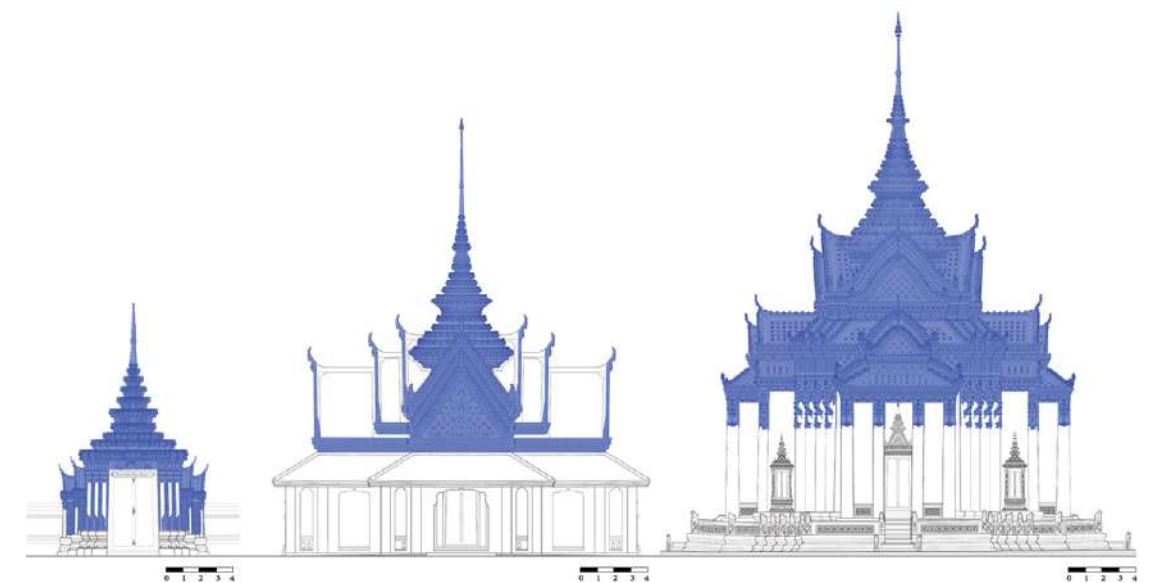
กลุ่มแรก สถาปัตยกรรมประเภท “ศาลา พระอุโบสถ พระวิหาร”

เป็นอาคารที่มีการใช้งานพื้นที่ภายในอาคารผังอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาทรงจั่ว มีหลังคาปีกนกโดยรอบ 1-2 ชั้น ซ้อนชั้นหลังคา 1-2 ชั้น รอบนอกสุดของผังส่วนมากเป็นเสาลอย รูปแบบสถาปัตยกรรมประเภทนี้แบ่งย่อยได้อีก 3 ประเภท ดังตัวอย่างอาคารในภาพ 6 ประเภทแรก ภาพด้านซ้าย (พระวิหารน้อยวัดกัลยาณมิตรฯ) คือ สถาปัตยกรรมพระอุโบสถหรือพระวิหารที่มีส่วนหน้าบันเป็นเครื่องก่อแผงทึบ ไม่มีช่อฟ้าหน้าจั่ว หรือที่เรียกว่า “กระแทะ” อาคารในกลุ่มนี้โดยมากมักจะมีการประดับกระเบื้องเคลือบบริเวณหน้าบัน ช่อฟ้า เครื่องล่ายอง หางหงส์ คอซอง และบัวปูนปั้นรับปลายกระเบื้องหลังคา บริเวณที่ประดับกระเบื้องเคลือบจึงรับผลกระทบจากสภาพแวดล้อม

ภาพ/Fig 6

ตำแหน่งการประดับ
กระเบื้องเคลือบ
สถาปัตยกรรมประเภท
ศาลา พระอุโบสถ
และพระวิหาร

Location of glazed
tile decorations in
the architecture of Sala,
Wihan, and Ubosot

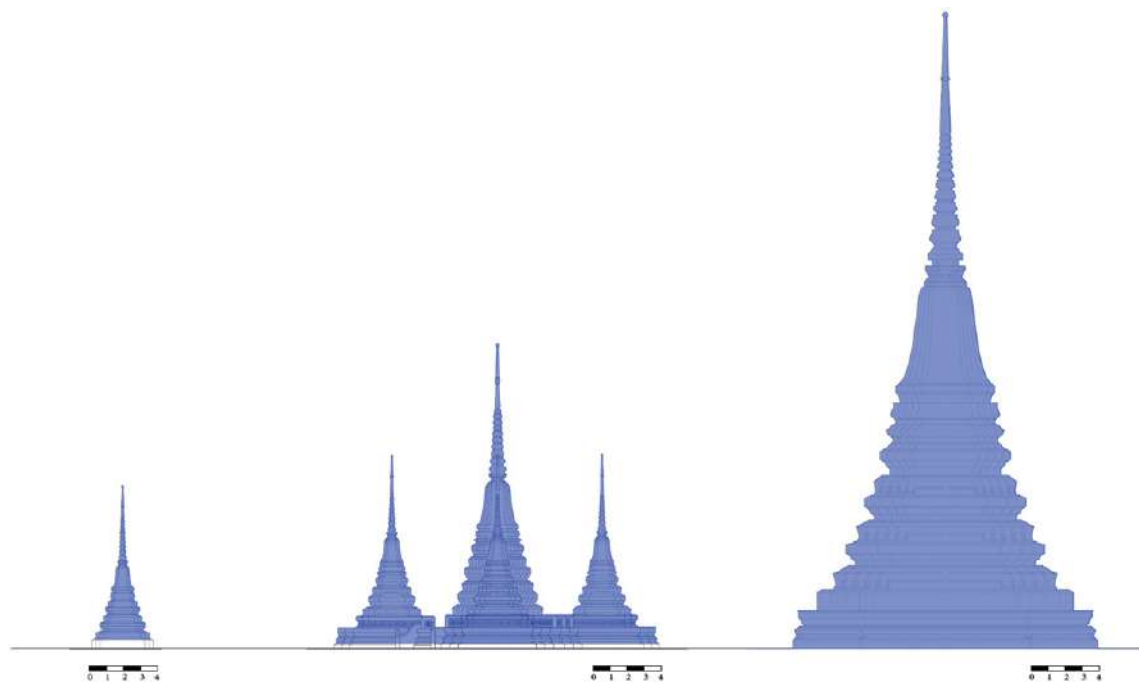
ภาพ/Fig 7

ตำแหน่งประดับกระเบื้อง
เคลือบบนผิวสถาปัตยกรรม
เครื่องยอด

Location of glazed
tile decorations in
the architecture
of the roof

ได้เติมที่ **ประเภทที่สอง ภาพกลาง** (พระอุโบสถวัดอรุณฯ) คือ สถาปัตยกรรมพระอุโบสถหรือพระวิหารรูปแบบไทยประเพณีที่มีการประดับกระเบื้องเคลือบที่ผิวผนังภายนอกอาคาร และ**ประเภทที่สาม ภาพด้านขวา** (ศาลารายวัดพระเชตุพนฯ) คือ สถาปัตยกรรมรูปแบบผสม ศาลามีรูปแบบผสมระหว่างสองประเภทแรก คือ มีหน้าบันเครื่องก่อแผงทึบประดับกระเบื้อง แต่มีระยະไขรา โครงหลังคาเครื่องไม้ เครื่องล่ายองประดับกระเบื้องเคลือบ

กลุ่มที่สอง สถาปัตยกรรมเครื่องยอด คือ อาคารเครื่องก่อที่มีการใช้งานพื้นที่ภายในอาคาร ผังเป็นรูปสมมาตร 1 หรือ 2 แนวแกน ลักษณะโครงสร้างเป็นอาคารเครื่องก่อที่มียอดเกินอยู่ตำแหน่งศูนย์กลาง โดยใช้ลักษณะยอดทรงมณฑปหรือยอดทรงมงกุฎ พบในอาคาร **ซุ้มประตู หอระฆัง และหอพระไตรปิฎก** ยอดอาคารถูกออกแบบให้ตั้งอยู่บนหัวเสาอาคารหรือเกินบนชั้นหลังคา อันส่งผลต่อขนาดของยอดและความซับซ้อนของหลังคาที่แตกต่างกัน และก่อให้เกิดความขึ้นสละสลวยกับองค์ประกอบเหล่านั้น อาคารในกลุ่มนี้มีการประดับกระเบื้องเคลือบตั้งแต่แนวเสาจนถึงยอดสูงสุดของอาคาร ดังตัวอย่างอาคารประเภทนี้ในภาพ 7 ภาพซ้าย คือ ซุ้มประตูวัดพระเชตุพนฯ ภาพกลาง คือ ซุ้มประตูวัดอรุณฯ ภาพขวา คือ หอไตรวัดพระเชตุพนฯ

กลุ่มที่สาม พระเจดีย์ สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานที่มีการใช้งานโดยรอบ เป็นอาคารเครื่องก่อ โครงสร้างผนังรับน้ำหนัก วัสดุโครงสร้างทำจากอิฐ รูปทรงพระเจดีย์มี 3 รูปแบบ คือ พระเจดีย์ทรงระฆังคว่ำ พระเจดีย์ทรงปรางค์ และพระเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุม รูปทรงเป็นทรงจอมแหที่มีความขลุ่ยแตกต่างกัน ความพิเศษของสถาปัตยกรรมในกลุ่มนี้คือได้รับการประดับกระเบื้องเคลือบทั่วทั้งองค์แตกต่างกันที่อัตราส่วนของพื้นที่ผิวกระเบื้องเคลือบกับผิวปูนฉาบ ดังตัวอย่างอาคารประเภทนั้นในภาพ 8 ภาพซ้าย คือพระเจดีย์ขนาดเล็ก (พระเจดีย์ราย วัดพระเชตุพนฯ) ภาพกลาง คือพระเจดีย์ขนาดกลาง (พระเจดีย์หมู่ห้ำฐานเดียว วัดพระเชตุพนฯ) ภาพขวา คือ เจดีย์ขนาดใหญ่ (พระมหาเจดีย์รัชกาลที่ 1 วัดพระเชตุพนฯ)

ภาพ/Fig 8

ตำแหน่งประดับกระเบื้องเคลือบบนผิวสถาปัตยกรรมพระเจดีย์

Location of glazed tile decorations in the overall architecture of the chedis

ง. ความเสื่อมสภาพ

ชุดข้อมูลพื้นฐาน เรื่องความเสื่อมสภาพเป็นข้อมูลสำคัญที่ต้องได้รับการเก็บรวบรวมข้อมูลและตรวจสอบหาสาเหตุของความเสื่อมสภาพนั้นเพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลหนึ่งในการตัดสินใจเลือกวิธีการอนุรักษ์

ผู้วิจัยจำแนกความเสื่อมสภาพออกเป็น 3 ประเภท ประเภทแรก ได้แก่ **ความเสื่อมสภาพระดับโครงสร้างและสถาปัตยกรรม** เนื่องจากเป็นระดับความเสื่อมสภาพที่มีความจำเป็นเร่งด่วน ในการตรวจสอบโครงสร้างจำเป็นจะต้องมีข้อมูลการสำรวจจริงวัดอย่างละเอียด และตรวจสอบปัญหาต่างๆ เช่น การล้มเอียงของอาคาร การทรุดของพื้นที่ และการตรวจสอบรอยแตกร้าวขนาดใหญ่ที่มีนัยยะสำคัญต่อความเสียหายทางโครงสร้าง ซึ่งปัญหาทั้งหมดมีสาเหตุมาจากปัจจัยภายใน คือรูปทรงของอาคาร แรงที่กระทำภายใน ความแข็งแรงของวัสดุ รวมถึงสาเหตุจากสภาวะแวดล้อมภายนอก ถัดมา คือ **ความเสื่อมสภาพจากฝีมือช่างในงานประดับกระเบื้องเคลือบ** คืองานฝีมือที่แปลกแยกไปจากภาพรวมของการประดับ ทั้งฝีมือกระเบื้องเคลือบขลิบ หรือฝีมือการสร้างกระเบื้องเคลือบสำเร็จรูปทดแทนของเดิม ลำดับสุดท้ายคือ **ความเสื่อมสภาพของวัสดุ** มีสาเหตุจากคุณสมบัติของวัสดุเอง และสาเหตุจากสภาพแวดล้อม รวมถึงการเลือกใช้วัสดุในการซ่อมต่างจากของดั้งเดิม ในการสังเกตความเสื่อมสภาพ จะพิจารณาจากผิวเคลือบ เนื้อดิน และรอยต่อระหว่างวัสดุ และความเสื่อมสภาพจากการนำวัสดุแปลกปลอมมาใช้ ผลของความเสื่อมสภาพของวัสดุมีความหลากหลาย ผู้วิจัยได้รวบรวมจากเอกสารและการสำรวจภาคสนาม ตัวอย่างของความเสื่อมสภาพโดยเฉพาะความเสื่อมสภาพของวัสดุกระเบื้องเคลือบ สรุปได้ 8 รูปแบบโดยเรียงลำดับตามระดับความรุนแรงของความเสียหายที่เสียคุณค่าจากมากไปน้อยได้ดังนี้ 1) กระเบื้องหลุดร่วง 2) กระเบื้องบิ่นแตก 3) เคลือบหลุดถึงเนื้อดิน 4) เคลือบขีด 5) เคลือบแตกร้าว 6) คราบเกลือ 7) คราบสกปรกซึมที่ขอบ 8) คราบสกปรกที่ผิว

จ. การอนุรักษ์

การอนุรักษ์ตามหลักการมีแนวคิดหลักเรื่องการแทรกแซงหรือการดำเนินการ (Invention) ใด ๆ จะต้องน้อยที่สุดเท่าที่จำเป็น และสามารถถูกนำออกโดยไม่ทำลายคุณค่าความเป็นของแท้ดั้งเดิมสำหรับอาคารประวัติศาสตร์¹⁴ การอนุรักษ์มีอยู่หลายระดับ การเลือกใช้เหมาะสมภายใต้หลักการข้างต้นเป็นสิ่งที่ต้องตระหนัก แต่สำหรับบางกรณี การเลือกใช้ระดับที่ไปเปลี่ยนแปลงบางส่วนเพื่อรักษาคุณค่าส่วนใหญ่ไว้ก็เป็นเรื่องที่สามารถทำได้

การอนุรักษ์เป็นการแก้ไขปัญา และจัดการกับสาเหตุของความเสื่อมสภาพ ขอบเขตของการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมระดับกระเบื้องเคลือบ ประกอบด้วยการอนุรักษ์โครงสร้าง ฝีมือช่างและวิธีการ และวัสดุ ในการอนุรักษ์โครงสร้างแบ่งเป็นการรักษาฐานราก ผนัง หลังคา และวัสดุโครงสร้าง รวมถึงการจัดการสภาพแวดล้อมด้วยรายละเอียด ในการอนุรักษ์ขึ้นอยู่กับระบบโครงสร้าง วัสดุโครงสร้าง ระดับความเสื่อมสภาพ และการปรับเปลี่ยนการใช้งาน

การอนุรักษ์อีกส่วนหนึ่ง คือ ฝีมือช่างและวัสดุ ซึ่งเป็นเปลือกของอาคาร และเป็นเอกลักษณ์ของอาคาร และยังเป็นส่วนที่ถูกแก้ไขมากที่สุดของอาคาร แน่นอนว่าควรใช้วิธีอนุรักษ์ภายใต้หลักการซ่อมให้น้อยที่สุดเท่าที่จำเป็นโดยไม่ส่งผลกระทบต่อเสถียรภาพของชิ้นงานและอาคาร แล้วใช้การเฝ้าดูซ่อมบำรุงอย่างสม่ำเสมอ จากการสำรวจภาคสนามอาคารส่วนมากมีการบูรณะให้ดังงามแลดูใหม่ แต่ก็พบหลายหลังที่ยังคงใช้วัสดุเดิม การเสริมความแข็งแรงในการยึดเกาะอาคารของวัสดุ หรือการนำวัสดุเดิมที่รื้อออกไปกลับมาประดับใหม่ในหน้าที่อื่น

จากการเก็บข้อมูลเรื่องการอนุรักษ์ข้างต้น ทั้งจากหลักการและการเก็บข้อมูลภาคสนาม สามารถนำไปวิเคราะห์ถึงข้อดีข้อเสียในการพิจารณาวิธีการอนุรักษ์ต่อไปได้

7. ผลการใช้ “ชุดการเก็บข้อมูล” ในการเก็บข้อมูลกรณีศึกษา

ในข้อนี้เป็นการวิเคราะห์ผลของการใช้ชุดการเก็บข้อมูลในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับขั้นตอนที่ปรับเปลี่ยนไปจากหลักการเดิม ประกอบด้วย การสำรวจ และการเขียนแบบสถาปัตยกรรม การใช้ข้อมูลจากการสำรวจจริงวัดด้วยภาพกับข้อมูลภาคเอกสาร การประเมินคุณค่า การบรรยายความสำคัญ การบันทึกสภาพอาคารโดยใช้แบบสถาปัตยกรรมและข้อมูลพื้นฐานฯ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

7.1 การสำรวจและการเขียนแบบสถาปัตยกรรม

การสำรวจและเขียนแบบพระเจดีย์หมู่ห้าฐานเดียวทิศตะวันออกเฉียงใต้ โดยวิธีการสำรวจจริงวัดด้วยภาพถ่ายที่เรียกว่า “Photogrammetry” ซึ่งเป็นการจำลองสภาพจริง ณ เวลาที่บันทึกภาพแล้วสร้างเป็นหุ่นจำลองสามมิติและภาพถ่ายหน้าตรง (Ortho Photo) ที่มีความถูกต้องและความคมชัดสูงจนสามารถเห็นรายละเอียดของชิ้นกระเบื้องและลักษณะความเสื่อมสภาพ ซึ่งส่งผลต่อเนื่องถึงความถูกต้องของแบบสถาปัตยกรรม และการบันทึกสภาพ

การสำรวจจริงวัดด้วยภาพ ด้วยการถ่ายภาพที่มีความละเอียดสูงจำนวน 2,542 ภาพ ซึ่งถ่ายภาพด้วยเทคนิคการถ่ายภาพภาคพื้นดินแล้วประมวลผลด้วยโปรแกรม Reality Capture (ดูภาพเปิดบทความ) ผลลัพธ์ คือ ได้ภาพถ่ายหน้าตรง (Ortho Photo) ที่มีความถูกต้องสมบูรณ์ของภาพมากในระดับที่สามารถนำไปสร้างเป็นแบบสถาปัตยกรรมต่อได้ แต่เนื่องจากภาพถ่ายหน้าตรงสร้างจากภาพถ่ายภาคพื้นดินพื้นที่ภาพถ่ายหน้าตรงส่วนที่ไม่สามารถถ่ายภาพจึงมีความบิดเบือนแต่ทั้งนี้ก็มีข้อสังเกตที่ควรพิจารณาเกี่ยวกับคุณภาพของภาพถ่ายหน้าตรง ดังนี้

1) ภาพรูปด้านมีความสมบูรณ์ร้อยละ 95 ของพื้นที่ภาพทั้งหมด ยกเว้นพื้นที่ที่ไม่สามารถถ่ายภาพได้ และพื้นที่ภาพรูปด้านความคมชัดสูงในพื้นที่ภาพที่มีระดับความสูงไม่เกิน 3.50 เมตรจากพื้นลาน เนื่องจากใช้วิธีการถ่ายภาพระยะใกล้ในบริเวณนั้น และพื้นที่ภาพที่สูงกว่านั้นก็จะมีความคมชัดน้อยลงไป แต่ก็อยู่ในระดับที่สามารถถ่ายทอดข้อมูลออกมาได้

2) ภาพผังพื้นมีความสมบูรณ์ของภาพร้อยละ 75 ของพื้นที่ทั้งหมด โดยมีพื้นที่บริเวณศูนย์กลางอาคารของพระเจดีย์ทั้งห้าองค์ ตั้งแต่ชั้นบัวลูกแก้วของเจดีย์ห้อยม และฐานสิงห์ชั้นบนสุดของพระเจดีย์ประธาน จะเห็นเพียงขอบขององค์ประกอบอาคารเท่านั้น

3) ภาพรูปตัดเองก็เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับรูปด้าน แต่ข้อมูลที่เพิ่มมาคือความลาดเอียงพื้นระเบียงรอบพระเจดีย์ประธาน

การเขียนแบบสถาปัตยกรรม ด้วยวิธีเขียนเส้นทับลงไปในภาพหน้าตรงในโปรแกรม AutoCAD เขียนเส้นที่แนวขอบของพื้นที่ขององค์ประกอบต่างๆ ภายในภาพโดยไม่คาดเดาหรือนำประสบการณ์มาตัดสินเปลี่ยนแปลงเส้นต่างๆ ผลลัพธ์ที่ได้ คือ แบบสถาปัตยกรรมที่แสดงสภาพที่แท้จริงของสถาปัตยกรรมทั้งรูปทรงและความเสื่อมสภาพทางโครงสร้าง

นอกจากแบบสถาปัตยกรรมที่เป็นภาพรวมของอาคาร การเขียนแบบขยายรายละเอียดก็ใช้หลักการเดียวกัน ซึ่งเป็นฐานในการบันทึกข้อมูลตามตัวแปรจากชุดข้อมูลพื้นฐานสถาปัตยกรรมระดับกระเบื้องเคลือบ พร้อมทั้งตรวจสอบปริมาณพื้นที่ และระบุตำแหน่งได้อย่างถูกต้อง

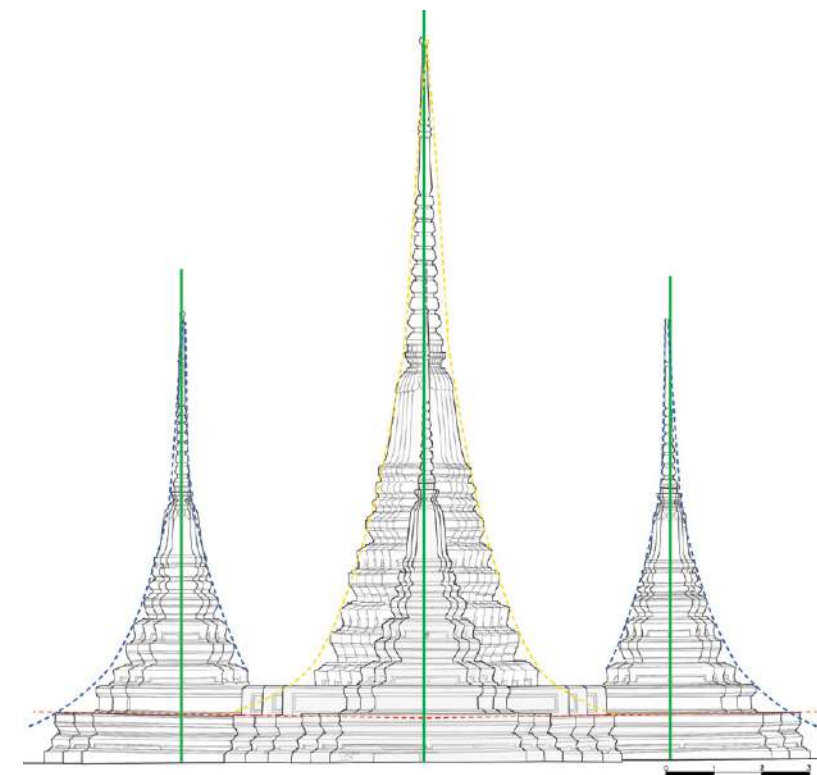
แบบสถาปัตยกรรมสามารถแสดงสัดส่วนพระเจดีย์ห้อยมที่ไม่เท่ากัน ทั้งสี่องค์เนื่องจากวิธีการสร้างแบบโบราณ นอกจากนั้นยังพิสูจน์ว่ารูปทรงของพระเจดีย์ก็เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับชุดข้อมูลพื้นฐาน โดยเขียนเส้นประสีน้ำเงินและเส้นประสีเหลืองดังในภาพ 9 นั้นทำให้เห็นชัดเจนว่าพระเจดีย์ประธานมีทรงจอมแหสูงกว่าเจดีย์ห้อยม แต่สิ่งที่น่าสนใจมากกว่านั้น คือการพบอาการตกท้องช้างของฐานอาคารจากแบบ ด้วยการเขียนเส้นประสีแดงลงในแบบ และเมื่อตรวจสอบด้วยกล้องระดับก็พบว่า เป็นเช่นนั้นจริง ไม่ได้เกิดจากการทรุดตัว นอกจากเรื่องรูปทรงแล้ว แบบบันทึกนี้ยังเป็นหลักฐานในการบรรยายคุณค่าทางสถาปัตยกรรมด้านอื่นๆ เช่น การออกแบบวางผังเจดีย์ หรือองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมไทยที่เป็นตัวแทนรูปแบบของยุคสมัยที่สร้าง

ภาพ/Fig 9

การสร้างเส้นนำสายตาในแบบสถาปัตยกรรมเพื่อตรวจสอบรูปทรงอาคาร

Architectural leading-line images to check building shapes

9

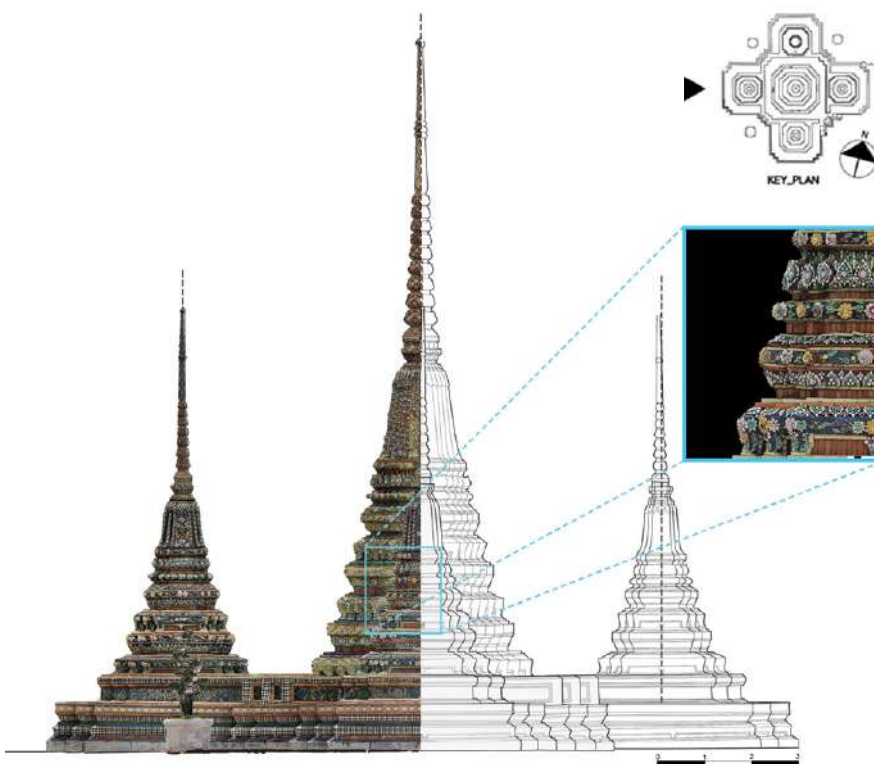

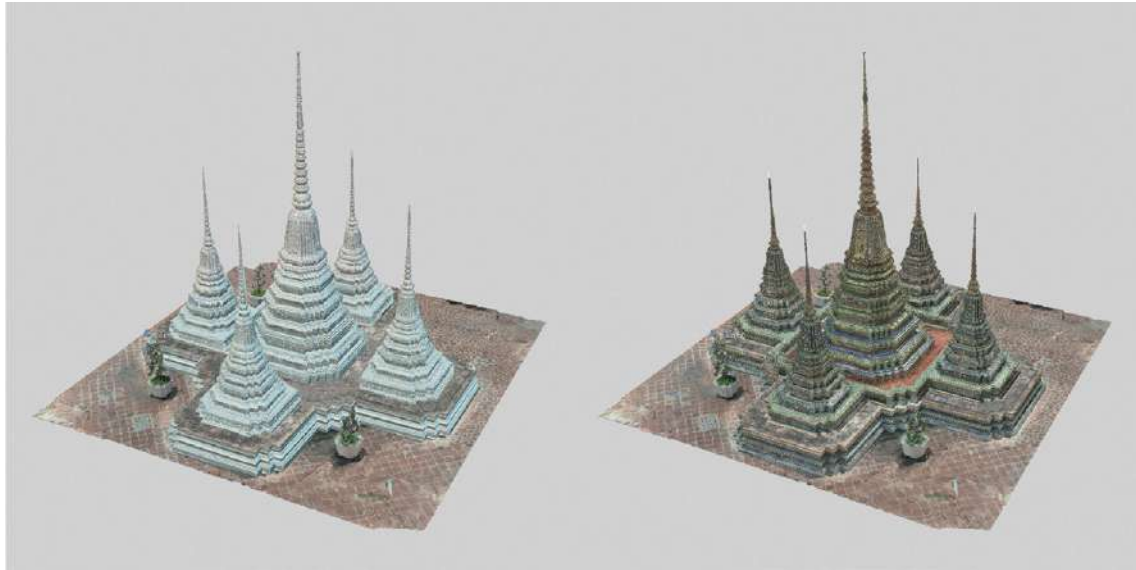
ภาพ/Fig 10

ภาพหน้าตรงแบบสถาปัตยกรรม และภาพขยาย พระเจดีย์ห้อยมฐานเดียว วัดพระเชตุพนฯ

Orthophoto, architectural drawing and detailed orthophoto of Five Chedis on a single continuous base of Wat Phra Chetuphon

10

7.2 การใช้ข้อมูลจากการสำรวจจริงวัดด้วยภาพกับข้อมูลภาคเอกสาร

จากปัญหาการขาดข้อมูลภาคเอกสารของกรณีศึกษา ข้อมูลที่ค้นคว้ามาได้เป็นเพียงการบรรยายความสั้นๆ ทำให้เห็นภาพอาคารอย่างคร่าวๆ เมื่อครั้งสมัยสร้างอาคารในรัชกาลที่ 1 และการเปลี่ยนแปลงอาคารครั้งรัชกาลที่ 3 แต่เมื่อนำภาพจำลองสามมิติด้วยเทคนิค Photogrammetry มาใช้ในการสันนิษฐานรูปแบบย้อนกลับ โดยนำสิ่งที่ต่อเติมเมื่อครั้งบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 3 ออกได้แก่ ผนังประดับกระเบื้องเคลือบ และแนวกำแพงแก้วล้อมรอบนอกของพระเจดีย์ห้อยมทั้งสี่ทิศ ซึ่งได้ผลลัพธ์ดังในภาพ 11 ด้านซ้ายมือ เปรียบเทียบกับภาพจำลองสามมิติสภาพปัจจุบันด้วยเทคนิค Photogrammetry ด้านขวามือ

7.3 การประเมินคุณค่า

การประเมินคุณค่าความสำคัญของพระเจดีย์ห้อยมห้าฐานเดียวเป็นหนึ่งในขั้นตอนที่มีความสำคัญ เนื่องจากการรับรู้ถึงคุณค่าจะเป็นตัวกำหนดแนวทางในการอนุรักษ์ไม่ให้สูญเสียคุณค่านั้น การประเมินคุณค่าของมรดกในงานวิจัยนี้ นำตัวแปรจากชุดข้อมูลพื้นฐานมาใช้นันทิกสภาพแบบบันทึก ซึ่งเป็นวิธีทำความเข้าใจโดยการแยกย่อยข้อมูลและจัดหมวดหมู่ตามวิธีการของชุดข้อมูลพื้นฐาน ซึ่งทำให้เกิดการเปรียบเทียบ

ภาพ/ Fig 11

การเปรียบเทียบ
ภาพสันนิษฐานอาคารใน
ยุคเริ่มก่อสร้าง (รัชกาลที่ 1
ไม่ระบุปีแน่ชัด) (ซ้าย) และ
ภาพจำลองสภาพอาคาร
ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2565)
(ขวา)

Comparison of the
Five Chedis: simulation of
the building condition
at the beginning of
its construction during
the years of the reign of
Rama I (left); simulation of
the building condition
in 2022 (right)

และเกิดความเข้าใจไปพร้อมกัน หลังจากนั้นนำไปบันทึกสภาพในแบบบันทึกสภาพตามตัวแปรต่าง ๆ แล้วทำการวิเคราะห์และตีความซึ่งจะทำให้เห็นประเด็นและความสำคัญต่าง ๆ ที่ยังคงอยู่

7.4 การบรรยายความสำคัญ

เนื่องจากข้อจำกัดของการเก็บข้อมูลในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยเขียนบรรยายความสำคัญโดยยังขาดการเก็บข้อมูลด้านอื่น เช่น การสัมภาษณ์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับอาคาร การขุดค้นทางโบราณคดี ฯลฯ เพื่อให้ได้มาซึ่งการเขียนคำแถลงความสำคัญ (Statement of Significance) ที่ถูกต้องตามหลักการอย่างแท้จริง

ผู้วิจัยเขียนบรรยายความสำคัญเพื่อแสดงให้เห็นผลจากการใช้ชุดการเก็บข้อมูลโดยการประมวลจากข้อมูลภาคเอกสาร จากชุดข้อมูลพื้นฐาน การสำรวจจริงวัด ภาพถ่าย การทำ Photogrammetry ในการประมวลผลข้อมูลดังกล่าวใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ การวิเคราะห์ลักษณะเด่นของรูปแบบทางสถาปัตยกรรมจากประสบการณ์ของผู้วิจัย การวิเคราะห์รูปทรงจากแบบสถาปัตยกรรมในงานวิจัย และการเปรียบเทียบกับข้อมูลพื้นฐาน ซึ่งทำให้เห็นความสำคัญของวัสดุ ศิลปกรรมประดับกระเบื้องเคลือบ และรูปแบบทางสถาปัตยกรรม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงและคุณค่าที่ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันตามลำดับ โดยมีรายละเอียดของการเขียนบรรยายความสำคัญของกรณีศึกษา ดังนี้

“พระเจดีย์ห้อยมห้าฐานเดียวทิศตะวันออกเฉียงใต้ สร้างขึ้นในรัชกาลที่ 1 เป็นหมู่เจดีย์ห้าองค์ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน เจดีย์ห้อยมตั้งอยู่ทิศทั้ง 4 ซึ่งมักไม่พบการวางเจดีย์ห้อยมรูปแบบนี้เพราะเกือบทั้งหมดจะดันไว้ที่มุมเฉียงในผัง เจดีย์ 5 องค์เป็นเจดีย์ย่อมุม องค์ประธานย่อมุมไม่ยี่สิบ เจดีย์ห้อยมย่อมุมไม่ยี่สิบสอง ฐานอาคารมีการแอ่นท้องสำเภา สอดรับกับจันทระปลายแขนงซึ่งที่เข็ดขึ้นรับกันเมื่อเว้นระยะห่างจากอาคารเพื่อดูภาพรวมของอาคาร จะเห็นเป็นเส้นนำสายตาจากฐานอาคารขึ้นสู่ยอดเจดีย์ห้อยมและเจดีย์ประธาน เห็นเป็นเส้นจอมแหตามรูปแบบนิยมของการออกแบบเจดีย์ในสมัยนั้น ในรัชกาลที่ 3 มีการต่อเพิ่มแนวกำแพงแก้วรอบอาคาร

การประดับกระเบื้องเคลือบที่ปรากฏประดับเพิ่มในสมัยรัชกาลที่ 3 ตามศิลปะพระราชนิยม รูปแบบการประดับตกแต่งกระเบื้องเคลือบเป็นตัวแทนช่วงแรกของศิลปะพระราชนิยม คือ เป็นผลงานประดับกระเบื้องเคลือบที่ช่างฝีมือใช้ความรู้ ทักษะ และภาชนะกระเบื้องเคลือบที่มีอยู่สร้างเป็นผลงานประดับกระเบื้องเคลือบเป็นลายพรรณพฤกษาโดดเด่นด้วยการผูกลายที่เป็นธรรมชาติบนผิวสถาปัตยกรรมที่เป็นระเบียบ สถาปัตยกรรมจึงมีความอ่อนนุ่ม ลายพรรณพฤกษากกระเบื้องเคลือบดังกล่าวเป็นตัวแทนของการผสมรวมกันอย่างลงตัว ของศิลปะไทยและจีนที่ปรากฏในวัดพระเชตุพนฯ และมีความโดดเด่น”

7.5 การบันทึกสภาพอาคารโดยใช้แบบสถาปัตยกรรมและข้อมูลพื้นฐาน

การบันทึกสภาพอาคารมีเป้าหมายเพื่อให้ผู้เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์เข้าใจในคุณค่าและความสำคัญของกรณีศึกษา ก่อนทำการอนุรักษ์ โดยการใช้แบบสถาปัตยกรรมและแบบขยายรายละเอียดเป็นแบบพื้นฐานในการถอดภาพจากชุดข้อมูลพื้นฐาน เรื่องวัสดุ ศิลปกรรม ประดับกระเบื้องเคลือบ สถาปัตยกรรม และความเสื่อมสภาพ

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามและข้อมูลพื้นฐาน สามารถสรุปเป็นตัวแปรต่างๆ เพื่อการบันทึกได้เกือบสมบูรณ์ แต่ก็ยังมีวัสดุบางชนิดที่ต้องส่งทดสอบหรือให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบ ผู้วิจัยจึงแยกวัสดุที่ไม่สามารถระบุได้แน่ชัดออกไปก่อน ได้แก่ หินสีเขียวที่ประดับอยู่บริเวณหน้ากระดานล่างของฐานอาคาร และพื้นหินสีชมพูบนฐานอาคาร หลังจากนั้นจึงจัดหมวดหมู่วัสดุโดยแบ่งเป็นวัสดุธรรมชาติ ได้แก่ หินทรายสีชมพู หินอ่อน หินแกรนิต และเปลือกหอยเบี้ย และวัสดุอีกประเภทหนึ่ง คือ วัสดุที่ผ่านกระบวนการผลิต ได้แก่ ปูนและกระเบื้องเคลือบ โดยเฉพาะกระเบื้องเคลือบซึ่งมีความหลากหลายในกรณีศึกษานี้พบขึ้นกระเบื้องเคลือบที่ทำจากภาชนะและกระเบื้องพิมพ์ กระเบื้องเคลือบ 2 ประเภทนี้ ยังแบ่งเป็นกลุ่มย่อยได้อีกตามขนาด รูปร่าง ความหนา เนื้อกระเบื้อง และลักษณะน้ำเคลือบ

ในบทความนี้เสนอเพียงตัวอย่างการบันทึกสภาพจากส่วนหนึ่งในรูปด้านทิศตะวันตกของเจดีย์ห่อมด้านทิศตะวันตกของกรณีศึกษาดังในภาพ 12 โดยเริ่มจากการนำภาพขยายหน้าตรงไปเขียนแบบเป็นแบบลายเส้นการประดับกระเบื้องเคลือบ ภาพ 12.1 - 12.2

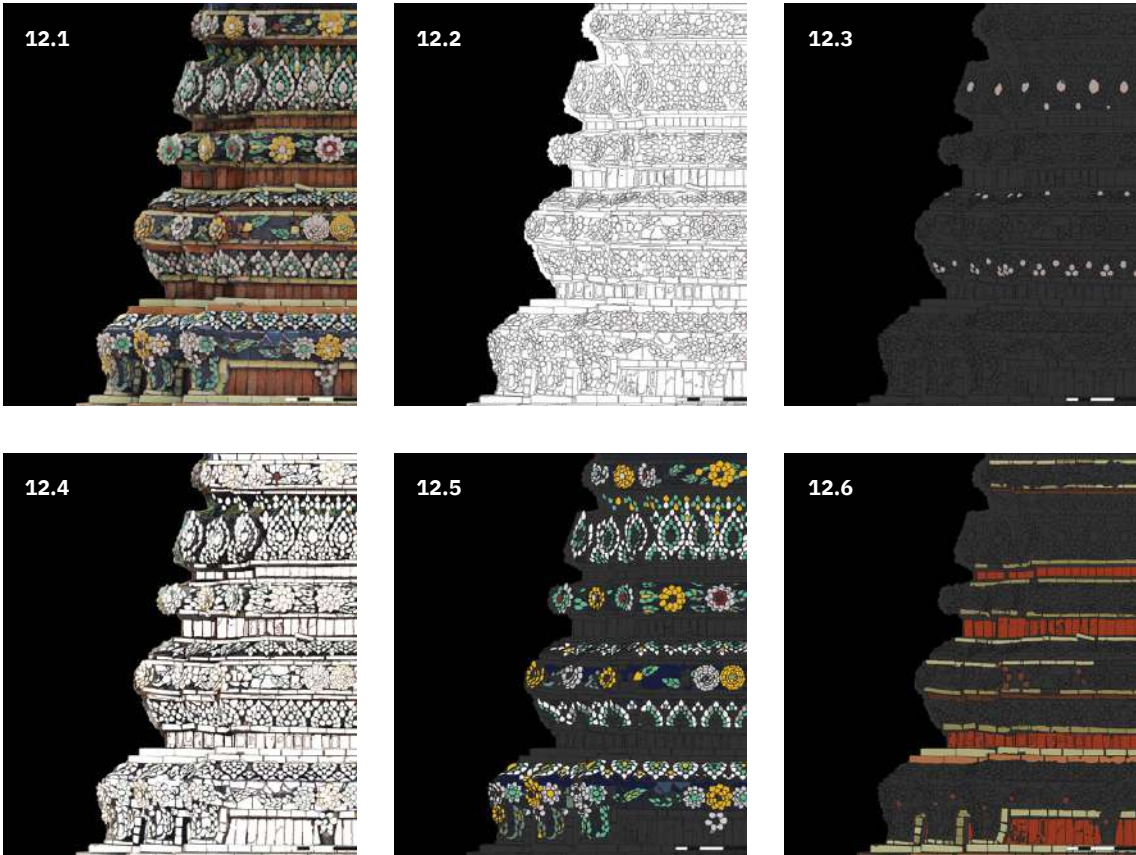
ลำดับถัดมาคือการแยกบันทึกสภาพตัวแปรเรื่องวัสดุชนิดต่าง ๆ อันได้แก่ ภาพ 12.3 แบบบันทึกวัสดุเปลือกหอยเบี้ย ภาพ 12.4 แบบบันทึกผิวปูน ภาพ 12.5 แบบบันทึกกระเบื้องที่ทำจากภาชนะ ภาพ 12.6 แบบบันทึกกระเบื้องพื้น

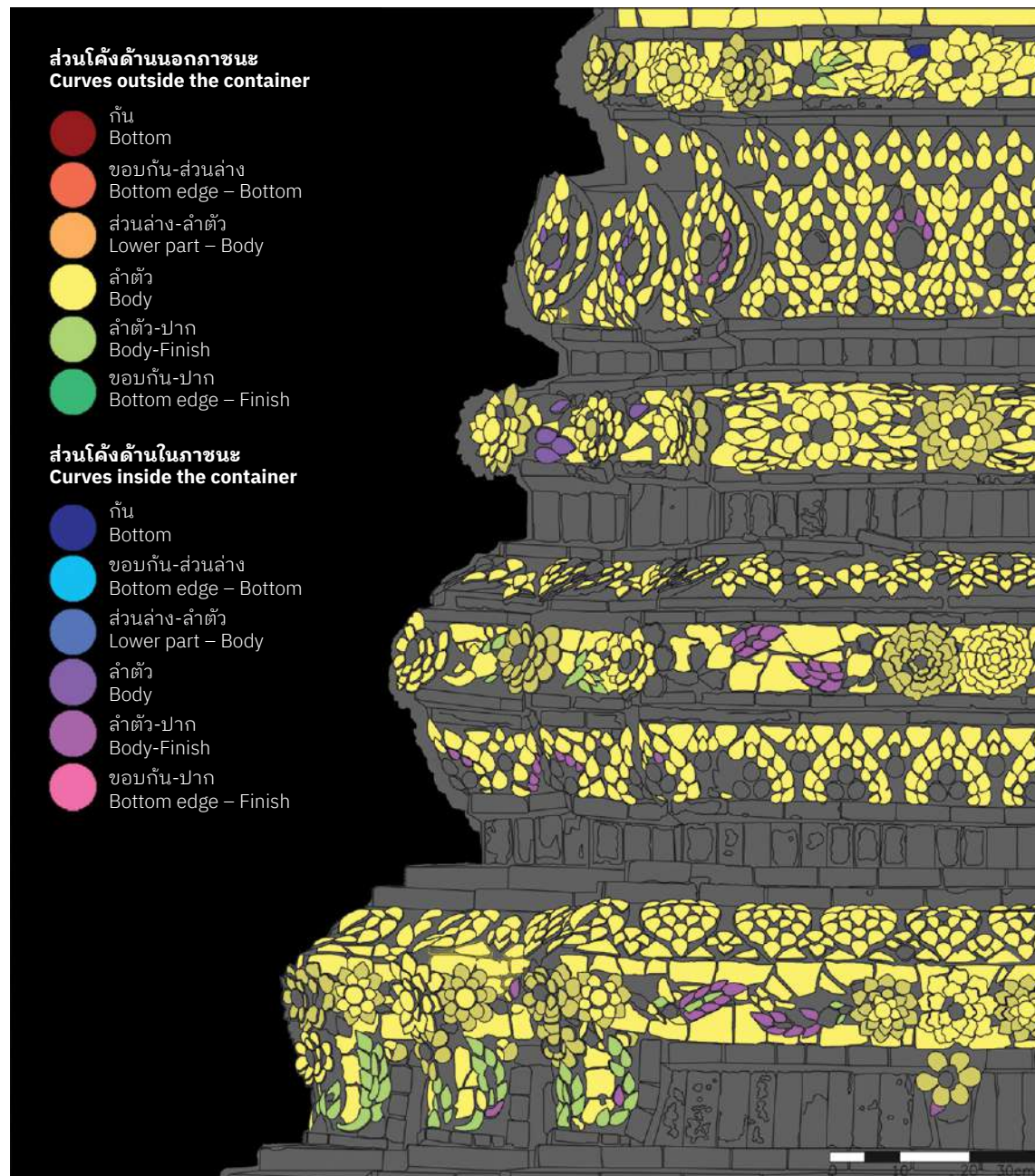
เมื่อแยกวัสดุแต่ละชนิดออกจากกันแล้วจะเห็นลักษณะการใช้กระเบื้องเคลือบในการประดับ องค์ประกอบของลายกระเบื้องประกอบด้วยพื้นลายและลายหลัก กระเบื้องพื้นเกือบทั้งหมดถูกประดับเป็นพื้นลายแต่จะพบเพียงเล็กน้อยที่ถูกขลิบเป็นกลีบดอกไม้ ดังภาพ 12.6 ในทางกลับกันลายหลักที่เป็นดอกไม้ ใบไม้ และกิ่งไม้ ขลิบจากภาชนะถ้วยกลมขนาดกลางเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มีการประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีน้ำเงินเหลืองม่วงทุกแตกตามธรรมชาติเป็นพื้นลาย รอยต่อระหว่างชั้นมีความต่อเนื่องเหมือนเป็นรอยต่อของภาชนะก่อนการทาบ ทำให้สันนิษฐานได้ว่า อาจเป็นภาชนะชิ้นใหญ่ดังในภาพ 12.5

ภาพ/ Fig 12

การบันทึกสภาพอาคาร
ด้วยตัวแปรเรื่องวัสดุ

Documentation of the
building condition with
the type of materials
as main variable

ภาพ/Fig 13

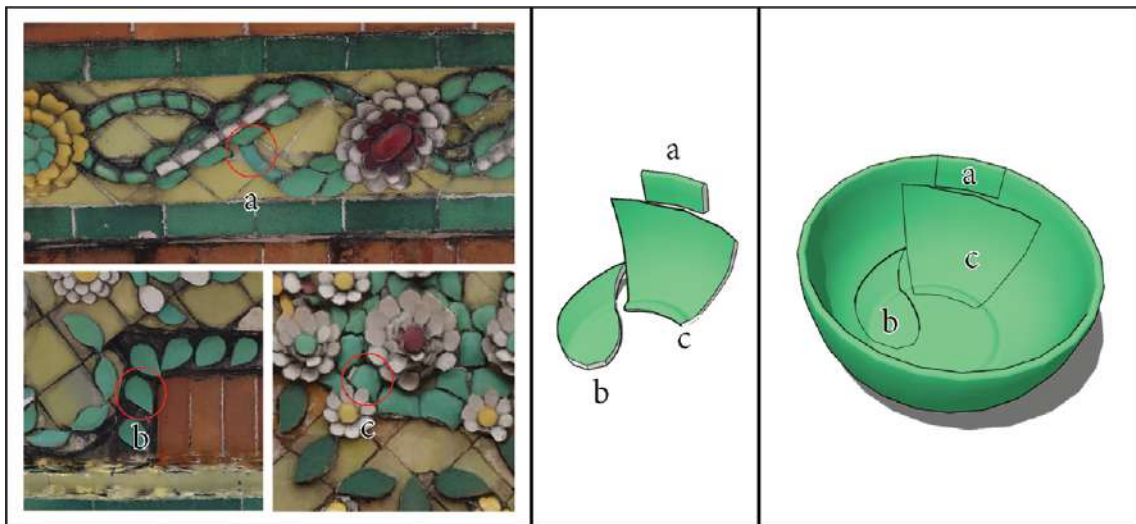
แบบบันทึกการเลือกขลิบ
ส่วนต่าง ๆ ของภาชนะ

Recording of the selection
of trimmed parts of the
container

นอกจากการบันทึกสภาพเรื่องวัสดุแล้ว ยังสามารถวิเคราะห์เรื่อง
ศิลปกรรมประดับกระเบื้องขลิบได้จากบันทึกสภาพในภาพ 13 คือ
ภาพแบบบันทึกการเลือกขลิบส่วนต่าง ๆ ของภาชนะ ภาชนะกระเบื้อง
เคลือบใช้เคลือบโค้งด้านในและด้านนอกในการประดับหันออกมา
สู่ด้านตรงข้ามกับอาคาร การตัดขลิบภาชนะ คือ การเลือกบางส่วน
ของภาชนะกระเบื้องเคลือบให้เหมาะสมกับรูปร่างของธรรมชาติ
ที่ต้องการจะสื่อสาร ได้แก่ กิ่งไม้ ใบไม้ และดอกไม้ ซึ่งการเลือกใช้
แต่ละส่วนของภาชนะมีหลากหลาย ตั้งแต่ส่วนก้นจนถึงปากใบ
จากภาพ 13 จะสังเกตได้ว่า มีการใช้โค้งด้านนอกบริเวณลำตัวของ
ภาชนะจำนวนมากในการประดับโดยแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่เป็น
ชั้นเล็กในการประดับลายดอกไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ และกลุ่มที่เป็น
กระเบื้องชั้นใหญ่สีน้ำเงินหลายเฉดสีประดับเป็นพื้นลายในภาพ 12.5
เมื่อนำทั้งสองกลุ่มมาวิเคราะห์แสดงให้เห็นว่าทั้งสองกลุ่มเป็นภาชนะ
คนละขนาดและต่างชนิดกัน จึงทำให้สามารถสรุปได้ในตอนนี้ว่า
ในภาพ 13 มีการใช้กระเบื้อง 2 ขนาด แต่หลายเฉดสีซึ่งอาจจะเป็น
ผลจากการบูรณะแต่ละครั้ง

นอกจากนั้น การสังเกตการใช้ส่วนโค้งด้านในของกระเบื้องเคลือบ
ตั้งแต่ลำตัวถึงปาก ในภาพ 13 บริเวณการบันทึกเป็นสีม่วง (ลำตัว-
ปากในตำแหน่งแข้งสิงห์และหน้ากระดาน) คือการขลิบภาชนะเป็น
รูปใบไม้เพื่อให้ปลายใบตัวขึ้นมาเป็นความจงใจให้เป็นธรรมชาติของ
ใบไม้ ซึ่งแตกต่างจากการใช้ชั้นกระเบื้องลักษณะนี้บริเวณชุดบัว
ปากกระฆัง ซึ่งดูเป็นของแปลกแยก และแสดงกลุ่มชั้นกระเบื้องที่เลือก
ใช้ส่วนโค้งปิด

จากข้อมูลพื้นฐานและรายละเอียดการใช้ชิ้นส่วนของภาชนะในภาพ 13
จะเห็นว่าการเลือกขลิบตัดครบทุกส่วนของภาชนะ การสันนิษฐาน
รูปแบบภาชนะที่สมบูรณ์ก่อนการตัดขลิบจึงสามารถทำได้จาก
การสำรวจชั้นกระเบื้องด้วยการถ่ายภาพและวัดระยะอย่างละเอียด
ให้ได้ข้อมูลครบถ้วน ทั้งรูปตัดและรัศมีความโค้งของแปลนภาชนะ
จากก้นหรือปากด้วย ความหนา ลักษณะเคลือบและเนื้อดิน รวมถึง
สันนิษฐานวิธีการผลิตด้วย ดังในภาพ 14 ที่แสดงการสันนิษฐานรูป
แบบภาชนะก่อนการตัดขลิบจากชั้นกระเบื้องขลิบ 3 ชั้น ที่ประดับใน
รูปด้านทิศตะวันตกบริเวณองค์ระฆังของพระเจดีย์ประธานว่าเกิด
จากถ้วยกลมขนาดกลาง

ภาพ/Fig 14
การสันนิษฐานรูปแบบ
การขลิบตัดภาชนะกระเบื้อง
เคลือบจากภาชนะ

Procedure for assuming
how the glazed tiles are
trimmed from a container.

อนึ่ง จะเห็นได้ว่าการบันทึกข้อมูลในชุดการเก็บข้อมูลจะได้ข้อมูลที่ถูกต้องยิ่งขึ้นหากมีการตรวจสอบเชิงลึกด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะหากจำเป็นต้องตรวจสอบความเป็นของแท้ของวัสดุในกรณีต้องมีการเปลี่ยนชิ้นกระเบื้องเคลือบเพื่อให้มั่นใจว่าเราจะตัดสินใจเลือกการซ่อมโดยการเปลี่ยนวัสดุ หรือการคงชิ้นวัสดุดั้งเดิมไว้ให้มากที่สุดขณะที่ซ่อมแซม หรือกระทำการใด ๆ เท่าที่จำเป็น

เมื่อได้ทำความเข้าใจเรื่องวัสดุ และวิธีการประดับแล้ว ตัวแปรสำคัญอีกประการหนึ่งที่ต้องบันทึกต่อมาก็คือเรื่องความเสื่อมสภาพของวัสดุ อนึ่ง ในการบันทึกความเสื่อมสภาพแล้วเกิดการซ้อนทับในตำแหน่งเดียวกับกระเบื้องเคลือบที่มีความสำคัญ นั้นจะนำไปสู่การพิจารณาระดับการอนุรักษ์ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความสำคัญขององค์ประกอบมากขึ้น

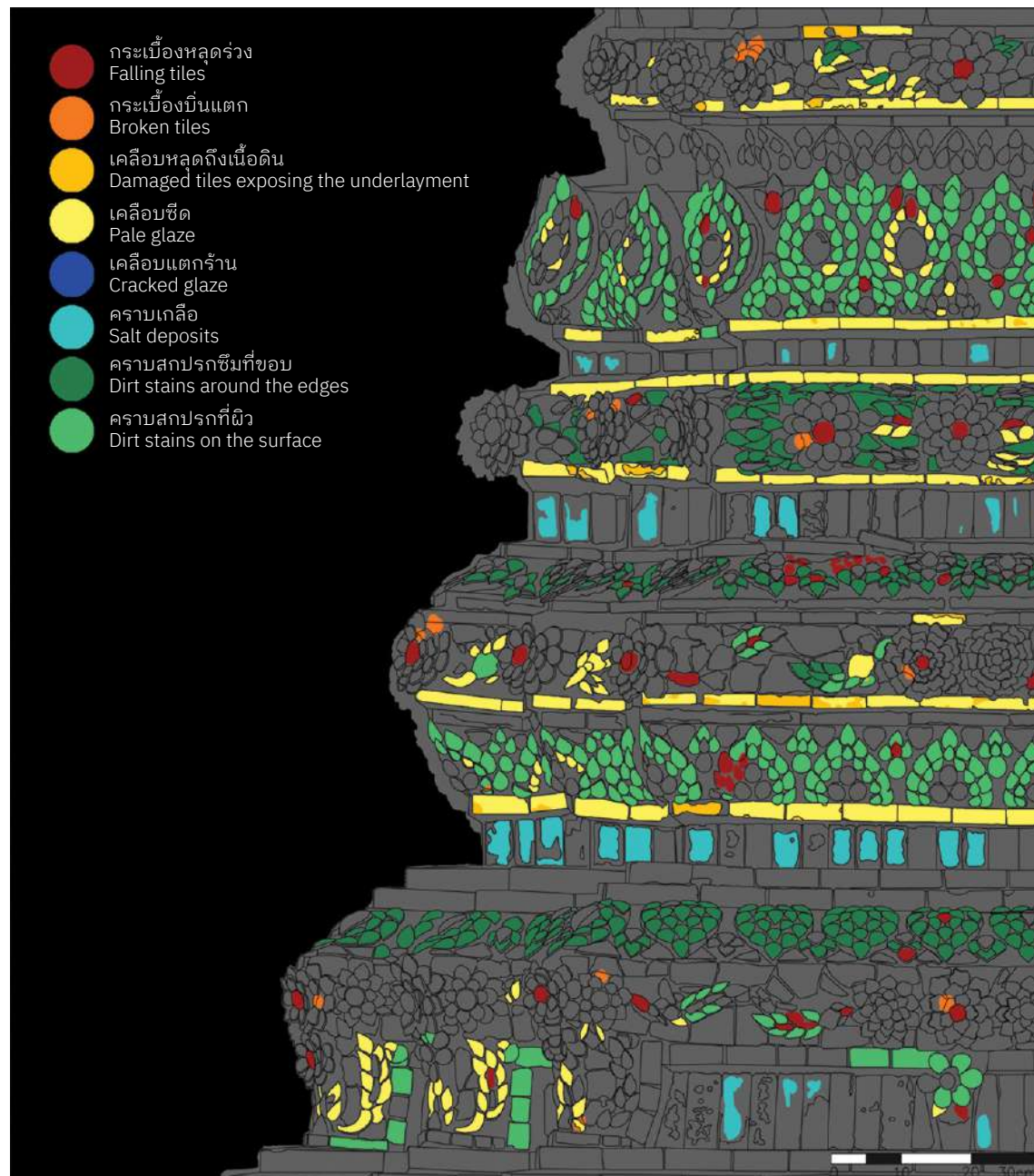
การบันทึกความเสื่อมสภาพ เกณฑ์ความเสื่อมสภาพจากข้อมูลพื้นฐานแบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ ความเสื่อมสภาพทางโครงสร้าง ความเสื่อมสภาพของศิลปกรรมการประดับกระเบื้องเคลือบ และความเสื่อมสภาพของวัสดุ

ความเสื่อมสภาพทางโครงสร้าง ตรวจสอบได้จากแบบสถาปัตยกรรมที่มีความถูกต้องโดยเขียนเส้นแกนแนวตั้ง (เส้นสีเขียว) ลงในแบบเพื่อตรวจสอบการล้มเอียง ดังในภาพ 9 ซึ่งพบการล้มเอียงจากศูนย์กลางอาคารของส่วนปัลลียอดเจดีย์หอย่อมด้านทิศใต้ และใช้กล้องระดับเพื่อตรวจสอบหาค่าระดับที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วจากค่าข้างเคียง ซึ่งพบว่าไม่มีค่าระดับใดแสดงการทรุดอย่างมีนัยยะสำคัญ

ความเสื่อมสภาพอีกสองส่วน คือ ความเสื่อมสภาพของวัสดุและงานศิลปกรรมประดับกระเบื้องเคลือบเกิดขึ้นร่วมกัน จากแบบบันทึกสภาพในภาพ 15 ประเภทความเสื่อมสภาพถูกจัดตามระดับความรุนแรง โดยเรียงลำดับจากมากไปน้อย (จากสีแดงไปสู่สีเขียว) เพื่อง่ายต่อการจัดลำดับความสำคัญในการอนุรักษ์ และการระบุวิธีอนุรักษ์เฉพาะจุด

ความเสื่อมสภาพที่เกิดขึ้นเป็นรูปแบบซ้ำ ๆ กัน มีสาเหตุจากตัววัสดุ รูปแบบศิลปกรรมประดับกระเบื้อง และคุณลักษณะของโครงสร้างดังในภาพ 15 โดยมีรายละเอียดดังนี้ 1) กระเบื้องหลุดร่วง (สีแดง) ซึ่งมีสาเหตุจากวัสดุประสานหมดสภาพ และคุณลักษณะของผิวกระเบื้องที่มีความเรียบเนียน ส่วนมากพบการหลุดร่วงในการประดับที่ไม่ใช้วิธีฝังด้านสันขอบกระเบื้องได้แก่ ชิ้นกระเบื้องรูปเกสรกลีบบัว และก้านใบไม้ 2) กระเบื้องบิ่นแตก (สีส้ม) บริเวณกลีบดอกกระเบื้องขลิบที่เป็นลักษณะลายนูนสูง ซึ่งมีสาเหตุจากรูปแบบศิลปกรรมและสาเหตุจากนกโดยจะพบความเสียหายได้ทั่วไปจากข้อมูลพื้นฐานเช่นกัน 3) ผิวเคลือบขีดและเคลือบหลุดจนเห็นเนื้อดิน (สีเหลืองอ่อนและสีเหลืองเข้ม) ในบางชิ้นเนื้อดินมีลักษณะยุ่ย จนเกือบจะคงรูปเดิมไว้ไม่ได้ มีสาเหตุจากวัสดุ และสภาพแวดล้อมภายนอก 4) คราบเกลือ (สีฟ้า) บริเวณท้องไม้มีสาเหตุจากเนื้อดิน (เนื้อดินสีน้ำตาล) (Earthenware) ของกระเบื้องความพรุนมากกว่าว่าปกเนื้อกระเบื้องส่วนอื่น และท้องไม้ก็อยู่ในตำแหน่งใกล้ศูนย์กลางมากกว่าด้วย 5) คราบสกปรกซึมที่ขอบ (สีเขียวเข้ม) มีสาเหตุจากการขลิบและตำแหน่งที่ประดับมักเกิดขึ้นที่ระนาบนอนซึ่งเป็นบริเวณที่สะสมความชื้น เช่น ลายกลีบบัวในชุดบัวคว่ำและบัวลูกแก้ว 6) คราบสกปรกที่ผิว (สีเขียวอ่อน) มีสาเหตุจากสภาวะแวดล้อมภายนอก คราบสกปรกจะเกิดร่วมกับผิวขีดหรือผิวสีกร่อนจนคราบสกปรกสามารถยึดเกาะได้

ความเสื่อมสภาพที่เกิดขึ้นแปลกแยกจากกลุ่มสามารถแสดงยุคสมัยของวัสดุได้เช่นกระเบื้องขลิบประดับบัวปากฐานที่มีชิ้นกระเบื้องสีขีด (สีเหลือง) ท่ามกลางชิ้นกระเบื้องที่มีผิวสกปรก (สีเขียวอ่อน) ซึ่งพบรูปแบบนี้ได้ทั่วไป แต่ก็ยังไม่สามารถกำหนดอายุที่แท้จริงได้เนื่องจากวัสดุกระเบื้องเคลือบที่แม้จะมีรายละเอียดที่ตาเห็นเหมือนกัน หากมีกระบวนการในการผลิตต่างกัน จะส่งผลต่อความแข็งแรงและอัตราความเสื่อมสภาพที่ต่างกัน นอกจากนี้ยังขาดข้อมูลภาคเอกสารที่เป็นบันทึกการบูรณะครั้งที่ผ่านมา

ภาพ/Fig 15

แบบบันทึกความเสื่อมสภาพ

Documentation of
deterioration levels

8. การอภิปรายสรุป

จากการใช้ชุดการเก็บข้อมูลที่รวมขั้นตอนการสร้างชุดข้อมูลพื้นฐานสถาปัตยกรรม
ระดับกระเบื้องเคลือบ การสำรวจด้วยวิธี Photogrammetry การเขียนแบบ
สถาปัตยกรรม และการบันทึกสภาพ การดำเนินงานตามขั้นตอนวิธีการข้างต้น
ผู้วิจัยพบประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

ประเด็นแรก การวิจัยนี้พบว่าการศึกษาเรื่องการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมระดับ
กระเบื้องเคลือบยังขาดข้อมูลภาคเอกสารที่จะเป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์คุณค่า
ทางประวัติศาสตร์อย่างไรก็ตาม การวิจัยนี้ได้รวบรวมและสร้างชุดข้อมูลพื้นฐาน
จากการศึกษาสถาปัตยกรรมระดับกระเบื้องเคลือบ 9 แห่ง แล้วใช้ชุดข้อมูล
พื้นฐานนี้มาเป็นฐานข้อมูล รวมถึงกำหนดตัวแปรสำคัญที่จำเป็นจะต้องบันทึก
ข้อมูลในแบบบันทึกสภาพอาคาร

ข้อดีของการมีชุดข้อมูลพื้นฐานมาใช้ในการเปรียบเทียบกับข้อมูลที่พบ
จากการศึกษา คือ ช่วยให้ระบุคุณลักษณะเฉพาะของวัสดุและองค์ประกอบ
งานศิลปกรรมที่เป็นฝีมือเชิงช่างได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น สามารถระบุได้ว่า วัสดุ
หรือองค์ประกอบใดเป็นของเก่า ส่วนใดเป็นของทำขึ้นใหม่ และส่วนใดแปลกแยก
ซึ่งเป็นข้อมูลสำคัญที่จะช่วยตัดสินใจเลือกเก็บ ซ่อมแซม หรือทดแทนด้วย
วัสดุใหม่ รวมถึงช่วยในการกำหนดคุณลักษณะของวัสดุทดแทนที่จะต้อง
ไม่ส่งผลทางลบต่อวัสดุเดิม ตลอดจนเข้ากับองค์ประกอบเดิมในแง่รูปร่างของ
ชิ้นส่วนกระเบื้องที่ผ่านการตัดขลิบมาจากภาชนะด้วย

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลสำคัญที่จำเป็นต้องมีเพื่อช่วยในการตัดสินใจแต่ยังขาดไป
คือ การทดสอบอายุของวัสดุ ซึ่งหากมีข้อมูลเรื่องนี้มาประกอบกับการบันทึก
สภาพแล้วจะช่วยให้การประมวลผลข้อมูลก่อนเลือกวิธีการอนุรักษ์มีประสิทธิภาพ
มากขึ้น

ประเด็นที่สอง การวิจัยนี้พบข้อดีของการประมวลผลข้อมูลตัวแปรต่างๆ ที่ช่วยให้เข้าใจความสัมพันธ์ของวัสดุมากขึ้น ประเด็นสำคัญหนึ่ง คือการบันทึกข้อมูลลงในแบบบันทึกความสัมพันธ์ว่าความสัมพันธ์ใดมีสาเหตุจากคุณลักษณะของตัววัสดุเอง และความสัมพันธ์ใดมีสาเหตุจากปัจจัยภายนอกที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อเนื้อวัสดุนั้น ซึ่งหนึ่งในเหตุปัจจัยภายนอกสำคัญที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ คือ จากการบูรณะครั้งที่ผ่านมา เช่น การใช้วัสดุกระเบื้องเคลือบแตกต่างจากของดั้งเดิม การเลือกใช้ส่วนของภาชนะผิดจากของเดิม การใช้วัสดุปูนซีเมนต์ในการอนุรักษ์

การทำแบบบันทึกสภาพโดยแยกกลุ่มความสัมพันธ์ตามระดับความจำเป็นที่จะต้องได้รับการแก้ไข โดยการบันทึกความสัมพันธ์ระดับโครงสร้างลงในแบบสถาปัตยกรรม และบันทึกความสัมพันธ์ทางงานศิลปกรรมระดับกระเบื้องและวัสดุในแบบบันทึกขยายรายละเอียด แสดงให้เห็นว่า ผู้วิจัยสามารถแยกความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นกับโครงสร้างออกจากความสัมพันธ์ในระดับพื้นผิว จึงช่วยให้การเลือกแนวทางการอนุรักษ์ทำได้ถูกต้องนอกจากนี้ การบันทึกสภาพองค์ประกอบ วัสดุ และวิธีการประดับกระเบื้องลงบนแบบสถาปัตยกรรม ที่ถูกต้องตามตำแหน่งจริง ยังช่วยให้ผู้วิจัยสามารถประเมินพื้นที่ผิวที่เสียหาย ซึ่งจะต่อ ยอดมาสู่การคำนวณราคาวัสดุ ค่าแรงงาน ตลอดจนระยะเวลาในการบูรณะได้อย่างแม่นยำ

ประเด็นที่สาม การใช้เครื่องมือและเทคโนโลยีสมัยใหม่มาช่วยสร้างแบบสถาปัตยกรรมในรูปแบบดิจิทัล ช่วยให้การบันทึกข้อมูลลงในแบบทำได้ง่าย ซึ่งนอกจากจะนำไปใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลได้หลายด้านแล้ว แบบดิจิทัลยังสามารถเก็บเป็นฐานข้อมูลให้กับการอนุรักษ์ในอนาคตและเป็นหลักฐานเพื่อตรวจสอบย้อนกลับสำหรับการปฏิบัติงานอนุรักษ์ได้

9. ข้อจำกัดของการนำผลวิจัยนี้ไปใช้ และข้อเสนอแนะให้กับ การศึกษาวิจัยในอนาคต

สิ่งที่ยังไม่ได้ทำแต่ควรทำในการศึกษานี้ คือ 1) การเทียบอายุด้วยวิธีทางโบราณคดี ด้วยการทดสอบคุณลักษณะของกระเบื้องด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ กับกระเบื้องเคลือบทุกประเภทธรรมชาติ กระเบื้องสีน้ำเงินเหลืองม่วง เขียวเข้ม และสีชมพู ตามที่กล่าวถึงในบทความของ สมชาติ จึงสิริอารักษ์¹⁵ เพื่อเก็บเป็นฐานข้อมูลสำหรับอ้างอิงอายุของวัสดุกระเบื้องกับฐานข้อมูลในแหล่งอื่น 2) การสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องทั้ง ช่าง ผู้รับเหมา นักท่องเที่ยว เจ้าหน้าที่วัด รวมถึงพระภายในวัด เพื่อหามุมมองที่แตกต่างเรื่องคุณค่าและความสำคัญซึ่งอาจทำให้วิเคราะห์แง่มุมต่าง ๆ ได้ครบถ้วนมากขึ้น

ข้อจำกัดของการนำผลวิจัยนี้ไปใช้ มีหลายประการ คือ 1) ข้อมูลพื้นฐานสถาปัตยกรรมประดับกระเบื้องเคลือบสามารถนำไปใช้ทำความเข้าใจกับวัดในขอบเขตเดียวกันกับกรณีศึกษาที่มีการจัดหมวดหมู่ไว้ แต่สำหรับสถาปัตยกรรมประดับกระเบื้องเคลือบในวัดราษฎร์ที่สร้างขึ้นในช่วงเวลาเดียวกัน อาจมีรูปแบบศิลปกรรมที่เรียบง่ายและแสดงออกถึงลักษณะความเป็นท้องถิ่น ซึ่งต่างออกไปจากกลุ่มตัวอย่างของงานวิจัย อาจต้องปรุงข้อมูลพื้นฐานให้มีขอบเขตกว้างขึ้นก่อนนำไปใช้ 2) ชุดการเก็บข้อมูลสามารถนำไปใช้ได้กับสถาปัตยกรรมประดับกระเบื้องประเภทพระเจดีย์ที่มีรูปแบบงานศิลปกรรมประดับกระเบื้องขลิบโดยมีความสูงปานกลางลงไป และพื้นที่โดยรอบในการถ่ายภาพ แต่สำหรับอาคารที่มีความสูงควรใช้โดรนในการถ่ายภาพแต่อาจมีอุปสรรคในการขออนุญาตขึ้นบินในเขตห้ามบิน

ข้อเสนอแนะให้กับการศึกษาวิจัยในอนาคต มีอยู่หลายประเด็นดังนี้ 1) การพัฒนาชุดข้อมูลพื้นฐานสถาปัตยกรรมประดับกระเบื้องเคลือบสามารถนำไปต่อยอดในการศึกษาประเด็นอื่น เช่น การสร้างชุดข้อมูลอ้างอิงเรื่องความเป็นของแท้ผ่านการตรวจสอบคุณสมบัติกระเบื้องเคลือบด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ 2) ในขั้นตอนการเขียนแบบสถาปัตยกรรมอาจปรับปรุงวิธีการสร้างลายเส้นทับบนภาพที่ได้จากการเก็บข้อมูลด้วยเทคนิค Photogrammetry โดยไม่ต้องใช้วิธีการเขียนทับบนภาพด้วยโปรแกรม AutoCAD เพราะจะช่วยลดขั้นตอนและระยะเวลาการทำงาน 3) ชุดการเก็บข้อมูลที่ได้รับการพัฒนาจากการวิจัยนี้ สามารถนำไปปรับใช้ในการเก็บข้อมูลเพื่อการอนุรักษ์อาคารประเภทอื่นต่อไป 4) ในการประมวลผลจากภาพถ่ายด้วยเทคนิค Photogrammetry จะมีความสมบูรณ์มากขึ้นหากมีการถ่ายภาพจากมุมสูงหรือเก็บข้อมูลภาพด้วยโดรน และการใช้ 3D Scanner หรือ Total Station ร่วมด้วย

1 บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ในหลักสูตรสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในหัวข้อ การเก็บข้อมูลเพื่อการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมระดับการเบื้องต้น กรณศึกษา: พระเจดีย์หมู่ห้าฐานเดียว วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร

2 กองโบราณคดี กรมศิลปากร, **การบูรณะพระปรางค์วัดอรุณราชวราราม ราชวรมหาวิหาร** (กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2562), 49-75.

3 ศานติ ภักดีคำ, ชาตรี ประทีปนทการ และพีระพัฒน์ สำราญ, **สถาปัตยกรรมวัดโพธิ์** (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2552), 110.

4 สรุปข้อมูลจาก The WBDG Historic Preservation Subcommittee, **Apply The Preservation Process Successfully**, Accessed March 8, 2023. Available from <https://www.wbdg.org/design-objectives/historic-preservation/apply-preservation-process-successfully>; Wimonrart Issarathumnoon, “Initial and Planning Stages in Preservation Process, Contributions to Recommendation for Appropriate Conservation Treatments: A Case of Conservation of the Our Lady of the Rosary Church Project,” **NAJUA: Architecture, Design and Built Environment** 33 (January-December 2018): B3-B6.

5 สรุปข้อมูลจาก A. Initial Project Planning Stage และ B. Planning Stage ใน The WBDG Historic Preservation Subcommittee, **Apply The Preservation Process Successfully**.

6 สรุปข้อมูลจาก A. Initial Project Planning Stage ใน The WBDG Historic Preservation Subcommittee, **Apply The Preservation Process Successfully**.

7 Ibid.

8 Historic England, **Understanding Historic Buildings A Guide to Good Recording Practice** (London: Historic England, 2016), 11-15.

9 ปิ่นรัชฎ์ กาญจนะขัติ, **การอนุรักษ์มรดกทางสถาปัตยกรรมและชุมชน** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), 62.

10 Historic England, **Understanding Historic Buildings A Guide to Good Recording Practice**, 13-31; และ ปิ่นรัชฎ์ กาญจนะขัติ, **การอนุรักษ์มรดกทางสถาปัตยกรรมและชุมชน**, 66-68.

11 สรุปข้อมูลจาก B. Planning Stage ใน The WBDG Historic Preservation Subcommittee, **Apply The Preservation Process Successfully**.

12 Historic England, **Understanding Historic Buildings A Guide to Good Recording Practice**, 27-28.

13 Ibid., 25.

14 Bernard M. Feilden, **Conservation of Historic Buildings**, 3rd ed. (Oxford: Architectural Press, 2003), 6.

15 สมชาติ จิงสิริอาร์กซ์, “การบูรณะสถาปัตยกรรมระดับกระเบื้องเคลือบ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ระหว่าง พ.ศ. 2522-2535,” **เมืองโบราณ** 18, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2535): 60.

Bibliography

Australia ICOMOS. **Practice Note Understanding and Assessing Cultural Significance**. Accessed 8 March 2023. Available from https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/Practice-Note_Understanding-and-assessing-cultural-significance.pdf

Clergy of Wat Phra Chetuphon. **Prachoomjaruek watphrachētuphon [Corpus of Wat Phra Chetuphon Inscriptions]**. 7th ed. Bangkok: Amarin Printing and Publishing Public Company Limited, 2011.

Feilden, Bernard M. **Conservation of Historic Buildings**. 3rd ed. Oxford: Architectural Press, 2003.

Grimmer, Anne E. **The Secretary of the Interior’s Standards for the Treatment of Historic Properties with Guidelines for Preserving, Rehabilitating, Restoring & Reconstructing Historic Buildings**. Washington, D.C.: U.S. Department of Interior, 2017.

Historic England. **Understanding Historic Buildings A Guide to Good Recording Practice**. London: Historic England, 2016.

“Ngān būrana phra mahā chēdī prācham ratchakān thī nung, sōng, sām lā sī wat phra chē tu phon wi mon mang kha lā rām sipkāo kō . phō . sōngphanhārōisāmsip - yīsipkāo mī . khō . sōngphanhārōisāmsipsām [Restoration of Phra Maha Chedi of King Rama 1, 2, 3 and 4 Wat Phra Chetupon Wimon Mangkhalaram 19 February 1987 – 29 March 1990].” 1987-1990. Ministry of Education’s Document. (4) Sor Tor. 2.3.10/7. National Archives of Thailand.

Office of Archaeology, Fine Arts Department. **Kānbūrana phraprāng wat’arunrāṭchawārām Rāṭcha wōramahāwihān [Restoration of Prang Wat Arun Ratchawararam Ratchawaramahawihan]**. Bangkok: Office of Archaeology, Fine Arts Department, 2019.

Pinraj Khanjanusith. **Kān’anurak mōradok thāng sathāpattayakam lā chumchon [Conservation Architectural Heritage and Community]**. Bangkok: Chulalongkorn University Press, 2009.

Santi Pakdeekham, Chatri Prakitnonthakan and Peerapat Sumran. **Sa thā pat wat phō [Architecture of Wat Pho]**. Bangkok: Amarin Printing and Publishing Public Company Limited, 2009.

Somchart Chungsirirak. “Kān bū ra na sathāpattayakam pradap krabūang khlūap wat phra chē tu phon wi mon mang kha lā rām rawāng Phō.Sō. sōngphanhārōiyīsipsōng - sōngphanhārōisām siphā [The Restoration of the Edifices Adorned with Mosaic Tiles at Wat Phra Chetuphon from 1979-1992].” **Muang Boran** 18, 2 (April-June 1992): 40-61.

_____. **Prawat nāokhit thritsadī lā kānpatibatkān nai kān’anurak bōrānnasathān [History, Concepts, Theories and Practices of Historic Building Conservation]**. 2nd ed. Bangkok: Department

of Architecture and Related Art, Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2017.

Thanakorn Wasanapiarnpong and Karn Serivalsatit. **Sē rā mik watthudip lāng rāe kānphalit lā kānchai ngān [Ceramics: Raw Materials Occurrence, Preparation, and Utilization]**. Bangkok: MisterKopy (Thailand) Co., Ltd., 2010.

The WBDG Historic Preservation Subcommittee. **Apply The Preservation Process Successfully**. Accessed March 8, 2023. Available from <https://www.wbdg.org/design-objectives/historic-preservation/apply-preservation-process-successfully>

Watt, David S. **Building Pathology Principles and Practice**. 2nd ed. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2007.

Wimonrart Issarathumnoon. “Initial and Planning Stages in Preservation Process, Contributions to Recommendation for Appropriate Conservation Treatments: A Case of Conservation of the Our Lady of the Rosary Church Project.” **NAJUA: Architecture, Design and Built Environment** 33 (January-December 2018): B3-B21.

Illustration Sources

All illustrations by the authors unless otherwise specified.

Fig. 6 Drawn by Surasak Bamrungreun and Pongpon Yasri

Fig.7 Drawn by Surasak Bamrungreun and Mathutrin Paatcheep

แบบลักษณะงานเรือนริมน้ำ: สถานที่ขอบเขตรอยต่อและ การเชื่อมต่อความสัมพันธ์

Typologies of Waterfront Verandas:
Edging Place and Connections

ณรงพน ไล้ประกอบทรัพย์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Narongpon Laiprakobsup

Faculty of Architecture, Kasetsart University, Thailand

narongpon.l@ku.ac.th

Received 1 0 - 0 2 - 2 0 2 3
Revised 2 4 - 0 4 - 2 0 2 3
Accepted 0 8 - 0 6 - 2 0 2 3

บริบทของคลองอ้อมนนท์
นนทบุรี

Vicinity of Klong Om-Non,
Nonthaburi

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีเป้าหมายเพื่อค้นหาแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรมของงานเรือนริมน้ำซึ่งเป็นภาพลักษณ์ที่โดดเด่นของชุมชนริมน้ำของไทย ในแง่มุมของคุณลักษณะทางกายภาพร่วมกับวิถีชีวิตริมน้ำ การวิจัยตั้งอยู่บนข้อสันนิษฐานที่ว่างานเรือนริมน้ำเป็นที่ว่างระหว่างกลางซึ่งทำหน้าที่เป็นสถานที่รอยต่อของการเชื่อมต่อความสัมพันธ์ การเปลี่ยนผ่าน และคุณลักษณะไม่เฉพาะเจาะจงของหน้าที่การใช้สอย งานในเรือนไทยประเพณีในหลายภูมิภาคทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบที่สำคัญเพื่อการเชื่อมต่อหลอมรวมที่ว่าง วิถีชีวิต และสภาพแวดล้อมเป็นหนึ่งเดียว อย่างไรก็ตามงานเรือนริมน้ำยังขาดการตรวจสอบเชิงวิเคราะห์ในแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรม ในประเด็นของการจำแนกคุณลักษณะและความสำคัญของงานเรือนริมน้ำที่มีต่อชุมชนริมน้ำ การวิจัยนี้ประยุกต์ใช้กลยุทธ์กรณีศึกษาเพื่อดำเนินกระบวนการศึกษา โดยเลือก 9 กรณีศึกษา ของงานเรือนริมน้ำตามแนวคลองอ้อมนนท์ จังหวัดนนทบุรี ตามเกณฑ์เงื่อนไขของที่ว่างระหว่างกลาง รวมทั้งการเก็บข้อมูลที่สำคัญ คือ คำโครงความสัมพันธ์เชิงที่ว่าง การสังเกตการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมและพฤติกรรมการใช้สอย และการสัมภาษณ์เพื่อกระบวนการติดตามการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาโดยกระบวนการการสร้างหน่วยและการจำแนกข้อมูลได้ประยุกต์ใช้เพื่อการบ่งชี้แบบลักษณะของงานเรือนริมน้ำ

ผลการวิจัยบ่งชี้ถึงการปรากฏของงานเรือนริมน้ำ 4 แบบลักษณะ ได้แก่ ศาลาริมน้ำ ชานชานเรือนริมน้ำ ชานผนวกศาลาริมน้ำ และเฉลียงริมน้ำ โดยที่ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 20-25% ของพื้นที่รวมในชั้นล่างของเรือน ในแง่หนึ่ง แต่ละแบบลักษณะแสดงออกถึงรูปร่างคุณลักษณะเฉพาะของสถานที่ขอบเขตรอยต่อซึ่งอธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างเรือนริมน้ำและลำน้ำทั้งในเชิงสัญลักษณ์ของการบ่งบอกขอบเขตของเรือน และลำดับขั้นการเปลี่ยนผ่านของที่ว่าง ขณะที่ยกเว้นงานเรือนริมน้ำทั้ง 4 แบบลักษณะ มีคุณลักษณะร่วมของสถานที่ขอบเขตรอยต่อระหว่างกลางในการเปลี่ยนผ่านถึงเปิดโล่ง ความยืดหยุ่นเพื่อหน้าที่การใช้สอยแบบผสมผสาน และสถานที่ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมแบบไม่เป็นทางการของชุมชนริมน้ำ

โดยสรุป แบบลักษณะงานเรือนริมน้ำปรากฏตัวตนเป็นสัญลักษณ์ทางกายภาพที่สำคัญต่อเอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำ ถึงแม้ว่าบทบาทของงานเรือนริมน้ำเพื่อการเชื่อมต่อกับเส้นทางคมนาคมทางน้ำได้ลดน้อยลงไป ขณะที่การขยายตัวของโครงการที่พักอาศัยใหม่นำมาซึ่งเมืองได้ขยายตัวท่ามกลางชุมชนริมน้ำ

โดยปราศจากการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับสายน้ำและชุมชนดั้งเดิม การทำความเข้าใจกับแบบลักษณะชานเรือนริมน้ำจะสนับสนุนการประยุกต์ ทางการออกแบบสถานที่รอยต่อริมน้ำไปสู่รูปทรงร่วมสมัยอย่างมีความหมาย การพัฒนาสถานที่รอยต่อริมน้ำบนพื้นฐานของแบบลักษณะที่มีอยู่ก่อนหน้านี้ จะนำเสนอการประสานความเป็นมิตรทางสภาพแวดล้อม ระหว่างมรดกทาง วัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำและการพัฒนาในอนาคต ซึ่งจะสืบสานเอกลักษณ์ ของชุมชนริมน้ำ

คำสำคัญ: แบบลักษณะทางสถาปัตยกรรม, ชานเรือนริมน้ำ, สถานที่ขอบเขต รอยต่อ, การเปลี่ยนผ่านเชิงที่ว่าง, เรือนริมน้ำ

Abstract

This research aims to build an architectural typology of waterfront-dwelling verandas, a defining habitat for many communities living along the rivers of Thailand. The waterfront veranda is, in this paper, considered as an *in-between* space, a place at the edge of two spheres, a place that separates but also connects, and also a place of transition. Verandas in Thai traditional dwellings are considered as essential elements of the domestic space, encapsulating the lifestyle of their residents and their connection to the neighboring environment. Yet, despite their outstanding features and their significance for communities, they have not received much attention from heritage practitioners and architectural historians. This paper builds this typology on the basis of nine case studies of waterfront dwellings surveyed along the Om-Non Canal, Nonthaburi Province. The survey offered the author of this paper an opportunity to explore spatial relation schemes, conduct observations on environmental behavior, and also interviews.

Survey findings show four emergent types of waterfront verandas: (1) pavilion type; (2) veranda type; (3) veranda-plus-pavilion type; and (4) gallery type, all of which approximately take up between 20-25% of the total ground floor area of the dwellings surveyed. On the one hand, each type surveyed features a distinctive spatial arrangement which testifies

to the relationship between the waterfront dwelling and the neighboring waterway and the boundary between the two spheres. On the other hand, all waterfront verandas share this common feature as an in-between and edging place in terms of semi-open transition and offer spatial flexibility for mixed use functionalities and social space for informal interactions with other residents of waterfront communities.

In conclusion, waterfront verandas encapsulate the sense of identity of waterfront communities even if water transportation among these communities has seen its role decline significantly. As new suburban residential developments encroach on these traditional waterfront neighborhoods without any connection to their immediate environment, understanding of this typology of waterfront verandas may offer alternatives for meaningful redevelopment of waterfront neighborhoods and contribute to reconcile the needs for preserving the cultural identity of waterfront communities with the pressure of future property developments.

Keywords: Architectural Typology, Waterfront Veranda, Edging Place, Spatial Transition, Waterfront Dwelling

บทนำ: ความสำคัญของชานเรือนริมน้ำ

ชานเรือนเป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมไทยที่สำคัญต่อประเภทอาคาร ของเรือนพักอาศัย ซึ่งมีบทบาทของการเชื่อมต่อความสัมพันธ์ของที่ว่าง ทั้งภายในและภายนอกเรือน ถึงแม้ว่าชานเรือนจะไม่มีหน้าที่ประโยชน์ใช้สอย เชิงที่ว่างที่ชัดเจน เฉกเช่นที่ว่างอื่น ๆ ของเรือน ชานเรือนปรากฏอยู่ทั้งใน เรือนไทยเดิม เรือนไทยพื้นถิ่น และเรือนไทยร่วมสมัย¹ โดยเฉพาะในเรือนริมน้ำ ชานเรือนได้ปรากฏเป็นสถานที่รอยต่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างตัวเรือนและ สายน้ำ และที่สำคัญหน้าที่ประโยชน์ใช้สอยและคุณลักษณะทางสถาปัตยกรรม ของชานเรือนริมน้ำได้ปรากฏในหลายรูปแบบซึ่งมีคุณลักษณะทางกายภาพ และโครงสร้างความสัมพันธ์ของที่ว่างซึ่งแตกต่างกัน ที่สามารถกล่าวได้ว่า ชานเรือนริมน้ำมี**แบบลักษณะ** (typology) ที่หลากหลายในการตอบรับกับ วิถีชีวิตริมน้ำ นอกจากนี้ การปรากฏตัวตนอย่างเปิดเผยต่อสาธารณะของ ชานเรือนริมน้ำได้มีอิทธิพลที่สำคัญของการแสดงออกถึงภาพลักษณ์ของ ชุมชนริมน้ำและปฏิสัมพันธ์ของวิถีชีวิตแห่งสายน้ำ

ในบริบทของการตั้งถิ่นฐานชุมชนริมน้ำ เรือนริมน้ำเป็นที่พักอาศัยของชุมชนฐานน้ำ (water-based community) ในที่ราบลุ่มแม่น้ำและลำคลองซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมหลักในอดีต โดยที่เรือนริมน้ำซึ่งตั้งอยู่บนบกและ/หรือกึ่งบกกึ่งน้ำ มีคุณลักษณะเฉพาะทางกายภาพของการเชื่อมต่อกับสายน้ำผ่านชานเรือนริมน้ำ ในบริบทดังกล่าว การวิจัยนี้มีข้อสันนิษฐานที่ว่า ชานเรือนริมน้ำเป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญของเรือนริมน้ำซึ่งตอบรับกับวิถีชีวิตแห่งสายน้ำ ชานเรือนริมน้ำแสดงออกถึงแบบลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของแบบแผนและโครงสร้างความสัมพันธ์ของที่ว่าง ซึ่งมีบทบาทเป็น*ที่ว่างระหว่างกลาง* (in-between space) ที่ทำหน้าที่*การเปลี่ยนผ่าน* (transition) ทั้งการเชื่อมต่อความสัมพันธ์และขอบเขตระหว่างพื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะของลำน้ำ รวมถึงการเชื่อมต่อความสัมพันธ์ทั้งทางกายภาพและทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำ ดังนั้น แบบลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมชานเรือนริมน้ำมิได้เป็นเพียงการแบ่งจำแนกประเภทตามลักษณะประโยชน์ใช้สอยเท่านั้น แต่ยังเป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ทางโครงสร้างองค์รวมของที่ว่างทางสถาปัตยกรรมร่วมกับคุณลักษณะของที่ว่าง รูปทรง และความสัมพันธ์กับบริบททางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม² เมื่อชานเรือนปรากฏตนเป็นที่ว่างเปลี่ยนผ่าน โครงสร้างของที่ว่างจะพัฒนาขึ้นเป็นลำดับขั้นความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่ รวมถึงคุณลักษณะเชิงที่ว่างของความยืดหยุ่นเพื่อการปรับเปลี่ยนการใช้สอยได้เกิดขึ้น ในขณะที่ชานเรือนทำหน้าที่เป็นที่ว่างระหว่างกลาง³ นอกจากนี้ ชานเรือนเป็นที่ว่างสำคัญของสถาปัตยกรรมไทยของการเชื่อเชืงต้อนรับทั้งในเชิงกายภาพและสัญลักษณ์ และรองรับกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายนอกเรือนของผู้อยู่อาศัย⁴ ชานเรือนแสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะตัวขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเมืองร้อนชื้นซึ่งตอบรับกับสภาพแวดล้อม⁵ หรือสามารถกล่าวได้ว่า ชานเรือนเป็นสัญลักษณ์ทางกายภาพที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างสถาปัตยกรรมและบริบททั้งในมิติทางสภาพภูมิศาสตร์และวิถีวัฒนธรรมของการดำรงอยู่

อย่างไรก็ดี การศึกษาองค์ประกอบของชานเรือนยังคงเป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยสถาปัตยกรรมไทยเดิม ซึ่งยังขาดการทำความเข้าใจในเชิงแบบลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะแบบลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของชานเรือนริมน้ำซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของชุมชนริมน้ำดั้งเดิม ยังขาดการศึกษาวิเคราะห์อย่างลึกซึ้งในเชิงทฤษฎีทางสถาปัตยกรรม ในขณะที่ชุมชนริมน้ำในชานเมืองของกรุงเทพมหานครกำลังเผชิญกับความท้าทายของการขยายตัวของเมืองและการพัฒนาโครงการอสังหาริมทรัพย์ ดังนั้น การวิจัยนี้มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาแนวคิดของแบบลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของชานเรือนริมน้ำโดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ ดังนี้

1. เพื่อค้นหาและบ่งชี้แบบลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของชานเรือนริมน้ำ
2. เพื่อบ่งบอกคุณลักษณะเฉพาะของแบบลักษณ์ของชานเรือนริมน้ำทั้งในเชิงโครงสร้างความสัมพันธ์องค์รวม หน้าที่การใช้สอย คุณภาพเชิงที่ว่างและรูปทรง และความสัมพันธ์กับวิถีชุมชนริมน้ำในแถบชานเมือง

การวิจัยแบบลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของชานเรือนริมน้ำจะนำไปสู่ความเข้าใจแบบแผนทางสภาพแวดล้อมและความสำคัญของชานเรือนริมน้ำที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและเอกลักษณ์ชุมชนริมน้ำ และที่สำคัญแบบลักษณ์ของชานเรือนริมน้ำจะเป็นแบบแผนของการพัฒนาแนวคิดการออกแบบสถาปัตยกรรมริมน้ำร่วมสมัย ซึ่งดำรงอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืนระหว่างรากฐานทางวัฒนธรรมและการพัฒนาสภาพแวดล้อมทางกายภาพ

ชานเรือน สถานที่ระหว่างกลาง และแบบลักษณ์

ชานเรือนริมน้ำเป็นทั้งองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของการเชื่อมต่อความสัมพันธ์ และสถานที่ระหว่างกลางซึ่งทำหน้าที่การเปลี่ยนผ่านระหว่างที่พักอาศัย สายน้ำ และชุมชนริมน้ำ คุณลักษณะเฉพาะของชานเรือนริมน้ำได้สะท้อนถึงแบบลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมที่ครอบคลุมถึงแบบแผนโครงสร้างความสัมพันธ์ของที่ว่าง หน้าที่การใช้สอย และเอกลักษณ์ของสถานที่ ดังนั้น การวิจัยนี้จึงมีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดและทฤษฎีทางสถาปัตยกรรมในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้ 1) บทบาทชานเรือนในสถาปัตยกรรมไทย 2) สถานที่ระหว่างกลาง และ 3) แบบลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม

ชานเรือนเป็นคุณลักษณะเฉพาะที่สำคัญของสถาปัตยกรรมไทยที่แสดงออกถึงบทบาทของที่ว่างของการเชื่อมต่อและเปลี่ยนถ่ายลำดับความสัมพันธ์ของที่ว่างระหว่างพื้นที่ใช้สอยเฉพาะเจาะจง (designated space)⁶ ดังเช่น ชานในเรือนไทยเป็นที่ว่างของการเชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ภายนอกและเรือนนอน เรือนครัว รวมถึงเรือนต่อขยาย ชานในเรือนไทยเดิมมีความสำคัญเชิงพื้นที่ใช้สอยเฉพาะเจาะจงอื่น ๆ โดยที่มีขนาดพื้นที่มากกว่า 40% ของพื้นที่ทั้งหมดของเรือน และมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อรองรับกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นภายนอกเรือน เช่น การพักผ่อน การต้อนรับแขก การประกอบประเพณีต่าง ๆ การตากผลผลิตทางเกษตรกรรม รวมถึงการทำสวนบนชานเรือน⁷

ดังนั้นชานเรือนจึงเป็นพื้นที่ใช้สอยแบบไม่เฉพาะเจาะจง (undesignated space) ในการสนับสนุนกิจกรรมของเรือนที่หลากหลาย หรือสามารถกล่าวได้ว่า ชานเรือนมีศักยภาพของความยืดหยุ่นและการซ้อนทับของที่ว่าง ประโยชน์ใช้สอยในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน ชานเรือนในสถาปัตยกรรมไทยมีหลากหลายรูปแบบและแตกต่างกันในแต่ละถิ่นฐานที่ตั้ง อย่างไรก็ตาม ชานเรือนในแต่ละท้องถิ่นปรากฏคุณลักษณะคล้ายคลึงกันใน 3 ลักษณะ คือ 1) ชานแดด เป็นลานกลางแจ้งของเรือนไม่มีหลังคาคลุมเพื่อกิจกรรมกลางแจ้ง 2) ชานร่ม หรือ ระเบียง เป็นที่ว่างรอยต่อยกระดับที่อยู่ในร่ม มีหลังคาคลุม และเป็นโถงหน้าเรือนนอน และ 3) ชานเล่น เป็นพื้นที่สัญจรอยู่ระหว่างเรือนแต่ละหลังเพื่อเชื่อมต่อเรือนในหมู่เข้าไว้ด้วยกัน และเพื่อการระบายอากาศ⁹ นอกจากนี้ชานเรือนเป็นเอกลักษณ์ของเรือนไทยที่ได้รับการประยุกต์ใช้กับสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัย โดยทำหน้าที่เป็นโถงกลางของเรือน หรือที่เรียกว่า “พื้นที่อย่างชาน” เพื่อการเชื่อมต่อที่ว่างภายในเรือน การรวมตัวของสมาชิกในครอบครัว และการมีปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติ⁹

จากคุณลักษณะของชานเรือนที่กล่าวไว้ข้างต้น สามารถบ่งบอกได้ว่าชานเรือนเป็น*ที่ว่างระหว่างกลาง* ซึ่งทำหน้าที่ของการแบ่งแยกและการเชื่อมต่อ ความแตกต่างของที่ว่างซึ่งอยู่ในอาณาบริเวณที่อยู่ใกล้กัน ในเชิงกายภาพ *ที่ว่างระหว่างกลางสามารถจำแนกเป็น 3 ลักษณะ คือ 1) ที่ว่างท่ามกลาง หรือระหว่างพื้นที่กำหนดเฉพาะ 2) ที่ว่างรอยต่อในบริเวณขอบเขตของสถานที่ และ 3) ที่ว่างซ้อนทับ/ที่ว่างคาบเกี่ยวที่ขอบเขตหรือระหว่างพื้นที่กำหนดเฉพาะ*¹⁰ *ที่ว่างระหว่างกลาง*เปิดเผยถึงลำดับชั้นความสัมพันธ์และการซ้อนทับระหว่างที่ว่างใกล้เคียงซึ่งทำให้เกิดการรับรู้ถึง “ปรากฏการณ์ร่วม” (twin-phenomena)¹¹ รวมถึงการพัฒนาและส่งเสริมที่ว่างเฉพาะเจาะจง ประโยชน์ใช้สอยซึ่งอยู่ใกล้เคียง ด้วยศักยภาพของความยืดหยุ่นและคุณลักษณะอเนกประสงค์ของที่ว่างระหว่างกลางในการสนับสนุนกิจกรรม เหตุการณ์ และปรากฏการณ์ ซึ่งจะก่อให้เกิดความหมายของสภาพแวดล้อมและโอกาสของการพัฒนาเป็นสถานที่ (place) ในบริเวณที่ว่างรอยต่อ คุณสมบัติของที่ว่างรอยต่อเกิดจากมิติรายละเอียดของรูปร่างอาคารที่ผนวกกับการกำหนดพื้นที่ขอบเขตซึ่งมีลักษณะเป็นที่ว่างย่อยภายในที่ว่างอื่น ๆ โดยรอบ (spaces within space) ในสภาวะของที่ว่างเปลี่ยนผ่าน เช่น อาร์เคดซึ่งเป็นที่ว่างรอยต่อของลานสาธารณะ¹² คุณลักษณะของที่ว่างรอยต่อ

เป็นสถานที่ในการดึงดูดผู้คนในการหยุดพักชั่วคราว (pause) ตามองค์ประกอบของอาคารที่มีการกำหนดคุณภาพของที่ว่างในการเปิดโอกาสของการมีส่วนร่วมกับสถานที่โดยรอบและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น¹³ เฉกเช่นชานในเรือนไทยเดิมซึ่งเป็นที่ว่างระหว่างกลางได้พัฒนาระบบความสัมพันธ์ของที่ว่างผ่านขอบเขตรอยต่อของสถานที่ซึ่งส่งผลต่อลำดับขั้นของการรับรู้สภาพแวดล้อมและความคุ้นเคยของสถานที่

ในมุมมองทางกายภาพ คุณลักษณะชานเรือนเป็นที่ว่างระหว่างกลางแบบเปิดโล่ง เพื่อเปิดโอกาสการใช้สอยของกิจกรรมที่เกิดขึ้นในหลากหลายรูปแบบ เช่น ชานพักหน้าบ้านชานหน้าเรือนนอกชาน ระเบียงชานเรือนที่อยู่ใกล้ทางสัญจรของชุมชนหรือชานริมน้ำ เป็นต้น ดังนั้นจึงทำให้เกิดประเด็นของการจำแนกแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรมของชานเรือน แบบลักษณะเป็นการจำแนกความสัมพันธ์เฉพาะระหว่างเค้าโครงสัณฐานทางสภาพแวดล้อมทางกายภาพและปัจจัยเงื่อนไขต่าง ๆ โดยเฉพาะการศึกษาโครงสร้างเชิงที่ว่างเฉพาะในรูปแบบของเค้าโครงและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบที่ผนวกประสบการณ์ต่อที่ว่างและลักษณะประโยชน์การใช้สอย ในทางทฤษฎีสถาปัตยกรรม การศึกษาแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรมสามารถแบ่งได้เป็น 3 แนวทาง ดังนี้

1. การศึกษาแบบลักษณะตามลักษณะประโยชน์ใช้สอย เป็นการนิยามและจำแนกประเภทคุณลักษณะเฉพาะของหน้าที่ใช้สอยอาคาร เช่น แบบลักษณะของประเภทอาคารต่าง ๆ
2. การศึกษาแบบลักษณะตามเค้าโครงและองค์รวม เป็นการจำแนกสัณฐานเฉพาะของที่ว่าง รูปทรง หรือองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ร่วมกับประสบการณ์ต่อสถานที่ เช่น การศึกษาแบบลักษณะของชานเรือนในลักษณะของเป็นที่ว่างเปลี่ยนผ่านระหว่างภายในและภายนอก การศึกษาแบบลักษณะในแนวทางนี้มีความแตกต่างจากการศึกษาแบบลักษณะตามลักษณะประโยชน์การใช้สอยในการเปิดมุมมองและความหมายใหม่ของสภาพแวดล้อมในการวิเคราะห์แบบแผนและคุณลักษณะซึ่งสอดคล้องกับปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม
3. การศึกษาแบบลักษณะตามลักษณะอัตลักษณ์ของชุมชนเมือง เป็นการนิยามสถานที่และสถาปัตยกรรมทางประวัติศาสตร์หรือพื้นถิ่น ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่มีความหมายสำคัญของชุมชนเมือง

ระเบียบวิธีวิจัย: กลยุทธ์กรณีศึกษา

การวิจัยนี้ได้ใช้กลยุทธ์กรณีศึกษา (case-study strategy) ซึ่งมีกระบวนการวิจัยอย่างเป็นระบบในการเลือกกรณีศึกษา การเก็บข้อมูล และการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (content analysis) เพื่อการพัฒนาแบบลักษณะของงานเรือนริมน้ำ กลยุทธ์และกลวิธีการวิจัยครอบคลุมระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เนื่องจากโจทย์คำถามการวิจัยเป็นการค้นคว้าแบบลักษณะของงานเรือนริมน้ำ ร่วมกันระหว่างคุณลักษณะทางกายภาพ ความสัมพันธ์ของที่ว่าง ลักษณะการใช้สอยที่ว่าง ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม และวิถีชีวิตชุมชนริมน้ำ ความสามารถในการวิเคราะห์แบบลักษณะของงานเรือนริมน้ำได้พัฒนาจากแนวคิดของการค้นหาคุณลักษณะร่วมกัน¹⁶ ดังนั้น การวิจัยนี้ได้เลือกกรณีศึกษางานเรือนริมน้ำในหลายรูปแบบเพื่อการเปรียบเทียบเทียบและการจำแนกคุณลักษณะเฉพาะของแบบลักษณะงานเรือนริมน้ำ

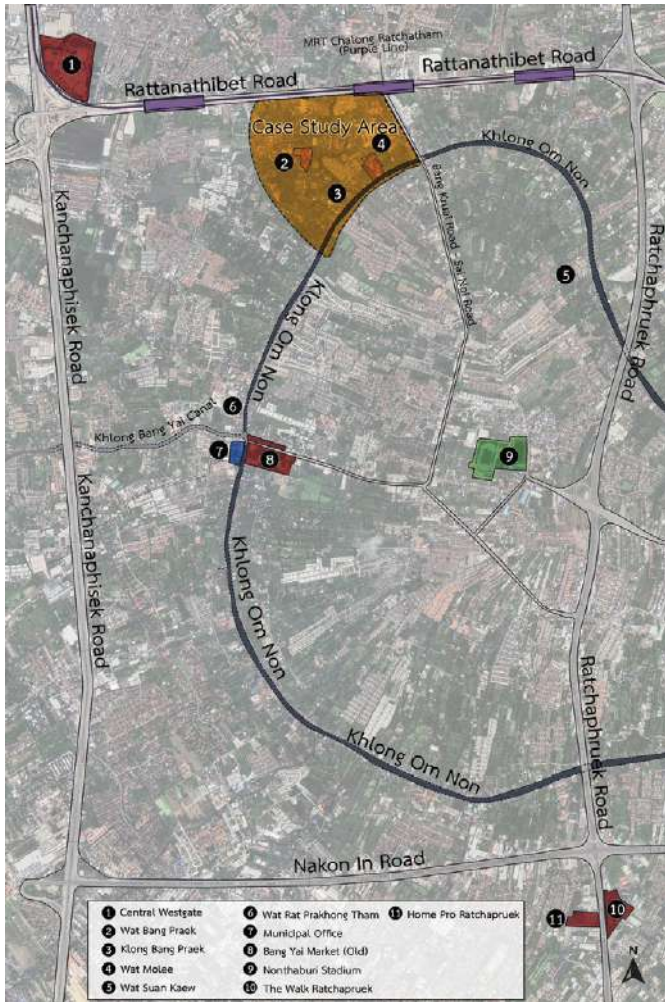
กรณีศึกษา

การวิจัยนี้พิจารณาเลือกกรณีศึกษางานเรือนของเรือนริมน้ำในชุมชนคลองอ้อมนนท์ จังหวัดนนทบุรี ซึ่งเป็นชุมชนริมน้ำเกษตรกรรมและการค้าขายที่สำคัญในแถบชานเมืองของกรุงเทพมหานคร ตั้งแต่ในอดีต และยังคงสืบสานวิถีชีวิตริมน้ำจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม การพัฒนาเมืองได้เข้ามาสู่ชุมชนคลองอ้อมนนท์ที่กำลังเผชิญกับการแทรกตัวของโครงการพัฒนาที่พักอาศัยชานเมืองซึ่งตั้งประชิดและปิดกั้นจากริมน้ำ ขณะที่เรือนริมน้ำซึ่งเรียงตัวขนานคลองมีงานเรือนเป็นที่ว่างเชื่อมต่อกับลำน้ำ (ภาพ 1) เนื่องจากงานเรือนริมน้ำเป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่มีคุณลักษณะเป็นที่ว่างระหว่างกลาง เกณฑ์ในการเลือกกรณีศึกษาได้อ้างอิงกับเงื่อนไขทางคุณลักษณะเชิงกายภาพของที่ว่างระหว่างกลางใน 3 ลักษณะ คือ 1) ที่ว่างท่ามกลาง/ระหว่าง 2) ที่ว่างรอยต่อ/ขอบเขต และ 3) ที่ว่างทับซ้อน/คาบเกี่ยว บนหลักเกณฑ์ที่กล่าวมา การวิจัยได้คัดเลือกงานเรือนริมน้ำ 9 กรณีศึกษาใน 3 รูปแบบ ได้แก่ งานริมน้ำยื่นลอยตัวท่ามกลางลำน้ำ งานริมน้ำรอยต่อขนานลำน้ำ และงานริมน้ำผสมผสาน โดยการคัดเลือก 3 กรณีศึกษาในแต่ละรูปแบบ ที่ตั้งอยู่ในชุมชนคลองบางไผ่ (ภาพ 2) เพื่อการวิเคราะห์กรณีศึกษาในลักษณะไขว้ (cross-case analysis) ที่นำไปสู่การเปรียบเทียบแบบแผนและคุณลักษณะของงานเรือนริมน้ำ (ตาราง 1)

เพื่อการรับรู้ถึงโครงสร้างทางประวัติศาสตร์และทางสังคม ดังเช่นการศึกษาแบบลักษณะของ Aldo Rossi ใน *The Architecture of the City* ในข้อโต้แย้งที่ว่า ประเภทและแบบแผนลักษณะของที่ว่างและรูปทรงของสถาปัตยกรรมคลาสสิกซึ่งทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของเมืองได้มีอิทธิพลต่อประสบการณ์และการรับรู้โครงสร้างของเมืองด้วยคุณลักษณะเฉพาะเชิงสาธารณะ การสั่งสมความทรงจำของชุมชนเมืองและความสัมพันธ์กับที่ตั้ง ในขณะเดียวกันความหมายของที่ว่างหรือสถาปัตยกรรมในอดีตที่มีความสำคัญต่อเมืองยังคงสืบสานความหมาย ไม่ว่าลักษณะการใช้สอยจะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา¹⁴

การศึกษาแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นวิธีการจำแนกโครงสร้างและคุณลักษณะของที่ว่าง รูปทรง และความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ร่วมกับบทบาทหน้าที่ ประสบการณ์ ความหมาย และบริบททางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม¹⁵ การวิเคราะห์แบบลักษณะสามารถพัฒนาแนวคิดการออกแบบสภาพแวดล้อมทั้งสถาปัตยกรรมและชุมชนเมืองร่วมสมัย ที่มีความสัมพันธ์กับสัจฐานของสถาปัตยกรรมและชุมชนเมืองในอดีต

โดยสรุป งานเรือนในสถาปัตยกรรมไทยมีบทบาทเชิงที่ว่างทางสถาปัตยกรรมใน 3 คุณลักษณะที่สำคัญ คือ 1) ที่ว่างระหว่างกลางเพื่อการเปลี่ยนผ่าน 2) ที่ว่างนอกประสงค์ และ 3) ที่ว่างเปิดโล่งซึ่งสัมพันธ์กับบริบทแวดล้อม บนเงื่อนไขของที่ว่างระหว่างกลางงานเรือนสามารถพัฒนาเป็นสถานที่เชื่อมต่อความสัมพันธ์ระหว่างที่ว่างภายในและภายนอกเรือน ซึ่งส่งเสริมปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมบนเงื่อนไขของการกำหนดคุณลักษณะ การโอบล้อม และรูปร่างของที่ว่างรอยต่อเพื่อส่งเสริมโอกาสการพัฒนาการมีส่วนร่วมกับสถานที่ อย่างไรก็ตาม บทบาทและหน้าที่ของที่ว่างระหว่างกลางของงานเรือนริมน้ำยังขาดการวิเคราะห์แบบแผนสัจฐานทางโครงสร้าง และรูปร่างของที่ว่างและรูปทรงของการเชื่อมต่อความสัมพันธ์ระหว่างงานเรือน ตัวเรือน และสายน้ำ รวมถึงคุณลักษณะที่ส่งเสริมปฏิสัมพันธ์กับบริบทในมิติของการดำรงอยู่ร่วมกับสภาพแวดล้อม ดังนั้น การค้นหาแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรมของงานเรือนริมน้ำจึงมีความเกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์และการจำแนกคุณลักษณะและประเภทของงานเรือนริมน้ำที่สัมพันธ์กับมิติทางประวัติศาสตร์สังคมและรากฐานทางวัฒนธรรม

ภาพ/Fig 1

บริบทของคลองอ้อมนนท์
นนทบุรี

Vicinity of Klong Om-Non,
Nonthaburi

ภาพ/Fig 2

ที่ตั้งของกรณีศึกษา
เรือนริมน้ำในชุมชนบางไผ่
คลองอ้อมนนท์

Location of case studies in
Bang Phai community,
Klong Om-Non

การเก็บข้อมูล

ในการเก็บหลักฐานคุณลักษณะทางกายภาพและประสบการณ์ของ
ชาวเรือนริมน้ำ การวิจัยใช้วิธีการเก็บข้อมูล 3 กลวิธี คือ 1) การบันทึก
คุณภาพเชิงที่ว่างและรูปทรงของชาวเรือน และตัวเรือนริมน้ำเพื่อ
การอธิบายคุณลักษณะทางกายภาพ โดยการบันทึกแบบร่างของ
แผนผังอาคาร รูปตัดอาคาร และการบันทึกภาพถ่ายทั้งภายในและ
ภายนอกชาวเรือนจากมุมมองจากคลองอ้อมนนท์โดยการล่องเรือ
2) การสังเกตการณ์กิจกรรมและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นบนชาวเรือน
ริมน้ำ รวมถึงการสัมภาษณ์ผู้อยู่อาศัยในเรือนริมน้ำเกี่ยวกับ
ประวัติศาสตร์สังคมของชุมชนคลองอ้อมนนท์ และปฏิสัมพันธ์
ระหว่างเรือนริมน้ำ ชาวเรือน และคลองอ้อมนนท์ และ 3) การบันทึก
เค้าโครงเชิงองค์รวมของความสัมพันธ์เชิงที่ว่าง (organizational
schemes of spatial-relation) ของกรณีศึกษาเรือนริมน้ำ เพื่อค้นหา
ลำดับความสัมพันธ์ของที่ว่างระหว่างกลาง และบทบาทของที่ว่าง
เปลี่ยนผ่านของชาวเรือนริมน้ำ ข้อมูลที่ได้จากกลวิธีที่ดังกล่าว

ตาราง/Table 1

การเลือกกรณีศึกษา
ชาวเรือนริมน้ำจาก
คุณลักษณะทางกายภาพ
ของที่ว่างระหว่างกลาง

Case-study selection of
the waterfront verandas,
based on physical,
in-between conditions.

Physical conditions of the in-between space	Space among defined space	A layer at the edge of spaces	Overlapping space at the edge
Waterfront-dwelling verandas	Floating verandas among the waterway (F)	Edging verandas along the waterway (E)	Mixed, double-layered verandas (M)
Case studies of the waterfront dwellings and their verandas	 F1	 E1	 M1
	 F2	 E2	 M2
	 F3	 E3	 M3

ได้นำไปใช้ประโยชน์ในการวิเคราะห์และการจำแนกคุณลักษณะ
ของขานเรือนริมน้ำร่วมกับวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำ

การวิเคราะห์เชิงเนื้อหา

การวิเคราะห์และการจำแนกแบบลักษณะของขานเรือนริมน้ำตั้งอยู่
บนแนวคิดการวิจัยที่ว่า แบบลักษณะของขานเรือนริมน้ำแสดงออกถึง
แบบแผนและคุณลักษณะเฉพาะของที่ว่างระหว่างกลางเพื่อการ
เชื่อมต่อความสัมพันธ์ระหว่างเรือนริมน้ำ กิจกรรม และสายน้ำ รวมถึง
ความยืดหยุ่นของที่ว่างเพื่อการปรับเปลี่ยนการใช้สอยที่สอดคล้อง
กับวิถีชีวิตชุมชนริมน้ำ แนวคิดการวิจัยดังกล่าวสนับสนุนการวิเคราะห์
เชิงเนื้อหาสาระของแบบลักษณะขานเรือนริมน้ำ โดยเทคนิควิธีการ
พัฒนาเชิงบรรยาย (explanation-building technique)¹⁷ โดย
กระบวนการวิเคราะห์คุณลักษณะร่วมของกรณีศึกษาของขานเรือน
ริมน้ำในแต่ละรูปแบบ กระบวนการการสร้างหน่วย (unitizing) และ
การจำแนกข้อมูล (categorizing) ได้ใช้ในการวิเคราะห์เงื่อนไขและ
ปัจจัยความสัมพันธ์ระหว่างขานเรือนริมน้ำ กิจกรรม และเหตุการณ์
ที่เกิดขึ้น จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้อยู่อาศัยในเรือนริมน้ำ
และการสังเกตลักษณะการใช้สอยขานเรือนริมน้ำ รวมทั้งการค้นหา
แบบแผนและความสัมพันธ์ระหว่างคุณลักษณะทางกายภาพ
ปรากฏการณ์ และความหมายของแบบลักษณะของขานเรือนริมน้ำ
ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์ของสถานที่ได้รับ
การจำแนกลงในแผนบัตรบันทึกข้อความ ร่วมกับข้อมูลทาง
คุณลักษณะทางกายภาพและเค้าโครงความสัมพันธ์เชิงที่ว่างของ
ขานเรือนริมน้ำ เพื่อพัฒนาหน่วยของความหมาย (units of meaning)
ขณะเดียวกัน กระบวนการจำแนกข้อมูล (sorting and categorizing
process) ได้นำมาใช้ในการประมวลหน่วยของความหมายที่สร้าง
ความสัมพันธ์ระหว่างคุณลักษณะทางกายภาพวิถีชีวิตริมน้ำ กิจกรรม
ลักษณะการใช้สอยบนขานเรือนริมน้ำ และปรากฏการณ์ต่าง ๆ จาก
การเก็บข้อมูลที่ได้จากกรณีศึกษา เพื่อการจำแนกกลุ่มประเภทของ
แบบลักษณะ ความสัมพันธ์ของที่ว่างและวัฒนธรรมการใช้สอย
รวมทั้งการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างแบบลักษณะของขานเรือน
ริมน้ำ กระบวนการจำแนกข้อมูลและการสร้างหน่วยของความหมาย
จากเนื้อหาข้อมูลดังกล่าวได้เป็นเงื่อนไขในการตีความและการ
วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างแบบแผนและคุณลักษณะของแบบ
ลักษณะขานเรือนริมน้ำร่วมกับวิถีชีวิตริมน้ำ

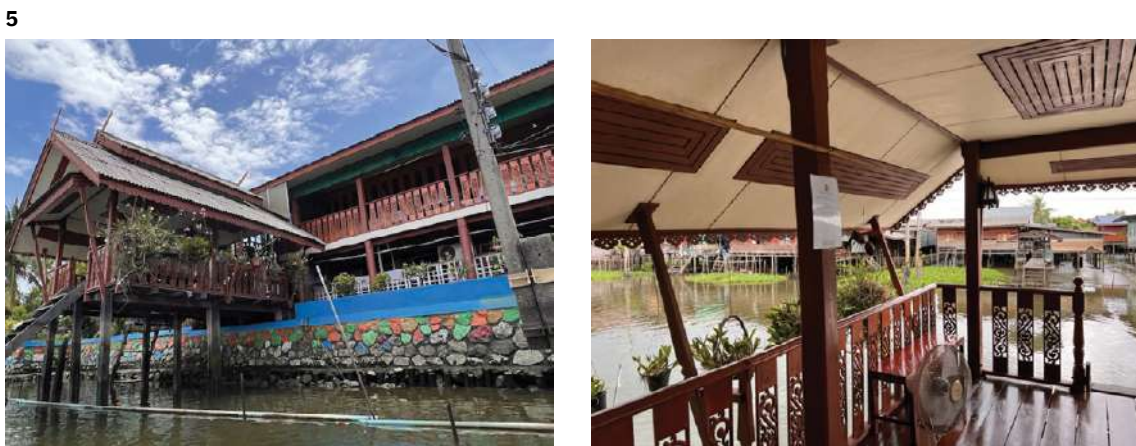
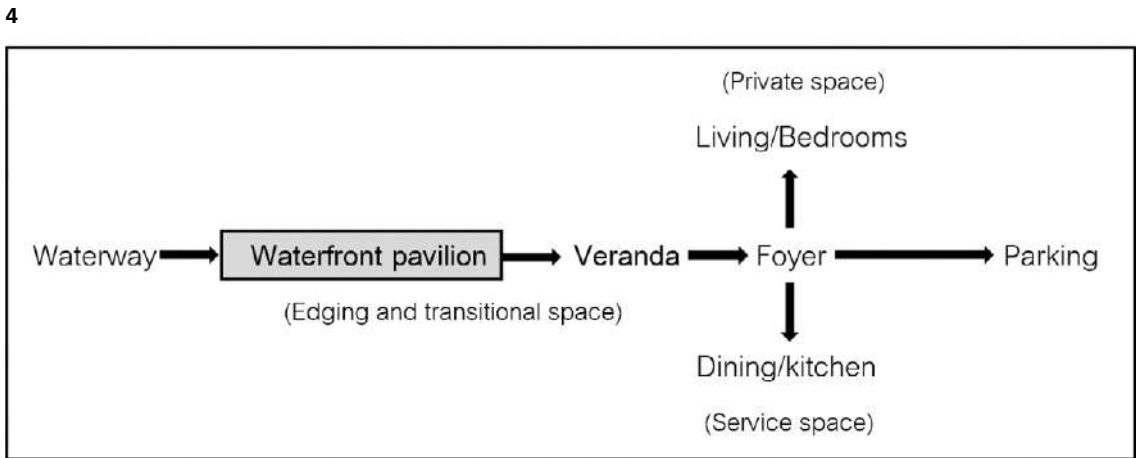
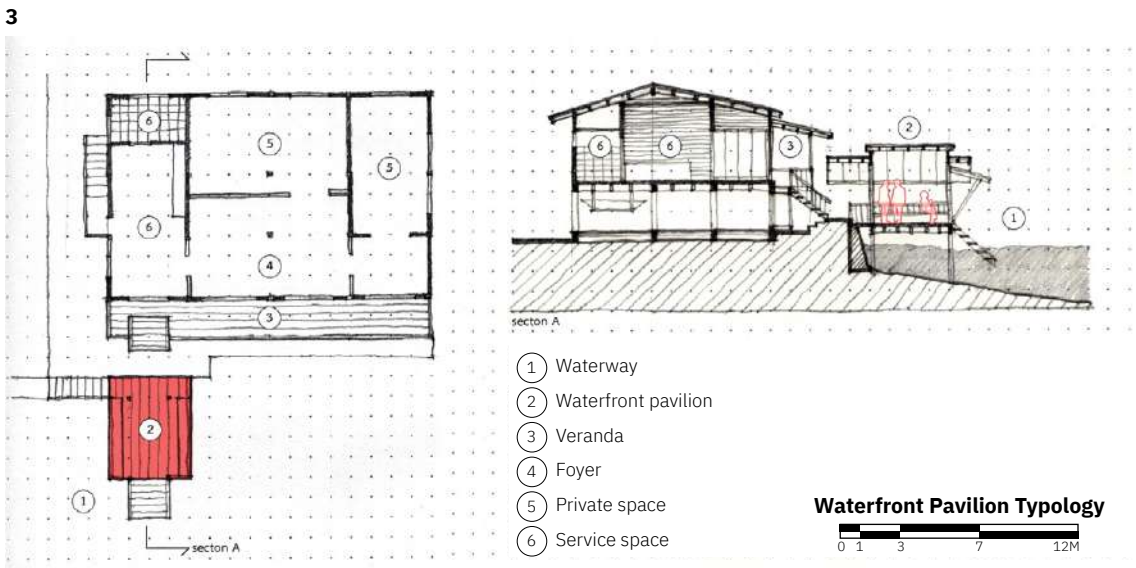
แบบลักษณะขานเรือนริมน้ำ

ภาพลักษณ์ที่โดดเด่นของเรือนริมน้ำซึ่งสามารถสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจน
คือ ศาลาและขานริมน้ำซึ่งเป็นสถานที่รอยต่อระหว่างเรือนริมน้ำและคลอง
อ้อมนนท์ ซึ่งเรียงตัวขนานกับลำน้ำจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำ
จากกรณีศึกษาของเรือนริมน้ำในชุมชนคลองบางไผ่ นนทบุรี แบบลักษณะ
ขานเรือนริมน้ำได้แบ่งชี้ถึงคุณลักษณะเฉพาะของสถานที่เชื่อมต่อความสัมพันธ์
ระหว่างเรือนริมน้ำ วิถีชีวิต และความสัมพันธ์ของชุมชนริมน้ำ แบบลักษณะ
ของขานเรือนริมน้ำสามารถจำแนกเป็น 4 ประเภท อันได้แก่ 1) ศาลาริมน้ำ
2) ขานขนานเรือนริมน้ำ 3) ขานเรือนผนวกศาลาริมน้ำ และ 4) เณลียงริมน้ำ
แบบลักษณะขานเรือนริมน้ำทั้ง 4 ประเภท มีบทบาทเป็นสถานที่ขอบเขต
รอยต่อของการเชื่อมต่อความสัมพันธ์ทางสภาพแวดล้อมเชิงกายภาพ ร่วมกับ
มิติทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองอ้อมนนท์

แบบลักษณะศาลาริมน้ำ (Waterfront Pavilion Typology)

ในอดีต แม่น้ำลำคลองเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญของชุมชนริมน้ำ
ศาลาริมน้ำเปรียบเป็นชุมประตูทางเข้าเรือน ดังนั้น ศาลาริมน้ำจึง
เป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญอย่างยิ่งของการต้อนรับ
เชื้อเชิญและปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนริมน้ำ ในคุณลักษณะเชิง
กายภาพ ศาลาริมน้ำมีลักษณะยื่นออกมาจากตัวเรือน เปิดเผยตัวตน
และลอยตัวอยู่เหนือลำน้ำ ซึ่งตอบรับกับการดำรงอยู่ในสภาวะกึ่งบก
กึ่งน้ำและการเปลี่ยนแปลงของระดับน้ำขึ้นลงตามวัฏจักรธรรมชาติ
เนื่องจากคุณลักษณะลอยตัวของศาลาริมน้ำ จึงทำให้ศาลาริมน้ำ
มีขอบเขตที่สัมผัสกับพื้นที่สาธารณะของลำน้ำถึง 3 ด้าน โดยที่ศาลา
ริมน้ำมีขานร่มหรือสะพานเชื่อมต่อกับตัวเรือนที่ยกระดับสูงขึ้น และ
มีพื้นที่ด้านล่างไว้เก็บเรือ

ศาลาริมน้ำมีความสัมพันธ์ของที่ว่างกับพื้นที่กึ่งส่วนตัวของเรือน เช่น
โถงภายในเรือนและพื้นที่ทานอาหาร ด้วยขานร่มซึ่งทำหน้าที่เป็น
ที่ว่างเปลี่ยนผ่าน ขณะที่ด้านตรงกันข้ามที่ติดริมน้ำมีบันไดทางขึ้นลง
เรือ (ภาพ 3) ดังนั้น ความสัมพันธ์จากลำน้ำสู่เรือนริมน้ำได้เกิดขึ้น
ในลักษณะตั้งฉากกับลำคลอง ตามลำดับดังต่อไปนี้ จากลำน้ำ ศาลา
ริมน้ำ ขานร่ม พื้นที่โถงกึ่งส่วนตัวซึ่งเป็นพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างพื้นที่
ส่วนบริการของเรือน (ครัวและทานอาหาร) และพื้นที่ส่วนตัวของเรือน
(โถงนั่งเล่นส่วนตัวและห้องนอน) จากลำดับความสัมพันธ์ของที่ว่าง

ภาพ/Fig 3
ผังพื้นที่และรูปตัดแสดง
ความสัมพันธ์ระหว่างศาลา
ริมน้ำ พื้นที่ใช้สอยภายใน
เรือน และคลองอ้อมนนท์

Waterfront-dwelling floor
plan and section
demonstrate the
relationship between
a waterfront pavilion,
dwelling spaces, and
the Om-Non River

ภาพ/Fig 4
แผนภาพแสดงความสัมพันธ์
เชิงที่ว่างของศาลาริมน้ำ

Spatial diagram for
a waterfront pavilion

ภาพ/Fig 5
ศาลาริมน้ำมีการปิดล้อม
ที่ว่างของความเป็นพื้นที่
พำนักชอนที่ชัดเจน
ซึ่งยื่นลอยตัวเหนือลำน้ำ

Enclosed space of
the waterfront pavilion is
clearly built as a place
offering shelter over
the waterway.

ดังที่กล่าวมาพบว่า ศาลาริมน้ำและที่ว่างเปลี่ยนผ่านย่อยของชาน
ได้สร้างความสัมพันธ์การเชื่อมต่อที่ว่างระหว่างพื้นที่สาธารณะ
ของลำน้ำสู่เรือนริมน้ำ (ภาพ 4)

ศาลาริมน้ำโดยทั่วไปมีขนาดพอเหมาะกับการสัญจรและการพักผ่อน
ของเรือน และการต้อนรับแขกผู้มาเยี่ยมเยือน ศาลาริมน้ำมีที่นั่งไม้คู่
ขนานด้านข้าง และมีที่ว่างตรงกลางโล่งสำหรับทางสัญจรขึ้นลงบันได
ทำน้ำ ศาลาริมน้ำของแต่ละเรือนมีขนาดแตกต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับ
วัตถุประสงค์การใช้สอย ถ้ามีความต้องการใช้ศาลาริมน้ำเพื่อ
พื้นที่นันทนาการ ศาลาริมน้ำมีขนาด 15-20 ตร.ม. โดยประมาณ ศาลา
ริมน้ำมีคุณลักษณะของการกำหนดที่ว่างในเชิงพื้นที่พำนักชอน
(refuge) และการมองเห็นรับรู้ถึงสภาพแวดล้อม (prospect)
ซึ่งอยู่ท่ามกลางพื้นที่สาธารณะของลำน้ำ และการใช้สอยพื้นที่
ที่หลากหลาย ทั้งเป็นที่ว่างเพื่อการสัญจรทางน้ำ การนั่งเล่นพักผ่อน
กิจกรรมการรวมตัวของสมาชิกในเรือนและการรับแขก ดังนั้นศาลา
ริมน้ำจึงมีการปิดล้อมที่ว่างด้วยองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม
ที่ชัดเจน มีหลังคาที่คั่นกันผนังที่ค่อนข้างมีมิติเพื่อสร้างความเป็น
ที่พำนักส่วนตัว โดยมีหลากหลายรูปทรง ทั้งหลังคาทรงจั่ว ทรง
ปั้นหยา และทรงไทยประเพณี (ภาพ 5)

นอกเหนือจากคุณลักษณะทางกายภาพที่โดดเด่นบนรอยต่อระหว่าง
เรือนริมน้ำและลำน้ำ ศาลาริมน้ำเป็นสถานที่ที่เชื่อมต่อการสัมพันธ์
ซึ่งมีบทบาทหน้าที่ใช้สอยและกิจกรรมเพื่อตอบรับกับวิถีชีวิตริมน้ำ
ในอดีตที่คลองเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สำคัญ ศาลาริมน้ำ
ได้ทำหน้าที่เป็นสถานที่เปลี่ยนผ่านการสัญจร และการติดต่อ
ความสัมพันธ์ทางน้ำจากเรือนริมน้ำสู่ลำน้ำเป็นหลัก เช่น การซื้อขาย
สินค้าและอาหารจากทางเรือ หน้าที่ประโยชน์ใช้สอยและกิจกรรม
ที่เกิดขึ้นของศาลาริมน้ำได้แปรเปลี่ยนไปสู่พื้นที่อเนกประสงค์
เพื่อการพักผ่อน นันทนาการ และปฏิสัมพันธ์กับวิถีชีวิตริมน้ำมากกว่า
การทำหน้าที่เป็นพื้นที่เชื่อมต่อการสัญจรทางน้ำ ดังที่เจ้าของเรือน
ริมน้ำบางท่านได้กล่าวว่า “ตั้งแต่เช้าถึงเย็น ไม่ว่าจะนั่งทานข้าว
นั่งทำงาน นอนเล่น รับแขก รวมทั้งพบปะทักทายเพื่อนบ้านและแม่ค้า
ขายของ ทุกสิ่งอย่างล้วนเกิดขึ้นในศาลาริมน้ำนี้” อย่างไรก็ตาม เป็นที่
สังเกตว่า ถึงแม้ว่าการเข้าถึงเรือนริมน้ำจากทางบกมีความสำคัญ
มากกว่าทางน้ำในปัจจุบัน แต่ไม่มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม
ของเรือนริมน้ำที่บ่งบอกถึงสัญลักษณ์ของทางเข้าเรือนในลักษณะ
เชื่อเชิญต้อนรับแขกเช่น ศาลาริมน้ำ

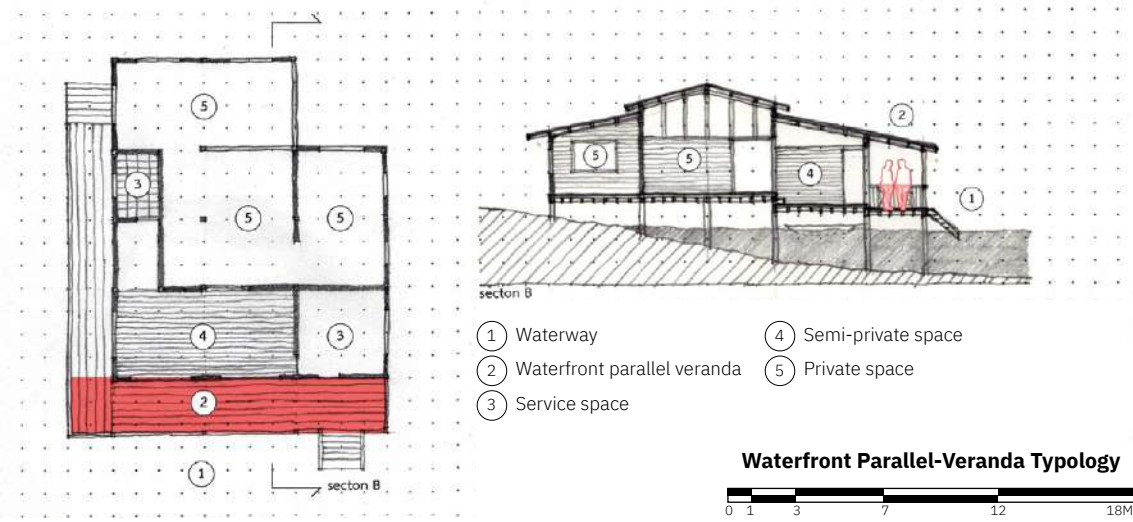
แบบลักษณะชานชานานเรือนริมน้ำ (Waterfront Parallel-Veranda Typology)

ชานชานานเรือนริมน้ำจึงเป็นสัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของการบ่งบอกขอบเขตของเรือนริมน้ำ เนื่องจากเรือนริมน้ำไม่มีรั้วรอบขอบชิดเหมือนเรือนบนบก ดังนั้นชานชานานเรือนริมน้ำจึงเป็นแบบลักษณะพื้นฐานของสถานที่รอยต่อริมน้ำที่สำคัญ ซึ่งสนับสนุนการแบ่งแยกระหว่างพื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะออกจากกัน และประโยชน์ใช้สอยที่หลากหลาย รวมถึงเป็นสถานที่กึ่งสาธารณะเพื่อการต้อนรับผู้มาเยี่ยมเยือน

โดยทั่วไป แบบลักษณะชานชานานเรือนริมน้ำได้ปรากฏเด่นชัดในเรือนริมน้ำขนาดเล็กที่ไม่มีศาลาริมน้ำชานชานานเรือนริมน้ำมีคุณลักษณะเชิงกายภาพของที่ว่างระหว่างกลางซึ่งต่อยื่นจากตัวเรือนในด้านที่ติดกับริมน้ำ ที่มีความกว้าง 2-2.5 เมตร โดยประมาณ และมีหลังคายื่นคลุม รวมทั้งมีบันไดสำหรับขึ้นลงเรือนติดต่อลำน้ำ ชานชานานเรือนริมน้ำมีคุณลักษณะเฉพาะของพื้นที่ขอบเขตตามยาวคู่ขนานกับความกว้างของตัวเรือน ซึ่งบ่งบอกถึงอาณาเขตของตัวเรือนต่อสาธารณะ (ภาพ 6) ดังนั้นการก้าวขึ้นสู่ชานชานานเรือนริมน้ำของผู้อื่นจำเป็นต้องได้รับการเชื้อเชิญจากเจ้าของเรือน นอกจากนี้ชานชานานเรือนริมน้ำซึ่งมีลักษณะยาวคู่ขนานกับเรือนมีบทบาทเป็นช่องทางเข้าจากทางริมน้ำ ซึ่งทำหน้าที่เป็นสถานที่รอยต่อและที่ว่างเปลี่ยนผ่านเชื่อมต่อกับพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ตามแนวนานของเรือน ทั้งพื้นที่กึ่งส่วนตัว เช่น โถงนั่งเล่นและทานอาหาร และพื้นที่ส่วนบริการ เช่น ครั้ว (ภาพ 7) ดังนั้นความสัมพันธ์จากลำน้ำสู่เรือนริมน้ำโดยชานชานาน

ภาพ/Fig 6
ชานชานานเรือนริมน้ำบ่งบอกขอบเขตของเรือนริมน้ำและความต่อเนื่องของที่ว่าง

The waterfront veranda enhances the boundary and the spatial continuity between the two elements.

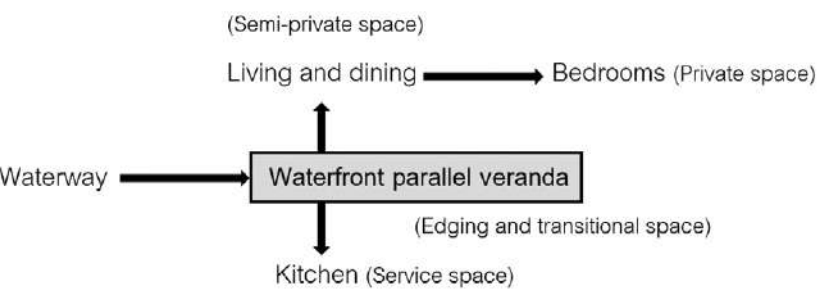
ภาพ/Fig 7
ผังพื้นและรูปตัดแสดงความสัมพันธ์ระหว่างชานชานานเรือนริมน้ำพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนและคลองอ้อมนนท์

The waterfront-dwelling floor plan and section highlight the relationship between the dwelling, the veranda and the Klong Om-Non.

เรือนริมน้ำได้เกิดขึ้นในลักษณะตั้งฉากกับลำคลอง เช่นเดียวกับแบบลักษณะศาลาริมน้ำ ดังที่แสดงในแผนภาพความสัมพันธ์เชิงที่ว่างของชานเรือนริมน้ำ (ภาพ 8) อย่างไรก็ตาม ชานชานานเรือนริมน้ำมีบทบาทและคุณลักษณะเป็นช่องทางเดินเชื่อมต่อพื้นที่ส่วนต่างๆ ตัวเรือนมากกว่าศาลาริมน้ำ

ภาพ/Fig 8
ความสัมพันธ์เชิงที่ว่างของแบบลักษณะชานชานานเรือนริมน้ำ

A spatial-relation diagram of the waterfront parallel veranda

นอกจากนี้ ชานชานเรือนริมน้ำเป็นสถานที่อเนกประสงค์ของการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างตัวเรือนและลำน้ำ การเชื่อมต่อความสัมพันธ์ของที่ว่างระหว่างชานชานเรือนริมน้ำกับตัวเรือนเกิดขึ้นจากองค์ประกอบของช่องเปิดบานเฟี้ยม ซึ่งทำให้เกิดการไหลถ่ายเทของที่ว่างระหว่างภายในและภายนอกตัวเรือนได้อย่างเต็มที่ โดยส่วนมาก สมาชิกของเรือนมักนั่งเล่นพักผ่อนในโถงนั่งเล่นภายในเรือนมากกว่าบนชานริมน้ำ เนื่องจากสามารถรับรู้ถึงบรรยากาศของบริบทริมน้ำผ่านช่องเปิดบานเฟี้ยม และเปิดเผยตัวตนต่อสาธารณะน้อยกว่าการปรากฏตัวตนอยู่บนชานริมน้ำ เพื่อรักษาความเป็นส่วนตัวได้ในเวลาเดียวกัน รวมทั้งชานชานเรือนริมน้ำเป็นพื้นที่ใช้สอยที่หลากหลายมากกว่าเป็นเพียงพื้นที่นั่งเล่น ในชุมชนริมน้ำเกษตรกรรม ชานชานเรือนริมน้ำทำหน้าที่เป็นทั้งท่าริมน้ำ โถงทางเดิน พื้นที่ตากผลผลิตทางการเกษตรในการถนอมอาหาร พื้นที่ตากผ้า สวนไม้กระถาง และพื้นที่กิจกรรมครัวเรือนต่าง ๆ เนื่องจากคุณลักษณะทางกายภาพของชานชานเรือนริมน้ำที่มีความยาวขนานตลอดตัวเรือน จึงทำให้กิจกรรมต่าง ๆ สามารถเกิดขึ้นในลักษณะซ้อนทับบนสถานที่ร่อยต่อของชานชานเรือนริมน้ำ

เมื่อเจ้าของเรือนประกอบกิจกรรมบนชานชานเรือนริมน้ำและผู้คนในชุมชนพายเรือหรือเล่นเรือผ่านไปมา การทักทายกันของผู้คนในชุมชนริมน้ำได้เกิดขึ้น หรือสามารถกล่าวได้ว่าชานชานเรือนริมน้ำแสดงออกถึงบทบาทร่วมกันของชานเล่น เพื่อเป็นพื้นที่ของการสัญจรเชื่อมต่อของเรือน และชานร่มเพื่อเป็นสถานที่ร่อยต่อริมน้ำอเนกประสงค์ในตอบรับกิจกรรมของวิถีริมน้ำที่หลากหลาย รวมถึงการพัฒนาโอกาสปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนริมน้ำแบบไม่เป็นทางการ คุณลักษณะเฉพาะของบทบาทร่วมของชานชานเรือนริมน้ำมีความแตกต่างจากชานของเรือนไทยเดิมที่มีแบ่งแยกประเภทของชานแดด ชานร่ม และชานเล่น อย่างชัดเจน

แบบลักษณะชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำ (Waterfront Veranda-plus-Pavilion Typology)

ศาลาริมน้ำและชานเรือนริมน้ำเป็นแบบลักษณะพื้นฐานของสถานที่ร่อยต่อระหว่างเรือนริมน้ำและลำน้ำ นอกจากทั้งสองแบบลักษณะพื้นฐานที่กล่าวมา การผสมผสานระหว่างชานเรือนและศาลาริมน้ำเพื่อเป็นที่ว่างเปลี่ยนผ่านได้ปรากฏขึ้นกับเรือนริมน้ำขนาดใหญ่ เรือนต่อขยาย และเรือนที่มีการปรับเปลี่ยนลักษณะการใช้สอยเนื่องจากเรือนริมน้ำในลักษณะดังกล่าวมีความสัมพันธ์เชิงที่ว่างและกิจกรรมภายใน(หมู่)เรือนที่ซับซ้อน และการเชื่อมต่อระหว่างตัวเรือนและลำน้ำที่มากกว่าที่เรือนริมน้ำขนาดเล็ก เหตุผลดังกล่าวทำให้การผนวกชานเรือนและศาลาริมน้ำมีความจำเป็นสำหรับเรือนริมน้ำขนาดใหญ่ ในการทำหน้าที่เป็นสถานที่เชื่อมต่อของหมู่เรือนริมน้ำและขอบเขตรอยต่อระหว่างหมู่เรือนและลำน้ำ

ในคุณลักษณะทางกายภาพ แบบลักษณะชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำประกอบด้วยสถานที่ร่อยต่อ 2 องค์ประกอบ คือ 1) ชานเรือนริมน้ำกว้างประมาณ 2 เมตร ซึ่งทอดยาวตลอดความกว้างของตัวเรือนในแนวนานกับลำน้ำ และ 2) ศาลาริมน้ำที่ลดระดับยื่นต่อจากชานเรือนไปสู่ลำน้ำ คุณลักษณะโดยทั่วไปของชานเรือนและศาลาริมน้ำมีความสอดคล้องกับแบบลักษณะศาลาริมน้ำและชานชานเรือนริมน้ำดังที่กล่าวไว้ในแบบลักษณะทั้งสองประเภทข้างต้น แบบลักษณะชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำเป็นสถานที่ร่อยต่อในลักษณะเชิงประกอบ (composite character) ซึ่งทั้งชานเรือนและศาลาริมน้ำยังคงแสดงออกถึงเอกลักษณ์ทางกายภาพของแต่ละองค์ประกอบให้ปรากฏอย่างชัดเจน โดยที่ศาลาริมน้ำตั้งอยู่ในตำแหน่งกึ่งกลางของชานริมน้ำโดยประมาณเพื่อความสะดวกในการเข้าถึงพื้นที่ส่วนต่างๆ ของเรือนตามแนวนานกับชานได้ในระยะการสัญจรที่ใกล้เคียงกัน ชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำทำให้ที่ว่างเปลี่ยนผ่านความสัมพันธ์ระหว่างลำน้ำและเรือนริมน้ำเกิดขึ้นใน 2 ระดับ กล่าวคือ ศาลาริมน้ำมีบทบาทเป็นโถงทางเข้าจากริมน้ำ ซึ่งเป็นพื้นที่กึ่งสาธารณะของการเชื่อมต่อกับพื้นที่สาธารณะของลำน้ำ ขณะที่ชานเรือนริมน้ำได้ทำหน้าที่เป็นที่ว่างเปลี่ยนผ่านสู่พื้นที่ส่วนต่าง ๆ ของ(หมู่)เรือน รวมถึงเรือนต่อขยายตามแนวนานกับชานเรือน (ภาพ 9)

นอกจากนี้ การเปลี่ยนผ่านความสัมพันธ์ของที่ว่าง 2 ระดับ ของแบบลักษณะชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำทำให้ชานเรือนริมน้ำมีความเป็นส่วนตัวมากขึ้น ที่สามารถสังเกตได้จากการสร้างสรรค์สถานที่ของชานเรือนให้มีลักษณะทางกายภาพของการโอบล้อมที่ว่างและความร่มรื่นมากขึ้น เช่น การปลูกสวนส่วนตัวบนชาน สวนแขวนกับชายคา และม้านั่งไม้ติดกับขอบเขตของชานเรือน (ภาพ 10) คุณลักษณะเชิงที่ว่างของความเป็นส่วนตัวที่เกิดขึ้นบนชานเรือนริมน้ำทำให้ผู้อยู่อาศัยในเรือนได้ใช้เวลากับกิจกรรมบนชานเรือนมากขึ้น เนื่องจากการดำรงอยู่บนสถานที่รอยต่อของชานริมน้ำในลักษณะดังกล่าวจะไม่เปิดเผยการปรากฏตัวต่อสาธารณะมากนักเมื่อเปรียบเทียบกับแบบลักษณะชานชานเรือนริมน้ำ การประกอบกิจกรรมบนชานริมน้ำของผู้อยู่อาศัยในเรือนที่มากขึ้นได้ส่งผลต่อการเพิ่มโอกาสการพบปะทางสังคมอย่างไม่เป็นทางการกับผู้คนในชุมชนที่สัญจรทางน้ำมากขึ้นเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ชานเรือนริมน้ำที่มีคุณลักษณะการโอบล้อมความเป็นส่วนตัวยังคงทำหน้าที่เป็นพื้นที่อเนกประสงค์ของเรือนริมน้ำ เปรียบเทียบกับแบบลักษณะชานชานเรือนริมน้ำ

การวิเคราะห์กรณีศึกษาพบว่า แบบลักษณะชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำได้ประยุกต์กับเรือนริมน้ำแบบขยายตัวและเรือนริมน้ำที่มีการปรับเปลี่ยนการใช้สอย เนื่องจากการขยายตัวของเรือนริมน้ำในกลุ่มเครือญาติมีลักษณะเป็นการเพิ่มจำนวนเรือนตามแนวนานกับลำน้ำ โดยมีชานเล่นเป็นรอยต่อและที่ว่างเพื่อการสัญจรระหว่างเรือน ดังนั้นชานเรือนริมน้ำจึงเป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญของการเชื่อมต่อความสัมพันธ์ระหว่างหมู่เรือน ในลักษณะที่ทอดยาวขยายตัวตามแนวนานกับริมน้ำ โดยที่หมู่เรือนริมน้ำแบบขยายตัวได้ใช้ชานเรือน ครุฑ และศาลาริมน้ำ เป็นพื้นที่ร่วมกัน (common space) นอกจากนี้ แบบลักษณะชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำได้ปรากฏกับเรือนริมน้ำที่มีการปรับเปลี่ยนการใช้สอย (functional adaptation) เช่นจากร้านค้าริมน้ำเป็นเรือนพักอาศัย และจากเรือนพักอาศัยเป็นร้านอาหารริมน้ำ ในกรณีศึกษาของการปรับเปลี่ยนร้านค้าริมน้ำ (หรือที่เรียกว่า โป๊ะ) เป็นเรือนพักอาศัย พบว่าชานเรือนริมน้ำซึ่งมีลักษณะเปิดได้ทำหน้าที่เป็นสถานที่รอยต่อระหว่างลำน้ำและร้านค้าซึ่งเปิดหน้าร้านตามแนวนานริมน้ำ พื้นที่การสัญจร รวมทั้งเป็นสถานที่แลกเปลี่ยนข่าวสารและปฏิสัมพันธ์ของชุมชน ขณะที่ศาลาริมน้ำ (เดิมเป็นโป๊ะลอย) ได้ทำหน้าที่เป็นท่าเรือเพื่อการเปลี่ยนถ่ายการสัญจร

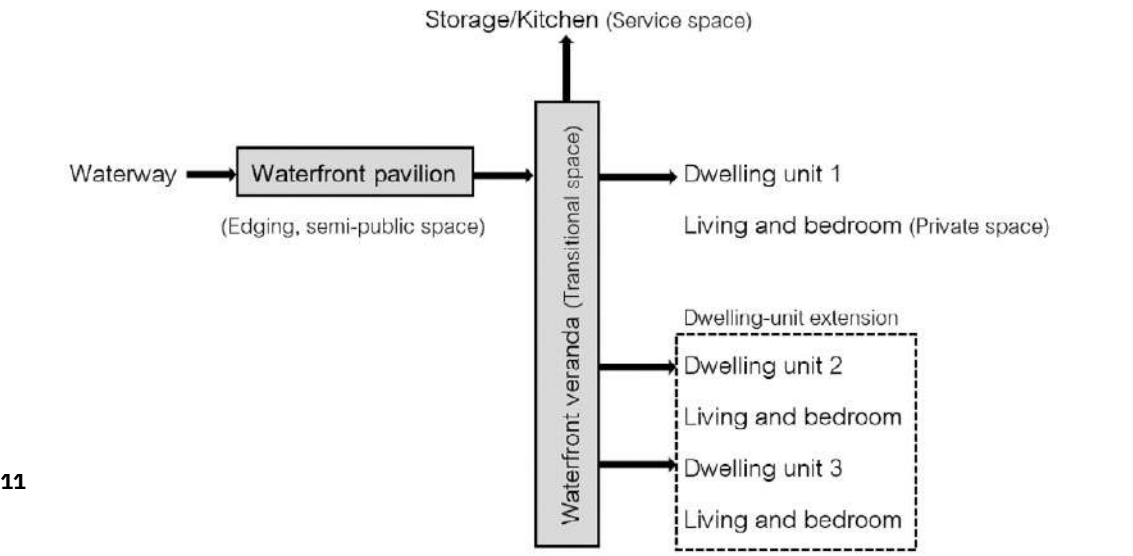
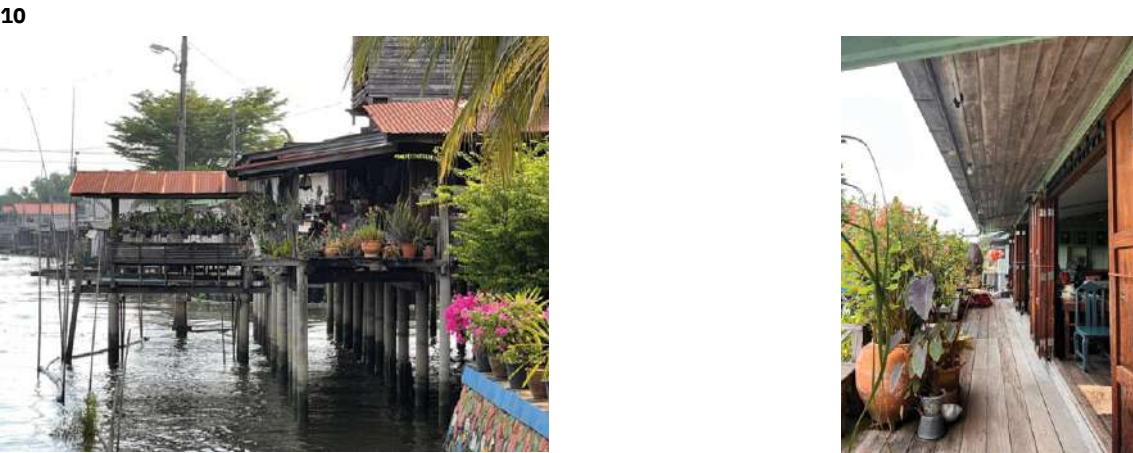
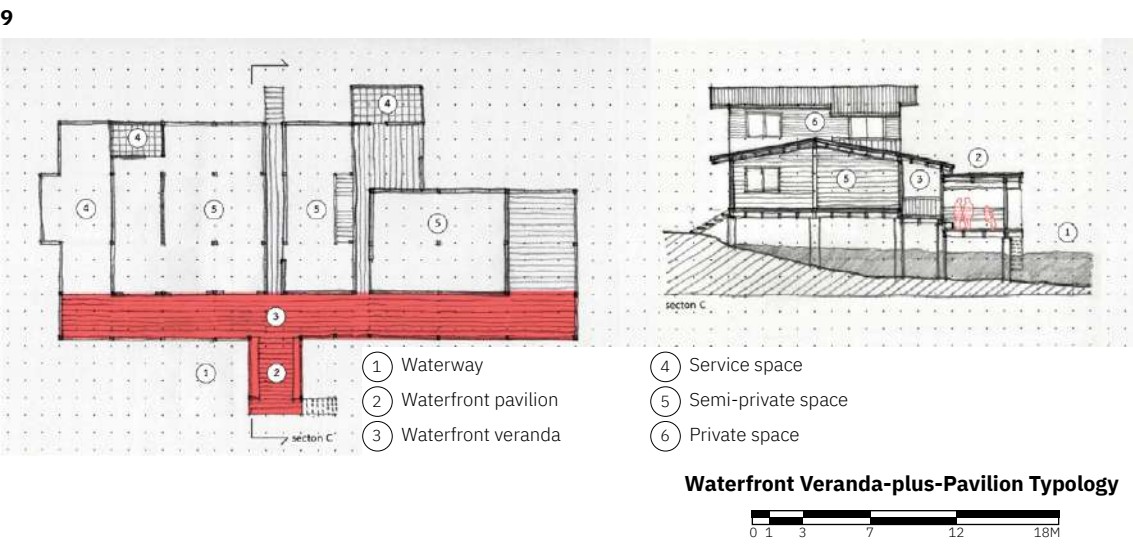
ภาพ/Fig 9
ผังพื้นและรูปตัดแสดง
ความสัมพันธ์ระหว่าง
ชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำ
พื้นที่ใช้สอยภายใน และ
คลองอ้อมนนท์

The waterfront-dwelling floor plan and section highlight the relationship between the dwelling, the veranda-plus-pavilion, and Klong Om-Non.

ภาพ/Fig 10
ชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำ
แสดงออกถึงการประสาน
องค์ประกอบของ
การเปลี่ยนผ่าน 2 ระดับ
ขณะที่ชานเรือนมีลักษณะ
เป็นที่ว่างร่มรื่นของ
ความเป็นส่วนตัว

The veranda-plus-pavilion type features composite elements of double-layered spatial transition as the veranda is appropriated as an intimate living space.

ภาพ/Fig 11
แผนภาพแสดงความสัมพันธ์
เชิงที่ว่างของแบบลักษณะ
ชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำ
A spatial-relation diagram of the waterfront veranda plus pavilion

และสินค้า ภายหลังการเปลี่ยนแปลงร้านค้าเป็นเรือนพักอาศัย ทั้ง
ชานเรือนแบบเปิดและโถงลอยได้รับการปรับเปลี่ยนให้มีลักษณะปิด
ล้อมมากขึ้นเพื่อสร้างความเป็นส่วนตัว ร่วมกับการมีส่วนร่วมกับ
บริบทของชุมชนริมน้ำ

ดังนั้นสถานที่รอยต่อในแบบลักษณะชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำ
ได้พัฒนาความสัมพันธ์เชิงที่ว่างระหว่างเรือนริมน้ำและลำน้ำอย่างมี
ลำดับขั้นที่ชัดเจน จากพื้นที่สาธารณะของลำน้ำ พื้นที่กึ่งสาธารณะ
ของศาลาริมน้ำ พื้นที่เปลี่ยนผ่านของชานริมน้ำแบบกึ่งปิดล้อม
สู่พื้นที่ส่วนต่างๆ ของตัวเรือน ดังที่แสดงในแผนภาพความสัมพันธ์
เชิงที่ว่างของชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำ (ภาพ 11) นอกจากนี้ลำดับชั้น
ความสัมพันธ์เชิงที่ว่างของชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำได้ตอบรับกับ
ความซับซ้อนของเรือนริมน้ำทั้งแบบขยายตัวและแบบปรับเปลี่ยน
การใช้สอย เนื่องจากชานเรือนสามารถขยายตัวตามแนวชานริมน้ำ
และปรับเปลี่ยนคุณลักษณะทางกายภาพของระดับการปิดล้อม
ที่ว่างให้เหมาะสมกับกิจกรรมขณะเดียวกันยังคงสืบสานปฏิสัมพันธ์
กับวิถีชีวิตริมน้ำ

แบบลักษณะเฉลียงริมน้ำ (Waterfront Gallery Typology)

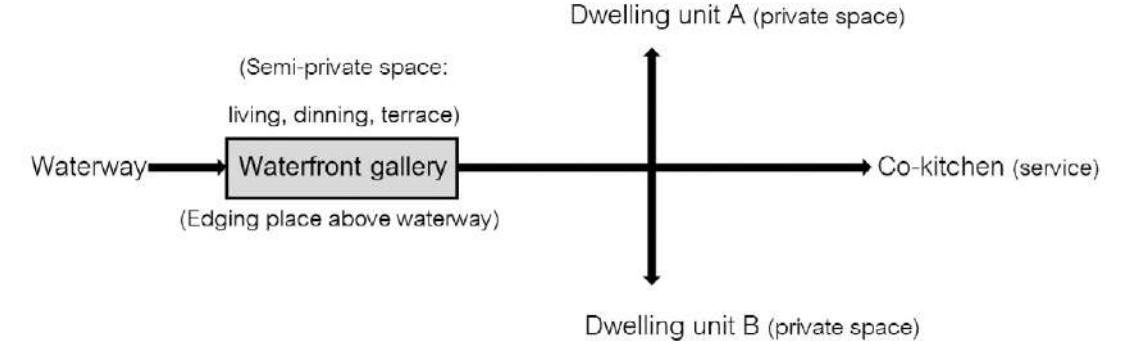
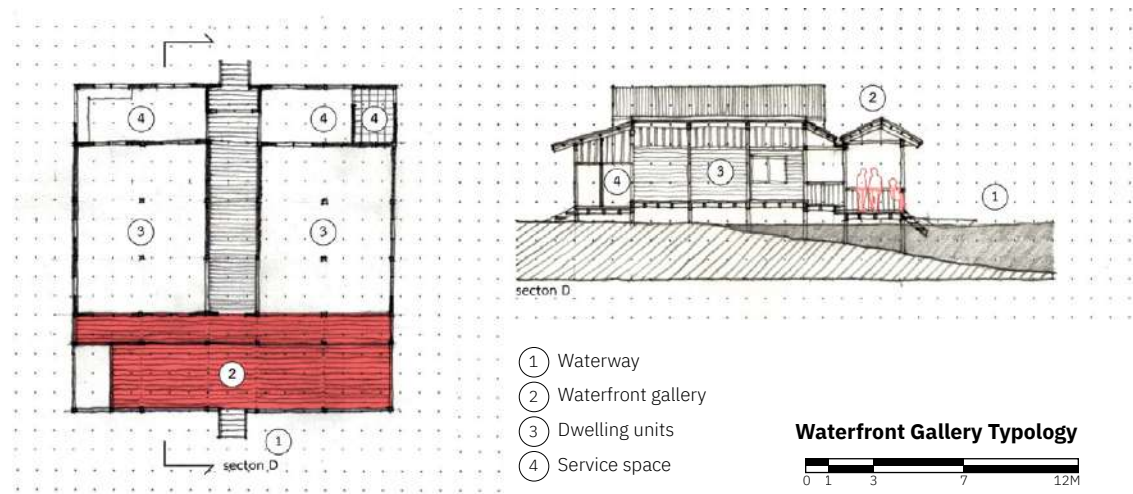
เรือนริมน้ำบางประเภทมีลักษณะของการแยกเรือนเป็นหลังย่อย
ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับหมู่เรือนไทยเดิมที่ประกอบด้วยเรือนนอน
พ่อแม่ เรือนนอนลูก และเรือนครัว ซึ่งเชื่อมต่อกันด้วยระบบที่ว่าง
ของชานในลักษณะต่าง ๆ การแยกเรือนริมน้ำเป็นหลังย่อยทำให้มี
ความต้องการพื้นที่ใช้สอยแบ่งปันร่วมกัน ดังเช่นพื้นที่นั่งเล่นของ
ครอบครัวที่มีลักษณะเป็นเฉลียงริมน้ำ ถึงแม้ว่าสถานที่รอยต่อของ
เฉลียงริมน้ำมีความคล้ายคลึงกับชานเรือนริมน้ำ ซึ่งยื่นต่อชานจาก
ตัวเรือนสู่ลำน้ำ แต่ทั้งสองแบบลักษณะของสถานที่รอยต่อของ
เรือนริมน้ำมีความแตกต่างกัน ทั้งในมิติของขนาดสัดส่วนของพื้นที่
โครงสร้างความสัมพันธ์ของที่ว่างเปลี่ยนผ่านและหน้าที่ประโยชน์ใช้สอย

ในเชิงกายภาพ แบบลักษณะเฉลียงริมน้ำปรากฏให้พบเห็นกับ
เรือนริมน้ำซึ่งมีลักษณะการรวมกลุ่มของเรือนหลังย่อยซึ่งเรียงตัว
ตามแนวชานริมน้ำ และไม่มีศาลาริมน้ำเป็นหน้าเรือนติดริมน้ำ
แบบลักษณะเฉลียงริมน้ำเป็นที่ว่างเปลี่ยนผ่านระหว่างหมู่เรือนกับลำน้ำ

ซึ่งมีคุณลักษณะเป็นเรือนขวางที่ต่อยื่นจากกลุ่มเรือนย่อยตลอดแนว
ชานกับริมน้ำ โดยที่เฉลียงริมน้ำมีความกว้างประมาณ 4 เมตร
ซึ่งมีหลังคาคลุมและราวกันตกปิดล้อมพื้นที่ค่อนข้างมิดชิด รวมทั้ง
มีบันไดเชื่อมต่อกับลงสู่ลำน้ำ เนื่องจากเฉลียงริมน้ำมีขนาดกว้าง
จึงทำให้มีสัดส่วนพื้นที่ขนาดใหญ่กว่าชานเรือนริมน้ำ (ความกว้าง
ประมาณ 2 เมตร) ค่อนข้างมาก ดังนั้นเฉลียงริมน้ำได้ปรากฏตัวตน
เหมือนเป็นห้องโถงกลางซึ่งลอยตัวเหนือริมน้ำอยู่ท่ามกลางหมู่เรือน
และลำน้ำ และทำหน้าที่เป็นโถงทางเข้าจากทางริมน้ำ (ภาพ 12)

นอกเหนือจากความแตกต่างของขนาดและสัดส่วนของที่ว่าง
แบบลักษณะเฉลียงริมน้ำและชานชานเรือนริมน้ำยังมีความแตกต่างกัน
ในลักษณะเงื่อนไขทางโครงสร้างความสัมพันธ์ของที่ว่าง ในแง่ที่ว่า
ชานชานเรือนริมน้ำมีลักษณะเป็นชั้นรอยต่อ ณ ขอบเขตของที่ว่าง
(a layer at the edge of space) ขณะที่เฉลียงริมน้ำแสดงออกถึงที่ว่าง
ท่ามกลางพื้นที่ใกล้เคียง (a space among juxtaposing settings)
ถึงแม้ว่าทั้งสองแบบลักษณะจะมีความยาวชานติดกับหมู่เรือน แต่
เฉลียงริมน้ำมีการเชื่อมต่อกับหมู่เรือนย่อยโดยชานเล่นระหว่างเรือน
ขณะที่ชานชานเรือนริมน้ำสามารถเชื่อมต่อกับพื้นที่กึ่งส่วนตัว
ของเรือนได้โดยตรง นอกจากนี้ ความสัมพันธ์จากลำน้ำสู่หมู่เรือน
โดยเฉลียงริมน้ำได้เกิดขึ้นในลักษณะตั้งฉากกับลำน้ำ เช่นเดียวกับ
แบบลักษณะศาลาริมน้ำและชานชานเรือนริมน้ำ จากที่กล่าวมาข้าง
ต้น จะพบว่าเฉลียงริมน้ำมีบทบาททั้งพื้นที่กึ่งส่วนตัวของหมู่เรือนและ
สถานที่รอยต่อระหว่างหมู่เรือนและลำน้ำ ดังที่แสดงในแผนภาพ
ความสัมพันธ์เชิงที่ว่างของเฉลียงริมน้ำ (ภาพ 13)

ในเชิงหน้าที่ประโยชน์ใช้สอย เฉลียงริมน้ำมีลักษณะเป็นพื้นที่ผสม
ผสานในรูปแบบของพื้นที่ย่อยภายในที่ว่าง (spaces within space)
ที่ประกอบด้วย พื้นที่นั่งเล่น พื้นที่ทานอาหาร และ/หรือชานแดด
เพื่อตากผ้า พื้นที่ทั้งหมดอยู่ร่วมกันภายในเฉลียงริมน้ำโดยปราศจาก
การปิดล้อมเพื่อกำหนดพื้นที่การใช้สอยที่ชัดเจน ดังนั้นพื้นที่
ประโยชน์ใช้สอยต่างๆ ภายในเฉลียงริมน้ำได้เกิดขึ้นในลักษณะซ้อนทับ
ของที่ว่าง เนื่องจากเฉลียงริมน้ำเป็นพื้นที่กึ่งส่วนตัวที่ผสมผสาน
การใช้สอยพื้นที่ซึ่งแตกต่างกัน จึงทำให้สามารถพบเห็นผู้อยู่อาศัย
ในหมู่เรือนริมน้ำประกอบกิจกรรมในเฉลียงริมน้ำอยู่บ่อยครั้ง
ทั้งนั่งเล่น ทานอาหาร และประกอบกิจกรรมครัวเรือนภายใน

ภาพ/Fig 12

ผังพื้นและรูปตัดแสดง
ความสัมพันธ์ระหว่าง
เฉลียงริมน้ำ พื้นที่ใช้สอย
ภายในเรือน และ
คลองอ้อมนนท์

The waterfront-dwelling
floor plan and section
highlight the relationship
between the dwelling,
the gallery, and the Klong
Om-Non.

ภาพ/Fig 13

ความสัมพันธ์เชิงที่ว่างของ
แบบลักษณะเฉลียงริมน้ำ

Spatial relations of the
waterfront gallery typology

ภาพ/Fig 14

เฉลียงริมน้ำทำหน้าที่เป็น
เรือนโถงอรรถประโยชน์ร่วม
ของเรือนซึ่งรองรับที่ว่างเพื่อ
การใช้สอยแบบผสมผสาน

The waterfront gallery is
often reappropriated as
the common house
accommodating
the dwelling's mixed-used
spaces.

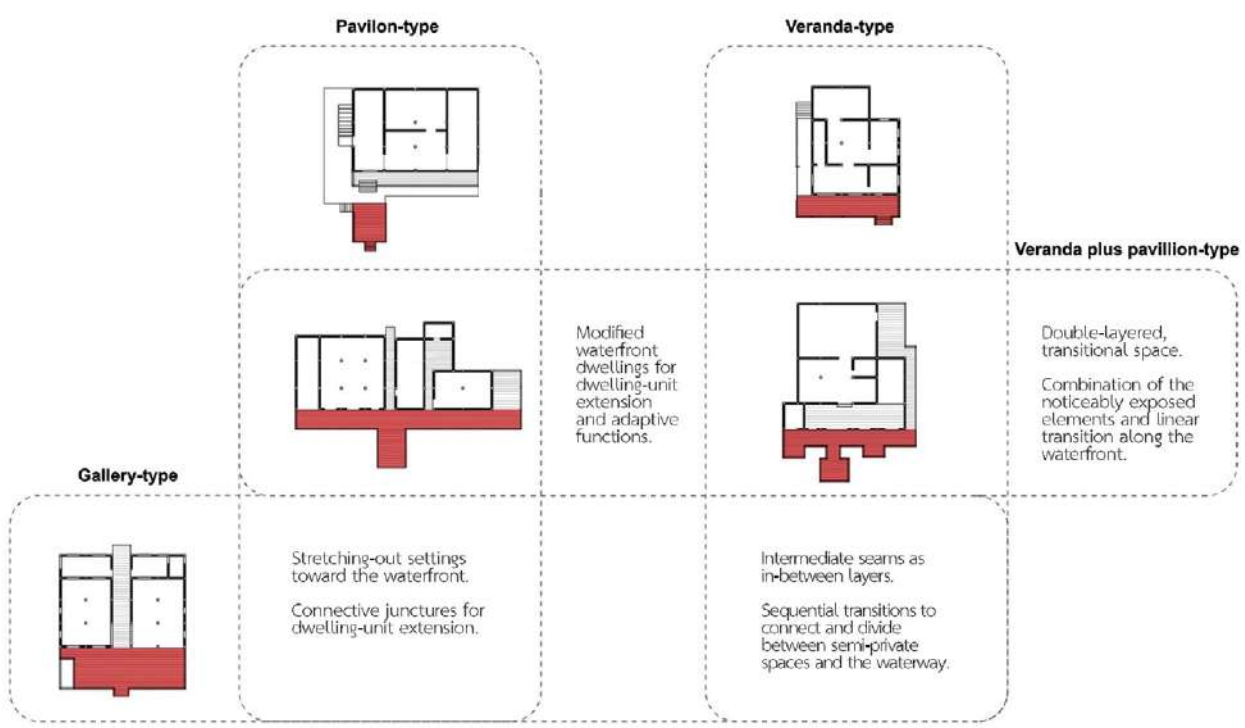
เฉลียงริมน้ำ หรือสามารถกล่าวได้ว่า เฉลียงริมน้ำเป็นเรือนโถง
อรรถประโยชน์ร่วม (common house) ซึ่งมีลักษณะการใช้สอยที่ว่าง
แบบผสมผสานภายในพื้นที่เดียวกัน (ภาพ 14) การปรากฏตนใน
เฉลียงริมน้ำมีคล้ายคลึงกับศาลาริมน้ำ ซึ่งมีความใกล้ชิดกับบริบท
ริมน้ำและเปิดเผยตัวตนต่อสาธารณะมากกว่าชานชานเรือนริมน้ำ
อย่างไรก็ดี เพื่อความเป็นส่วนตัว เฉลียงริมน้ำของหมู่เรือนบางหลัง
มีการยกระดับพื้นเฉลียงที่สูงกว่าระดับน้ำค่อนข้างมาก รวมทั้ง
มีการปิดล้อมพื้นที่เฉลียงเพื่อบังสายตาจากสาธารณะด้วยองค์ประกอบ
ของสวนแขวนที่ชายคา แฉกกันสาดปรับระดับ หรือแผงบังตาโปร่ง
เป็นต้น และที่สำคัญการปรากฏตัวเพื่อประกอบกิจกรรมอยู่ใน
เฉลียงริมน้ำได้พัฒนาโอกาสปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับเพื่อนบ้าน
รวมทั้งผู้คนในชุมชนเมื่อแล่นเรือไปผ่านมา ถึงแม้ว่าแบบลักษณะ
เฉลียงริมน้ำมีโครงสร้างลำดับความสัมพันธ์ของที่ว่างเปลี่ยนผ่าน
ที่ใกล้ชิดกับสายน้ำ แต่มีการจัดการองค์ประกอบเพื่อสร้างความเป็น
ส่วนตัว และการมีส่วนร่วมกับวิถีชุมชนแห่งริมน้ำในเวลาเดียวกัน

การอภิปรายผล: การเปรียบเทียบแบบลักษณะชานเรือนริมน้ำ

เมื่อเรือนอยู่ติดกับลำน้ำ ชานเรือนริมน้ำมีความสำคัญอย่างยิ่งของการทำหน้าที่
เป็นสถานที่รอยต่อเพื่อการเชื่อมต่อความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนผ่าน
ระหว่างเรือนริมน้ำและลำน้ำ เพื่อประสานความแตกต่างทางสภาพแวดล้อม
ในการดำรงอยู่ร่วมกัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของที่ว่างระหว่างกลางที่
Aldo van Eyck, Gehl, Laiprakobsup ได้ตั้งข้อสังเกตไว้¹⁹ จากกรณีศึกษา
เรือนริมน้ำในชุมชนบางไผ่ คลองอ้อมนนท์ แบบลักษณะชานเรือนริมน้ำทั้ง
4 ประเภท ทำหน้าที่เป็นสถานที่รอยต่อริมน้ำ โดยที่แสดงออกถึงแบบแผน
โครงสร้างเชิงที่ว่างซึ่งแตกต่างจากชานของเรือนไทยเดิม ระบบชานใน
เรือนไทยเดิมทั้งชานแดด ชานร่ม (ระเบียง) และชานแล่น ซึ่งครอบคลุมพื้นที่
โดยเฉลี่ย 40-50% ของพื้นที่ทั้งหมดของเรือน²⁰ รวมถึงพื้นที่อย่างชาน
ในบ้านไทยร่วมสมัย เป็นองค์ประกอบของการเชื่อมต่อความสัมพันธ์ของ
ที่ว่างภายในหมู่เรือนเป็นหลัก ขณะที่ชานเรือนริมน้ำทำหน้าที่เป็นสถานที่
เปลี่ยนผ่านระหว่าง (หมู่) เรือนกับพื้นที่สาธารณะภายนอกเรือน เนื่องจาก
เรือนริมน้ำมีความสัมพันธ์โดยตรงกับเส้นทางคมนาคมทางน้ำ โดยที่
ชานเรือนริมน้ำทั้ง 4 แบบลักษณะครอบคลุมพื้นที่ชั้นแรกของเรือนในสัดส่วน
โดยเฉลี่ย 20-25% และที่สำคัญคือ แบบลักษณะชานเรือนริมน้ำมีบทบาท
เชิงสัญลักษณ์ในการบ่งบอกขอบเขตของเรือนริมน้ำต่อสาธารณะ

บนโครงสร้างทางกายภาพ แบบลักษณะศาลาริมน้ำและชานชานานเรือนริมน้ำเป็นแบบแผนพื้นฐานที่สำคัญของสถานที่รอยต่อความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ส่วนตัวของเรือนและพื้นที่สาธารณะของลำน้ำ ดังนั้นทั้งศาลาริมน้ำและชานชานานเรือนริมน้ำมีบทบาทเป็นที่ว่างเปลี่ยนผ่านของพื้นที่กึ่งสาธารณะเพื่อสร้างความสัมพันธ์และความต่อเนื่องระหว่างภายในและภายนอกเรือน คุณลักษณะของที่ว่างเปลี่ยนผ่านของศาลาริมน้ำและชานชานานเรือนริมน้ำมีความสอดคล้องกับหน้าที่ของชานหน้าเรือน ซึ่งพัฒนาลำดับขั้นของการปรับเปลี่ยนที่ว่าง รวมทั้งมีลักษณะของการเชื่อมต่อต้อนรับ ดังที่อริศรีได้บ่งชี้ถึงความสำคัญของสถานที่รอยต่อว่าเป็นที่ว่างของการปรับตัวในเชิงจิตวิทยา²² นอกจากนี้ ศาลาริมน้ำและชานชานานเรือนริมน้ำมีคุณสมบัติของพื้นที่อเนกประสงค์ที่มีศักยภาพความยืดหยุ่นตอบรับกับกิจกรรมครัวเรือน ซึ่งมีความสอดคล้องกับคุณลักษณะของสถานที่ระหว่างกลางของการปรับเปลี่ยนแบบแผนการใช้สอยพื้นที่²³ อย่างไรก็ดี ทั้งศาลาริมน้ำและชานชานานเรือนริมน้ำมีโครงสร้างและคุณลักษณะของที่ว่างซึ่งแตกต่างกัน โดยที่แบบลักษณะศาลาริมน้ำมีลักษณะยื่นลอยตัวเหนือลำน้ำและการปิดล้อมพื้นที่ความเป็นส่วนตัวท่ามกลางพื้นที่สาธารณะของลำน้ำ ขณะที่แบบลักษณะชานชานานเรือนริมน้ำเป็นสถานที่รอยต่อยื่นชานกับเรือนและมีลักษณะการเปิดที่ว่างมากกว่าศาลาริมน้ำ

ขณะเดียวกัน ชานเรือนริมน้ำได้ปรากฏขึ้นในแบบลักษณะเชิงผสมผสานขององค์ประกอบและหน้าที่ประโยชน์การใช้สอย ดังเช่น แบบลักษณะชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำได้ปรากฏเป็นสถานที่รอยต่อกับเรือนริมน้ำขนาดใหญ่ โดยที่ศาลาริมน้ำทำหน้าที่เป็นพื้นที่กึ่งสาธารณะที่เชื่อมต่อกับลำน้ำ และชานเรือนมีบทบาทเป็นที่ว่างเปลี่ยนผ่านภายใน(หมู่)เรือนและ/หรือเรือนต่อขยายตามแนวชานกับลำน้ำ รวมทั้งเป็นพื้นที่อเนกประสงค์ของเรือน นอกจากนี้ หมู่เรือนริมน้ำมีลักษณะการขยายตัวของเรือนย่อยซึ่งเป็นการเติบโตขึ้นตามกาลเวลา เหตุผลดังกล่าวได้ทำให้มีความต้องการพื้นที่ใช้สอยร่วมของครอบครัวที่เกิดขึ้นในแบบลักษณะเฉลียงริมน้ำซึ่งมีบทบาทเป็นโถงกลางของหมู่เรือนริมน้ำและปรากฏขึ้นในลักษณะพื้นที่กึ่งส่วนตัวยื่นลอยสู่ลำน้ำ แบบลักษณะเฉลียงริมน้ำเป็นสถานที่รอยต่อริมน้ำที่มีขนาดใหญ่กว่าแบบลักษณะอื่น ๆ เนื่องจากทำหน้าที่เป็นพื้นที่รวมตัวของหมู่เรือนที่ผสมผสานกิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่เดียวกัน ขณะที่ชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำมีการเชื่อมต่อความสัมพันธ์ของที่ว่างที่มีลำดับขั้นมากกว่าแบบลักษณะอื่น ๆ ถึงแม้ว่าสถานที่รอยต่อริมน้ำทั้ง 4 แบบลักษณะ มีคุณลักษณะทางกายภาพที่แตกต่างกัน แต่มีศักยภาพในการพัฒนาเป็นสถานที่เชื่อมต่อความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนริมน้ำโดยการสร้างโอกาสปฏิสัมพันธ์ทางสังคมแบบไม่เป็นทางการ

ภาพ/Fig 15
การเปรียบเทียบคุณลักษณะของแบบลักษณะ
ชานเรือนริมน้ำ: ศาลาริมน้ำ
ชานชานานเรือนริมน้ำ
ชานผนวกศาลาริมน้ำ
และเฉลียงริมน้ำ

Comparative diagrams of the different types of waterfront verandas surveyed: (1) waterfront pavilion; (2) waterfront parallel veranda; (3) waterfront veranda plus pavilion; (4) waterfront gallery

ในการวิเคราะห์เปรียบเทียบคุณลักษณะระหว่างทั้ง 4 แบบลักษณะของสถานที่รอยต่อริมน้ำพบว่า ศาลาริมน้ำ ชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำ และเฉลียงริมน้ำมีคุณลักษณะที่คล้ายคลึงกันในเชิงของสถานที่รอยต่อซึ่งยื่นลอยตัวออกสู่ลำน้ำ โดยที่แบบลักษณะเฉลียงริมน้ำและชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำมีศักยภาพในการทำหน้าที่ของสถานที่เปลี่ยนผ่านเพื่อการเชื่อมต่อความสัมพันธ์เพื่อการขยายตัวของหมู่เรือนริมน้ำ ขณะที่แบบลักษณะชานชานานเรือนริมน้ำและชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำทำหน้าที่เป็นชั้นรอยต่อระหว่างกลาง (in-between layer) ซึ่งพัฒนาลำดับขั้นการเปลี่ยนผ่านของที่ว่างทั้งในลักษณะของการเชื่อมต่อความสัมพันธ์และการแบ่งแยกที่ว่างระหว่างพื้นที่กึ่งส่วนตัวของเรือนและลำน้ำ โดยเฉพาะชานเรือนผนวกศาลาริมน้ำเป็นการสร้างสถานที่เปลี่ยนผ่าน 2 ระดับ ที่ประสานชานเรือนยาวชานลำน้ำและองค์ประกอบของศาลาริมน้ำที่เปิดเผยตัวต้อนรับสาธารณะเข้าไว้ด้วยกัน ดังที่แสดงในภาพ 15

ในทางสถาปัตยกรรม แบบลักษณะของขานเรือนริมน้ำทั้ง 4 ประเภท มีอิทธิพลที่สำคัญต่อรูปลักษณะด้านหน้าของ(หมู่)เรือนริมน้ำจากมุมมองทางด้านริมน้ำ เนื่องจากทั้ง 3 แบบลักษณะของขานขานเรือนริมน้ำ ขานผนวกศาลาริมน้ำ และเฉลียงริมน้ำ ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดของด้านหน้าตัวเรือน ยกเว้นศาลาริมน้ำ อย่างไรก็ตาม ด้วยคุณลักษณะที่ยื่นลอยตัวออกสู่น้ำ จึงทำให้ศาลาริมน้ำปรากฏเป็นองค์ประกอบที่โดดเด่นหน้าเรือน ในมุมมองระดับชุมชน สามารถสังเกตได้ว่า ความต่อเนื่องของขานเรือนริมน้ำได้ก่อรูปร่างของสถานที่รอยต่อริมน้ำและภาพลักษณ์ของคลองอ้อมนนท์ และนำไปสู่จิตวิญญาณของสถานที่ (Genius loci: spirit of place) ซึ่งสะท้อนผ่านเอกลักษณ์ทางกายภาพของชุมชนริมน้ำร่วมกับการสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของวิถีชีวิตในชุมชนริมน้ำ

บทสรุป: ขานเรือนริมน้ำ แบบลักษณะ และสถานที่รอยต่อริมน้ำ

ขานเรือนริมน้ำเป็นสภาพแวดล้อมสรรค์สร้างที่ปรากฏดำรงอยู่คู่กับเรือนริมน้ำ และเป็นองค์ประกอบทางกายภาพเชิงสัญลักษณ์ของขอบเขตเรือนและสถานที่รอยต่อริมน้ำที่มีความหมายต่อความผูกพันของวิถีวัฒนธรรมริมน้ำที่แสดงออกถึงเอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำ และที่สำคัญ ขานเรือนริมน้ำในฐานะสถานที่รอยต่อเรือนริมน้ำได้ปรากฏในหลายรูปแบบที่สามารถจำแนกเป็นแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรมซึ่งมีโครงสร้างของที่ว่างระหว่างกลางของการเปลี่ยนผ่านและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบเฉพาะประเภทที่ผนวกกับลักษณะการใช้สอยและบทบาททางสังคมของชุมชนริมน้ำ

จากกรณีศึกษาขานเรือนริมน้ำ คลองอ้อมนนท์ซึ่งเป็นชุมชนริมน้ำเกษตรกรรมและการค้าขายดั้งเดิม การจำแนกแบบลักษณะของขานเรือนริมน้ำทั้ง 4 ประเภทของศาลาริมน้ำ ขานขานเรือนริมน้ำ ขานเรือนผนวกศาลาริมน้ำ และเฉลียงริมน้ำ ประกอบด้วยคุณลักษณะเฉพาะร่วมกัน ดังนี้

1. ที่ว่างเปลี่ยนผ่านกึ่งเปิดโล่งมีหลังคาคลุมยื่นต่อออกจาก(หมู่)เรือนสู่ริมน้ำ
2. สถานที่ระหว่างกลาง ขอบเขตรอยต่อ และโถงภายนอก ของการเชื่อมต่อความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมภายในเรือนในลักษณะตั้งฉากกับลำน้ำ
3. สถานที่รอยต่อผนวกศักยภาพความยืดหยุ่นของที่ว่าง เพื่อรับรองหน้าที่ประโยชน์ใช้สอยแบบผสมผสาน และ
4. การสร้างโอกาสปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนริมน้ำแบบไม่เป็นการ

ภาพ/Fig 16

การปิดล้อมปราศจาก
การเชื่อมต่อได้แบ่งแยก
โครงการพัฒนาที่พักอาศัย
ริมคลองอ้อมนนท์ออกจาก
บริบทชุมชนริมน้ำดั้งเดิม

High fencing built around
new property
developments located on
the Klong Om-Non isolate
the communities from
one another.

จากคุณลักษณะร่วมที่กล่าวข้างต้น ชี้ให้เห็นถึงองค์ประกอบของแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรมของขานเรือนริมน้ำครอบคลุมทั้งคุณลักษณะของที่ว่าง โครงสร้างความสัมพันธ์องค์รวมของที่ว่าง หน้าที่การใช้สอย และบทบาททางสังคม การค้นคว้าแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่ครอบคลุมทั้ง 4 องค์ประกอบดังกล่าว นำไปสู่ความเข้าใจถึงความสำคัญของขานเรือนริมน้ำในบทบาทของสถานที่รอยต่อในบริบทที่รอบด้าน

โดยสรุป ขานเรือนริมน้ำแสดงออกถึงแบบลักษณะของสถานที่ *รอยต่อ* กึ่งสาธารณะที่ประสานความสัมพันธ์ระหว่างลำน้ำและเรือนริมน้ำที่มีลักษณะเป็นโถงหน้าเรือน ถึงแม้ว่าบทบาทของเส้นทางคมนาคมทางน้ำมีความสำคัญน้อยลง ขานเรือนริมน้ำยังคงทำหน้าที่เป็นสถานที่เพื่อการสืบสานวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนริมน้ำ และที่สำคัญขานเรือนริมน้ำสะท้อนถึงเอกลักษณ์ของวิถีชุมชนริมน้ำ トラบเท่าที่คุณลักษณะทางกายภาพของขานเรือนริมน้ำยังคงความหมายของความเป็นโถงทางเข้าของการต้อนรับ เชื้อเชิญ (welcoming vestibule) ที่ผนวกความยืดหยุ่นของที่ว่างเพื่อรองรับประโยชน์ใช้สอยและกิจกรรมในสถานที่รอยต่อริมน้ำ ซึ่งสนับสนุนการพัฒนาปฏิสัมพันธ์ร่วมกับสภาพแวดล้อมของชุมชนริมน้ำ

ดังนั้น บทความนี้มีข้อเสนอแนะว่า การค้นคว้าแบบลักษณะขานเรือนริมน้ำในบริบทที่แตกต่างกันจะเป็นการตรวจสอบแนวคิดของสถานที่รอยต่อริมน้ำให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น และที่สำคัญจะเป็นการพัฒนาแบบแผนเพื่อการอ้างอิงทางสภาพแวดล้อมริมน้ำในเชิงทฤษฎีทางสถาปัตยกรรม เพื่อเป็นประโยชน์ในการประยุกต์กับการออกแบบสถานที่เชื่อมต่อความสัมพันธ์ริมน้ำในอนาคต การทำความเข้าใจแบบลักษณะขานเรือนริมน้ำและความสำคัญของสถานที่รอยต่อริมน้ำมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อโครงการพัฒนาที่พักอาศัยรูปแบบใหม่ที่กำลังแทรกตัวในชุมชนริมน้ำย่านชานเมือง โดยการพัฒนาศูนย์สถานที่รอยต่อริมน้ำที่มีขนาดส่วนสัดส่วนที่เหมาะสมเพื่อทำหน้าที่เป็นพื้นที่สาธารณะของโครงการ และเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับบริบทชุมชนริมน้ำ เพื่อทดแทนการปิดล้อมโครงการที่พักอาศัยซึ่งแยกออกจากบริบทชุมชนริมน้ำซึ่งทำให้เกิด *กำแพงขวางกั้นที่ไร้ชีวิต* (deadly bordering wall) ซึ่งจะนำไปสู่การทำลายเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของการตั้งถิ่นฐานชุมชนริมน้ำดั้งเดิม (ภาพ16) การประยุกต์และการตีความใหม่ของสถานที่รอยต่อริมน้ำจากการอ้างอิงกับแบบลักษณะขานริมน้ำสามารถเป็นวิธีการสร้างสรรค์สถานที่ร่วมสมัยเพื่อพัฒนาความสัมพันธ์ร่วมกับวิถีวัฒนธรรมริมน้ำที่มีความหมาย รวมทั้งการเชื่อมโยงความแตกต่างของการตั้งถิ่นฐานให้ดำรงอยู่ร่วมกัน ที่ควบคู่กับสืบสานเอกลักษณ์ของชุมชนริมน้ำ

โครงการวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์วิจัยและนวัตกรรม (ววน.) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (SOC66240006) และขอขอบคุณคณะผู้ร่วมวิจัย ดังนี้ รศ.ดร.ธนพันธ์ ไส้ประกอบทรัพย์ นางสาวกรรณก วิมลนิมิตร และนายปรีตกร อินทรกำแหง

เชิงอรรถ

- 1 พบสุข ทัดทอง, “ความหมายของพื้นที่ชานในงานสถาปัตยกรรมบ้านพักอาศัยไทยร่วมสมัย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2563).
- 2 Alban Janson and Florian Tigges, **Fundamental Concepts of Architecture: The Vocabulary of Spatial Situations** (Basel: Birkhauser, 2014), 342-344.
- 3 William Kleinsasser, **Synthesis 9: A Theory Base for Architecture, Course manuscript** (Eugene: University of Oregon, 1999), 60-68; Narongpon Laiprakobsup, “Inbetween Place: The Presence of Transitional Intervals,” **Journal of the Faculty of Architecture, Silpakorn University** 23 (2008): 17-38.
- 4 โชติ กัลยาณมิตร, **สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), 120; สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, **น้ำ: บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), 98; อรศิริ ปาณินท์, **ที่ว่างทางสถาปัตยกรรม** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรังสิต, 2538), 51.
- 5 ฤทัย ใจจงรัก, **เรือนไทยเดิม**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), 30-33.
- 6 พบสุข ทัดทอง, “ความหมายของพื้นที่ชานในงานสถาปัตยกรรมบ้านพักอาศัยไทยร่วมสมัย,” 50-52.
- 7 ฤทัย ใจจงรัก, **เรือนไทยเดิม**, 33. และสุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, **น้ำ: บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย**, 120.
- 8 วิมลสิทธิ์ ทรายงูร, กอบกุล อินทรวิจิตร, สันติ ฉันทวิลาสวงศ์ และวีระ อินพันทัง, **พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม อดีต ปัจจุบัน และอนาคต** (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์, 2536), 66.

- 9 พบสุข ทัดทอง, “ความหมายของพื้นที่ชานในงานสถาปัตยกรรมบ้านพักอาศัยไทยร่วมสมัย,” 59-67.
- 10 Narongpon Laiprakobsup, “Inbetween Place: The Presence of Transitional Intervals,” 20.
- 11 Aldo van Eyck, **Team 10 Primer**, Edited by Alison Smithson (Cambridge: MIT Press, 1968), 96-105.
- 12 Narongpon Laiprakobsup, **Inbetween Place: The Emergence of the Essence** (Germany: VDM Verlag Dr. Muller, 2008), 2.
- 13 Jan Gehl, **Cities for People** (Washington: Island Press, 2010), 136-141. and Narongpon Laiprakobsup, “Drawing Embodied Spatial Networks in Parallel with Sustainability of Place,” **Journal of Architectural/Planning Research and Studies** 7, 1 (2010): 36.
- 14 Aldo Rossi, **The Architecture of the City** (Cambridge: The MIT Press, 1982).
- 15 Alban Janson and Florian Tigges, **Fundamental Concepts of Architecture: The Vocabulary of Spatial Situations**, 342-344.
- 16 Robert Yin, **Case Study Research: Design and Method**, 2nd ed. (Thousand Oaks: Sage Publications, 1994).
- 17 Ibid.
- 18 Yvonna Lincoln and Egon Guba, **Naturalistic Inquiry** (California: Sage Publications, 1985), 344-351.
- 19 Aldo van Eyck, **Team 10 Primer**, (1968); Jan Gehl, Cities for People, (2010); Narongpon Laiprakobsup, “Inbetween Place: The Presence of Transitional Intervals,” (2008).
- 20 ฤทัย ใจจงรัก, **เรือนไทยเดิม**, 30-33; สุเมธ ชุมสาย ณ อยุธยา, **น้ำ: บ่อเกิดแห่งวัฒนธรรมไทย**, 98.
- 21 พบสุข ทัดทอง, “ความหมายของพื้นที่ชานในงานสถาปัตยกรรมบ้านพักอาศัยไทยร่วมสมัย.”
- 22 อรศิริ ปาณินท์, **ที่ว่างทางสถาปัตยกรรม**, 51-52.
- 23 Williams Kleinsasser, **Synthesis 9: A Theory Base for Architecture, Course Manuscript**, 60-68; Narongpon Laiprakobsup, “Inbetween Place: The Presence of Transitional Intervals,” 36.

Bibliography

Chot Kanlayanamit. **Sathāpattayakam bāp Thai dēm [Traditional Thai Architecture]**. 2nd ed. Bangkok: The Association of Siamese Architects under Royal Patronage, 1996.

Gehl, Jan. **Cities for People**. Washington: Island Press, 2010.

Janson, Alban and Tigges, Florian. **Fundamental Concepts of Architecture: The Vocabulary of Spatial Situations**. Basel: Birkhauser, 2014.

Kleinsasser, William. **Synthesis 9: A Theory Base for Architecture, Course Manuscript**. Eugene: University of Oregon, 1999.

Lincoln, Yvonna and Guba, Egon. **Naturalistic Inquiry**. California: Sage Publications, 1985.

Narongpon Laiprakobsup. “Drawing Embodied Spatial Networks in Parallel with Sustainability of Place.” **Journal of Architectural/Planning Research and Studies** 7, 1 (2010): 29-42.

_____. **Inbetween Place: The Emergence of the Essence**. Germany: VDM Verlag Dr. Muller, 2008.

_____. “Inbetween Place: The Presence of Transitional Intervals.” **Journal of the Faculty of Architecture, Silpakorn University** 23 (2008): 17-38.

Onsiri Panin. **Thī wāng thāng sathāpattayakam [Space in Architectue]**. Bangkok: Rangsit University Press, 1995.

Phopsuk Tadtong. “Khwāmmāi khōng phūnthī chān nai ngān sathāpattayakam bānpak ‘āsai Thai rūamsamai [Meaning of Chan (central terrace) in Contemporary Thai House].” Ph.D. dissertation, Silpakorn University, 2020.

Rossi, Aldo. **The Architecture of the City**. Cambridge: The MIT Press, 1982.

Ruethai Jaijongrak. **Rūan Thai dēm [Traditional Thai House]**. 2nd ed. Bangkok: The Association of Siamese Architects under Royal Patronage, 1996.

Sumet Jumsai na Ayudhya. **Nam: bōkōt hāng watthanatham Thai [Water: The Origin of Thai Culture]**. 2nd ed. Bangkok: The Association of Siamese Architects under Royal Patronage, 1996.

Van Eyck, Aldo. **Team 10 Primer**. Edited by Alison Smithson. Cambridge: MIT Press, 1968.

Vimolsiddhi Horayangkura, Kobkul Intharawichit, Santi Chantawilatwong and Vira Inpuntung. **Phatthanākān nāo khwāmkhīt læ rūpbāp khōng ngān sathāpattayakam ‘adīt patčhuban læ ‘anākhōt [Development of Concept and Architectural Style: Past, Present and Future]**. Bangkok: The Association of Siamese Architects under Royal Patronage, 1993.

Yin, Robert. **Case Study Research: Design and Method**. 2nd ed. Thousand Oaks: Sage Publications, 1994.

Illustration Sources

All illustrations by the author.

พื้นที่ทางวัฒนธรรม ในเรือนพักอาศัยของชาวไทดำ บริบทชุมชนบ้านนาป่าหนาด จังหวัดเลย¹

Cultural Space of Tai Dam Vernacular Houses in
Ban Na Pa Nad community, Loei province

ตุลชัย บ่อทรัพย์* | นพดล ตั้งสกุล

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

Tullachai Bosup | Nopadon Thungsakul

Faculty of Architecture, Khon Kaen University, Thailand

tullachai@gmail.com | nopthu@kku.ac.th

*Correspondence: tullachai@gmail.com

Received 1 0 - 0 2 - 2 0 2 3
Revised 2 4 - 0 4 - 2 0 2 3
Accepted 0 8 - 0 6 - 2 0 2 3

พิธีปาดตงใหญ่จัดขึ้น
บริเวณห้องนอนและกะล่อ
ฮ่อง ถือเป็นแกนหลักของ
พื้นที่ทางวัฒนธรรมที่พบใน
เรือนไทดำบ้านนาป่าหนาด
ที่ยังคงสืบทอดมาถึงปัจจุบัน

Pad Tong Yai Rite has been
taken placed in the area
of bedroom and Ga Lor
Hong that regarded as
the main core of cultural
spaces founded in Tai Dam
vernacular houses of
Ban Na Pa Nad; it has been
still carried on until now.

บทคัดย่อ

ไทดำบ้านนาป่าหนาดเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีบรรพบุรุษอาศัยอยู่บริเวณเมืองพวนและพื้นที่สิบสองจุไท ด้วยเหตุผลการเมืองและความไม่มั่นคงในพื้นที่ทำให้ถูกกวาดต้อนเข้าสู่ประเทศไทยในช่วงสงครามปราบฮ่อจากการเปลี่ยนแปลงบริบทถิ่นที่อยู่ในภูมิภาคอีสานตอนบนเข้าสู่ที่ราบสูงในภาคอีสานประเทศไทย ไทดำบ้านนาป่าหนาดจึงเป็นชุมชนไทดำแห่งเดียวที่ต้องปรับการอยู่อาศัยให้เข้ากับภูมิศาสตร์และบริบททางวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งส่งผลโดยตรงกับการจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมในระดับต่าง ๆ ที่มีมาแต่เดิม ผ่านช่วงเวลา 100 ปี บทความวิจัยนี้ศึกษาพื้นที่ทางวัฒนธรรมในเรือนพักอาศัยของกลุ่มไทดำภายใต้การเปลี่ยนแปลงภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน สถาปัตยกรรมเรือนพักอาศัย และการจัดการลักษณะทางกายภาพผังชุมชน การศึกษาใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลด้วยวิธีเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง โดยเรือนกรณีศึกษาที่ก่อสร้างในช่วงเวลาต่างกันจำนวน 13 หลัง เป็นตัวแทนของเรือนพักอาศัยของคนไทดำบ้านนาป่าหนาดวิธีการวิจัยใช้การสำรวจภาคสนามถ่ายภาพและการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อวิเคราะห์รูปแบบพื้นที่ทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมและความหมายของพื้นที่ภายในเรือน

ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงผังชุมชนจากการตัดถนนแบบตารางและการแบ่งแปลงที่ดินมีผลโดยตรงกับการวางตัวเรือนในชุมชนในภาพรวม ลักษณะเรือนพักอาศัยมีการรับเอาเรือนอีสานและแบบร่วมสมัยเข้ามาใช้พื้นที่การใช้งานปรับตามกิจกรรมของเจ้าของเรือน ปัจจัยข้างต้นมีผลต่อกายภาพภายนอกของเรือนและชุมชน ซึ่งส่งผลต่อพื้นที่ทางวัฒนธรรมภายในเรือนเพียงบางส่วน โดยพบว่าพื้นที่ทางวัฒนธรรมในเรือนพักอาศัยของชาวไทดำบ้านนาป่าหนาดยังมีศูนย์กลางที่ตำแหน่งกะล่อฮ่อง คงความหมายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นแกนหลักของพื้นที่ภายในเรือนกรณีศึกษาทุกหลัง เรือนส่วนใหญ่มีเสาฉื่อเป็นตัวกำหนดทิศหัวนอนที่สัมพันธ์กับทิศภูเขาสำคัญของบริบทการตั้งถิ่นฐานชุมชน แนวคิดพื้นที่ยังมีความสอดคล้องกับอุดมการณ์การจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมไทดำที่มีมาแต่เดิม สามารถปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับเรือนรูปแบบสองชั้นได้มากกว่าเรือนชั้นเดียว กะล่อฮ่องจึงยังเป็นตำแหน่งพื้นที่ทางความคิดชาวไทดำที่เชื่อมโยงตัวตนเจ้าของเรือนกับโครงข่ายกลุ่มคนในวัฒนธรรมไทดำ และบริบทสภาพแวดล้อมภูมิศาสตร์ภายนอกตัวเรือนภายในชุมชนบ้านนาป่าหนาด ถึงแม้ว่าจะมีการย้ายถิ่นฐานจากพื้นที่เดิม

คำสำคัญ: บ้านนาป่าหนาด, พื้นที่ทางวัฒนธรรม, พัฒนาการรูปแบบเรือน, พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์, เรือนพื้นดินไทดำ

Abstract

Tai Dam communities at Ban Na Pa Nad are part of an ethnic group whose ancestors originally resided in the areas of Mueang Puan in Laos and Sip Song Chau Tai in Vietnam. Due to political reasons and insecurity, some members of these communities were captured and relocated to Thailand during the Haw Wars (1865-1890). With physical settings changing from valley to the Isan plateau (northeast Thailand), Tai Dam communities at Ban Na Pa Nad had to adapt their way of living to Isan's cultural context. One important impact has been on the cultural spatial organization of the communities' houses. This research article aims to study the cultural space of Tai Dam vernacular houses in Ban Na Pa Nad in the context of a change of physical settings, residential patterns, and community physical layout patterns. This study based on qualitative research methodology gathered data collected from interviewees identified through purposive sampling and from thirteen case studies of vernacular houses. These houses were constructed at different periods and are all considered representative of Tai Dam vernacular houses. Field survey, photographs, and in-depth interviews further helped to analyze cultural space and places and their hidden meanings. The present study reveals that changes in the physical layout of the community settlement was caused by grid road patterns and land division. Another consequence was the orientation and features of Tai Dam houses at Ban Na Pa Nad later adopted in the Isan and contemporary house style and space use based on the needs and activities of house owners. The survey presented in this paper highlights that the cultural space of Tai Dam vernacular houses in Ban Na Pa Nad is centered on the position of Ga Lor Hong (sacred space/ancestor's area), which is considered as the sacred space and core area of the internal space in all houses surveyed. Most houses surveyed have a spirit post or ancestor post which determines the direction of home owners for their sleep and which is also associated with

the mountain's direction in the context of the community settlement. This later spatial concept is in harmony with Tai Dam cultural space organization inherited from the past and may be better adapted to two-storey houses rather than one-storey houses. Ga Lor Hong still epitomizes the connection that Tai Dam people cultivates between their houses and the larger environment outside Ban Na Pa Nad despite having a history of migration to their current settlement area that dates back to more than a hundred years.

Keywords: Ban Na Pa Nad, Cultural Space, Development of House Styles, Sacred Space, Tai Dam Vernacular House

บทนำ

ปัจจุบันมีไทดำหลายกลุ่มที่ตั้งถิ่นฐานกระจายตัวในประเทศไทย เนื่องจากความแตกต่างด้านช่วงเวลาและสาเหตุของการเคลื่อนย้ายทำให้ตำแหน่งที่ตั้งชุมชนแต่ละกลุ่มกระจายตัวตามบริเวณพื้นที่ที่เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานในประเทศไทย ด้วยบริบทที่แตกต่างกันผ่านช่วงเวลา ไทดำเกิดการปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจสังคม ซึ่งส่งผลต่อการจัดการพื้นที่ในเรือนพักอาศัยและพื้นที่วัฒนธรรม อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงภูมิศาสตร์และบริบททางสังคมในแต่ละพื้นที่ และช่วงเวลาที่ไทดำเข้าไปปฏิสัมพันธ์เรือนพักอาศัยของกลุ่มไทดำจึงเป็นพื้นที่ที่มีการศึกษาในศาสตร์ทางสถาปัตยกรรมอย่างต่อเนื่องในฐานะวัตถุทางวัฒนธรรม ถึงแม้ว่าลักษณะทางกายภาพของเรือนจะเปลี่ยนแปลงไปจนมีลักษณะร่วมกับเรือนร่วมสมัยที่ปรากฏตามท้องถิ่นในประเทศไทยทั่วไป²

ชุมชนไทดำบ้านนาป่าหนาดเป็นชุมชนไทดำเพียงแห่งเดียวในภาคอีสานของประเทศไทย และเนื่องจากที่ตั้งห่างไกลและเข้าถึงได้ยากจึงถือว่าเป็นกลุ่มที่มีความเหนียวแน่นทางวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก และยังมีความพยายามรักษาและเผยแพร่อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ทั้งเรื่องภาษา การแต่งกาย ประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษไทดำผู้ก่อตั้งชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน สำหรับเรือนพักอาศัยที่เป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์วัฒนธรรมที่มีความละเอียดและซับซ้อนอันเนื่องมาจากการเป็นความสัมพันธ์กับการใช้งานในชีวิตประจำวันโดยตรง จากประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานมีการอพยพย้าย

ถิ่นที่อยู่หลายครั้งทำให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมและปรับเปลี่ยน แลกรับเอารูปแบบเรือนตามท้องถิ่นเข้ามาปรับใช้ตามความเหมาะสมกับ เชื้อนไขของพื้นที่ตามความจำเป็นที่ต้องดัดแปลงรูปแบบตามการใช้งาน ผ่านช่วงเวลากว่า 100 ปี แต่สิ่งสำคัญที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในเรือนทุกประเภท ที่คนไทดำใช้อยู่อาศัย คือ พิธีกรรม การเลี้ยงผี และตำแหน่งศักดิ์สิทธิ์ (กะล่อฮ่อง) ที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังพบว่าในชุมชนบ้านนา ป่าหนาดยังคงมีเรือนที่มีกะล่อฮ่อง และยังคงรักษาพิธีกรรมเลี้ยงผีบรรพบุรุษ สัญลักษณ์และพิธีกรรมที่ซ่อนอยู่ในเรือนเหล่านี้ยังแสดงความหมายโดยนัย ถึงการสืบธรรมเนียมที่มีผลกับการจัดการพื้นที่ที่ต้องทำการศึกษาอย่าง ละเอียดเพื่อเชื่อมความเข้าใจระหว่างการจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมเฉพาะ ภายในเรือนกับพื้นที่เรือนทางกายภาพทั่วไป

จากประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นทำให้บทความนี้ต้องการค้นหาว่าเรือนพักอาศัย ของคนไทดำบ้านนาป่าหนาดในปัจจุบันมีความเป็นพหุลักษณะจากลักษณะ ทางสถาปัตยกรรมหลากหลาย คำถามที่น่าสนใจหลายประการ เช่น การเปลี่ยนแปลงภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและการเปลี่ยนแปลงสภาพชุมชน ทางกายภาพ ส่งผลอย่างไรกับพื้นที่ทางวัฒนธรรมภายในเรือน และส่งผลต่อ พฤติกรรมและความหมายที่มีมาแต่ดั้งเดิมในลักษณะใดบ้าง การเปลี่ยนแปลง ดังกล่าวมีลักษณะเฉพาะอย่างไร และอะไรเป็นแกนหลักของระบบพื้นที่ที่เป็น ตัวสะท้อนคุณลักษณะเฉพาะที่เชื่อมโยงระบบพื้นที่แบบจารีตในอดีตกับพื้นที่ ทางกายภาพแบบใหม่ ซึ่งแสดงผ่านพลวัตการปรับใช้รูปแบบสถาปัตยกรรม และพื้นที่ชุมชนในปัจจุบัน

วัตถุประสงค์การศึกษา

- บทความนี้มุ่งศึกษาพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่ยังดำรงและปรากฏอยู่ในผังพื้นที่ กายภาพเรือนในปัจจุบัน โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้
1. จำแนกลักษณะพื้นที่ทางวัฒนธรรมไทดำที่เป็นแกนหลักในการกำหนด ความหมายในเรือนพักอาศัยของกลุ่มไทดำบ้านนาป่าหนาดภายใต้รูปแบบ เรือนในปัจจุบันเพื่ออธิบายปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงลักษณะพื้นที่ ทางกายภาพของเรือน ที่ส่งผลกับแบบแผนพื้นที่ทางวัฒนธรรมและ การสร้างมโนทัศน์ของกลุ่มไทดำบ้านนาป่าหนาด
 2. สำรวจสถานการณ์ภาพและพัฒนาการพื้นที่ทางวัฒนธรรมภายในเรือนไทดำ ภายในชุมชนกรณีศึกษา เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของชุดความรู้เกี่ยวกับเรือน ไทดำในประเทศไทย

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องและระเบียบวิธีวิจัย

แนวคิดสัมภาระทางวัฒนธรรม (Cultural baggage)³ ทั้งที่เป็นรูปธรรม คือ การจัดการการเกษตร เครื่องใช้ การจัดการที่อยู่อาศัยและชุมชน รวมไปถึง สัมภาระทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เช่น ความเชื่อ ประเพณีความหมาย ที่สัมพันธ์กับถิ่นที่กำเนิดวัฒนธรรม จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่า กรณีไทดำ ในประเทศไทย การตั้งถิ่นฐานมีการผลิตซ้ำทั้งพื้นที่ทางกายภาพและพื้นที่ นามธรรม ในช่วงแรกระเบียบแบบแผนพื้นที่ทางวัฒนธรรมได้มีการอ้างอิง ของกลุ่มคนในดินแดนใหม่ แต่เมื่อกาลเวลาเปลี่ยนไป เมื่อมีการปรับเปลี่ยน วิถีชีวิต กลับพบว่าไทดำเลือกที่จะทิ้งลักษณะทางกายภาพแต่พยายามผลิตซ้ำ ความหมายนามธรรมในพื้นที่กายภาพใหม่ในทุกรูปแบบเรือนที่ใช้อยู่อาศัย ตัวอย่างเช่น ปรากฏตำแหน่งของหิ้งผีที่ยังเป็นตัวกำหนดความสำคัญ ในการจัดการระบบพื้นที่ภายในเรือนเพื่อควบคุมพฤติกรรมผู้อยู่อาศัย การให้ ความสำคัญตามช่วงอายุและเพศ ซึ่งเป็นลักษณะร่วมของพื้นที่เรือนในกลุ่ม วัฒนธรรมไท⁴ สำหรับไทดำนั้นยังอ้างอิงตำแหน่งกะล่อฮ่องกับวิญญาณ บรรพบุรุษฝ่ายชาย กะล่อฮ่องยังเป็นตัวกำหนดพื้นที่สำคัญภายในเรือนและ ความหมายพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เรือนไทดำจึงอยู่ในสถานะ เปราะบางและเสี่ยงที่จะสูญหายไป สอดคล้องกับงานการศึกษาเรือนไทดำ ในพื้นที่ลุ่มน้ำภาคกลางในประเทศไทย⁵ โดยมีข้อเสนอว่าเรือนแบบกระดองเต่า เสื่อมความนิยมและรับเอาการปลูกสร้างเรือนแบบคนไทยในท้องถื่นเข้ามา ปรับใช้ตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา แต่ยังพบว่าในเรือนทุกประเภท ที่ไทดำใช้อยู่อาศัยมีสัญลักษณ์สำคัญที่ทุกเรือนขาดไม่ได้ คือ กะล่อฮ่อง ปรากฏการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งและความพยายาม ในการจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรม โดยสามารถผูกความหมายสำคัญในเรือน แบบเก่าเข้าสู่พื้นที่กายภาพเรือนแบบใหม่และเรือนไทดำกำลังอยู่ในสภาวะ “ทวิลักษณ์” แนวคิดดังกล่าวส่งผลกับงานวิจัยสถาปัตยกรรมไทดำในชั้นหลัง เป็นอย่างมาก เนื่องจากการไม่สามารถอ้างอิงความเป็นเรือนไทดำ ผ่านรูปลักษณะทางสถาปัตยกรรมได้อีกต่อไป แต่ต้องสังเกตพื้นที่หรือตำแหน่ง ที่ควบคุมความหมาย สัญลักษณ์ หรือพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ ทางวัฒนธรรม ทำให้การเลือกกลุ่มตัวอย่างเรือนไทดำในปัจจุบันจะพิจารณา จากการกล่าวอ้างจากเจ้าของเรือนว่าเป็นชาวไทดำประกอบกับภายในเรือน มีส่วนกะล่อฮ่องหรือหิ้งผีหลงเหลืออยู่ จึงสามารถอนุมานได้ว่าเจ้าของเรือน ยังประกอบพิธีกรรม และได้รับการถ่ายทอดคติการจัดพื้นที่ทางวัฒนธรรม ที่มีรากสืบมาจากเรือนไทดำแบบดั้งเดิม

ทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์ ที่ว่าด้วยการกระทำระหว่างกันทางสัญลักษณ์ กล่าวคือ มนุษย์ต้องสื่อสารความคิดระหว่างกันผ่านทางสัญลักษณ์⁶ แนวคิดสำคัญของทฤษฎีนี้ คือ การกระทำระหว่างบุคคลในสังคมโดยเฉพาะภาษา เป็นสื่อสำคัญต่อการทำให้มนุษย์ผูกพันและสัมพันธ์กันจนสร้างระเบียบ กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ในสังคม⁷ ในแนวคิดของจอร์จ เฮร์เบิร์ต มีด (George Herbert Mead) มุ่งเน้นการอ่านความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคมหรือ ในวัฒนธรรมนั้น ขึ้นอยู่กับการรู้จักใช้ความหมายร่วมกัน (Shared Meaning) ดังนั้นการกระทำระหว่างกันทางสังคม คือ การใช้สัญลักษณ์ร่วมกันจนเข้าใจความหมายโดยรวมตรงกัน สัญลักษณ์มีหลายลักษณะ เช่น ภาษา กริยาท่าทางการกระทำ พฤติกรรม รวมถึงสถาปัตยกรรม และการกำหนดตำแหน่งแห่งที่ ล้วนเป็นสัญลักษณ์ที่มีความหมายและสามารถส่งต่อกันได้ ระบบสัญลักษณ์ จึงมีความซับซ้อน ต้องอาศัยการฝึกฝนเรียนรู้เป็นเวลานานจึงมีความเข้าใจ จึงจะใช้ได้จนเกิดเป็นพฤติกรรมร่วมในกลุ่มวัฒนธรรม การปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ที่อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมโดยให้ความสำคัญกับผู้ประกอบการทางวัฒนธรรมในฐานะผู้ควบคุมกำหนดลักษณะและความหมาย โดยเชื่อว่าสังคมและโครงสร้างทางสังคมเกิดจากมนุษย์ที่ปฏิสัมพันธ์กัน รวมไปถึงสร้างลักษณะและข้อแม้ของการดำรงอยู่ของสัญลักษณ์เหล่านั้น ท่ามกลางทางเลือกจากการเปลี่ยนแปลงบริบท โดยยึดเอาประโยชน์สูงสุดเป็นที่ตั้ง ซึ่งต้องสอดคล้องกับระบบคุณค่าของปัจเจกชนและสังคม ในสถานการณ์และช่วงเวลานั้นโดยมีคนในกลุ่มเป็นผู้สร้าง ผลิตซ้ำ เปลี่ยนแปลง และปรับปรุง ในแนวคิดสัญลักษณ์สัมพันธ์จึงมีลักษณะวิเคราะห์การตีความตามสถานการณ์ กายภาพ รวมไปถึงมนุษย์และพฤติกรรมก็เป็นสัญลักษณ์เช่นกัน โดยมีความหมายได้หลากหลายในตัวเดียวกัน เฮร์เบิร์ต บูลเมอร์ (Herbert Blumer) และเออร์วิง กอฟฟ์แมน (Erving Goffman) เสนอในทางทฤษฎีแสดงให้เห็นถึงการกระทำต่อกันระหว่างมนุษย์ในสังคมเป็นปฏิกิริยาตอบโต้ซึ่งกันและกัน จนเป็นกระบวนการที่จะนำไปสู่การจัดระเบียบทางสังคมในแง่ความสัมพันธ์ทางสังคม จนเป็นที่ยอมรับและเข้าใจกันของสมาชิกภายในกลุ่มวัฒนธรรม⁸

จากการใช้แนวความคิดสัมภาระทางวัฒนธรรมมาวิเคราะห์ร่วมกับสัญลักษณ์สัมพันธ์ จะเห็นได้ว่าพื้นที่ทางวัฒนธรรมสามารถเปลี่ยนถ่ายความหมายและพฤติกรรมผ่านช่วงเวลา เกิดการแลกเปลี่ยนต่อรองกันอยู่เสมอระหว่างการจัดการความหมายเชิงนามธรรมกับพื้นที่ทางกายภาพ โดยยังคงรักษาแกนความหมายสำคัญของการจัดการพื้นที่ไว้ และคลาวยรูปแบบทางกายภาพเพื่อความสะดวกในการจัดการพื้นที่เพื่อกิจกรรมใหม่ ๆ

บทความนี้มุ่งศึกษาพื้นที่ทางความคิดที่เป็นตัวกำกับลักษณะเฉพาะของพฤติกรรม พิธีกรรมทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของตัวควบคุมความหมายพื้นที่แบบองค์รวมโดยประกอบด้วยพื้นที่ส่วนบุคคลในระดับพื้นที่ภายในเรือน ชุมชน และสภาพแวดล้อมภายนอก การศึกษาจึงเริ่มจากการสำรวจข้อมูลจากเอกสารวิจัยที่มีการบันทึกข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชนและการตั้งถิ่นฐาน และในปัจจุบันยังคงมีเรือนประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ภายในเรือน เช่น พิธีปาดตง (เลี้ยงผีเรือน) การเลี้ยงเชิญวิญญาณขึ้นเรือน พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และขอบเขตพื้นที่ส่วนตัวภายในเรือนจะถูกกำหนดขึ้นบริเวณมุมด้านหัวนอนเจ้าของเรือน เรียกตำแหน่งพื้นที่นั้นว่า “กะล่อฮ่อง” โดยถือว่าเป็นพื้นที่สำคัญสูงสุดภายในเรือนที่สืบทอดมาตั้งแต่คนไทดำอาศัยอยู่ในเรือนแบบทรงกระดองเต่าส่งต่อมาจนถึงเรือนพักอาศัยในปัจจุบัน เรือนไทดำที่ใช้วิเคราะห์ในบทความนี้จึงอ้างอิงเรือนที่มีกะล่อฮ่องเป็นหลัก โดยใช้วิธีการเก็บข้อมูลสุ่มตัวอย่างแบบสโนว์บอลล์ (Snowball Sampling) เพื่อสำรวจโครงข่ายความหนาแน่นของข้อมูลที่พบในชุมชนกรณีศึกษา ร่วมกับวิธีการเลือกสุ่มตัวอย่างเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อการเจาะรายละเอียดบางประการ ประกอบด้วย ตำแหน่งกะล่อฮ่องภายในเรือน ลำดับการเข้าถึงการกำหนดทิศทางการนอน ความสัมพันธ์กับพื้นที่ชุมชน และบริบทภูมิศาสตร์ หลังจากนั้นทำการจัดกลุ่มตามลักษณะมิติพื้นที่เรือน เพื่อทำการเข้าสำรวจพื้นที่ทางกายภาพ สังเกตการณ์การใช้พื้นที่ในชีวิตประจำวันและช่วงพิธีกรรมร่วมกับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลที่สัมพันธ์กับพื้นที่กะล่อฮ่อง

การทำความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เกิดจากความเชื่อ พฤติกรรม และข้อจำกัดพื้นฐานที่เกิดขึ้นกับเรือนพักอาศัยของไทดำบ้านนาป่าหนาด แนวทางการศึกษาได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) เพื่อตีความหมายและอธิบายผลรวมของข้อมูลเชิงปริมาณอธิบายปรากฏการณ์ย่อยที่เกิดขึ้นกับเรือนกรณีศึกษา ร่วมกับข้อมูลสนามเพื่อสรุปผล โดยใช้ข้อมูลที่รวบรวมมานั้นใช้จำแนกการใช้พื้นที่ทางวัฒนธรรมภายในเรือนไทดำที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงถิ่นฐานและการเปลี่ยนแปลงลักษณะรูปร่างและรูปทรงทางกายภาพ ร่วมกับการกำหนดค่าเชิงพื้นที่ (Spatial Configuration) ที่แสดงความการเชื่อมต่อของพื้นที่เรือนกรณีศึกษา เพื่อสามารถเปรียบเทียบและอภิปรายผลในภาพรวมของพื้นที่ทางวัฒนธรรมภายในเรือนทุกประเภทที่เกิดขึ้นกับกลุ่มไทดำบ้านนาป่าหนาด ในกรอบแนวความคิดสัมภาระทางวัฒนธรรมมาวิเคราะห์ร่วมกับสัญลักษณ์สัมพันธ์

วัฒนธรรมถิ่นที่อยู่ และรูปแบบเรือนไทดำในบรรพกาล

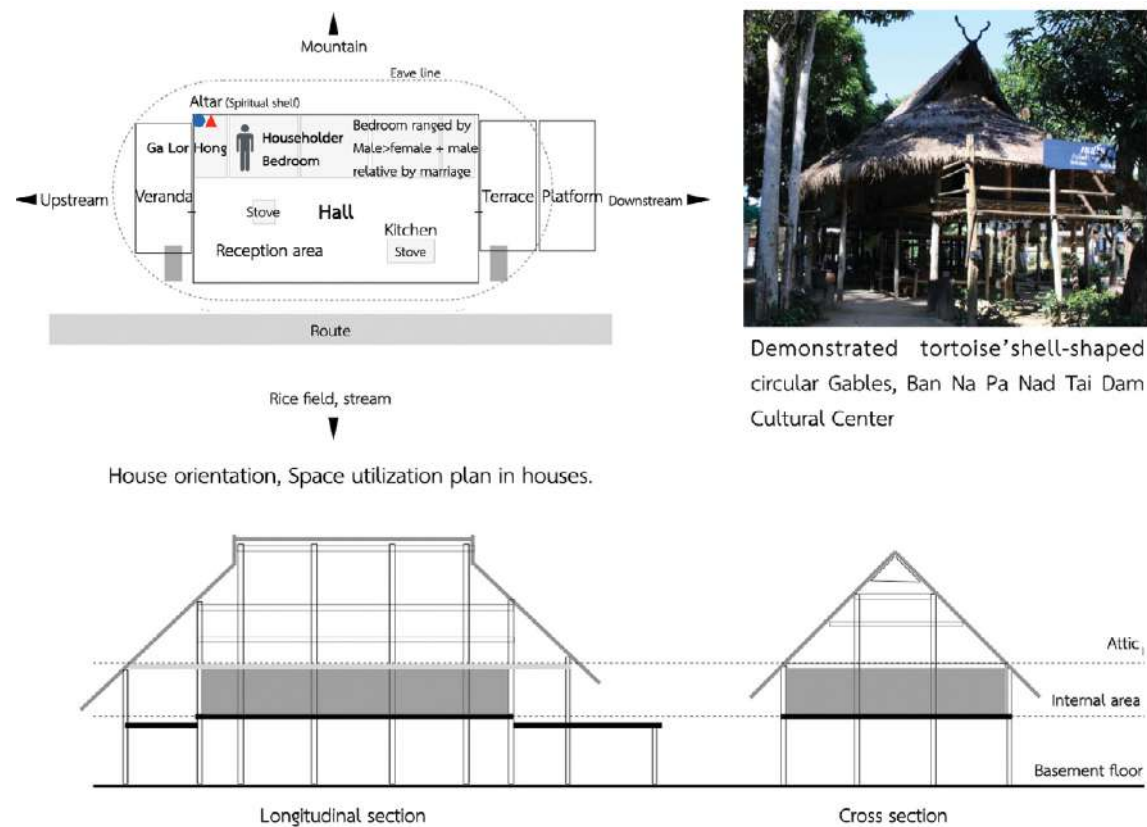
กลุ่มวัฒนธรรมไทดำ (ไทดำ ลาวโซ่ง ไทยโซ่ง ไทยทรงดำ ไทดำ ไตดำ โซ่ง)⁹ เป็นกลุ่มคนที่ใช้ภาษาไท (Tai) กลุ่มหนึ่งในบรรดาคนไทหลายเผ่าที่อาศัยกระจายตัวอยู่บริเวณภาคตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศเวียดนามและทางตอนเหนือของประเทศลาว ช่วงราวปีพุทธศตวรรษที่ 11 - 24 แต่เดิมคือ อาณาจักรสิบสองจุไท

การตั้งถิ่นฐานของชาวไทดำขึ้นอยู่กับภูมิศาสตร์สภาพแวดล้อมทางกายภาพส่วนใหญ่ตั้งชุมชนหรือเมืองอยู่บริเวณที่ราบหุบเขา มีลักษณะการขยายตัวของชุมชนเคลื่อนย้ายเข้าไปแผ้วถางพงตามแอ่งเขาอันอุดมสมบูรณ์ บริเวณแม่น้ำดำ แม่น้ำแดง และลำน้ำสาขาเพื่อหล่อเลี้ยงพื้นที่เกษตร แต่ละชุมชนจึงมีลักษณะการกระจายตัวจากกัน แอ่งเขาไหนมีที่ราบขนาดใหญ่สามารถผลิตข้าวสะสมความมั่งคั่งและทรัพยากรผู้คนได้มากชุมชนนั้นจะพัฒนากลายเป็นเมืองและสร้างโครงข่ายการปกครองเหนือชุมชนน้อยใหญ่ตามหุบเขาอื่น เรียกรวมโครงข่ายกลุ่มไทกลุ่มนี้ว่าสิบสองจุไท ชุมชนไทดำทั่วไปในอดีตนั้นจะประกอบไปด้วยกลุ่มเรือนตั้งแต่ 20-50 หลัง¹⁰ เรียกว่า “บ้าน” ตั้งกลุ่มเรือนวางเรียงตัวไปตามแนวนบนเนินระหว่างพื้นที่เกษตรกรรมและภูเขา โดยมีทั้งกลุ่มผู้ท้าว (ผู้นำชุมชน) อาศัยรวมกับกลุ่มผู้น้อย (ชาวบ้าน) โครงข่ายกลุ่มบ้าน 5-10 บ้าน เรียกว่า “โซ่ง”¹¹ การแบ่งพื้นที่ในบ้านจะแยกพื้นที่ตั้งชุมชนออกจากป่าเขาและพื้นที่เกษตรกรรมอย่างชัดเจน มีพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของบ้าน คือ เสือบ้าน (ศาลผีบ้าน) (Zero Milestone of a Community, Ghost house) และพื้นที่ป่าเฒ่า (ป่าช้า) (Cremation and Burial Ground Cemetery)

เรือนไทดำหรือเรือนกระดองเต่า เป็นเรือนพักอาศัยในระดับครอบครัว มีลักษณะเป็นเรือนยาว¹² เรือนที่ปลูกสร้างด้วยวัสดุธรรมชาติ อิงบริบทภูมิศาสตร์ที่ราบหุบเขา ตัวเรือนมีลักษณะเป็นเรือนไม้ยกใต้ถุนสูง¹³ ใช้ไม้ไผ่ผสมไม้จริงในการปลูกสร้าง หลังคามุงหญ้ามีลักษณะโดดเด่นเป็นตупโค้งในส่วนหัวและท้ายของตัวเรือน ทำให้เกิดระนาบของหลังคาขนาดใหญ่คลุมพื้นที่เรือนทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีความลาดชันทำให้ระบายน้ำฝนได้ดี ป้องกันการรั่วซึมที่เกิดจากการใช้หญ้าเป็นวัสดุมุง สร้างคลุมพื้นที่การใช้งานทั้งหมด ช่วยป้องกันลมและอากาศหนาวจากภายนอกได้อย่างมีประสิทธิภาพ¹⁴ เป็นที่มาของชื่อเรือนแบบ “หลังคาทรงกระดองเต่า” (Tortoise’ Shell-Shaped Circular Gables) เรือนไทดำแบ่งมิติพื้นที่เรือนไว้ดังนี้ **ส่วนใต้ถุน** คือ พื้นที่

เปิดโล่งระหว่างพื้นที่ดินและท้องเรือน ใช้งานตามระยะช่วงเสาเป็นที่เลี้ยงสัตว์ และเก็บเครื่องมือที่สัมพันธ์กับวิถีการเกษตร **ส่วนบนเรือน** เป็นพื้นที่กิจกรรมที่ถูกยกสูงขึ้นจากพื้นดินที่เชื่อมผ่านบันไดตรงส่วนชานหน้าเรือนและกว้านส่วนท้ายเรือน เข้าสู่พื้นที่ปิดล้อมขนาดใหญ่แบ่งการใช้งานพื้นที่ตามช่วงเสา ประกอบด้วย ห้องผี ห้องนอน ครัว และรับแขกในส่วนโถงหลัก พื้นที่กิจกรรมหลักภายในตัวเรือนใช้อยู่อาศัยและประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ เช่น พักผ่อนอยู่อาศัย ปาดตง (เลี้ยงผี) เสนเรือน ทำคลอด แต่งงาน พิธีศพ ล้วนจัดขึ้นบนพื้นที่บนเรือน **ส่วนใต้หลังคา** เป็นที่โล่งต่อเนื่องบริเวณเหนือพื้นที่กลางเรือน หลังคาลาดชันขนาดใหญ่นั้น คนไทดำผูกความหมายสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์เข้ากับโครงสร้างยอดเสาในส่วนเสามุมห้องด้านติดกว้าน โดยทำเป็นหิ้งสักการบูชาเป็นที่สถิตของผีดำ (ผีบรรพบุรุษ) หลังคาบางส่วนใช้เก็บของใช้ภายในเรือนและของมีค่า พื้นที่ใต้หลังคานี้ยังช่วยในการระบายอากาศและคว้นจากการเผาไหม้ภายในเรือน¹⁵ (ภาพ 1)

มิติพื้นที่ทางวัฒนธรรม ตัวเรือนวางด้านยาวเรียงต่อกันและรับตามภูมิประเทศระบบทิศสำคัญอิงตามภูเขาสูงและต้นน้ำ โดยถือเป็นทิศสูงหรือทิศเหนือ ระบบทิศที่อิงตามภูมิศาสตร์นี้เป็นรากฐานสำคัญในการจัดระเบียบพื้นที่ทางวัฒนธรรมให้มีลักษณะเฉพาะตัวที่ใช้ควบคุมพฤติกรรมและความคิดของคนในกลุ่ม ตั้งแต่การผูกตำแหน่งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ภายในเรือน “กะล่อฮ่อง” ที่ควบคุมการใช้งานพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ไปสู่ความเป็นส่วนตัว กิจกรรมตามช่วงอายุหน้าที่ และเพศสภาพในครอบครัว แม้กระทั่งการจัดระเบียบร่างกายและทิศทางการนอน ดังคำกล่าวที่ว่า “หัวหนุนดิน ตีนหนุนน้ำ” ความเชื่อเรื่องการกำหนดทิศหัวนอนที่สัมพันธ์กับภูมิศาสตร์สูงต่ำภายนอกตัวเรือนโดยหันหัวไปทางภูเขาและเอาปลายเท้าหันไปทางแม่น้ำ เป็นการที่จัดระเบียบร่างกายเข้ากับพื้นที่เรือนและการจัดการวางตำแหน่งเรือนที่เกิดขึ้นพร้อมกับการจัดสรรพื้นที่ในระดับหมู่บ้านและลงสู่ระดับครัวเรือน โดยผูกความเชื่อเหล่านี้เข้ากับโลกทางวิญญาณหรือแนวคิดเรื่อง “ขวัญ” ตำแหน่งกลุ่มเรือนผู้ท้าว¹⁶ และกะล่อฮ่องอยู่บริเวณที่ดีที่สุดหรือสูงสุดของพื้นที่หมู่บ้าน และรายล้อมด้วยเรือนผู้น้อยตามภูมิศาสตร์จะอำนวย การจัดพื้นที่ภายในเรือนตำแหน่งห้องนอนของผู้นอนแสดงความสำคัญผ่านระยะใกล้ไกลจากกะล่อฮ่องโดยอ้างอิงจากเพศชายกับหัวเรือนและกะล่อฮ่องเป็นหลัก ในส่วนของเพชฌัญจะสัมพันธ์กับห้องครัวและส่วนท้ายเรือน (ดูภาพ 1)

ภาพ/Fig 1

ลักษณะทางกายภาพ
ทิศทางการวางตัวเรือน
การใช้พื้นที่ และมีมิติของ
เรือนไทดำแบบกระดองเต่า¹⁷

Physical characteristics,
house orientation,
space utilization and
dimensions of tortoise'
shell-shaped circular
gables

ภูมิหลังและประวัติความเป็นมาของชุมชนไทดำบ้านนาป่าหนาด

แต่เดิมไทดำกลุ่มนี้เป็นราษฎรที่อาศัยบริเวณเมืองเชียงคำ เมืองเชียงขวาง และเมืองแกน ถูกกวาดต้อนจากในช่วงสงครามปราบฮ่อราวปี พ.ศ. 2429 โดยเคลื่อนตัวลงใต้ผ่านเมืองหลวงพระบางข้ามแม่น้ำโขงเข้ามายังฝั่งประเทศไทย เดินทางผ่านจังหวัดอุดรดิตถ์ จังหวัดสิงห์บุรี มาตั้งถิ่นฐานชั่วคราวบริเวณทุ่งสนามแจง จังหวัดลพบุรี หลังจากฝรั่งเศสเข้ามามีอำนาจเหนือพื้นที่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในปี พ.ศ. 2436 คนไทดำกลุ่มนี้ถูกเรียกตัวกลับเมืองเชียงขวางภายใต้สนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศสในฐานะคนในกำกับที่เคยมีถิ่นฐานเดิมในสิบสองจุไทย ทำให้ต้องเคลื่อนย้ายขึ้นเหนือไปตั้งชุมชนบริเวณบ้านห้วยปูน อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์¹⁸ และข้ามไปยังฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงพักตั้งชุมชนชั่วคราว และเกิดการโยกย้ายหลายครั้งบริเวณแขวงเวียงจันทน์ ปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นระหว่างการอพยพเคลื่อนย้าย คือ ความอดอยาก โรคระบาด การถูกเกณฑ์ใช้แรงงาน ความไม่คุ้นชินกับการเกณฑ์แรงงาน ระบบภาษีใหม่จากฝรั่งเศส และความแตกต่างด้านความเชื่อ ทำให้ไทดำกลุ่มนี้ข้ามแม่น้ำโขงกลับมายังประเทศไทย และแสวงหาที่ตั้งชุมชนที่เหมาะสม จนมาพบทำเลที่มีลักษณะเป็นโคก มีลำห้วยและพื้นที่ราบเพื่อทำการเกษตร มีป่าประโยชน์ที่ใช้หาอาหารได้เพียงพอ จึงเริ่มตั้งชุมชนถาวรประมาณ พ.ศ. 2450 มีการขยายขยายปรับปรุง เปลี่ยนแปลงในพื้นที่จนกลายเป็นชุมชนบ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลยในปัจจุบัน

การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพภายในชุมชนบ้านนาป่าหนาด

ไม่มีชุมชนท้องถิ่นใดอยู่อย่างใดอยู่อย่างใดการเปลี่ยนแปลง ถึงแม้ว่าชุมชนไทดำบ้านนาป่าหนาดจะถูกก่อตั้งด้วยกลุ่มคนไทดำแต่กาลเวลาช่วง 100 ปีที่ผ่านมา นั้นนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงชุมชนใหญ่หลายระลอก โดยแบ่งเป็น 3 ช่วง ดังนี้ **ช่วงแรก** เริ่มตั้งถิ่นฐาน บ้านนาป่าหนาดเป็นหมู่บ้านแห่งเดียวในภาคอีสานที่ตั้งขึ้นโดยกลุ่มไทดำที่เคลื่อนย้ายมาจากเมืองเชียงขวาง โดยเริ่มจาก 15 ครอบครัว และเลือกตั้งชุมชนบริเวณโคกสูงที่สุดเป็นที่ตั้งกลุ่มเรือน แต่เดิมชุมชนนี้ถูกคนในบริเวณใกล้เคียงเรียกว่า “บ้านโคกชิงดำ”¹⁹ มีองค์ประกอบสำคัญของหมู่บ้านไทดำ คือ ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน คือ ภูแก้วและภูหวด ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทิศตะวันออก นาและลำน้ำห้วยไหลผ่านจากตะวันออกสู่ตะวันตก ทางด้านทิศเหนือของชุมชน มีแนวป่า

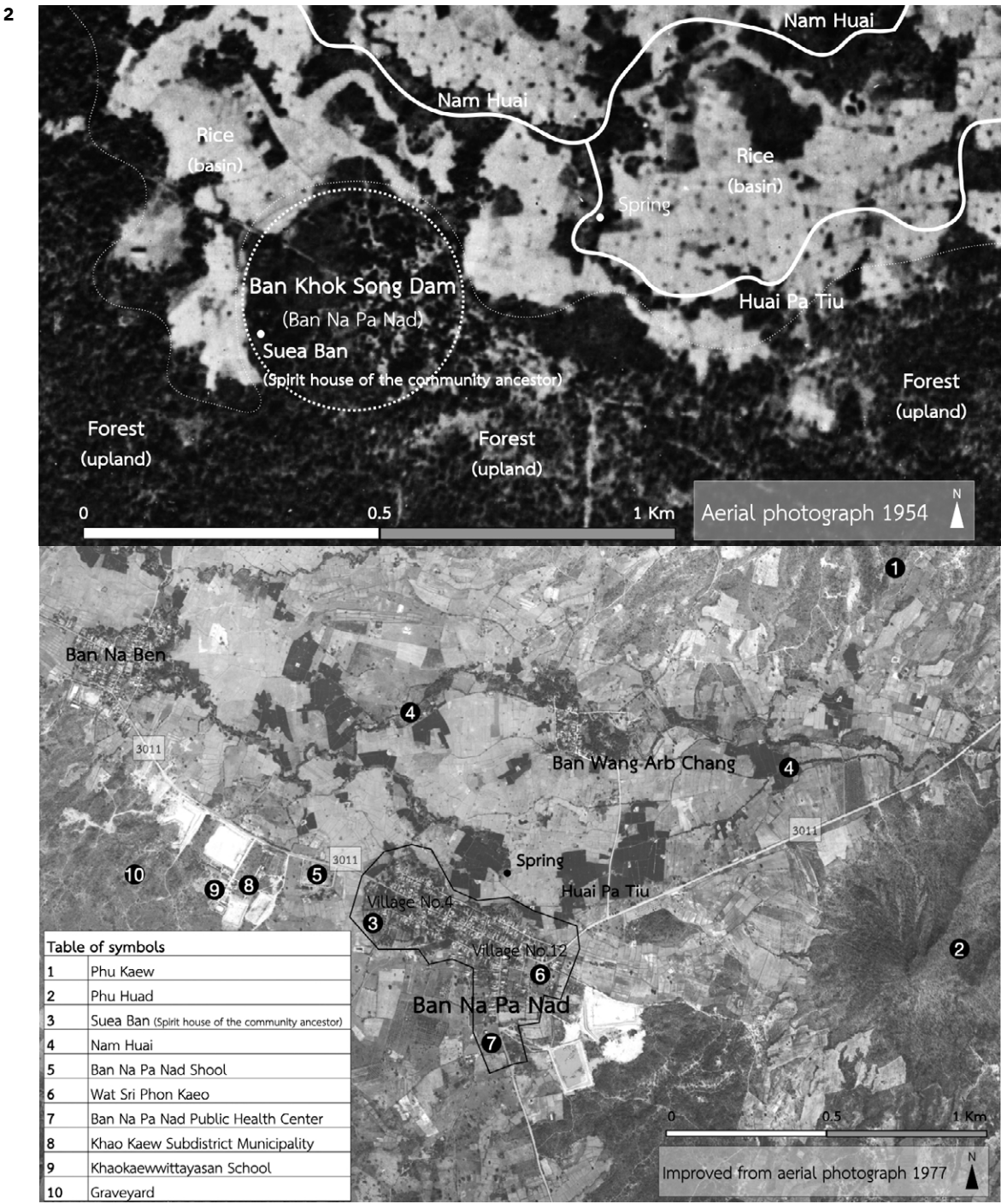
ประโยชน์ไว้เป็นแหล่งอาหารของป่า และพื้นที่เลี้ยงสัตว์อยู่รอบชุมชนบริเวณทิศใต้จากทิศตะวันออกไปจนถึงทิศตะวันตก ป่าเฒ่า (ป่าช้า) แทรกตัวอยู่ในป่าด้านทิศตะวันตก มีการตั้งหอเจ้าบ้าน (เลื้อบ้าน) บริเวณขอบทางเข้า-ออกชุมชนด้านทิศใต้ ในช่วงแรกตั้งถิ่นฐาน พื้นที่ทางกายภาพในชุมชนเป็นแบบปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ลักษณะกิจกรรมเป็นไปเพื่อการยังชีพ และยังคงรักษาคติความเชื่อและการจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรม คล้ายตอนอยู่สิบสองจุไทย **ช่วงที่สอง** การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจสังคมในช่วงหลัง พ.ศ. 2480 มีการย้ายเข้า-ออกของคนต่างถิ่นนำไปสู่การขยายตัวของชุมชนและพื้นที่ทำการเกษตรเกิดการตัดถนนและปรับผังชุมชนใหม่เป็นระบบตาราง มีการจับจองที่ดินและออกเอกสารสิทธิในการถือครองโฉนดที่ดินเกิดการปลูกสร้างเรือนพักอาศัยแบบร่วมสมัย เกิดกิจการการค้าวัดและสถานที่ราชการ ชุมชนกลายเป็นชุมชนเปิดที่มีการติดต่อกับชุมชนโดยรอบมากขึ้น **ช่วงที่สาม** ราว พ.ศ. 2530 จนถึงปัจจุบัน ขอบเขตของชุมชนและพื้นที่เกษตรกรรมไม่สามารถขยายต่อไปได้ ชุมชนหยุดการขยายตัว และเริ่มเกิดความหนาแน่นในการใช้ประโยชน์ที่ดินเกิดข้อจำกัดในการปลูกสร้างเรือนพักอาศัยและกิจกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชน²⁰ การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพในชุมชนส่งผลกับข้อจำกัดของการปลูกสร้างเรือนในแต่ละช่วงเวลาซึ่งนำมาสู่ประเด็นการศึกษาพัฒนาการพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่อยู่ในเรือนแบบต่าง ๆ ภายในชุมชนบ้านนาป่าหนาดว่ามีลักษณะการปรับปรุงและจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมภายในเรือนพักอาศัยอย่างไร (ดูภาพ 2 และ 4)

สมมุติฐานจากการสำรวจภาคสนาม

จากข้อมูลภาคสนามแสดงให้เห็นว่า การจำแนกประเภท (Typology) ของเรือนไทดำเพียงอย่างเดียวนั้นไม่สามารถทำให้เข้าใจถึงปฏิบัติการพื้นที่ทางวัฒนธรรมไทดำที่เกิดขึ้นภายในเรือน อันเป็นผลมาจากความหลากหลายของรูปร่าง-รูปทรงจากภายนอกตัวเรือนในปัจจุบันในทางกลับกันทฤษฎีสัมภาระทางวัฒนธรรมและสัญลักษณ์สัมพันธ์ชี้ให้เห็นว่ามีความเป็นไปได้ที่ว่าตำแหน่งกะล่อฮ่อง คือ การส่งต่อสัญลักษณ์สำคัญและเป็นแกนหลักที่ควบคุมพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่ขาดไม่ได้ภายในเรือนพักอาศัยของชาวไทดำปัจจุบัน²¹ โดยการศึกษาครั้งนี้จะอ้างอิงสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นแกนของพื้นที่ทางวัฒนธรรมไทดำที่อยู่ภายในเรือนทุกประเภท แล้ววิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพื้นที่นั้นขยายออกสู่พื้นที่ส่วนอื่นๆ ของเรือน และนำข้อมูลที่เกิดจากการซ้ำของความสัมพันธ์ในพื้นที่ที่เกิดขึ้นจากตัวอย่างเรือนภายในชุมชน และ

ภาพ/Fig 2
ภาพถ่ายทางอากาศแสดง
การเปลี่ยนแปลงผังชุมชน
ในช่วง พ.ศ. 2497-2520

Aerial photographs of
Ban Na Pa Nad in
1954 and 1977

แบ่งประเภทการใช้สัญลักษณ์และการใช้ความหมายร่วมกันภายในเรือน เพื่อทำความเข้าใจรอยต่อที่เชื่อมเรือนไทดำกรณีศึกษาทุกรูปแบบที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน เข้ากับแนวการจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่ส่งต่อมาจากบรรพชนบ้านนาป่าหนาดตั้งแต่ครั้งเริ่มตั้งชุมชน

การสืบค้นโครงข่ายตำแหน่งกะล่อฮ่องภายในเรือน

การเก็บข้อมูลกะล่อฮ่อง ถือเป็นส่วนที่ซ่อนอยู่ภายในเรือน บริเวณที่อยู่ใกล้หรืออยู่ร่วมห้องนอนเจ้าของเรือน ไม่สามารถสังเกตเห็นได้จากภายนอก รวมถึงเป็นพื้นที่ห้ามล่วงละเมิดในทางวัฒนธรรม และเป็นพื้นที่ส่วนตัว ทำให้การเก็บข้อมูลทำได้ยาก ประกอบกับการเป็นหมู่บ้านวัฒนธรรมไทดำเพื่อการท่องเที่ยว คนในชุมชนส่วนใหญ่พยายามแสดงตัวเองว่าเป็นคนในกลุ่มวัฒนธรรมทำให้ข้อมูลของเรือนที่มีกะล่อฮ่องคลาดเคลื่อนได้ง่ายช่วงเวลาเดียวที่สามารถเข้าเก็บข้อมูลได้อยู่ในช่วงปาดตงใหญ่ (เลี้ยงผีเรือนใหญ่) ที่จัดขึ้นปีละ 1 ครั้ง ในช่วงเดือนตุลาคมของทุกปี หรือปาดตงข้าวใหม่ใช้เวลา 10 วันโดยเริ่มจากเรือนชั้นผู้ทำวันแรกแล้วจึงต่อด้วยเรือนชั้นผู้น้อยจนครบทุกหลัง จากการสำรวจใน พ.ศ. 2561 พบโครงข่ายเรือนที่ทำการปาดตงใหญ่ และมีกะล่อฮ่องภายในเรือน ทั้งหมด 46 หลัง (ไม่นับเรือนสาธิต) ซึ่งมีจำนวนมากขึ้นจากงานภาคสนามของดาร์วิน เมตตาริกานนท์สำรวจใน พ.ศ. 2528 พบเรือนที่มี กะล่อฮ่อง 31 หลัง²² ข้อมูลเชิงปริมาณทำให้เห็นว่าตำแหน่งของกะล่อฮ่องมีจำนวนมากขึ้นตามจำนวนเรือนที่เพิ่มขึ้นในชุมชน แสดงนัยยะถึงความเข้มแข็งและไม่เปราะบางดังที่งานวิจัยสถาปัตยกรรมและพื้นที่ทางวัฒนธรรมคาดการณ์ไว้²³ อีกทั้งยังสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่มีการเพิ่มขึ้นของจำนวนเรือนในชุมชนได้เป็นอย่างดี

เรือนกรณีศึกษา

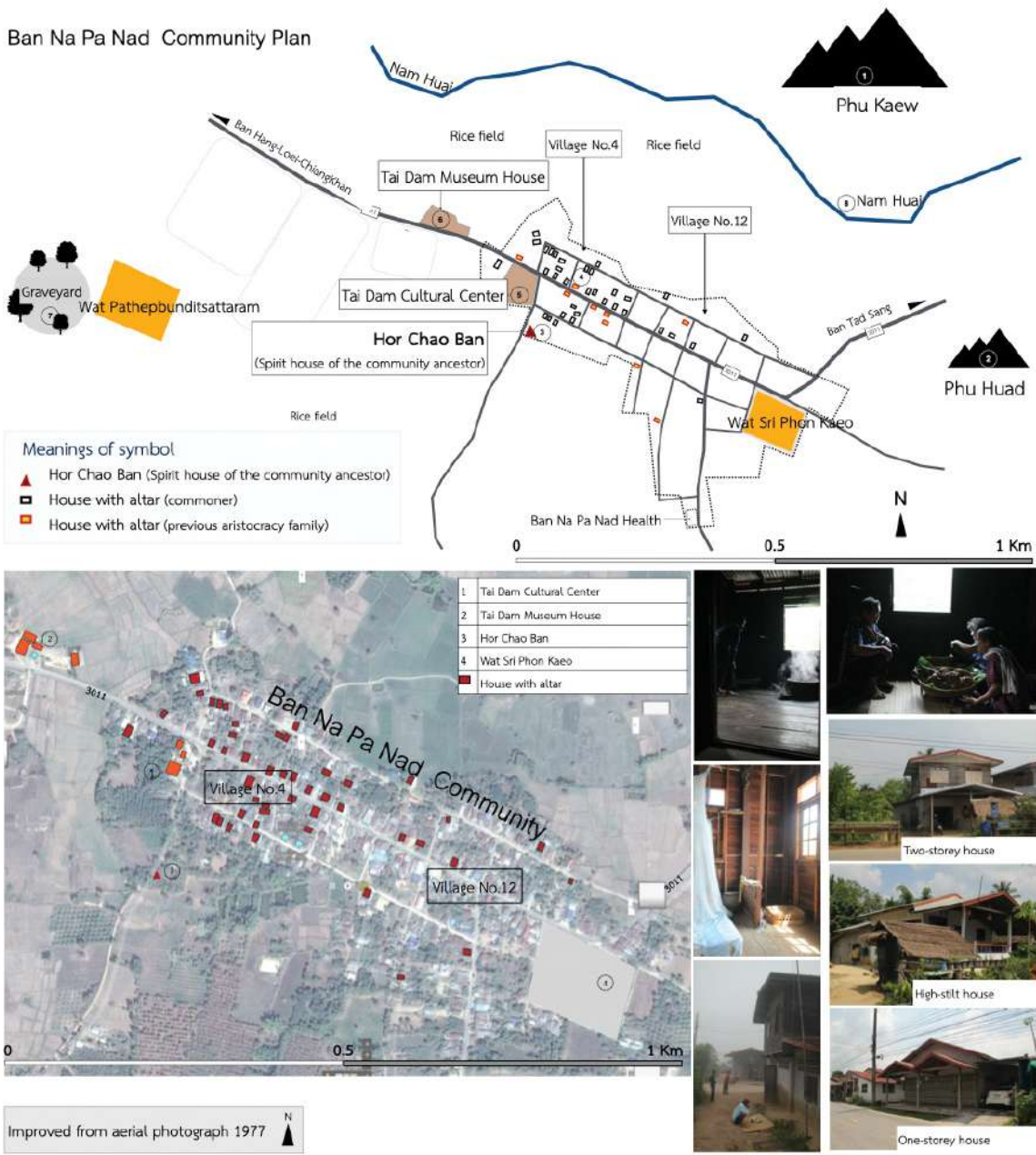
ในการศึกษาเรือนไทดำในครั้งนี้อย่างไรก็ตามไม่สามารถอ้างอิงรูปทรงเรือนจากภายนอกได้ เนื่องจากไม่มีการใช้งานเรือนแบบกระดองเต่าในพื้นที่กรณีศึกษา และเรือนที่กลุ่มไทดำบ้านนาป่าหนาดใช้อยู่อาศัยมีรูปแบบที่หลากหลาย เป็นผลจากการรับเอาเรือนในท้องถิ่นเข้ามาปรับใช้ และมีการเปลี่ยนแปลงการใช้งานพื้นที่เรือนตามช่วงที่เริ่มมาตั้งถิ่นฐานในช่วงเวลา 100 ปี จากการสำรวจเรือนที่ยังมีสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมและการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับ

ภาพ/Fig 3

โครงข่ายตำแหน่งเรือนที่มีกะล่อฮ่องในชุมชน ผังหมู่บ้าน หมู่ที่ 4 และหมู่ที่ 12 บ้านนาป่าหนาด ลักษณะทางกายภาพทั่วไป พิธีกรรมปาดตงและพิธีเชิญวิญญาณขึ้นเรือน (ภาพจากการสำรวจภาคสนาม พ.ศ. 2561)

Pattern of house location in the Ban Na Pa Nad community with identification of Ga Lor Hong (upper); Aerial view of the layout of village No. 4 and No. 12 of Ban Na Pa Nad (left); Photographs, taken during a 2018 survey, of houses and their Ga Lor Hong (sacred space), with some showing the Pad Tong rite and the ceremony of inviting the ancestors' spirits in the houses (right)

3

วัฒนธรรมไทดำ ซึ่งมีผลกับการกำหนดลำดับศักดิ์พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เข้ากับพื้นที่การใช้งานอื่นภายในเรือน กล่าวคือ ต้องเป็นเรือนที่ยังมีพื้นที่กะล่อฮ่อง เสาผีหรือหิ้งผี ที่ยังคงปฏิบัติพิธีกรรมปาดตงหรือการเลี้ยงผีเรือน และเป็นเรือนที่ยังมีอยู่อาศัย โดยพบทั้งหมดจำนวน 46 หลัง ซึ่งทำให้เห็นการซ้ำของการใช้พื้นที่ และสามารถจัดกลุ่มเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลพฤติกรรมที่สัมพันธ์กับมิติพื้นที่เรือนทางแนวดิ่ง โดยแบ่งรูปแบบประเภทเรือนจากการแบ่งจำนวนชั้นออกเป็น 3 กลุ่ม คือ เรือนยกใต้ถุน เรือนสองชั้น และเรือนชั้นเดียว ครอบคลุมเรือนของผู้ท้าวและผู้น้อย ทั้งนี้ เรือนกรณีศึกษาต้องได้รับการยินยอมและความร่วมมือจากเจ้าของเรือนในการเก็บข้อมูลทางกายภาพ เข้าสังเกตพฤติกรรมการใช้พื้นที่ การประกอบพิธีกรรม และการสัมภาษณ์เชิงลึกการศึกษาเรือนไทดำในครั้งนี้ จึงใช้วิธีการศึกษาโดยการกำหนดลักษณะการเลือกหน่วยตัวอย่าง (Sampling Unit) ที่สามารถเป็นตัวแทนของเรือนไทดำ และข้อมูลความสัมพันธ์พื้นที่ใช้งานกับความลึกของตำแหน่งพื้นที่กะล่อฮ่องผ่านแผนภูมิการกำหนดค่าเชิงพื้นที่ (Spatial Configuration) จากข้อมูลสองชุดจะทำให้สามารถวิเคราะห์เปรียบเทียบเรือนทุกรูปแบบเพื่อหาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในการจัดวางกะล่อฮ่องภายในเรือนแต่ละแบบ (ดูภาพ 3 และ 5)

การแบ่งมิติพื้นที่เรือนทางแนวดิ่ง

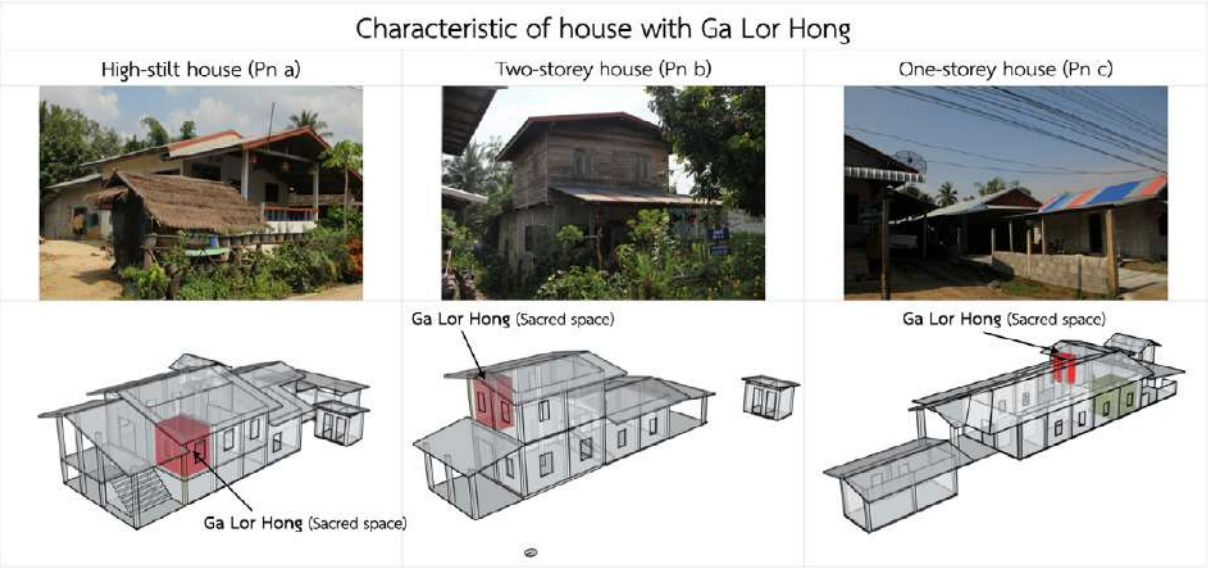
เรือนยกใต้ถุน Pn a (Pn=บ้านนาป่าหนาด, a=เรือนยกใต้ถุน) มีลักษณะเป็นหลังคาจั่ว-ปั้นหยา ผังแบบสี่เหลี่ยมผืนผ้าและผังรูปตัวแอล มีระเบียงขนานด้านยาว เป็นเรือนเก่ามีลักษณะร่วมกับเรือนแบบไทอีสานและไทเลย ปัจจุบันพบการต่อเติมในส่วนห้องนอน ครีว และห้องน้ำ มีการวางตัวเรือนด้านยาวหันด้านขนานกับแนวถนน กะล่อฮ่องจะอยู่มุมด้านในสุดฝั่งใดฝั่งหนึ่งของอาคารติดกับห้องนอนเจ้าของเรือน เป็นเรือนไม้จริงรูปแบบแรกตั้งแต่เริ่มตั้งชุมชน จึงเป็นกลุ่มเรือนที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดของชุมชนที่ยังมีการใช้งานอายุเรือนอยู่ในช่วง 30 - 90 ปี เรือนแบบไทเลยและเรือนเหยา เป็นรูปแบบเรือนที่กลุ่มไทดำเริ่มเอาลักษณะการจัดการพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จากเรือนทรงกระดองเต้าเข้ามาผสมกับเรือนในท้องถิ่น แต่มีความแตกต่างกันในส่วนพื้นที่ขานที่เป็นแบบขานเดี่ยววางขนานกับตัวเรือนหลัก และเชื่อมครีวที่แยกออกจากโถงวางตัวขนานกับแนวถนน รวมถึงเรือนยกใต้ถุนแบบร่วมสมัยอายุประมาณ 15-30 ปี ที่มีการวางขานเดี่ยวด้านหน้า มีการต่อครีวและห้องน้ำบริเวณด้านหลังเรือน (ดูภาพ 4 และ 5)

ภาพ/Fig 4

ลักษณะเรือน 3 กลุ่ม
แบ่งตามมิติเรือนแนวดิ่ง
และลักษณะทางกายภาพ
เรือนที่มีกะล่อฮ่อง
ในชุมชนบ้านนาป่าหนาด

Typology of houses with
their Ga Lor Hong's sacred
area in Ban Na Pa Nad
Village based on their
physical features

4

High-stilt house (Pn a)	Two-storey house (Pn b)				One-storey house (Pn c)	
Pn a-1	Pn b1-1	Pn b-2	Pn b5-7	Pn b-8	Pn c1-1	Pn c4-4
Pn a-1	Pn b2-1	Pn b3-2	Pn b-3	Pn b-4	Pn c-2	Pn c-4
Pn a1-5	Pn b-1	Pn b4-3	Pn b-7	Pn b-8	Pn c-2	Pn c-6
Pn a2-7	Pn b-1	Pn b-3	Pn b-7	Pn b-9	Pn c2-2	Pn c-7
	Pn b-1	Pn b-3	Pn b-7	Pn b-10	Pn c-2	Pn c-9
	Pn b-1	Pn b-4	Pn b-7	Pn b-10	Pn c-2	Pn c-9
	Pn b-2	Pn b-6	Pn b-8	Pn b6-10	Pn c3-2	Pn c-10
	Pn b7	House code Pn = Ban Na Pa Nad, a = High-stilt house, b = Two-storey house, c = One-storey house /No. of house surveyed - (1-10) = Survey date, = Characteristic of house that has Ga Lor Hong				

เรือนสองชั้น Pn b (Pn=บ้านนาป่าหนาด, b=เรือนสองชั้น) มีลักษณะเป็นหลังคากระเบื้องลอน-สังกะสี จั่วแบน เป็นเรือนที่มีการต่อเติมพื้นที่ใต้ถุนเพิ่มพื้นที่ห้องโถง ห้องนอน ห้องน้ำ และมีการใช้วัสดุแบบผสม ระหว่างไม้และก่ออิฐฉาบปูนในปัจจุบันพบการใช้งานบริเวณชั้นหนึ่งเป็นหลักหันจั่วด้านหน้าอาคารเป็นทางเข้าหลักออกสู่ถนน ตัวอาคารวางลึกตามแนวที่เขตที่ดินอายุอาคารอยู่ในช่วง 10-40 ปี เป็นเรือนที่พบมากที่สุดในบ้านนาป่าหนาดการวางหิ้งผีและกะล่อ่องส่วนใหญ่วางอยู่ชั้น 2 บริเวณห้องด้านหน้าเรือนซึ่งยังสัมพันธ์กับห้องของเจ้าของเรือน (ดูภาพ 4, 6-9)

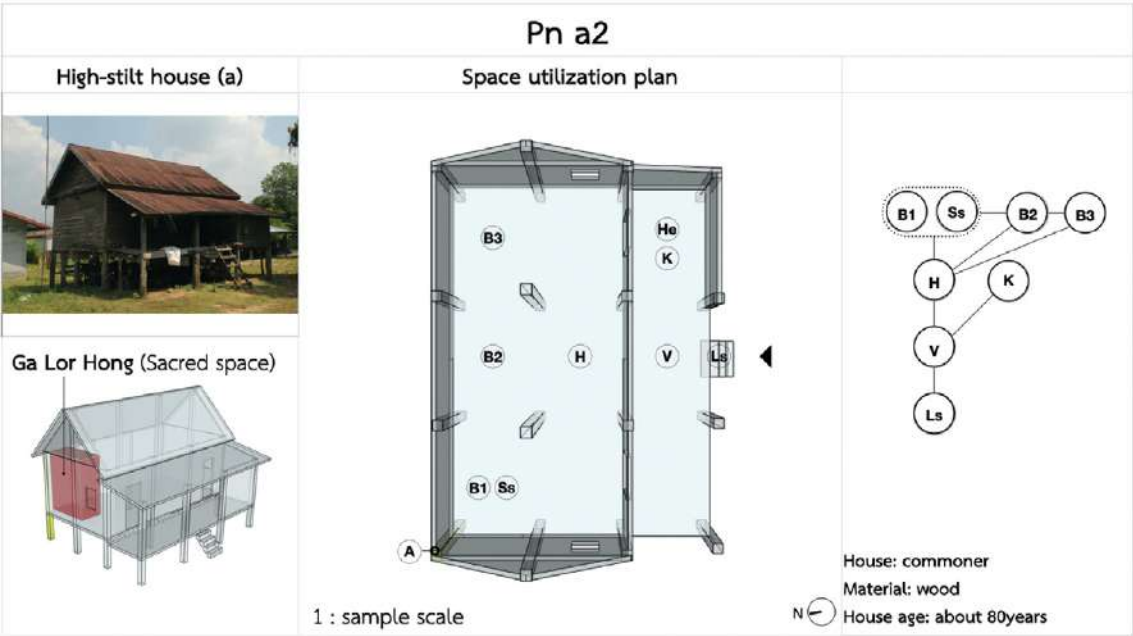
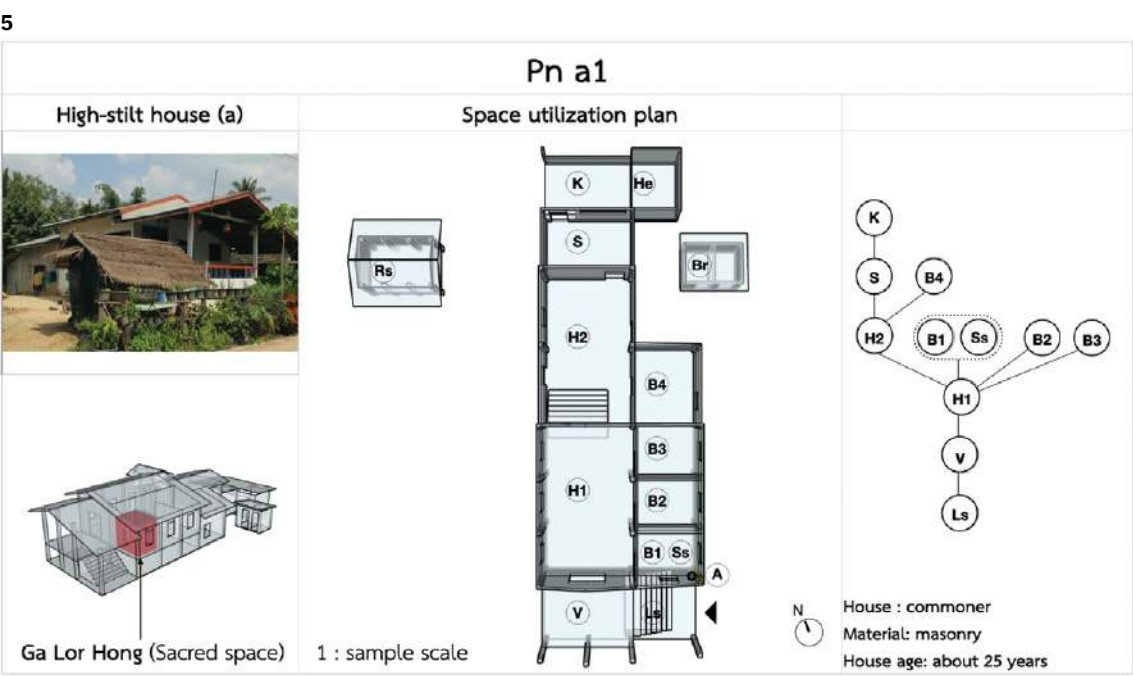
เรือนชั้นเดียว Pn c (Pn=บ้านนาป่าหนาด, c=เรือนชั้นเดียว) เป็นเรือนรุ่นใหม่ ที่พบในชุมชน วัสดุก่ออิฐฉาบปูน การจัดผังคล้ายเรือนแบบสองชั้นแต่ไม่ยกพื้นหันจั่วด้านหน้าออกสู่ถนน วางอาคารตามแนวลึกตามแนวเขตที่ดิน การขยายตัวเรือนจะออกทางแนวราบด้านหน้าและท้ายเรือน การวางหิ้งผีและกะล่อ่องมีลักษณะที่หลากหลายลักษณะ มีปรากฏตรงตำแหน่งมุมห้องด้านหน้าและมุมห้องด้านหลังในสุด แต่ตำแหน่งกะล่อ่องยังสัมพันธ์กับห้องเจ้าของเรือนหรือผู้ประกอบการพิธีเลี้ยงผีเรือนเสมอ ปัจจัยสำคัญ คือ ขึ้นกับความสะดวกในการประกอบพิธี เห็นได้ว่าการย้ายตำแหน่งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แสดงให้เห็นถึงความยืดหยุ่นในเชิงวัฒนธรรม เรือนกลุ่มนี้มีช่วงอายุประมาณ 10-30 ปี จัดว่าเป็นรูปแบบเรือนใหม่ที่นิยมปลูกสร้างในช่วงหลัง พ.ศ. 2530 จนถึงปัจจุบันเนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงด้านวัสดุและมูลค่าการปลูกสร้างและเหมาะสมกับแนวที่ดินลึกหน้าแคบ (ดูภาพ 4, 10-11)

จากการสำรวจลักษณะทางกายภาพเรือน 47 หลัง (รวมเรือนสาธิต 1 หลัง) เมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2561 มีการเลือกเก็บข้อมูลเรือน 13 หลัง ดังนี้

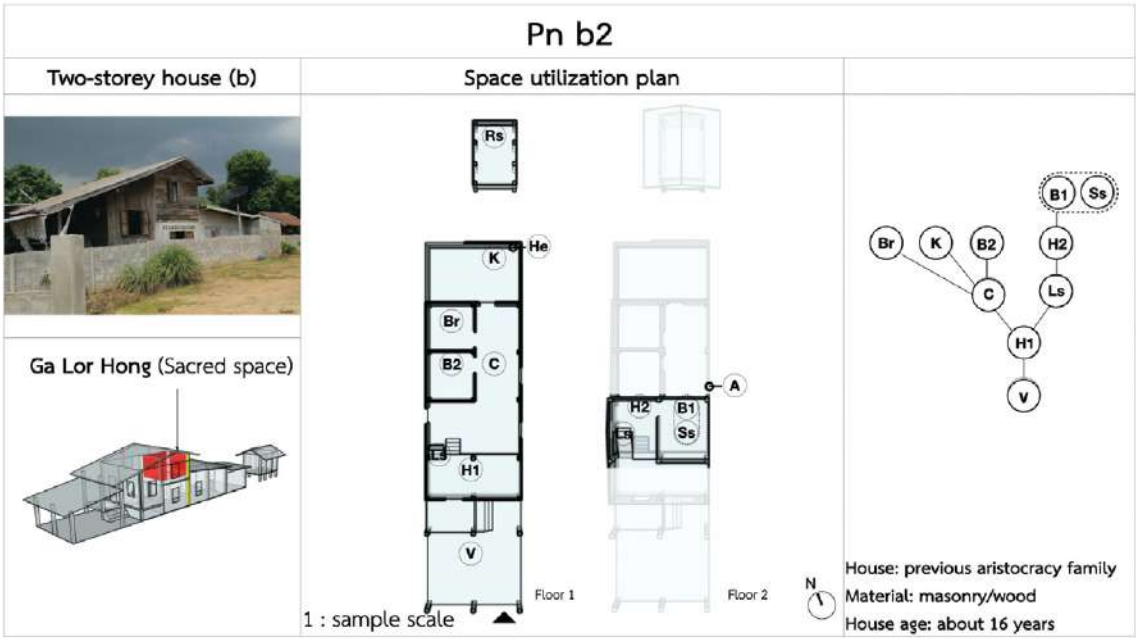
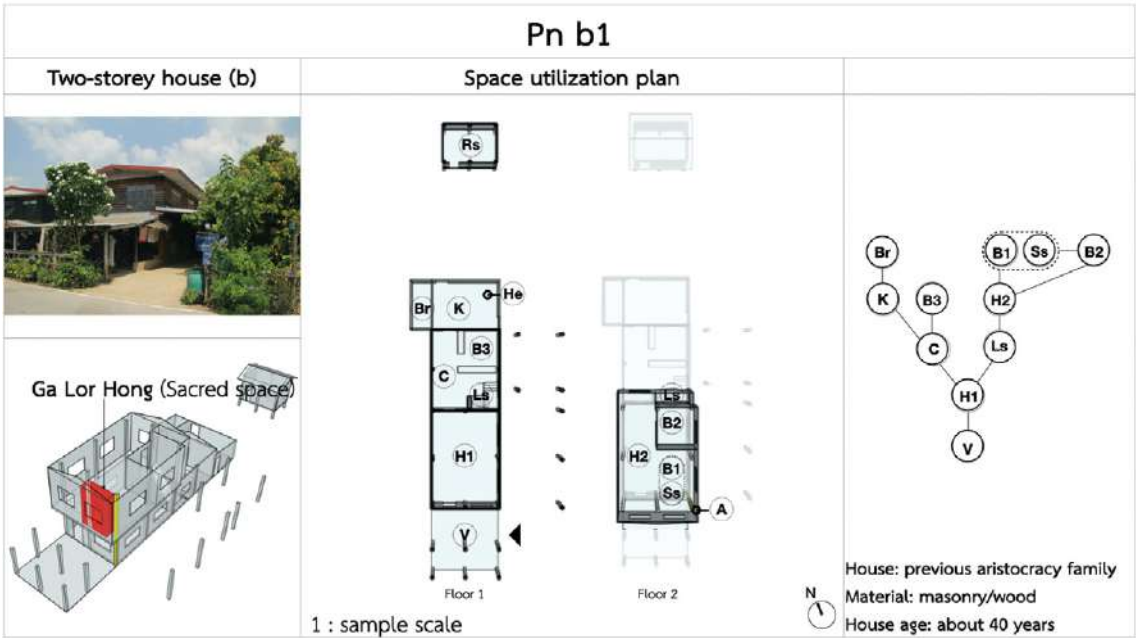
เรือนยกใต้ถุน (Pn a)	จำนวน 2 หลัง จากทั้งหมด 4 หลัง
เรือนสองชั้น (Pn b)	จำนวน 7 หลัง จากทั้งหมด 28 หลัง และเรือนสาธิต 1 หลัง (พิพิธภัณฑ์บ้านไทดำ)
เรือนชั้นเดียว (Pn c)	จำนวน 4 หลัง จากทั้งหมด 14 หลัง
รวมทั้งหมด	จำนวน 13 หลัง เป็นเรือนผู้ท้าว 3 หลัง เรือนผู้น้อย 9 หลัง และเรือนสาธิต 1 หลัง มีรูปแบบ ดังนี้

ภาพ/Fig 5-11
ลักษณะทางกายภาพ
ผังการใช้งาน และแผนภูมิ
ความลึกแสดงความสัมพันธ์
ของพื้นที่กับกะล่อ่องของ
เรือนกรณีศึกษา

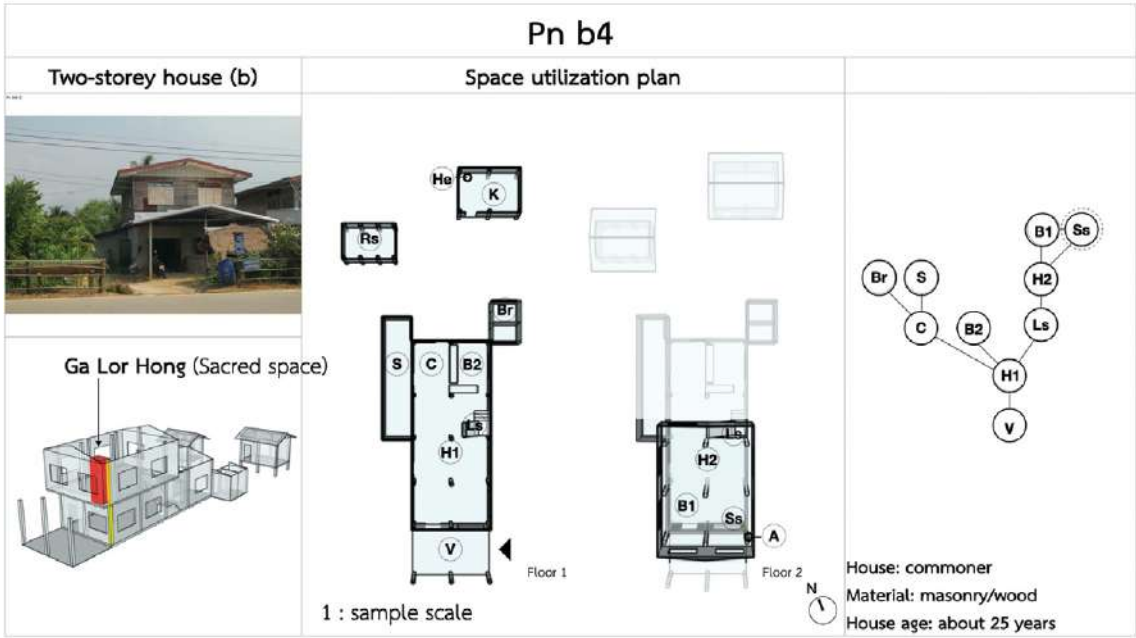
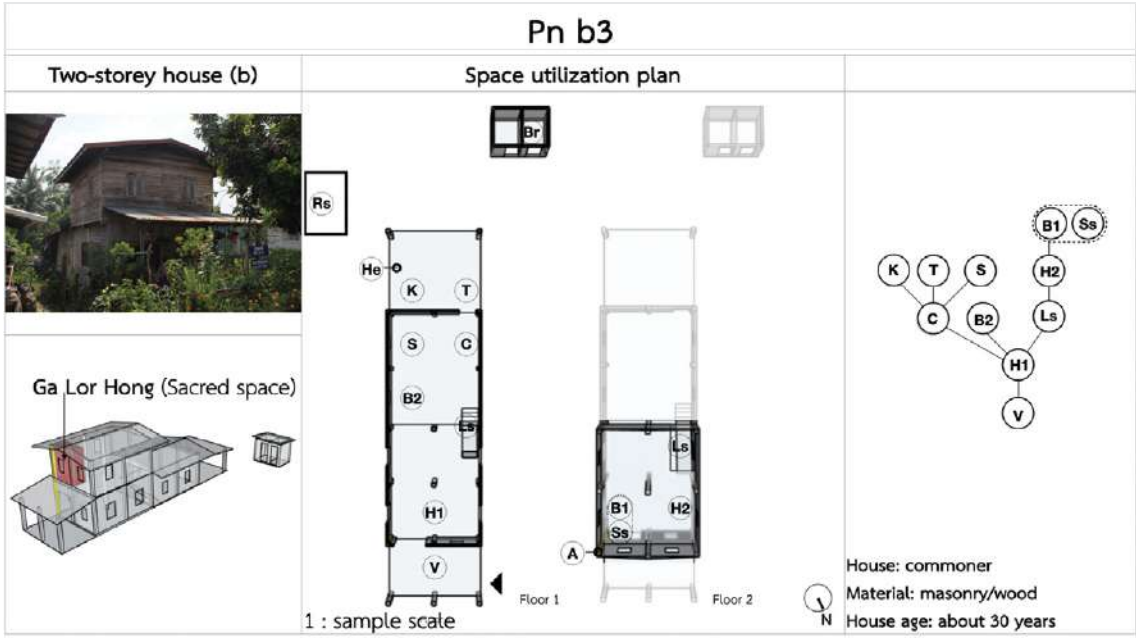
Physical characteristics,
space utilization plan and
spatial depth diagram
indicating relationship
between space and
Ga Lor Hong of case study
houses

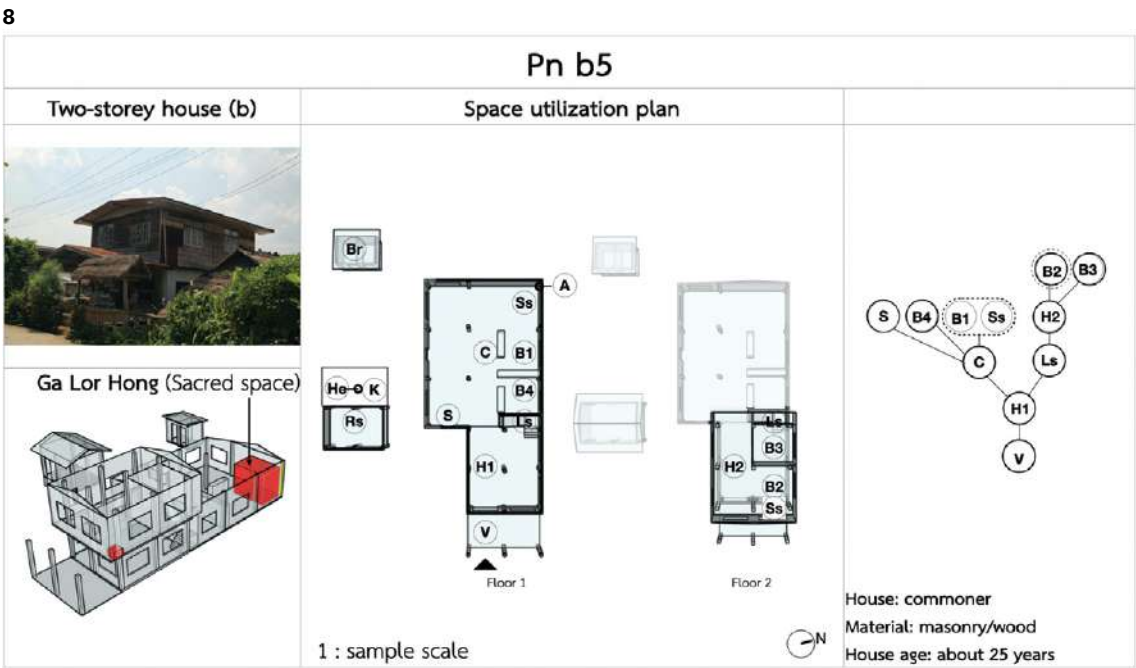
Altar	●—A	Verandah	V	Bedroom	B	Hall	H	Hearth	●—He	Storage	S
Ga Lor Hong (Sacred space)	Ss	Terrace	T	Landing stair	Ls	Kitchen	K	Corridor	C	Rice Store	Rs
Table of symbols								Entrance	◀	Bathroom	Br

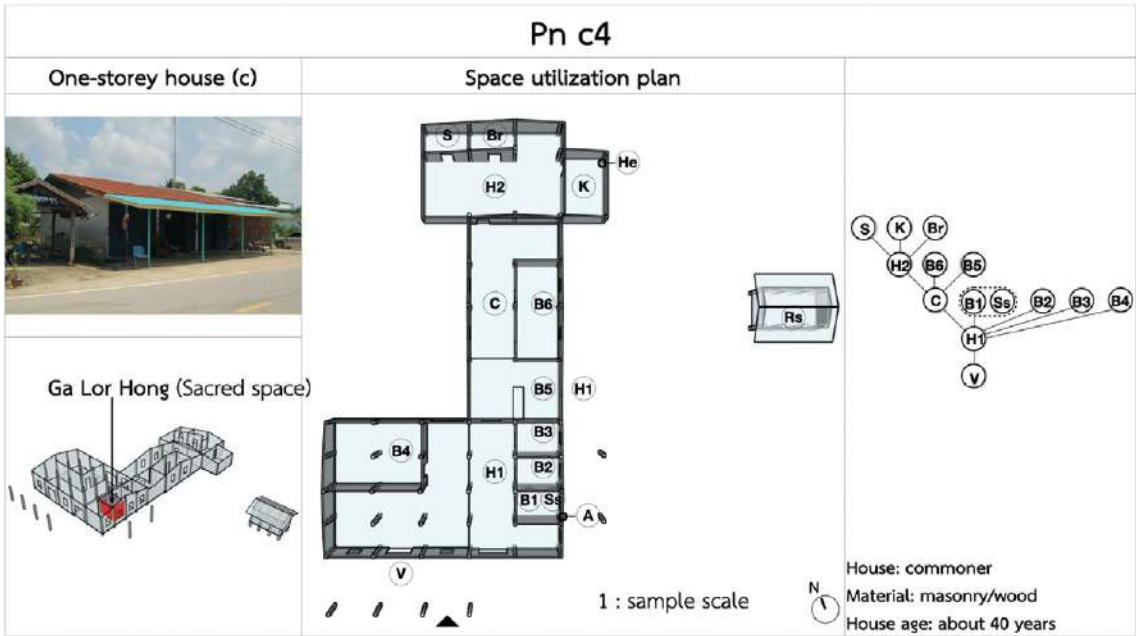
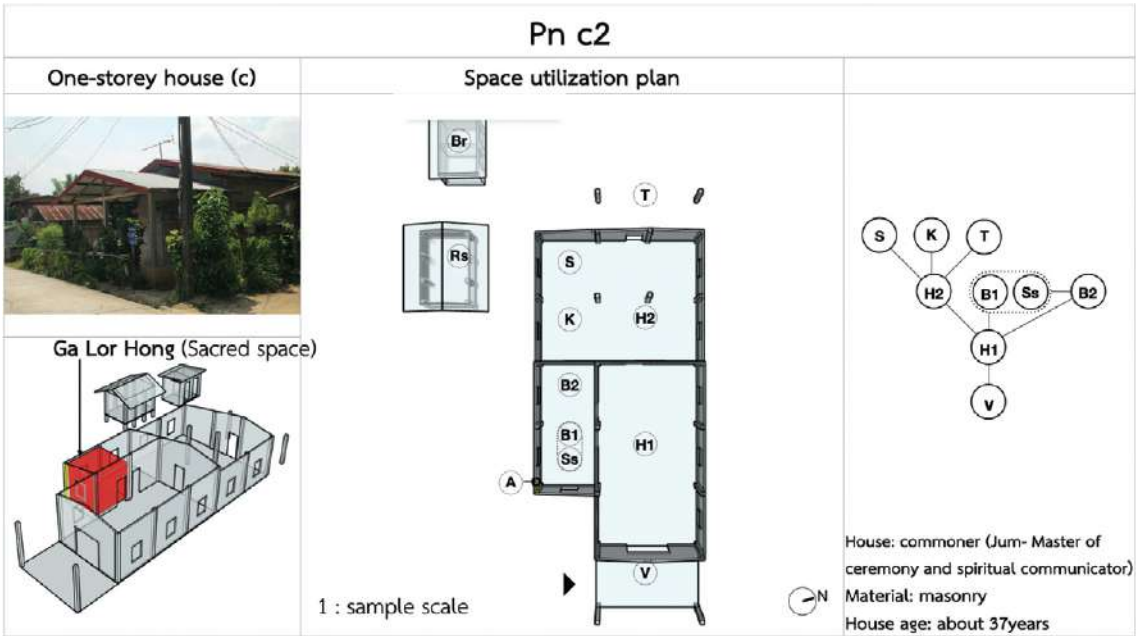
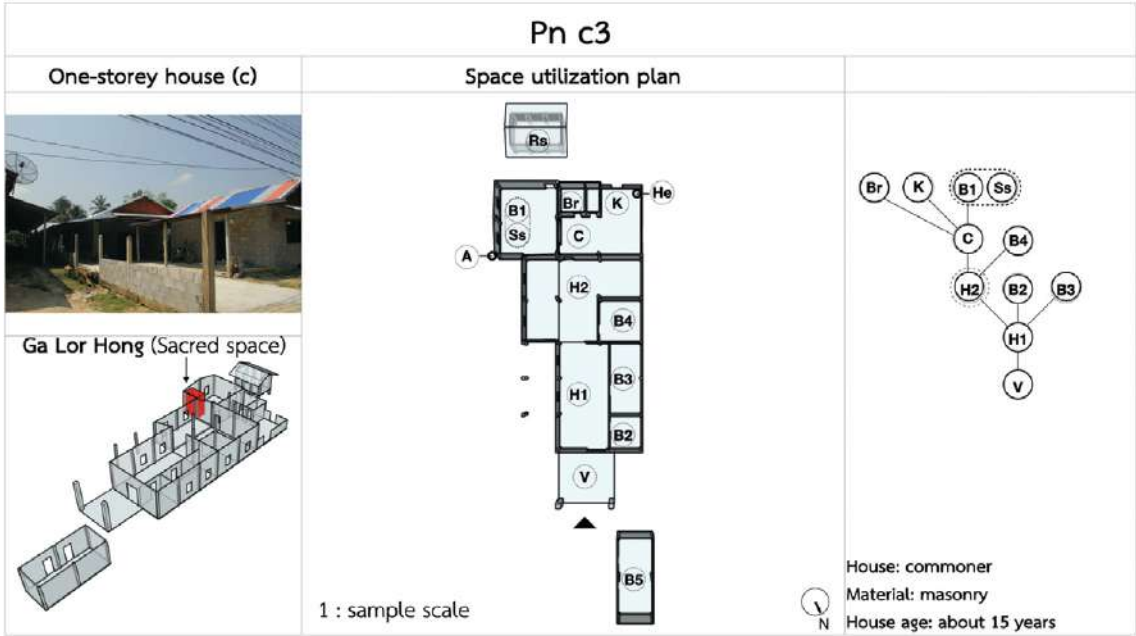
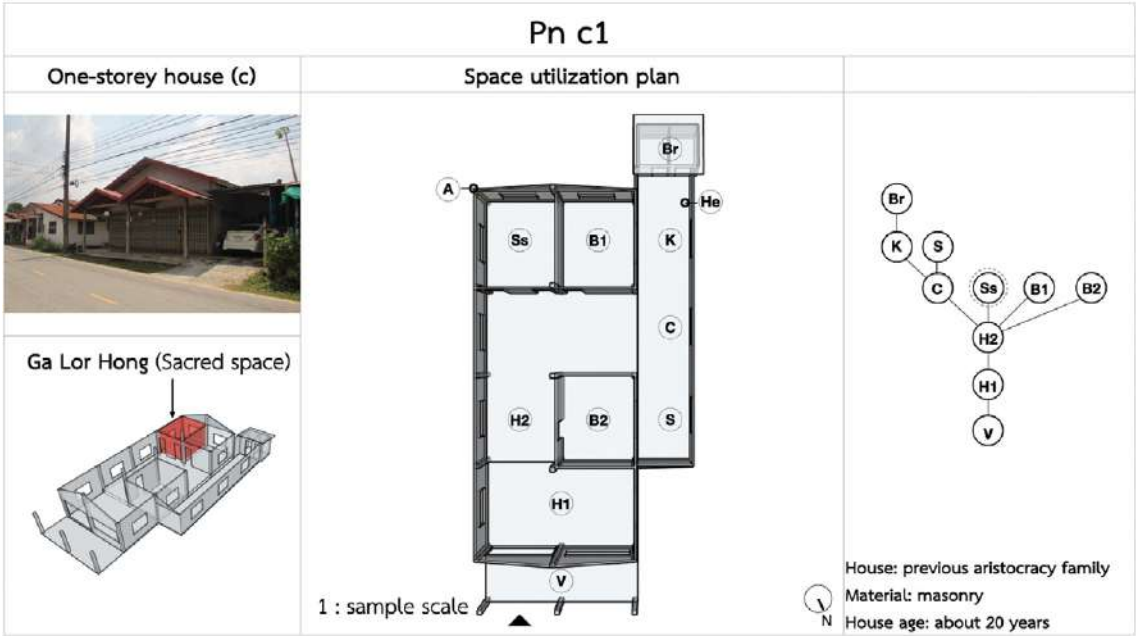

Altar	●—A	Verandah	V	Bedroom	B	Hall	H	Hearth	●—He	Storage	S
Ga Lor Hong (Sacred space)	Ss	Terrace	T	Landing stair	Ls	Kitchen	K	Corridor	C	Rice Store	Rs
Table of symbols								Entrance	◀	Bathroom	Br

Altar	●—A	Verandah	V	Bedroom	B	Hall	H	Hearth	●—He	Storage	S
Ga Lor Hong (Sacred space)	Ss	Terrace	T	Landing stair	Ls	Kitchen	K	Corridor	C	Rice Store	Rs
Table of symbols								Entrance	◀	Bathroom	Br

Altar	●-A	Verandah	V	Bedroom	B	Hall	H	Hearth	●-He	Storage	S
Ga Lor Hong (Sacred space)	Ss	Terrace	T	Landing stair	Ls	Kitchen	K	Corridor	C	Rice Store	Rs
Table of symbols								Entrance	◀	Bathroom	Br

Altar	●-A	Verandah	V	Bedroom	B	Hall	H	Hearth	●-He	Storage	S
Ga Lor Hong (Sacred space)	Ss	Terrace	T	Landing stair	Ls	Kitchen	K	Corridor	C	Rice Store	Rs
Table of symbols								Entrance	◀	Bathroom	Br

ผลการศึกษา

การวิเคราะห์เรือนกรณีศึกษาจำนวน 13 หลัง ใช้การกำหนดรหัสเรือนและรหัสพื้นที่ เพื่อให้สามารถเปรียบเทียบข้อมูลที่หลากหลายของรูปแบบการจัดวางและความสัมพันธ์ของพื้นที่โดยใช้ลักษณะความสัมพันธ์ของมิติต่างๆ ของเรือนและมีตีความลึกของพื้นที่ที่สัมพันธ์กับตำแหน่งกะล่อช่อง

1. การจัดวางทิศทางของตัวเรือนและทิศห้วนอน

การจัดการพื้นที่ทางวัฒนธรรมภายในเรือนกับสภาพแวดล้อมภายนอก (ดูภาพ 12-14)

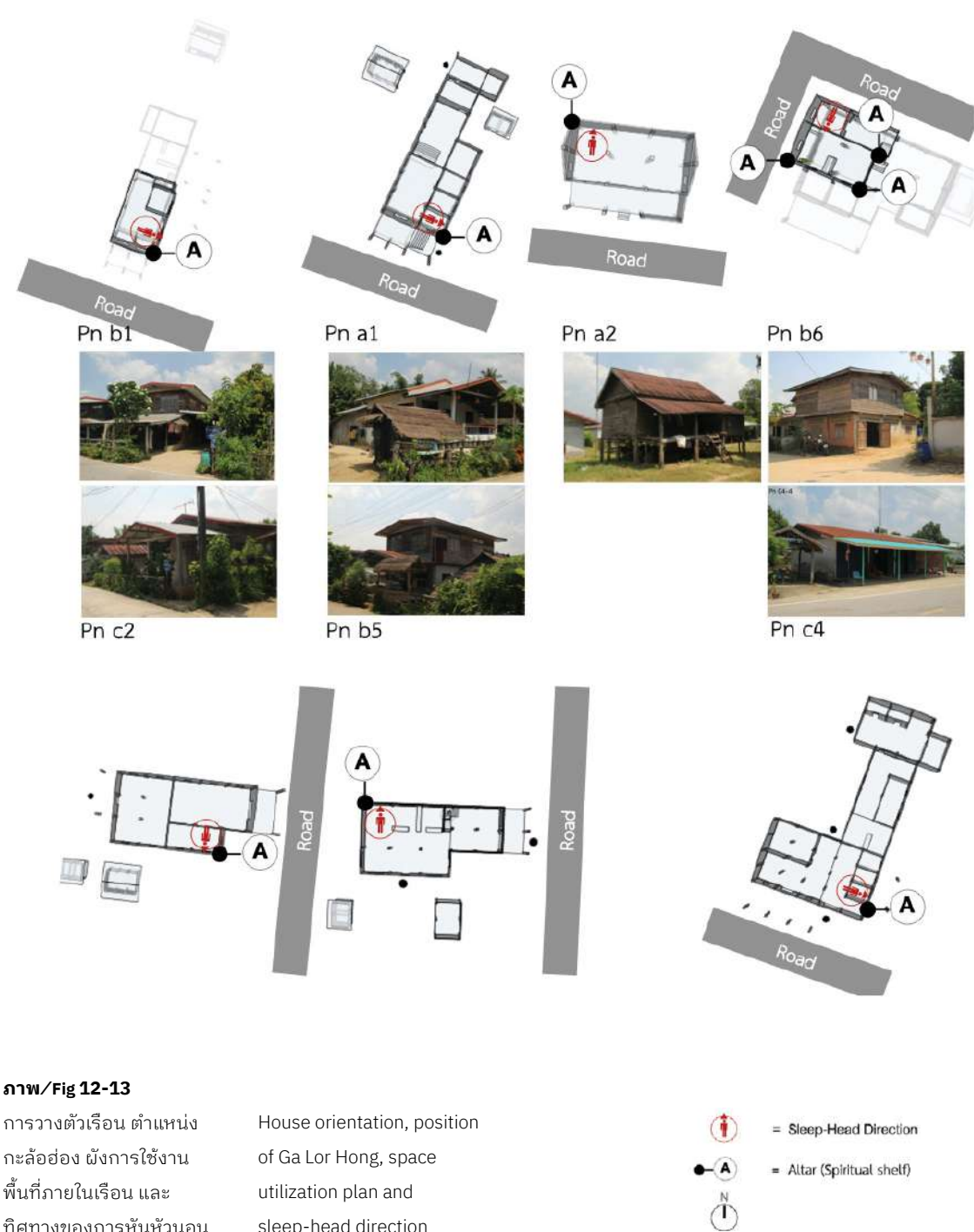
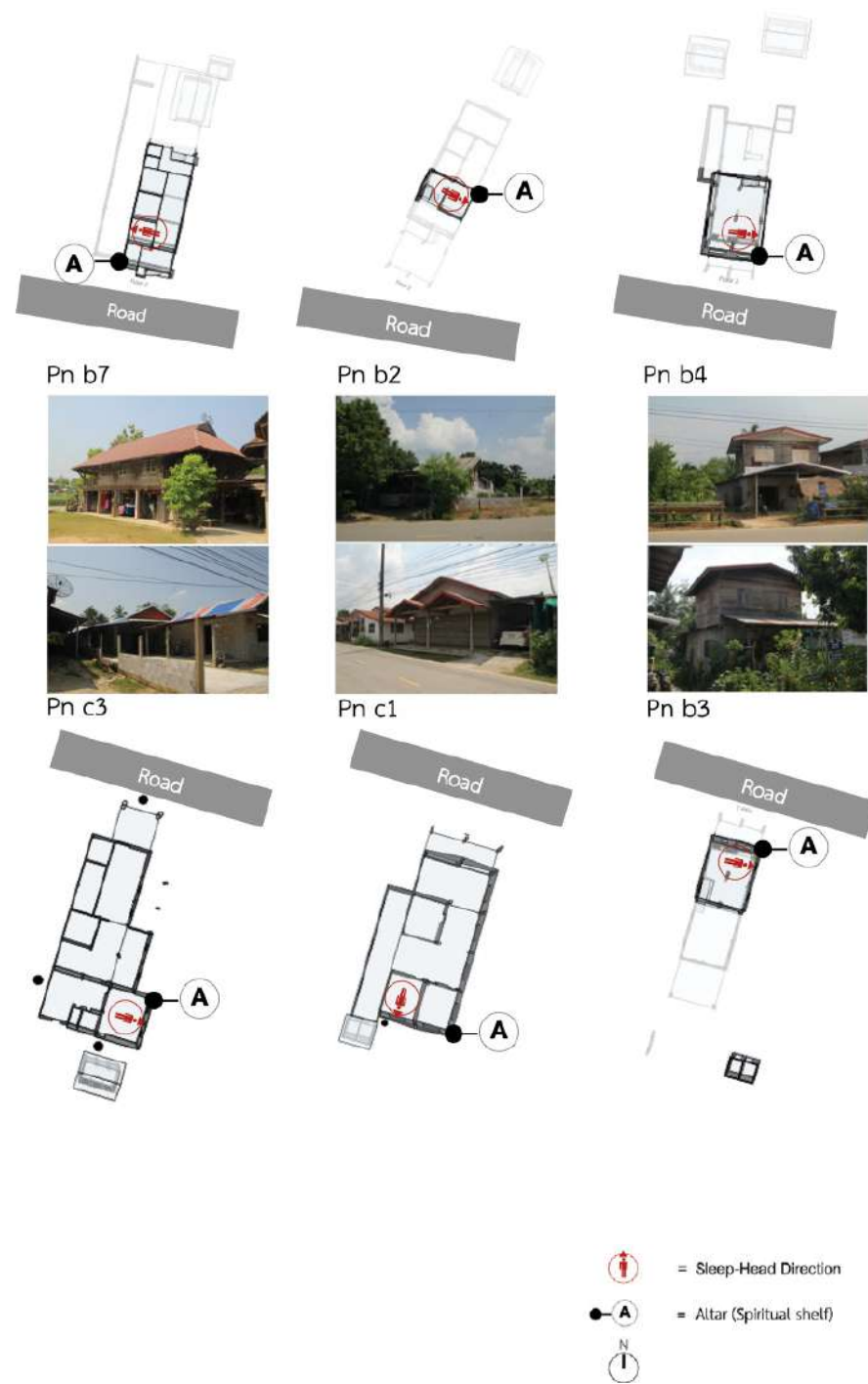
- การจัดวางทิศทางของตัวเรือนไทดำกรณีศึกษาทุกหลังอ้างอิงและปรับตามขอบเขตของที่ดินและระบบถนนเป็นหลัก เนื่องจากไม่มีพื้นที่ว่างภายในชุมชนที่สามารถวางอาคารตามแนวความลาดชันได้ยกเว้นเรือน Pn a2 ที่ปลูกสร้างก่อนมีการตัดถนนต่างจากอดีตซึ่งวางตัวเรือนอ้างอิงตามความสูงต่ำของภูมิศาสตร์ธรรมชาติ
- ตำแหน่งกะล่อช่อง หึ่งผิ ส่วนใหญ่ยังให้ความสำคัญกับภูเขา คือ อยู่มุมเสาเรือนทิศเหนือและทิศตะวันออก ยกเว้นเรือน Pn b6 และเรือนสาธิต Pn b7
- ทิศห้วนอน อ้างอิงกับตำแหน่งหึ่งผิและกะล่อช่องโดยนอนขวางกับด้านยาวของตัวเรือนคล้ายการนอนในเรือนแบบกระดองเต่า ห้วนอนหันเข้าผนังชิดมุมภายในเรือนติดกะล่อช่อง เรือนส่วนใหญ่วางมุมกะล่อช่องอ้างอิงภูเขาทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกตามคติเดิม คือ “หัวหมุนดิน ตีนหมุนน้ำ”²⁵ ยกเว้นเรือนสาธิต Pn b7 หันทิศห้วนอนทางทิศตะวันตก และ Pn b6, Pn c1, Pn c2 หันห้วนอนทางทิศใต้ เนื่องจากการวางตัวเรือนของทั้งสี่หลังมีพื้นที่หรือกิจกรรมอื่นมาขวางกั้นทิศทางภูเขา คือ ห้องโถงและถนน

2. ความสัมพันธ์ของการใช้งานพื้นที่เรือนกับลำดับการเข้าถึงพื้นที่กะล่อช่อง

พื้นที่กะล่อช่องที่เป็นที่ตั้งของหึ่งผิยังสัมพันธ์กับพื้นที่ห้องนอนหลัก (B1) หรือห้องเจ้าของเรือน จึงมีการวางพื้นที่อยู่ลึกสัมพันธ์กับพื้นที่ส่วนตัวภายในเรือน โดยลักษณะทางกายภาพของเรือนกรณีศึกษาทั้งสามประเภทที่แตกต่างกันส่งผลกับลำดับการเข้าถึงพื้นที่ ดังนี้ (ภาพ 14)

- เรือนยกใต้ถุน Pn a1, Pn a2 พื้นที่กะล่อช่องมีระดับความลึกอยู่ที่ชั้นที่ 4 ซึ่งมีลักษณะรวมทั้งเรือนเก่าและใหม่ของทุกช่วงอายุ
- เรือนสองชั้น Pn b1, Pn b2, Pn b3, Pn b4, Pn b5 ส่วนใหญ่พื้นที่กะล่อช่องมีระดับความลึกอยู่ที่ชั้นที่ 5 ในส่วนเรือน Pn b6, Pn b7 (เรือนสาธิต) มีระดับความลึกชั้นที่ 3 และ 4 ข้อสังเกตเบื้องต้นเรื่องความแตกต่างของระดับความลึกพื้นที่กะล่อช่องในเรือนทั้งสองหลังนั้นพบว่า มีความเกี่ยวเนื่องกับข้อจำกัดเรื่องการจัดระบบทิศของพื้นที่ภายในเรือน
- เรือนชั้นเดียว พื้นที่กะล่อช่องมีระดับความลึกไม่แน่นอนตั้งแต่ระดับชั้นที่ 3 ถึงระดับชั้นที่ 5 เห็นได้ชัดว่าเรือนชั้นเดียวมีการเปลี่ยนแปลงระบบความลึกของพื้นที่หลายลักษณะซึ่งนำมาสู่การคลายตัวของระบบความคิดเรื่องพื้นที่ทางวัฒนธรรมไทดำที่หลากหลายที่สุด อันเป็นผลมาจากข้อจำกัดทางกายภาพของตัวเรือน และปัจจัยของวิถีชีวิตในปัจจุบัน

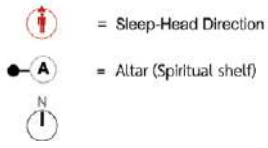
ปรากฏการณ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าเรือนที่มีการยกใต้ถุนและเรือนสองชั้น บันไดจะทำให้เกิดการแยกเป็นตัวของพื้นที่แกนหลักประกอบไปด้วยพื้นที่ 3 ส่วน คือ กะล่อช่อง (Ss) ห้องนอนหลัก (B1) และโถง (H) ออกจากพื้นที่การใช้งานอื่น และยังสามารถหันทิศห้วนอนได้ง่ายกว่าเรือนที่มีกะล่อช่องอยู่ติดพื้นดิน สำหรับเรือนชั้นเดียวนั้นมีการจัดตำแหน่งพื้นที่กะล่อช่องที่ไม่ชัดเจนอันเกิดจากการจัดวางตำแหน่งและทิศทางพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นถูกรบกวนด้วยพื้นที่การใช้งานที่มีศักดิ์ต่ำ เช่น ครัว ห้องน้ำ ถนน ได้ง่ายกว่าเรือนยกใต้ถุนและเรือนสองชั้น

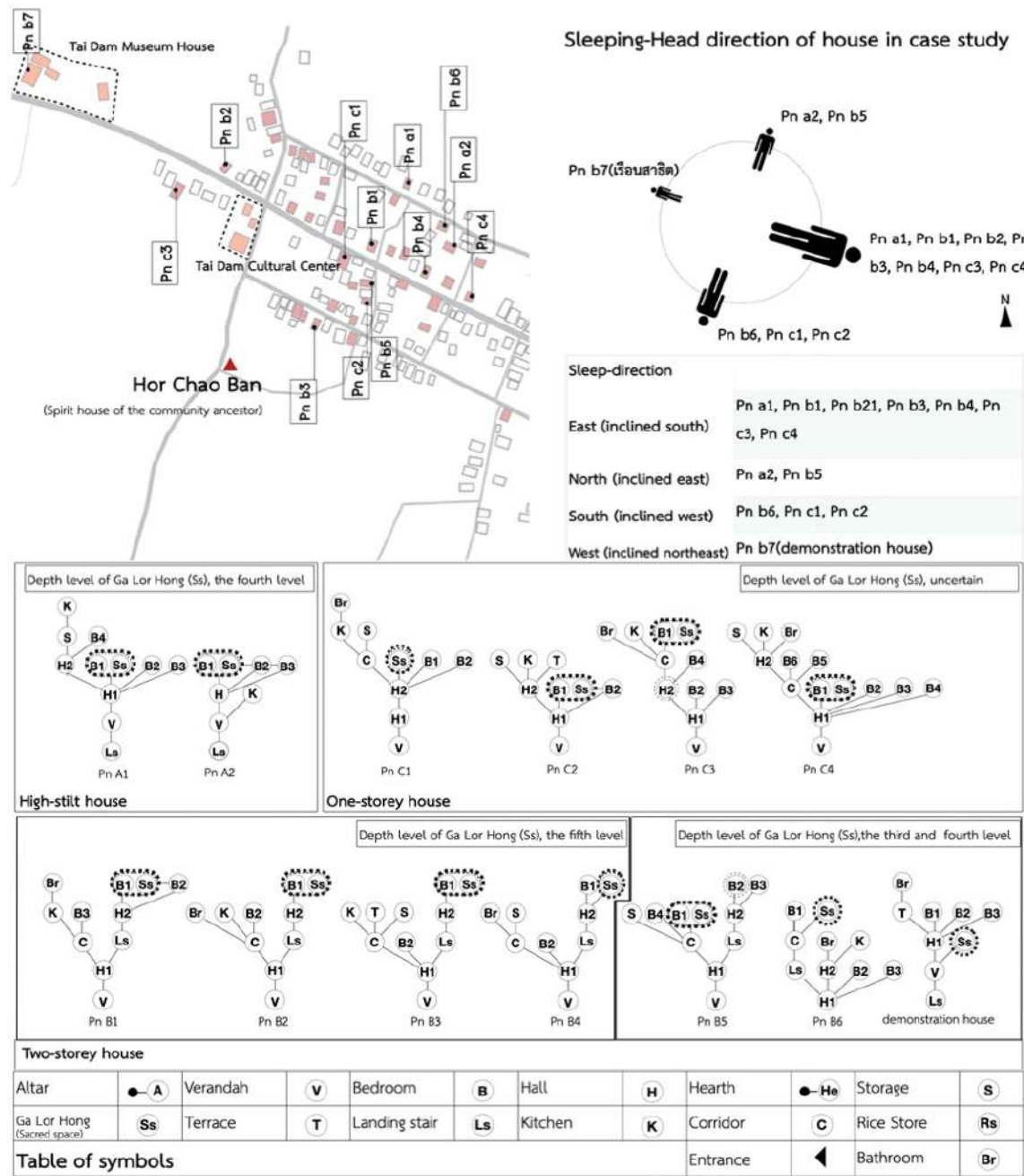

ภาพ/Fig 12-13

การวางตัวเรือน ตำแหน่ง
กะล่อฮ้อง ฟังการใช้งาน
พื้นที่ภายในเรือน และ
ทิศทางของการหันหัวนอน

House orientation, position
of Ga Lor Hong, space
utilization plan and
sleep-head direction

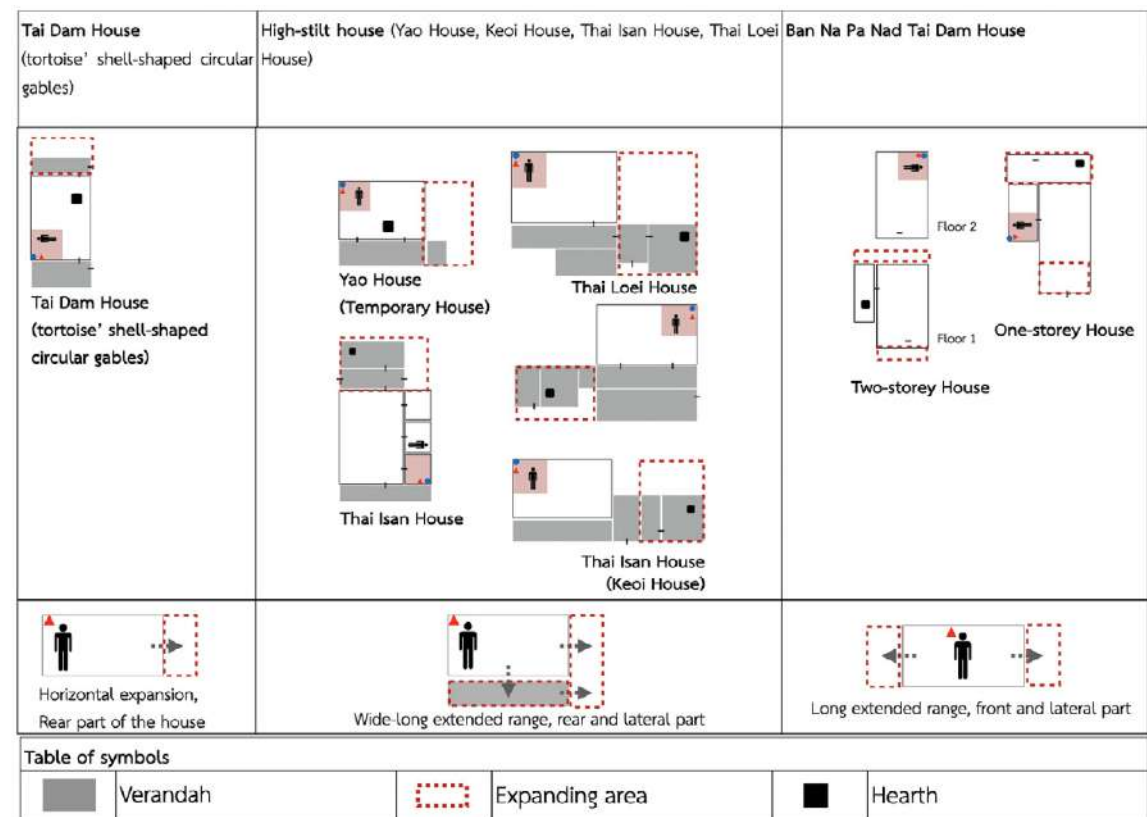

ภาพ/Fig 14

ตำแหน่งเรือนและทิศทางของการหันหัวนอน (บน)
แผนภูมิแสดงความสัมพันธ์ของพื้นที่ และความลึกของกะล่อฮอง (ล่าง)

House position and sleep direction (top); diagram detailing relationship between sequence of spaces and depth of Ga Lor Hong (bottom)

ตาราง/Table 1

แสดงการขยายตัวของพื้นที่การใช้งานในเรือนไทดำและเรือนไทกลุ่มต่างๆ ในภาคอีสาน

Patterns of expanding space utilization in vernacular houses belonging to Tai Dam and Thai groups in Isan

3. การขยายตัวของพื้นที่การใช้งาน

เรือนทุกประเภทจะมีการปรับปรุงหรือต่อเติมพื้นที่การใช้งานอยู่เสมอเริ่มตั้งแต่เรือนแบบกระดองเต่าในพื้นที่สิบสองจุไทยมาจนถึงการรับเอาเรือนกลุ่มชาติพันธุ์อื่นในพื้นที่ภาคอีสานเข้ามาใช้ สำหรับกลุ่มไทดำบ้านนาป่าหนาดนั้นพบการขยายตัวของตัวเรือน 3 ลักษณะดังนี้ (ตาราง 1)

การขยายตัวของเรือนกระดองเต่า แผนผังของเรือนมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมตามยาววางตัวตามแนวภูมิศาสตร์เนินเขา ตำแหน่งกะล่อฮองอยู่บริเวณมุมภายในของส่วนหัวเรือนซึ่งเป็นด้านกว้าง ส่วนท้ายเรือนประกอบด้วยชาน เมื่อมีการขยายเรือนจะทำการกันผนังเพื่อเพิ่มพื้นที่การใช้งานในส่วนชานท้ายเรือน การขยายตัวในลักษณะดังกล่าวสามารถทำได้ง่ายในพื้นที่แคบยาว และยังรักษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สำคัญในส่วนหัวเรือนไว้ในตำแหน่งเดิม

การขยายตัวของเรือนยกใต้ถุน (เรือนเหยา-เกย, เรือนไทอีสาน, เรือนไทเลย)²⁶ ในกลุ่มเรือนไทอีสานและไทเลยเป็นเรือนยกพื้นที่มีการใช้งานพื้นที่หลักเหมือนเรือนแบบกระดองเต่า ต่างที่พื้นที่ด้านนอกเรือนมีการเชื่อมชานทางด้านข้างขนาดตามแนวยาวของตัวเรือนครัวและพื้นที่อื่นจะต่อเพิ่มเติมจากส่วนชาน การขยายหรือปรับปรุงพื้นที่เรือนจะยังคงยึดพื้นที่เรือนหลักต่อเพิ่มจากส่วนข้างและส่วนท้ายเรือนจากบริเวณชาน การขยายตัวทั้งทางกว้างและทางยาวของพื้นที่ใช้งานนั้นยังแสดงถึงกับการปรับตัวของการพฤติกรรม การอยู่อาศัยจากที่ราบหุบเขาสู่พื้นที่ราบสูงในบริเวณนาป่าหนาด

การขยายตัวของเรือนสองชั้นและเรือนชั้นเดียว เป็นเรือนพบมากที่สุดในปัจจุบัน การต่อเติมพื้นที่เรือนทางยาว คือ ต่อขยายในส่วนพื้นที่หน้าเรือนและพื้นที่ท้ายเรือน โดยทั้งสองฝั่งจะปรับตามขอบเขตที่ดินที่มีลักษณะหน้าแคบลึก ที่เกิดจากการวางขอบเขตของชุมชนที่มีความหนาแน่นมากขึ้น และการแบ่งแปลงที่ดินที่มีลักษณะแคบลึก พื้นที่ด้านหน้าติดถนนจำกัด แขนหลักของพื้นที่ยังเป็นส่วนกะล่อฮ่องและห้องนอนเจ้าของเรือน ในส่วนโถงและพื้นที่อื่นจะถูกปรับตามความเหมาะสมเพื่อรองรับกิจกรรมที่ปรับไปตามวิถีชีวิตหรืออาชีพใหม่ ๆ เรือนสองชั้นจะวางกะล่อฮ่องและห้องเจ้าของเรือนไว้ชั้นบนด้านหน้าเรือนเสมอ ในส่วนเรือนชั้นเดียวมีการวางกะล่อฮ่องร่วมกับห้องนอนมีปรากฏอยู่ทั้งบริเวณด้านข้างเรือนและส่วนท้ายเรือน

การต่อขยายของตัวเรือนทั้งสามลักษณะดังที่กล่าวมานั้น ทำให้เห็นถึงโครงหลักของพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่ปรากฏอยู่ในรูปแบบเรือน ประกอบด้วยแกนกลางสำคัญอยู่ที่กะล่อฮ่องและห้องนอนเจ้าของเรือน ความต้องการพื้นที่การใช้งานใหม่ที่เกิดจากการเพิ่มของจำนวนคนหรือกิจกรรมใหม่ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้วยการต่อเติมเรือนในแบบต่าง ๆ ซึ่งทิศทางการขยายตัวเรือนแต่ละแบบนั้นเกิดจากข้อจำกัดที่เกิดจากบริบทภายนอก การขยายตัวเรือนยกใต้ถุนและเรือนสองชั้นไม่มีผลกับพื้นที่หลัก ยกเว้นในเรือนชั้นเดียวซึ่งจะพบแบบแผนของตำแหน่งกะล่อฮ่องมีความหลากหลายที่สุด แสดงถึงรูปแบบเรือนแบบปลูกติดพื้นมีการปรับตัวด้านการใช้พื้นที่ภายในเรือน ซึ่งมีผลต่อโครงสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรมมากกว่าเรือนยกใต้ถุนและในกลุ่มเรือนสองชั้น

สำหรับข้อสังเกตอื่นพบว่าพื้นที่ส่วนต่อขยายของเรือนแต่ละหลัง ส่วนครัวเป็นส่วนที่แยกออกมาจากตัวโถงในเรือนหลัก ตั้งอยู่ในพื้นที่ด้านหลังของเรือน โดยถือเป็นพื้นที่ลำดับศักดิ์ต่ำภายในเรือนที่เป็นตัวเชื่อมไปสู่ห้องน้ำและพื้นที่ซักล้าง แต่ทั้งนี้ แม้ว่าจะมีพื้นที่กิจกรรมใหม่ที่เพิ่มเติมเข้ามาในเรือน และความต้องการใช้พื้นที่ของเรือนแต่ละหลังมีความแตกต่างกันออกไป พื้นที่บริเวณครัวและพื้นที่ซักล้างยังถือว่าเป็นของพื้นที่ศักดิ์ต่ำและจะอยู่ด้านในสุดของส่วนท้ายเรือนเสมอ

สรุปผลการศึกษา

จากการสำรวจเรือน 3 รูปแบบ จำนวน 13 หลัง จากทั้งหมด 47 หลังรวมเรือนสาธิต สามารถแสดงผลการศึกษาเป็นของพื้นที่ทางวัฒนธรรม 3 ชุด คือ **การจัดวางทิศทางของตัวเรือนและทิศหัวนอน ความสัมพันธ์ของการใช้งานพื้นที่เรือนกับลำดับการเข้าถึงพื้นที่กะล่อฮ่อง และการขยายตัวของพื้นที่การใช้งาน** นำมาสู่ข้อสรุปพัฒนาการพื้นที่ทางวัฒนธรรมไทดำในเรือนพักอาศัยในบริบทชุมชนบ้านนาป่าหนาด ดังนี้

กะล่อฮ่อง ที่เป็นองค์ประกอบกำหนดพื้นที่ทางวัฒนธรรมไทดำในเรือนพักอาศัยในชุมชนบ้านนาป่าหนาดยังมีความสอดคล้องกับอุดมการณ์การจัดการที่เชื่อมโยงตัวตนและกลุ่มคนเข้ากับสภาพแวดล้อม โดยอ้างอิงภูเขาเป็นสำคัญ ซึ่งคล้ายกับคติของคนไทดำในอดีต ผลการศึกษายังแสดงให้เห็นอีกว่าการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และการรับเอารูปแบบเรือนต่างถิ่นเข้ามาใช้นั้น แม้ว่าจะส่งผลกับการจัดการพื้นที่ใช้สอยภายในเรือนและรูปทรงเรือนจากภายนอก แต่เปลือกที่ห่อหุ้มแกนหลักของพื้นที่ทางวัฒนธรรมยังคงถูกรักษาเป็นอย่างดี

ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และส่งผลกระทบกับพื้นที่ทางวัฒนธรรม คือ การวางตัวเรือนในช่วงแรกของการตั้งถิ่นฐานที่เริ่มจากการจัดวางตามสภาพแวดล้อมแล้วค่อยปรับตามข้อจำกัดใหม่ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของชุมชนในแต่ละช่วงเวลา การวางตัวเรือนทางกายภาพตามความเหมาะสมกับภูมิศาสตร์ธรรมชาติที่เป็นปัจจัยหลักของการกำหนดความหมายพื้นที่ทางวัฒนธรรมในอดีต ด้วยข้อจำกัดที่เกิดจากการปรับเปลี่ยน

พื้นที่และเปลี่ยนโครงสร้างทางกายภาพของชุมชน เช่น โครงสร้างถนนภายในชุมชน ความหนาแน่นของกลุ่มเรือนและขอบเขตที่ดิน อันเป็นข้อจำกัดทางบริบทใหม่ที่เป็นตัวแปรสำคัญในการปลูกสร้างเรือนพักอาศัย และส่งผลกับระบบพื้นที่ทางวัฒนธรรมเดิม เช่น เรือนที่มีถนนทางเข้าหลักอยู่ทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกวันออกจะวางตำแหน่งกะล่อฮ่องได้ยากกว่าเรือนที่มีถนนและทางเข้าหลักทางด้านทิศใต้และทิศตะวันตก ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพในระดับครัวเรือนจะพบว่าเรือนแบบยกใต้ถุนกับเรือนสองชั้นจะสามารถวางกะล่อฮ่องและทิศหัวเรือนได้ง่ายกว่าเรือนชั้นเดียว

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับเรือนกรณีศึกษาชี้ให้เห็นว่าในแนวคิดเรื่องสัมภาระทางวัฒนธรรม ลักษณะกายภาพของเรือนจะต้องถูกปรับปรุงไปตามข้อจำกัดของการใช้งานบริบทและข้อจำกัดใหม่ๆที่เกิดขึ้นตามการใช้ชีวิตของเจ้าของเรือนเกิดการผ่อนปรนและเปลี่ยนแปลงระบบการจัดพื้นที่แวดล้อมภายในเรือนแต่คนไทดำบ้านนาป่าหนาดยังคงมีความพยายามเชื่อมโยงพื้นที่ทางวัฒนธรรมอันเป็นสิ่งจับต้องไม่ได้ ในส่วนหิ้งผีและกะล่อฮ่องยังเป็นสัญลักษณ์สำคัญสูงสุดที่ผูกกับการจัดระเบียบร่างกายของเจ้าของเรือน หรือกิจกรรมนอนเข้ากับภูมิศาสตร์ภูเขาในทุกวันคืน ถึงแม้ว่าที่ตั้งชุมชนจะอยู่ในพื้นที่ราบแต่การให้ความสำคัญของตำแหน่งดังกล่าวยังแสดงผ่านพิธีปาดตงในรอบ 5 วันในกลุ่มเรือนผู้ท้าว และ 10 วันในกลุ่มเรือนผู้น้อย รวมถึงพิธีปาดตงใหญ่ในรอบ 1 ปี กิจวัตรประจำวันและรอบพิธีกรรมที่เกิดขึ้นแสดงถึงผลิตซ้ำความหมายที่ยังเข้มข้นที่เกิดจากเจ้าของเรือนและเครือญาติที่อาศัยภายในเรือนภายในชุมชน เกิดเป็นโครงข่ายสัญลักษณ์ซ่อนอยู่ในเรือนเพื่อให้เป็นตัวกำหนดลำดับศักดิ์สำคัญของพื้นที่ และควบคุมทิศทางที่เชื่อมร่างกายและพฤติกรรมของเจ้าของเรือนเข้ากับตัวเรือนและภูมิศาสตร์แวดล้อมรอบตัวอย่างกลมกลืนตามการเปลี่ยนแปลง

ข้อสังเกตอื่นที่เกิดกับพื้นที่ทางวัฒนธรรมภายในเรือนผู้ท้าวและเรือนผู้น้อยการเปลี่ยนแปลงในเรือนทั้งสองกลุ่มเป็นไปในทิศทางเดียวกัน คือ คงไว้ซึ่งตำแหน่งกะล่อฮ่องและทิศหัวนอนที่ให้ความสำคัญกับภูเขา ตำแหน่งที่ตั้งเรือนผู้ท้าวยังเกาะกลุ่มอยู่ในพื้นที่เนินสูงสุดของชุมชนและล้อมรอบด้วยกลุ่มเรือนผู้น้อย ซึ่งเป็นลักษณะที่สืบทอดมาตั้งแต่แรกตั้งชุมชน ในส่วนลักษณะทางกายภาพ ผังพื้นของเรือนมีการปรับตามการใช้งาน รูปทรงอาคารและวัสดุปลูกสร้างเป็นแบบร่วมสมัยที่หาได้ในปัจจุบัน ทำให้เรือนผู้ท้าวและเรือนผู้น้อยมีลักษณะคล้ายกันจนไม่สามารถแยกออกได้จากการสังเกตภายนอก แตกต่างเพียงแค่วันที่ประกอบพิธีปาดตง อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงถิ่นที่อยู่และการรับเอารูปแบบเรือนแบบต่าง ๆ เข้ามาปรับใช้

เชิงอรรถ

- บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ในหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ในหัวข้อ มโนทัศน์พื้นที่การตั้งถิ่นฐานไทดำบ้านนาป่าหนาด จังหวัดเลย
- วีระ อินพันทัง และคณะ, **โลกของชาวไทดำ : ความสัมพันธ์ซึ่งกันระหว่างสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยของชาวไทดำในไทยกับในเวียดนาม** (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 21-22.
- Amos Rapoport, **House Form and Culture** (Englewood Cliffs. NJ: Prentice-Hall, 1969).
- Chantanee Chiranthanut, “Inherent Wisdoms and the Roles of Sacred Spaces in Spatial Organization of Vernacular Houses,” in **The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, Volume XLIV-M-1-2020, 2020 HERITAGE2020 (3DPast | RISK-Terra) International Conference**, Valencia, Spain, (September 9–12, 2020), 19-23.
- วีระ อินพันทัง, **เรือนลาวโซ่ง : การกลายรูปในรอบสองศตวรรษ** (กรุงเทพฯ: อูษาคเนย์, 2555), 181.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์, **ทฤษฎีสังคมวิทยา : เนื้อหาและแนวการใช้เบื้องต้น**, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์, 2533), 165.
- สนธยา พลศรี, **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2533), 152.
- รุ่งนภา ยรรเกษมสุข, “วัฒนธรรม ความขัดแย้ง และการเป็นตัวแทน,” **วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา** 4, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2559): 31-56.
- กลุ่มไทดำมีชื่อเรียกที่หลากหลาย เกิดจากชื่อการเรียกกันเองภายในกลุ่มไท และชื่อที่ถูกเรียกโดยคนนอกวัฒนธรรม ที่มาของชื่อนี้นิษฐานในหลายแนวทาง เช่น กลุ่มการใช้ภาษา สีเครื่องแต่งกาย เขตการปกครอง ส่วนคำว่าลาวโซ่งนั้นเป็นการเรียกรวมกลุ่มที่กวาดต้อนรวมกับกลุ่มคนลาวจากคนไทย ชื่อไทดำ ลาวโซ่ง ไทยโซ่ง ไทยทรงดำ ไทดำ ไตดำหรือโซ่งนั้น ล้วนเป็นคนในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันที่รากทางวัฒนธรรมและบรรพบุรุษอาศัยอยู่ในพื้นที่สิบสองจุไท หรือทางตอนเหนือของลาวและเวียดนาม

ในศุณย์มานุษยวิทยาสิรินคร (องค์การมหาชน), **กลุ่มชาติพันธุ์: ไทดำ**, เข้าถึงเมื่อ 20 มกราคม 2566, เข้าถึงได้จาก <https://www.sac.or.th/databases/ethnic-groups/ethnicGroups/132>

- Gerald C. Hickey, “Social systems of Northern Viet Nam: A study of systems in contact,” (Ph.D. dissertation, University of Chicago, 1958), 57.
- สมทรง บุรุษพัฒน์ และคณะ, **การใช้ภาษาและทัศนคติต่อการใช้ภาษาและการท่องเที่ยวเชิงชาติพันธุ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย** (นครปฐม: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเอเชีย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2554), 78.
- ศรีศักร วัลลิโภดม, **สยามประเทศ : ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคศึกคำบรพจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาราชอาณาจักรสยาม** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2534), 29
- Gerald C. Hickey, “Social systems of Northern Viet Nam: A study of systems in contact,” 133-134.
- โชติมา จตุรวงศ์, “เรือนไทดำ: กรณีศึกษา เพชรบุรี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), 45-52.
- วีระ อินพันทัง และคณะ, **โลกของชาวไทดำ : ความสัมพันธ์ซึ่งกันระหว่างสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยของชาวไทดำในไทยกับในเวียดนาม**, 201-207.
- กลุ่มผู้ท้าว(ผู้ต้าว) คือ กลุ่มชนชั้นปกครองที่สืบสายตระกูลลอคำ (Lo Cam) ลอ (Lo) กวางคำ (Kwang Kan) ส่วนกลุ่มผู้น้อย คือ กลุ่มสามัญชนคนไทตระกูลอื่น ๆ ผู้ถูกปกครองที่อาศัยอยู่ในเมืองหรือชุมชน
- ปรับปรุงจาก โชติมา จตุรวงศ์, “เรือนไทดำ: กรณีศึกษา เพชรบุรี,” (2540). และวีระ อินพันทัง และคณะ, **โลกของชาวไทดำ : ความสัมพันธ์ซึ่งกันระหว่างสภาพแวดล้อมที่อยู่อาศัยของชาวไทดำในไทยกับในเวียดนาม**, (2549).
- เพ็ญนิภา อินทรตระกูล, “การนับถือผีของชาวไทยตำบลนาป่าหนาดตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิตมหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2535), 15-18.
- ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข, **การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ การเมืองสังคม และวัฒนธรรมในหมู่บ้านอีสาน: ศึกษากรณีบ้านนาป่าหนาด** (ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2529), 10.

20 ตลชัย บ่อทรัพย์, “มโนทัศน์พื้นที่การตั้งถิ่นฐานไทดำบ้านนาป่าหนาด จังหวัดเลย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2565), 103-106.

21 วีระ อินพันทัง, **เรือนลาวโซ่ง : การกลายรูปในรอบสองศตวรรษ**, 181.

22 ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ และสมศักดิ์ ศรีสันติสุข, **การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ การเมืองสังคม และวัฒนธรรม ในหมู่บ้านอีสาน : ศึกษากรณีบ้านนาป่าหนาด**, 10.

23 Chantanee Chiranthanut, “Inherent Wisdoms and the Roles of Sacred Spaces in Spatial Organization of Vernacular Houses,” 19-23.

24 เรือนยกใต้ถุนขนาดเล็กปลูกสร้างกิ่งข้าวคราวประกอบด้วยห้องโถงและระเบียง เกิดจากการแยกครอบครัวใหม่

25 ชุมชนบ้านนาป่าหนาดมีภูเขาสำคัญสองลูก คือ ภูแก้วและภูหวด อยู่ทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกจึงถือเป็นทิศหัว มีแม่น้ำช่วยไหลจากทิศตะวันออกไปสู่ทิศตะวันตก ทิศตะวันตกจึงเป็นทิศตีนตามคติการหันหัวนอนในวัฒนธรรมไทดำ

26 ธนิศร์ เสถียรนาม และนพดล ตั้งสกุล, “พลวัตของรูปแบบบ้านเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย,” **วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น** 15, 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2559): 1-16.

Bibliography

Chantanee Chiranthanut. “Inherent Wisdoms and the Roles of Sacred Spaces in Spatial Organization of Vernacular Houses.” in **The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, Volume XLIV-M-1-2020, 2020 HERITAGE2020 (3DPast | RISK-Terra) International Conference.** Valencia, Spain. September 9–12, 2020.

Chotima Chaturawong. “Rūantaidam: kranīsuksā phetburī [Tai Dam House: A Case Study of Phetchaburi].” Master’s thesis, Chulalongkorn University, 1997.

Condominas, George. **From Lawa to Mon, from Saa to Thai: Historical and Anthropological Aspects of Southeast Asian Social Spaces.** Edited by Gehan Wijeyewardene. Translated by Stephanie Anderson, Maria Magannon, and Gehan Wijeye wardene. Canberra: Department of Anthropology, Research School of Pacific Studies, Australian National University, 1990.

Dararat Mattariganond and Somsak Srisontisuk. **Kān plīanplāng dân sētthakit kānmūang sangkhom læ watthanatham nai mūbān ‘Īsān : suksā kōranī bān nā pā nāt [Economic, Political, Social and Cultural Changes in Isan Villages: A Case Study of Ban Na Pa Nat]**. Khon Kaen: Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, 1986.

Hickey, Gerald C. “Social Systems of Northern Viet Nam: A Study of Systems in Contact.” Ph.D. dissertation, University of Chicago,1958.

Phannipha Intakun. **Kānnaphthūphīkhōngchāotaidam bānnāpānāt Tambonkhaokāo’Aphāchīangkhan Čhangwatlǝi [Worship of the Spirits of the Tai Dam People in Ban Na Pa Nat, Khao Kaew Sub-district, Chiang Khan District, Loei Province]**. Master’s thesis, Mahasarakham University, 1992.

Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (Public Organization). **Ethnic Group: Tai Dam.** Accessed January 20, 2023. Available from <https://www.sac.or.th/databases/ethnic-groups/ethnicGroups/132>

Rapoport, Amos. **House Form and Culture.** Englewood Cliffs. NJ: Prentice-Hall, 1969.

Rungnapa Yanyongkasemsuk. “Watthanatham khwām khatyāeng læ kān pentūa thāen [Culture, Conflict and Representation].” **Burapha Journal of Political Economy** 4, 2 (July - December 2016): 31-56.

Sisak Wanliphodom. **Sayām prathēt : phūm lang khōng prathēt thai tangtǝ yuk duk dam ban čhonthung samai krung sīyutthayā rātcha’ānāčhaksayām [Siam Country : Background of Thailand from the Primeval Period to the Ayutthaya Period, Kingdom of Siam]**. Bangkok: Matichon, 1991.

Somsonge Burusphat and others. **Kānchai phāsā læ thatsanakhati tō kānchai phāsā læ kānthōngthīeo chǝng chāt phan khōng klum chāttiphan nai phūmiphāk tawantok khōng prathēt Thai [Language Use and Attitude towards Language Use and Ethnic Tourism of Ethnic Groups in the Western Region of Thailand]**. Nakhon Pathom: Research Institute for Languages and Cultures of Asia, Mahidol University, 2011.

Sontaya Ponsri. **Thritsadī læ lakkān phatthanā chumchon [Community Development Theory and Principles]**. 2nd ed. Bangkok: Odeonstore, 1990.

Sunya Sunyavivat. **Thritsadī sangkhomwitthayā : nūahā læ nǝo kānchai prayōt būangton [Sociological Theory : Content and Introduction]**. 4th ed. Bangkok: Chao Phraya Printing House, 1990.

Thanit Satiennam and Nopadon Thungsakul. “Phonlawat khōng rūpbāp bānrūan nai phāk tawan’ōk chīang nūa khōng prathēt thai [The Dynamics of House Styles in the Northeast of Thailand].” **Academic Journal: Faculty of Architecture, Khon Kaen University** 15, 1 (January-June 2016): 1-16.

Trong, Cam. “Prawattisāt læ ‘ēkkasān thai dam nai Vīatnām [History and Archives of the Black Tai in Vietnam].” Translated by Renoo Wichasilp. In **Kān Suksā Watthanatham Chonchāt Thai [The Study on Culture of the Tai]**, 193-196. Bangkok: The Office of the National Culture Commission, 1995.

Tullachai Bosup. “Manō that phūnthī kǝn tang thinthān thai nā pā nāt čhangwat lǝi [Concept of Tai Dam Settlement, Ban Na Pa Nat, Loei Province].” Ph.D. dissertation, Khon Kaen University, 2022.

Vira Inpuntung. **Rūan Lǝo sōng : kǝn klāi rūp nai rūp sōngsatawat [Lao Song House : Transformation in Two Centuries]**. Bangkok: Usakhane, 2012.

Vira Inpuntung and others. **Lōk khōng chāo thai dam: khwāmsamphan sung kan rawāng saphāp wǝtlōm thīyū’āsai - khōng chāo thai dam nai Thai kap nai wīatnām [The World of the Tai Dam People: the Interrelationship between the Living Environment of the Tai Dam People in Thailand and in Vietnam]**. Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2006.

Illustration Sources

All illustrations by the authors unless otherwise specified.

Fig. 2, 3 Royal Thai Survey Department

เมืองเก่าราชบุรี: การศึกษาวิจัย เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา

Ratchaburi Old Town:
A Preservation and Development Study

ณัฐวุฒิ ปรียานิตย์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Nattawut Preyawanit

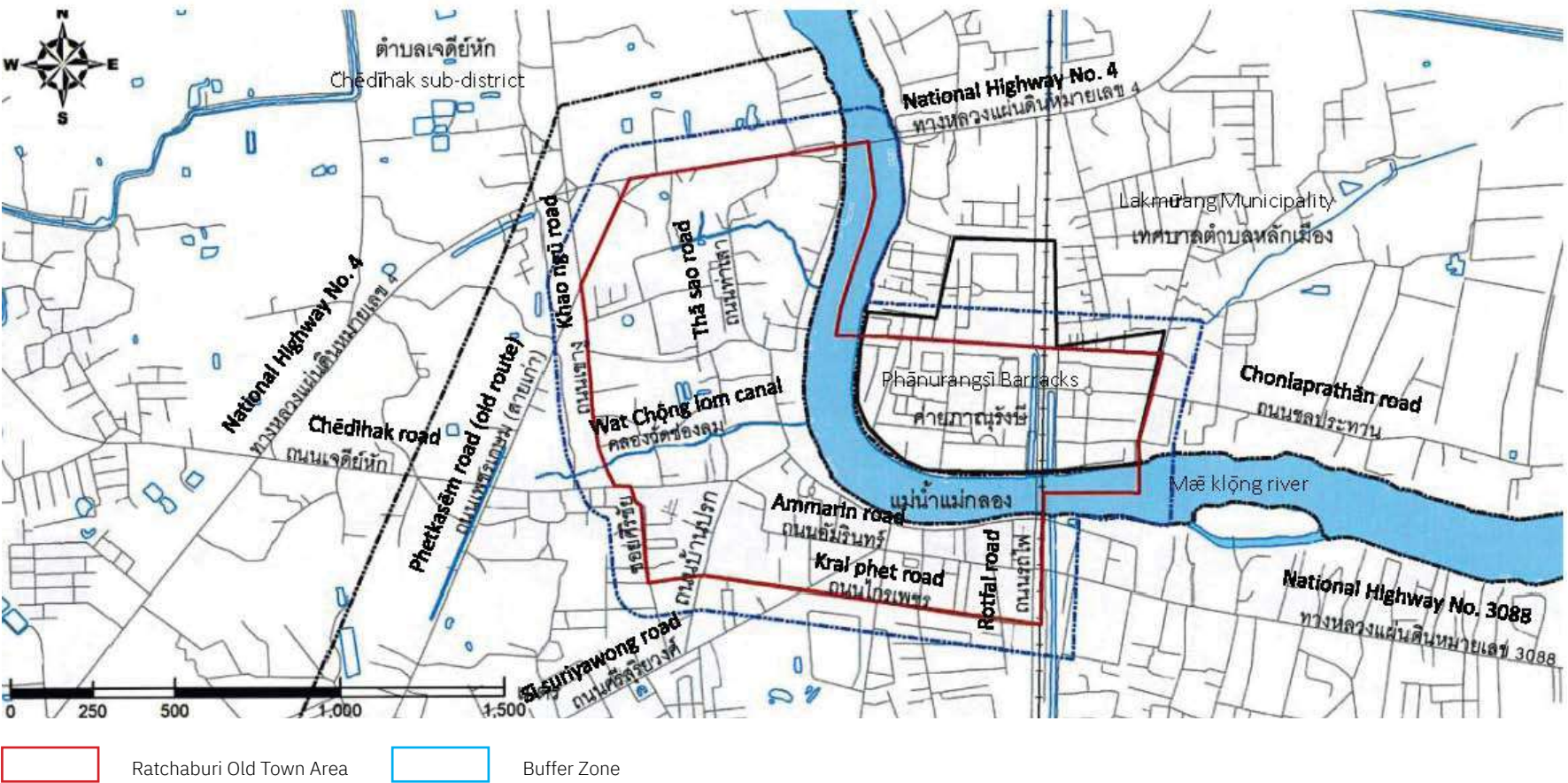
Faculty of Architecture, Silpakorn University, Thailand

npreyawanit@gmail.com

Received 31-12-2022
Revised 23-05-2023
Accepted 21-06-2023

ขอบเขตพื้นที่เมืองเก่า
ราชบุรีและพื้นที่ต่อเนื่อง
(เนื้อที่รวม 2.19
ตารางกิโลเมตร)

Boundaries of Ratchaburi
Old Town and its buffer
zone (a total of 2.19
square kilometers)

บทคัดย่อ

เมืองเก่าเป็นทั้งแหล่งรวมมรดกทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม จึงเป็นพื้นที่ที่เปี่ยมไปด้วยคุณค่าในหลายมิติ ทั้งด้านสุนทรียภาพ ด้านสังคม วัฒนธรรม และด้านเศรษฐกิจ รัฐบาลมีนโยบายชัดเจนในการอนุรักษ์คุ้มครอง เมืองเก่าไปพร้อมกับการพัฒนาที่ตอบสนองประโยชน์ในปัจจุบันและอนาคต จึงประกาศเขตพื้นที่เมืองเก่าทั่วประเทศ และดำเนินการศึกษาและวางแผน การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าเหล่านี้ เมืองเก่าราชบุรีได้รับการประกาศ เป็นเขตพื้นที่เมืองเก่าเมื่อ พ.ศ. 2560 คณะอนุกรรมการอนุรักษ์และพัฒนา เมืองเก่าราชบุรีได้จัดให้มีการศึกษาเมืองเก่าราชบุรี เพื่อกำหนดแนวทาง การอนุรักษ์และพัฒนา ภายใต้ “โครงการจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บท การอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าราชบุรี”

การศึกษาวิจัยมุ่งตอบคำถามที่จำเป็นสำหรับการจัดทำแผนแม่บทและ ผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าราชบุรี 3 ประเด็น ได้แก่ (1) มรดกทางวัฒนธรรมของเมืองเก่าราชบุรี (2) สภาพปัจจุบันของเมืองเก่า ราชบุรี และ (3) แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรี เนื้อหาของ บทความมี 3 ส่วน ส่วนแรกระบุที่มา วัตถุประสงค์ คำถามวิจัย กรอบคิดเชิง หลักการ และวิธีศึกษา ส่วนที่สองเสนอข้อมูลว่าด้วยมรดกทางวัฒนธรรม เมืองเก่าราชบุรี และสภาพปัจจุบันของเมืองเก่าราชบุรี และส่วนสุดท้าย เป็นการสรุปข้อค้นพบจากการศึกษา การอภิปราย และการเสนอแผนแม่บท และผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนา

ผลการศึกษาแสดงว่าเมืองราชบุรีเป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานมานานนับพันปี ทั้งยังมีฐานะเป็นเมืองสำคัญของสยามนับแต่สมัยอยุธยา เขตเมืองเก่าเป็น แหล่งรวมของมรดกทางวัฒนธรรมถึง 32 แห่ง อย่างไรก็ตาม เรื่องราวทาง ประวัติศาสตร์ยังไม่เป็นที่รับรู้กว้างขวางนัก มรดกทางวัฒนธรรมของเมือง ยังไม่ได้รับการอนุรักษ์อย่างทั่วถึง และสอดคล้องต่องัน การนำไปต่อยอด เพื่อประโยชน์ในทางเศรษฐกิจสังคมยังจำกัด ในปัจจุบัน เมืองเก่าราชบุรี ยังคงรักษาสภาพแวดล้อมของเมืองเก่าได้ดีพอสมควร เขตเมืองมีการแบ่งย่าน ตามปุมหลังทางประวัติศาสตร์อย่างชัดเจน แต่ละชุมชนยังคงยึดโยงกับ อัตลักษณ์เฉพาะย่านของตนทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคมเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตาม เมืองเก่าราชบุรีกำลังเผชิญกับความท้าทายหลายด้าน ทั้งความไม่เป็นระเบียบและความขัดแย้งทางภูมิทัศน์อันเนื่องมาจากการพัฒนา สมัยใหม่ ความชนเขาทางเศรษฐกิจมลภาวะ และความถดถอยของประชากร

ข้อเสนอการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรีมุ่งไปใน 3 แนวทาง ได้แก่ (1) การอนุรักษ์มรดกเมืองเชิงพื้นที่บนพื้นฐานคุณค่าและภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ (2) การฟื้นฟูเมืองเก่าด้วยการพัฒนาเชิงพื้นที่และการต่อยอดจากมรดกทางวัฒนธรรม และ (3) การขับเคลื่อนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าโดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างเข้มข้น

คำสำคัญ: เมืองเก่าราชบุรี, มรดกทางวัฒนธรรม, สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม, การอนุรักษ์และพัฒนา, ย่านชุมชนเก่า, ภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์

Abstract

Old towns are places full of history, heritage, and culture, all underpinned by aesthetic, social, and economic values. The central government has initiated a country-wide ‘old town preservation’ policy that aims to preserve the cultural heritage of old towns while also allowing for some urban development to achieve future socio-economic goals. Integrated in the government’s policy scheme in 2017, Ratchaburi historic center was the object of a study entitled “The Preservation and Development Plan of Ratchaburi Old Town” upon which this paper draws for most of this contents.

The study of Ratchaburi Old Town was carried out through a three-pronged approach: (1) cultural heritage; (2) current physical, socio-economic conditions; and (3) old town preservation and development approach. The paper is organized in three parts. The first part offers some background to the study and lists its objectives, research questions, the theoretical framework and the research methodology. The second part offers information on the cultural heritage and current situation of Ratchaburi Old Town. The third and last part presents the research findings and opens the discussion on the proposed interventions of the preservation and development plans of Ratchaburi Old Town.

Research findings show that Ratchaburi is a very old settlement dating back to more than a thousand years. Since the Ayutthaya Period, the settlement has been a strategic outpost for the court of Siam. The survey identified at least 32 tangible cultural heritage structures. However, very little is known among the public about the city’s rich history. The city’s cultural heritage is inadequately preserved and little is done in the economic sector to boost development prospects. At present, Ratchaburi Old Town’s physical environment is still imbued with some pleasant atmosphere. The town is divided into neighborhoods, each with its own unique identity relative to its history and physical, economic and social environment. However, Ratchaburi Old Town faces many challenges such as a chaotic cityscape resulting from uncontrolled built development, economic stagnation, pollution and population decline.

The preservation and development plan of Ratchaburi old town proposes 3 approaches, including (1) area-based conservation, value-based conservation and historic urban landscape, (2) area regeneration based on applications of cultural heritages, and (3) stakeholder participation

Keywords: Ratchaburi Old Town, Cultural Heritages, Art and Cultural Environment, Preservation and Development, Old Community, Historic Urban Landscape

1. บทนำ

เมืองเก่าเป็นแหล่งรวมมรดกทางวัฒนธรรม จึงเป็นพื้นที่ที่เปี่ยมไปด้วยคุณค่าทั้งด้านสุนทรียภาพ ด้านสังคมวัฒนธรรม และด้านเศรษฐกิจ รัฐบาลมีนโยบายชัดเจนในการอนุรักษ์คุ้มครองเมืองเก่าไปพร้อมกับการพัฒนาที่ตอบสนองประโยชน์ในปัจจุบันและอนาคต ในการนี้ คณะกรรมการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่าได้ถูกตั้งขึ้นภายใต้ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า พ.ศ. 2546¹ คณะกรรมการชุดนี้ได้ประกาศเขตพื้นที่เมืองเก่ารวม 31 เมือง และมอบหมายให้สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) ดำเนินการให้มีการศึกษาและวางแผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าเหล่านี้

เมืองเก่าราชบุรีถูกประกาศเป็นเขตพื้นที่เมืองเก่าเมื่อปี พ.ศ. 2560 ขอบเขตเมืองเก่าตามประกาศ (ดูภาพเปิดบทความ) สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดราชบุรีได้จัดให้มีการศึกษาเมืองเก่าราชบุรีเพื่อกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนา ภายใต้ *โครงการจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าราชบุรี* โดยมอบให้คณะวิจัยที่มีผู้เขียนเป็นหัวหน้าเป็นผู้ดำเนินการ โครงการแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2562

2. วัตถุประสงค์โครงการและคำถามวิจัย

โครงการจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าราชบุรีมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ (1) สำรวจ ประเมินคุณค่า และตรวจสอบสภาพมรดกทางวัฒนธรรมในเมืองเก่าราชบุรี (2) ศึกษาและเสนอแนะแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรี และ (3) จัดทำแผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณพื้นที่เมืองเก่าราชบุรี

ตามขอบเขตการทำงานที่กำหนดโดยสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดราชบุรี การดำเนินโครงการประกอบด้วย 2 ส่วนงาน ส่วนแรกคือ “การศึกษาวิจัย” เพื่อแสวงหาคำตอบในประเด็นที่จำเป็นสำหรับการดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรี และส่วนที่สองคือ “การเสนอแนะ” แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรีในรูปแบบและผังแม่บทบทความวิจัยฉบับนี้เน้นไปที่การรายงานสรุปในส่วนแรก

ในส่วนของการศึกษาวิจัย ขอบเขตการทำงานระบุให้มีการดำเนินการใน 3 ส่วน ได้แก่ (1) ศึกษา ค้นคว้า รวบรวมข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับเมืองเก่าราชบุรีอย่างรอบด้านทั้งในด้านกายภาพ ประวัติศาสตร์ มรดกทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจสังคม สิ่งแวดล้อม รวมถึงนโยบาย แผนและโครงการ และกฎหมาย ข้อบังคับต่าง ๆ (2) วิเคราะห์และประเมินคุณลักษณะ และคุณค่าที่มีความสำคัญและมีเอกลักษณ์โดดเด่นของพื้นที่ศึกษา และศักยภาพของเมืองเก่า รวมถึงศึกษา ทบทวน สำรวจ วิเคราะห์ และประเมินคุณค่าแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม และธรรมชาติและ (3) ดำเนินการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน ขอบเขตการทำงาน 3 ส่วนดังกล่าวเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของกระบวนการวิจัยตามหลักวิชาการ ดังนั้นจึงถูกใช้เป็นกรอบตั้งต้นในการดำเนินการวิจัยเพื่อถอดองค์ความรู้สำหรับงานวิจัยนี้

จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นโดยการสืบค้นเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสังเกตการณ์ คณะวิจัยพบว่า การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรียังขาดปัจจัยพื้นฐาน 3 ประการ ได้แก่ (1) ฐานข้อมูลมรดกทางวัฒนธรรมที่สมบูรณ์ (2) สภาพทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่ส่งเสริมการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า และ (3) กลไกการบริหารจัดการและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่

ขอบเขตการทำงานในส่วนของการศึกษาวิจัย และปัจจัยพื้นฐานของการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าที่เมืองเก่าราชบุรียังขาดอยู่ดังแสดงข้างต้น นำไปสู่การตั้งคำถามวิจัยสำหรับการศึกษา 3 ข้อ ดังนี้

(1) เมืองเก่าราชบุรีมีมรดกทางวัฒนธรรมใดบ้าง มรดกทางวัฒนธรรมเหล่านี้มีคุณค่าระดับใด และมีสภาพปัจจุบันเป็นอย่างไร

(2) เมืองเก่าราชบุรีมีสภาพทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร และสภาพทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมดังกล่าวเกี่ยวโยงหรือส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมเมืองเก่าและมรดกทางวัฒนธรรมอย่างไร

(3) แนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรีควรเป็นเช่นใด เครื่องมือกลไกในการอนุรักษ์และพัฒนาใดที่เหมาะสมตามหลักวิชาการ และเป็นที่ยอมรับของผู้มีส่วนได้เสียทุกภาคส่วน สมควรนำมาประยุกต์ใช้กับเมืองเก่าราชบุรี

3. กรอบคิดเชิงหลักการ

กรอบคิดเชิงหลักการถูกสร้างขึ้นจากการทบทวนและสังเคราะห์วรรณกรรม 5 กลุ่ม ได้แก่ (1) แนวคิดว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า (2) กรณีศึกษาเมืองเก่าในประเทศและต่างประเทศ³ (3) แนวทาง มาตรฐานและมาตรการในการอนุรักษ์เมืองเก่า (4) นโยบายและแผนของภาครัฐที่เกี่ยวข้อง และ (5) กฎหมายข้อบังคับที่เกี่ยวข้อง

3.1 เมืองเก่า มรดกทางวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม

เมืองเก่า หมายถึง “เมือง หรือบริเวณของเมืองที่มีเอกลักษณ์พิเศษเฉพาะแห่งสืบต่อมาแต่กาลก่อน และมีเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่น หรือมีรูปแบบผสมผสานของสถาปัตยกรรมท้องถิ่น หรือมีลักษณะของรูปแบบวิวัฒนาการทางสังคมที่สืบต่อมาของยุคต่าง ๆ หรือเคยเป็นตัวเมืองดั้งเดิมในสมัยหนึ่ง หรือโดยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ หรือสถาปัตยกรรมมีคุณค่าในทางศิลปะ โบราณคดี หรือประวัติศาสตร์”⁴

มรดกวัฒนธรรม หมายถึง “ผลงานสร้างสรรค์ของชนในชาติที่เป็นสมบัติทางวัฒนธรรมอันมีคุณค่าที่ตกทอดมาจากรุ่นก่อน เป็นประจักษ์พยานของพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ หมายรวมถึงสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์ได้สร้างขึ้น และ ระบบนิเวศซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าไม่สามารถหาทดแทนได้ เป็นเครื่องหมายที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำเร็จของผู้คนในอดีต แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมที่โดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่ มีการสืบทอดมาตั้งแต่อดีต จนถึงปัจจุบัน และควรค่าแก่การสืบสานต่อไปในอนาคต”⁵ มรดกทางวัฒนธรรมแบ่งออกเป็น 2 ประเภท (1) มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้ หมายถึง “มรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถจับต้องและมองเห็นได้ ได้แก่ โบราณสถาน อนุสาวรีย์ สถาปัตยกรรม อาคาร กลุ่มอาคาร ย่านชุมชน ท้องถิ่น แหล่งประวัติศาสตร์ แหล่งโบราณคดี แหล่งภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม โบราณวัตถุ และผลงานศิลปะแขนงต่าง ๆ เป็นต้น”⁶ และ (2) มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ หมายถึง “มรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถจับต้องหรือแสดงออกมาทางกายภาพได้ ได้แก่ ภูมิปัญญาความรู้ความหมาย ความเชื่อความสามารถขนบธรรมเนียม ประเพณี จารีตที่บุคคลหรือชุมชนได้สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิตอยู่ และได้ถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งมาจนถึงปัจจุบัน”⁷

สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม หมายถึง “สิ่งแวดล้อมที่มีความเกี่ยวเนื่องกับสิ่งที่มีมนุษย์ได้สร้างหรือกำหนดขึ้นทั้งในอดีตและปัจจุบัน ที่มีคุณค่าในทางศิลปะ วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี เทคโนโลยี (ภูมิปัญญาท้องถิ่น) และรวมถึงแหล่งศิลปกรรมที่นับเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมด้วย”⁸

เมืองเก่าเป็นทั้งแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม จึงมีคุณค่าในแง่การสะท้อนรากเหง้าและตัวตนของผู้คนท้องถิ่น ซึ่งส่งผลต่อการจรรโลงสังคมโดยตรง ไม่เพียงเท่านั้น เมืองเก่ายังก่อให้เกิดคุณประโยชน์ในแง่อื่นๆ ได้อีก เช่น การผสมผสานความเก่าและใหม่อย่างลงตัว สร้างความหลากหลายมีชีวิตชีวาให้เกิดขึ้นในเมือง กิจกรรมการค้าและบริการที่ต่อยอดจากมรดกทางวัฒนธรรม เช่น การท่องเที่ยวและงานสร้างสรรค์เป็นแหล่งรายได้ของชาวเมือง และการรักษาอัตลักษณ์ของเมืองเก่าเป็นสื่อสัญลักษณ์ที่ทำให้คนรุ่นหลังได้รู้จักและเกิดความภาคภูมิใจ⁹

การศึกษาของสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม¹⁰ ระบุปัญหาและภัยคุกคามที่เมืองเก่าประสบอยู่ไว้ดังนี้ (1) การขุดค้น ทำลาย รื้อถอนแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม (2) มรดกทางวัฒนธรรมถูกปล่อยทิ้งไม่ได้รับการดูแลจนมีสภาพเสื่อมโทรมและมีการบุกรุก (3) การสร้างสิ่งก่อสร้างโดยรอบที่ไม่เหมาะสม ทำลายคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรม (4) การบูรณะซ่อมแซมมรดกทางวัฒนธรรมที่ไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการ (5) การตัดถนนและพัฒนาสาธารณูปโภค สาธารณูปการที่ทำลายโครงสร้างและบรรยากาศของเมืองเก่า และ (6) การทำให้สิ่งแวดล้อมธรรมชาติในเมืองเก่าเสื่อมโทรม ปัญหาดังกล่าวมีที่มาจาก (1) การขาดจิตสำนึกและตระหนักรู้ในคุณค่าของเมืองเก่า (2) การขาดการจัดการข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเมืองเก่า (3) การขาดการประสานงาน การบริหารจัดการที่ดีในการปกป้องรักษาเมืองเก่า (4) การขาดการสนับสนุนด้านมาตรการทางกฎหมายและระบบแรงจูงใจ (5) การขาดนโยบายสนับสนุนจากภาคส่วนต่าง ๆ และ (6) การขาดทรัพยากรในการสงวนรักษา

3.2 กรอบแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า¹¹

คุณค่าและความท้าทายดังกล่าวทำให้จำเป็นต้องจัดให้มีการส่งเสริมและรักษาเมืองเก่าให้มีความสืบเนื่องและยั่งยืน แนวคิดหลักที่จะนำมาประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์เมืองเก่าราชบุรี สรุปได้ดังนี้

1) การอนุรักษ์เชิงพื้นที่ (Area-based Conservation) หมายถึง การดำเนินการอนุรักษ์โดยยึดพื้นที่เป็นฐาน เป็นการบริหารจัดการอนุรักษ์ที่เน้นการขับเคลื่อนกระบวนการในพื้นที่เป้าหมายโดยอาศัยการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน ในลักษณะทำไป ปรับไป เรียนรู้ไป เพื่อพัฒนารูปแบบและกลไกการทำงานที่เอื้อต่อการแก้ปัญหา

2) การอนุรักษ์บนพื้นฐานคุณค่า (Value-based Conservation) หมายถึง การดำเนินการอนุรักษ์โดยยึดถือคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมเป็นฐาน กระบวนการอนุรักษ์บนพื้นฐานคุณค่าประกอบด้วย การทำความเข้าใจคุณค่าความสำคัญ การจัดทำนโยบาย/แผนงานเพื่อรักษาคุณค่า และการปฏิบัติตามแผนบริหาร และติดตาม

3) ภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ (Historic Urban Landscape) หมายถึง การอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของเมือง ควบคู่ไปกับการอนุรักษ์คุณภาพสภาพแวดล้อม และการเพิ่มศักยภาพการใช้งานของพื้นที่เมือง โดยยอมรับความเปลี่ยนแปลงและความหลากหลายของการใช้พื้นที่

แนวคิดเหล่านี้มุ่งเน้นให้เกิดการอนุรักษ์คุณค่าของพื้นที่อันเป็นที่ตั้งของมรดกทางวัฒนธรรมโดยรวม (collective value) โดยผ่านการพิจารณาอย่างรอบด้าน ทั้งในมิติกายภาพ มิติวัฒนธรรม และมิติธรรมชาติ รวมถึงวิถีชีวิต ประเพณี ภูมิปัญญา ตลอดจนผู้คนที่จะต้องรับบทบาทเป็นผู้ดูแลมรดกทางวัฒนธรรมต่าง ๆ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม คือ การสร้างสิ่งแวดล้อมที่มีชีวิต ซึ่งทั้งสนองประโยชน์ใช้สอยปัจจุบัน อนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม ส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชน และรักษาความสมดุลของระบบนิเวศพื้นที่ไปพร้อม ๆ กัน ภายใต้กรอบแนวคิดดังกล่าว ข้อพิจารณาและเป้าหมายในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรี สรุปได้ 3 ด้านดังนี้

1) การรักษาและทำนุบำรุงมรดกทางวัฒนธรรม: (1) รักษาและฟื้นฟูสภาพองค์ประกอบทางกายภาพอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ของเมืองเก่าโดยการอนุรักษ์รูปลักษณะอาคารสิ่งก่อสร้างและสภาพแวดล้อมดั้งเดิม ฝีมือช่าง เทคโนโลยี และวัสดุดั้งเดิม รวมถึงคุณค่าความงามตามธรรมชาติ และ (2) ส่งเสริมกิจกรรมและวิถีชีวิตอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ โดยการปกป้องคุ้มครองเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ประเพณี อาหาร การแต่งกาย ภาษา เทศกาล คติความเชื่อ และอุตสาหกรรมท้องถิ่น

2) การรักษาและส่งเสริมอัตลักษณ์เมืองเก่า: (1) ควบคุมการใช้ที่ดินมิให้เกิดการทำลายหรือด้อยค่ามรดกทางวัฒนธรรมและอัตลักษณ์เมืองเก่า โดยจำแนกประเภท และกำหนดรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินให้เหมาะสม (2) กำหนดกรอบการพัฒนาอาคารและสิ่งก่อสร้างต่างๆ ในเมืองเก่าให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมเมืองเก่า โดยการควบคุมรูปแบบ รูปทรง รูปด้านหน้า ความสูง ขนาด วัสดุ พื้นผิว สี ระยะถอยร่นของอาคาร รวมถึง ความหนาแน่น ที่ว่างในเมือง และขนาดถนน และ (3) ปรับปรุงภูมิทัศน์เพื่อส่งเสริมมรดกทางวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมเมืองเก่า โดยการออกแบบอุปกรณ์ประดับถนน เสา ไฟ ถังขยะ ม้านั่ง ให้สอดคล้องกับภาพลักษณ์เมืองเก่า ควบคุมป้ายสัญลักษณ์ กันสาด และสายสื่อสาร/ไฟฟ้า สงวนรักษาและขยายพื้นที่โล่งว่าง พื้นที่สีเขียว ต้นไม้ใหญ่ แหล่งน้ำ และระบบนิเวศ รวมถึงจัดให้มีการเข้าถึงของผู้พิการและผู้สูงอายุ

3) การฟื้นฟูชุมชนเมืองเก่า: (1) พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและบริการสาธารณะ เช่น ทางสัญจร ประปา ไฟฟ้า ระบบสื่อสาร การระบายน้ำ การบำบัดน้ำเสีย สนองความต้องการของผู้อยู่อาศัยในเมืองเก่า รวมทั้งรองรับผู้มาเยือน และ (2) ส่งเสริมกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และสร้างรายได้ชุมชน โดยเน้นที่การต่อยอดมรดกทางวัฒนธรรม เช่น การปรับปรุงอาคารเก่ามาใช้ประโยชน์ร่วมสมัยโดยไม่ทำลายคุณค่าเดิม การนำทักษะช่างพื้นถิ่นมาสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ใหม่ การบริการท่องเที่ยว ทั้งนี้โดยเน้นให้เกิดประโยชน์แก่ท้องถิ่นมากที่สุด

4. วิธีการศึกษา

กระบวนการวิจัยประกอบด้วย 4 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ (1) การสร้างกรอบคิด ทฤษฎีเพื่อการศึกษาและวิเคราะห์ (2) การสืบค้นเอกสารและสำรวจภาคสนาม เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรม และข้อมูลทั่วไปของพื้นที่ เมืองเก่าราชบุรีในมิติที่เกี่ยวข้อง (3) การดำเนินกระบวนการมีส่วนร่วม และ (4) การวิเคราะห์และการสรุปข้อค้นพบเพื่อนำไปใช้ในการวางแผนและวางผัง แม่บทต่อไป เครื่องมือวิจัยแบบทุติยภูมิที่ใช้ในกระบวนการวิจัย ได้แก่ (1) การสืบค้นเอกสารเพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎี ประวัติศาสตร์ มรดกทางวัฒนธรรม และข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวข้องต่างๆ ทั้งเชิงคุณภาพและ เชิงปริมาณ และ (2) การศึกษาแผนที่ แผนที่ ภาพถ่าย ภาพถ่ายทางอากาศ และภาพถ่ายดาวเทียมของบริเวณเมืองเก่าราชบุรีทั้งในอดีตและปัจจุบัน ส่วนเครื่องมือวิจัยแบบปฐมภูมิประกอบด้วย (1) การสำรวจและสังเกตการณ์ พื้นที่เมืองเก่าราชบุรีเพื่อเก็บข้อมูลด้านกายภาพ เศรษฐกิจสังคม สิ่งแวดล้อม และมรดกทางวัฒนธรรม (2) การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง¹² เพื่อเก็บข้อมูล ความเป็นไปในอดีตและปัจจุบันของเมืองเก่าราชบุรีในประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีส่วนได้เสียในพื้นที่ และ (3) การทำ แบบสอบถาม¹³ เพื่อสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับเมืองเก่าราชบุรี ประเด็นที่ประชาชน ให้ความสำคัญ บทบาทหน้าที่ของผู้มีส่วนได้เสียในการพัฒนาเมือง และ ความคิดเห็นเกี่ยวกับการอนุรักษ์และพัฒนา กระบวนการมีส่วนร่วมประกอบด้วยกิจกรรม 6 รูปแบบ ได้แก่ (1) การประชุมกลุ่มย่อย (2) การสนทนากลุ่ม ผู้นำชุมชน (3) การประชุมรับฟังความคิดเห็น (4) กิจกรรมส่งเสริมการอนุรักษ์ และพัฒนา (5) การศึกษาดูงานโครงการเมืองเก่า และ (6) กิจกรรมส่งเสริม การอนุรักษ์ผ่านสื่อสังคมออนไลน์¹⁴

5. การสำรวจมรดกทางวัฒนธรรมเมืองเก่าราชบุรี

บทความนี้เน้นนำเสนอในส่วนของมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ ทั้งนี้ เนื่องจากในปัจจุบัน เขตเมืองเก่าราชบุรีหลงเหลือมรดกทางวัฒนธรรม แบบจับต้องไม่ได้ไม่มากนัก และไม่ค่อยโดดเด่น มรดกทางวัฒนธรรม แบบจับต้องไม่ได้ที่ยังหลงเหลือได้แก่ ไร่ังมังกร อาหาร และดนตรีปี่พาทย์ ไร่ังมังกรแม้จะเป็นผลิตภัณฑ์ที่ขึ้นชื่อของราชบุรีแต่ทุกวันนี้การผลิตไร่ังมังกร แทบทั้งหมดย้ายไปนอกเขตเมืองเก่าแล้ว ขณะที่อาหารล้วนแล้วแต่มี แหล่งอยู่ในร้านอาหารซึ่งกระจุกตัวอยู่ในพื้นที่ตลาดเก่า แม้จะมีร้านอาหารที่มีชื่อเสียงหลายแห่ง แต่อาหารที่ให้บริการก็มีได้เป็นของเฉพาะถิ่น ส่วนดนตรี

ภาพ/Fig 1

แผนที่มรดกวัฒนธรรม แบบจับต้องได้ของเมืองเก่า ราชบุรี

Map of heritage sites in the old town of Ratchaburi

หมายเหตุ: แผนที่นี้ได้รวม เอมรดกทางวัฒนธรรม แบบจับต้องได้ที่อยู่นอกเขต เมืองเก่าราชบุรีเข้าไว้ด้วย เพื่อให้เห็นภาพพื้นที่ต่อเนื่อง ทั้งหมด

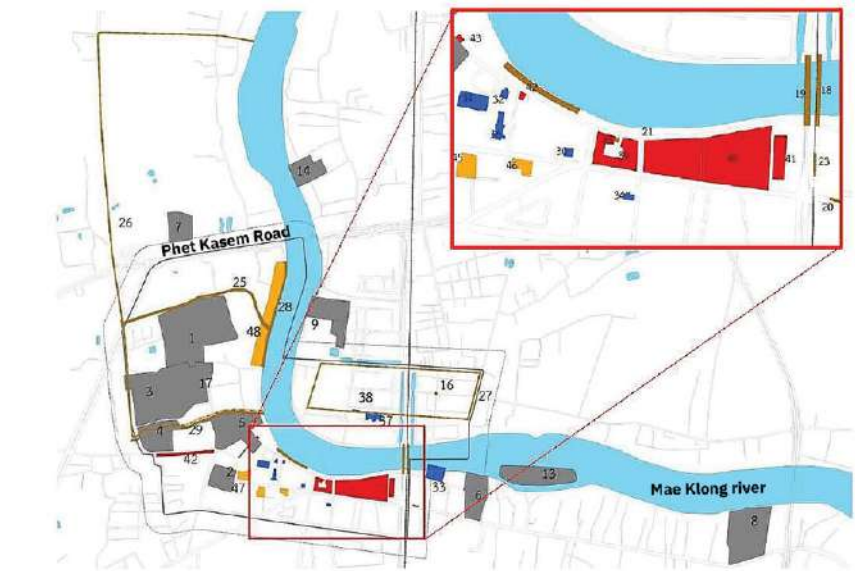
Note: The map also includes heritage sites beyond the designated perimeter of Ratchaburi Old Town so that the interconnected area is also illustrated.

- Symbols:**
- Boundaries of Ratchaburi Old Town
 - Interconnected area
 - Road
 - Railway
 - Waterways, canals, and brooks

- Cultural Heritage: Religious Institutions**
- 1 Wat Mahathat Worawihan
 - 2 Wat Sri Suriyawongsaram Worawihan
 - 3 Wat Khao Lua
 - 4 Wat Rong Chang
 - 5 Wat Chong Lom
 - 6 Wat Sattanat Pariwat Worawihan
 - 7 Wat Phleng (Abandoned)
 - 8 Wat Thep Awas
 - 9 Wat Amarintharam
 - 10 Wat Aranyikawas
 - 11 Wat Chetiyaram (Chedi Hak)
 - 12 Wat Sura Chayaram (Wat Lum Din)
 - 13 Wat Koh Nammatha
 - 14 Wat Payamai
 - 15 Wat Khao Wang Ratchaburi

- Cultural Heritage: Town Components**
- 16 City Pillar Shrine
 - 17 Old City Pillar Shrine
 - 18 Chulalongkorn Railway Bridge
 - 19 Thanarat Bridge
 - 20 Rachanukhro Bridge
 - 21 Rat Pracha Phatthana Riverside Plaza
 - 22 Main Railway Station
 - 23 Railway Station
 - 24 City Clock Tower
 - 25 Ban Lao Canal
 - 26 City Wall and Moat, Ayutthaya Period
 - 27 City Wall, the reign of King Rama II
 - 28 Mae Klong River Landscape
 - 29 Wat Chong Lom Canal
- Cultural Heritage: Civic Buildings**
- 30 Ratchaburi District Court
 - 31 Ratchaburi National Museum
 - 32 Sala ratthaban monthon Ratchaburi
 - 33 Old Governor's Residence
 - 34 Old Police Station
 - 35 Ratchaburi Scout Assembly Hall

- 36 Community Hall
 - 37 Administrative Building of Bhanurangsi Barracks
 - 38 Armory of Bhanurangsi Barracks
- Cultural Heritage: Commercial Zone**
- 39 Sanam Ya Market
 - 40 The Crown Property Bureau Market
 - 41 Municipality Fresh Market
 - 42 Tao Hong Tai: d Kunst Gallery
 - 43 Artee Kopee Coffee Shop
 - 44 Old Market on Khao Ngu Road
- Cultural Heritage: Residential Zone**
- 45 Residence of the Registrar
 - 46 Residence of the District Attorney
 - 47 Residence of Provincial Treasurer
 - 48 Old Buildings at Tha Sao

ในส่วนของมรดกวัฒนธรรมแบบจับต้องได้ ประเภทของสิ่งที่ควรอนุรักษ์ มีอาทิ สิ่งก่อสร้างทรงคุณค่า วัตถุและชิ้นส่วนของอาคาร ย่านและชุมชนเก่าแก่ ภูมิทัศน์ถนน รูปด้านหน้าอาคาร บริเวณธรรมชาติ เส้นขอบฟ้าและช่องมอง ทิวทัศน์ เป็นต้น¹⁵ เมืองเก่าราชบุรีเป็นแหล่งรวมของมรดกทางวัฒนธรรมแบบจับต้องได้หลายยุคหลายสมัย นับแต่ยุคที่เขมรเรืองอำนาจ กระทั่งถึงสมัยใหม่ ตอนต้นซึ่งตั้งอยู่ปะปนกัน ความแตกต่างระหว่างกันไม่ว่าจะเป็นในเชิงรูปแบบอายุ หรือลักษณะเด่นอื่น ๆ มีสูง ดังนั้น การจะระบุว่าสิ่งใดมีคุณค่าคู่ควรแก่การอนุรักษ์ (identification) จึงมิได้มุ่งไปที่คุณสมบัติใดคุณสมบัติหนึ่ง โดยเฉพาะ หากพิจารณาในองค์รวมโดยการสำรวจปัจจัย 5 ด้านประกอบกัน ได้แก่ (1) ด้านสุนทรียภาพ: เป็นแบบอย่างความสำเร็จของการออกแบบ หรือการก่อสร้างในสมัยหนึ่ง ๆ ที่มีความพิเศษและมีคุณค่า (2) ด้านศิลปะ สถาปัตยกรรมและวิศวกรรม: เป็นตัวแทนของรูปแบบทางศิลปะ สถาปัตยกรรม และวิศวกรรมที่แพร่หลายในยุคสมัยหนึ่ง (3) ด้านความหายาก: มีลักษณะพิเศษ แปลก ไม่มีในที่อื่นใดในโลก เนื่องจากเป็นเอกลักษณ์ในแต่ละยุคสมัย หรือ ีความเป็นเลิศในทางใดทางหนึ่ง (4) ด้านประวัติศาสตร์: มีอายุเก่าแก่ และเกี่ยวข้องกับเรื่องราวในสมัยใดสมัยหนึ่งหรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่งในประวัติศาสตร์ และ (5) ด้านสังคมวัฒนธรรม: มีความผูกพันกับกลุ่มคน หรือชุมชนใดชุมชนหนึ่ง¹⁶ แผนที่ในภาพ 1 แสดงตำแหน่งและขอบเขตมรดกทางวัฒนธรรมแบบจับต้องได้ในเมืองเก่าราชบุรีและพื้นที่ต่อเนื่อง

ตาราง/ Table 1	หมายเหตุ: (1) การประเมิน	
การระบุและการประเมิน	ดำเนินการโดยผู้เชี่ยวชาญ	Note: (1) The valuation is
คุณค่ามรดกทางวัฒนธรรม	ด้านอนุรักษ์โบราณสถาน	carried out by the experts
ที่จับต้องได้ของเมืองเก่า	สถาปัตยกรรมและ	on conservation of
ราชบุรี	ภูมิสถาปัตยกรรม (2) ความหมาย	archeological sites, and
Assessment of heritage	ของค่าคะแนนการประเมิน:	historic architecture and
structures in Ratchaburi	5 มีคุณค่ามากที่สุด	landscape, (2) Scoring:
Old Town	4 มีคุณค่ามาก	5 means highest value
	3 มีคุณค่าปานกลาง	4 means high value
	2 มีค่าน้อย	3 means medium value
	1 มีค่าน้อยที่สุด	2 means low value
	(3) ค่าคะแนนเฉลี่ย:	1 means least value,
	4.0-5.0 มีคุณค่ามากที่สุด	(3) Average scores:
	3.0-3.9 มีคุณค่ามาก	4.0-5.0 highest value
	2.0-2.9 มีคุณค่าปานกลาง	3.0-3.9 high value
	1.0-1.9 มีค่าน้อย	2.0-2.9 medium value
	ต่ำกว่า 1 มีค่าน้อยที่สุด	1.0-1.9 low value
		less than 1 least value

Types	Cultural heritages	Values						
		Historical and archeological values	Age	Physical condition	Aesthetics	Social values	Average	Rating
Religious Institutions	Wat Mahathat Worawihan	5	5	5	5	5	5.0	Highest
	Wat Sri Suriyawongsaram Worawihan	4	4	4	4	4	4.0	Highest
	Wat Khao Lua	3	4	3	2	2	2.8	Medium
	Wat Rong Chang	3	3	1	1	2	2.0	Medium
	Wat Chong Lom	3	3	2	2	4	2.8	Medium
Town components	City Pillar Shrine	4	3	3	3	4	3.4	High
	City wall, the reign of Rama II	5	5	4	4	3	4.2	Highest
	City Wall, Ayutthaya Period	5	5	1	1	1	2.6	Medium
	Chulalongkorn Railway Bridge	4	3	4	4	4	3.8	High
	Thanarat bridge	4	3	4	3	4	3.6	High
	Rachanukhro Bridge	3	3	3	3	2	2.8	Medium
	Rat Pracha Phatthana Riverside Plaza	4	3	4	4	5	4.0	Highest
	Mae Klong River Landscape	4	3	3	3	3	3.2	High
	Wat Chong Lom Canal	4	3	1	1	1	2.0	Medium
	Ban Lao Canal	4	3	1	1	1	2.0	Medium
	Main Railway Station	4	4	3	2	3	3.2	High
	Ratchaburi market train station	3	3	1	1	1	1.8	Low
	City clock tower	4	4	3	4	2	3.4	High
Commercial zone	Sanam Ya Market	2	2	2	1	4	2.2	Medium
	The Crown Property Bureau market	5	4	4	4	4	4.2	Highest
	Municipality fresh market	3	3	2	1	3	2.4	Medium
	Old building group on Voradej road	4	4	4	4	3	3.8	High
	Old Market on Khao Ngu Road	4	4	2	3	3	3.2	High
Residential zone	Old officers’ residence group on Ammarin road	4	4	2	3	1	2.8	Medium
	Old Buildings at Tha Sao	3	3	3	3	2	2.8	Medium
	Old wooden houses	3	3	1	2	2	2.2	Medium

เมื่อระบุมรดกทางวัฒนธรรมในเขตเมืองเก่าราชบุรีได้แล้ว จึงทำการบันทึก (documentation) ลักษณะของมรดกทางวัฒนธรรมเหล่านั้นเป็นราย ๆ ไป โดยดำเนินการ 3 ประการ ได้แก่ (1) การบันทึกทางประวัติศาสตร์ โดยการเรียบเรียงและอ้างอิงข้อมูลหลักฐานทางประวัติศาสตร์ (2) การบันทึกทางโบราณคดีโดยการถ่ายภาพหลักฐานที่พบ การพรรณนา และผลการวิเคราะห์สิ่งที่ค้นพบ และ (3) การบันทึกทางสถาปัตยกรรมโดยการถ่ายภาพ รังวัด และเขียนแบบ¹⁷ จากนั้นก็ทำการประเมินระดับคุณค่า (assessment) ของมรดกทางวัฒนธรรมแต่ละแห่ง โดยอาศัยหลักเกณฑ์ 5 ประการ ได้แก่ (1) เกณฑ์คุณค่าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี (2) เกณฑ์คุณค่าด้านอายุและความเก่าแก่ (3) เกณฑ์คุณค่าด้านสภาพอาคาร สถานที่ และแหล่งโบราณคดี (4) เกณฑ์คุณค่าด้านสุนทรียะ และ (5) เกณฑ์คุณค่าความสำคัญต่อสังคมและชุมชน¹⁸

ภายใต้แนวทางการระบุสิ่งที่มีคุณค่าควรอนุรักษ์ข้างต้น เมืองเก่าราชบุรีมีมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ รวมทั้งสิ้น 32 แห่ง แบ่งเป็นศาสนสถาน 5 แห่ง องค์ประกอบเมือง 14 แห่ง อาคารราชการ 5 แห่ง ย่านการค้า 5 แห่ง และที่พักอาศัยและชุมชน 3 กลุ่ม ผลการระบุและการประเมินแสดงในตาราง 1 ซึ่งจะเห็นได้ว่ามรดกทางวัฒนธรรมที่ระดับคุณค่า “มาก” ถึง “มากที่สุด” มีจำนวนรวมกัน 17 แห่ง (ร้อยละ 53) ระดับคุณค่า “ปานกลาง” 14 แห่ง (ร้อยละ 46) และระดับคุณค่า “น้อย” และ “น้อยที่สุด” 1 แห่ง (ร้อยละ 3)

6. ข้อมูลสภาพปัจจุบันของเมืองเก่าราชบุรี

6.1 สภาพทางกายภาพ

คณะวิจัยได้ดำเนินการศึกษารูปแบบการตั้งถิ่นฐานบริเวณเมืองเก่าราชบุรีในหลายมิติโดยการสืบค้นเอกสาร การสำรวจ และการสัมภาษณ์ ประเด็นสำคัญของการตั้งถิ่นฐานเมืองเก่าราชบุรีสรุปได้ดังนี้

1) พื้นที่ทางประวัติศาสตร์: ขอบเขตเมืองเก่าราชบุรีตามประกาศนั้นครอบคลุมอาณาบริเวณเมืองใน 6 ยุคสมัยได้แก่ (1) เมืองสมัยขอม (2) เมืองสมัยอยุธยา (3) เมืองสมัยธนบุรีต่อเนื่องถึงสมัยรัชกาลที่ 1 ของยุครัตนโกสินทร์ (4) เมืองสมัยรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 4 (5) เมืองสมัยรัชกาลที่ 5 และ (6) เมืองสมัยต้นสมัยใหม่ (early modern) ใน 3 ยุคสมัยแรก อาณาเขตเมืองอยู่ในส่วนเหนือของเขตเมืองเก่า หรือ

พื้นที่ปากตะวันตกของแม่น้ำแม่กลองส่วนที่อยู่เหนือคลองวัดช่องลมขึ้นไป ในยุคสมัยที่ 4 ศูนย์กลางเมืองย้ายไปฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง ส่วนในยุคสมัยที่ 5 และ 6 ศูนย์กลางเมืองย้ายมาอยู่ที่ส่วนใต้ของเขตเมืองเก่า หรือพื้นที่ปากตะวันตกของแม่น้ำแม่กลองส่วนที่อยู่ใต้คลองวัดช่องลมลงมา เมื่อเป็นเช่นนี้มรดกทางวัฒนธรรมในเขตพื้นที่ส่วนเหนือส่วนใหญ่จึงมีที่มาจาก 3 ยุคสมัยแรกปะปนกัน ขณะที่มรดกทางวัฒนธรรมในเขตพื้นที่ปากตะวันออกส่วนใหญ่เป็นองค์ประกอบเมืองที่หลงเหลือจากสมัยรัชกาลที่ 2-4 ส่วนมรดกทางวัฒนธรรมในเขตพื้นที่ส่วนใต้ส่วนใหญ่เป็นสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 และสมัยใหม่ตอนต้น (early modern architecture) สถาปัตยกรรมสมัยหลัง ๆ นี้ไม่เพียงแต่ปรากฏในเขตพื้นที่ส่วนใต้เท่านั้น แต่ยังกระจายอยู่ในพื้นที่ส่วนเหนือและพื้นที่ปากตะวันออกด้วย ทั้งนี้เพราะนับแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เมืองราชบุรีมีอาณาเขตครอบคลุมพื้นที่ทั้งสอง จะเห็นได้ว่า เขตเมืองเก่าราชบุรีมีการทับซ้อนกันของยุคสมัย ดังนั้นจึงมรดกทางวัฒนธรรมต่างยุคต่างสมัยตั้งปะปนกันในทุกส่วน การทับซ้อนกันของยุคสมัยในเขตเมืองเก่าราชบุรี ซึ่งสะท้อนออกมาในความหลากหลายของรูปแบบสถาปัตยกรรมย่อมส่งผลต่อสภาพแวดล้อมเมืองอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงทัศนียภาพที่ปรากฏชัด คือ อาคารต่างยุคสมัยตั้งเรียงรายสลับกันหรืออยู่ประชิดกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ การอนุรักษ์เมืองเก่าโดยมุ่งไปที่การสร้างความกลมกลืนให้กับทั้งเมืองจึงมีข้อจำกัดเป็นอย่างมาก

2) การใช้ประโยชน์ที่ดิน: มีการใช้ประโยชน์ที่ดิน 10 ประเภท แต่ละประเภทมีสัดส่วนเนื้อที่ต่อพื้นที่เมืองเก่าทั้งหมดดังนี้ พาณิชยกรรม ร้อยละ 0.60, พาณิชยที่พักอาศัย ร้อยละ 13.20, ที่พักอาศัย ร้อยละ 24.80, สถาบันราชการ สาธารณูปโภคสาธารณูปการ ร้อยละ 20.90, สถาบันศาสนา ร้อยละ 7.30, สถาบันการศึกษา ร้อยละ 1.80, ที่โล่งว่างและเกษตรกรรม ร้อยละ 6.50, ที่สาธารณะ ร้อยละ 22.59, อุตสาหกรรม ร้อยละ 1.10 และอื่น ๆ ร้อยละ 0.75 ข้อมูลนี้แสดงให้เห็นว่า พื้นที่ที่ใช้เพื่อกิจกรรมของภาครัฐมีสัดส่วนสูงเกินกว่าร้อยละ 50 ส่วนพื้นที่ที่ใช้พักอาศัยมีเกือบร้อยละ 40 มรดกทางวัฒนธรรมแบบจับต้องได้ตั้งกระจายอยู่ในที่ดิน 6 ใน 10 ประเภท ประเภทที่ดินที่ไม่มีมรดกทางวัฒนธรรมเลยมี 4 ประเภทคือ สถาบันการศึกษา ที่โล่งว่างและเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และอื่น ๆ ซึ่งมีเนื้อที่รวมกันราวร้อยละ 10 ของเนื้อที่เขตเมืองเก่าทั้งหมด

3) การใช้ประโยชน์อาคาร: มีอาคารทั้งสิ้น 3,911 อาคารใช้ประโยชน์เป็นที่พักอาศัย 2,039 คิดเป็นร้อยละ 52.1, พาณิชยกรรม 168 อาคาร ร้อยละ 4.3, พาณิชย์พักอาศัย 684 อาคาร ร้อยละ 17.5, อุตสาหกรรมและคลังสินค้า 33 อาคาร ร้อยละ 0.8, สาธารณูปโภค 26 อาคาร ร้อยละ 0.7, สถาบันการศึกษา 32 ร้อยละ 0.8, อาคารศาสนสถาน 264 อาคาร ร้อยละ 6.8, สถานที่ราชการและสาธารณูปการ 34 อาคาร ร้อยละ 0.9 และอื่น ๆ อีก 631 อาคาร ร้อยละ 16.1 จะเห็นได้ว่าอาคารเกือบร้อยละ 70 เป็นที่พักอาศัย อาคารมรดกทางวัฒนธรรมทั้งหมดยังถูกใช้งานอยู่ ทั้งเพื่อการพักอาศัย พาณิชยกรรม พาณิชย์พักอาศัย ศาสนสถาน สถานที่ราชการและสาธารณูปการ ไม่มีอาคารมรดกทางวัฒนธรรมใดที่ถูกนำไปใช้ประโยชน์เพื่อการอุตสาหกรรมและคลังสินค้า สาธารณูปโภค และสถาบันการศึกษา

4) กรรมสิทธิ์ที่ดิน: มีกรรมสิทธิ์ที่ดิน 4 ประเภท ได้แก่ ที่ดินราชพัสดุ (เป็นที่ตั้งของหน่วยงานราชการ และจัดสรรให้เอกชนเช่า) เป็นสัดส่วนร้อยละ 22.38, ที่ดินเอกชน (เป็นที่อยู่อาศัย พาณิชยกรรม ที่ตั้งของมูลนิธิ) ร้อยละ 30.03, ที่ดินทรัพย์สินพระมหากษัตริย์ (ใช้เป็นตลาด อาคารพาณิชย์ และอาคารพาณิชย์พักอาศัย) ร้อยละ 1.02, ที่ดินสถาบันทางศาสนา (ใช้เป็นวัดและชุมชนบนที่ดินของวัด และศาลเจ้า) ร้อยละ 16.89 และที่ดินสาธารณะ (ถนน พื้นที่สาธารณะลำน้ำ) ร้อยละ 29.68 จะเห็นได้ว่าที่ดินของรัฐมีสัดส่วนถึงเกือบร้อยละ 70 อาคารมรดกทางวัฒนธรรมแบบจับต้องได้ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่บนเขตที่ดินของรัฐดังกล่าว ทั้งส่วนที่เป็นที่ดินราชพัสดุ สถาบันศาสนา และที่สาธารณะ แม้อาคารเหล่านี้จะอยู่ในเขตที่ดินของรัฐ แต่ผู้ครอบครองและใช้ประโยชน์อาคารก็มีความหลากหลาย ทั้งหน่วยราชการ องค์กรเอกชน คณะสงฆ์ และประชาชนทั่วไป ความไม่สอดคล้องต้องกันในเรื่องแนวคิดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยง และนำมาซึ่งข้อจำกัดในการขับเคลื่อนและบริหารจัดการโครงการ

5) ระบบสัญจร: เขตเมืองเก่าราชบุรี มีถนนทั้งสิ้น 28 สาย แบ่งเป็นถนนสายหลัก 9 สาย (ความกว้างเขตทาง 20-24 เมตร) ถนนสายรอง 3 สาย (ความกว้างเขตทาง 10-15 เมตร) ถนนสายย่อย 15 สาย (ความกว้างเขตทาง 6-8 เมตร) และทางหลวง 2 สาย (ความกว้างเขต

ทาง 34-40 เมตร) ถนนส่วนใหญ่ในเขตเมืองเก่าราชบุรีเป็นถนนสายย่อย รูปแบบการเดินทางภายในเขตเมืองเก่าราชบุรีและในตัวเมืองราชบุรีโดยรวม รวบรวมร้อยละ 70 เป็นการเดินทางโดยใช้ยานพาหนะส่วนตัว ในท้องถนนเมืองเก่าราชบุรี รถจักรยานยนต์มีจำนวนมากที่สุด รองลงไปใช้รถยนต์ส่วนตัว ส่วนรูปแบบการเดินทางที่เหลืออีกราวร้อยละ 30 เป็นการเดินทางโดยยานพาหนะสาธารณะ อันได้แก่รถสองแถวประจำทาง (มี 4 สาย) รถสองแถวรับจ้าง รถจักรยานยนต์รับจ้าง รถสามล้อเครื่อง และรถสามล้อถีบรับจ้าง¹⁹ การจราจรมีความหนาแน่นตลอดวัน และติดขัดในระหว่างชั่วโมงเร่งด่วนช่วงเช้าและเย็น สภาพการจราจรที่พลุกพล่านส่งผลกระทบต่อสภาพภูมิทัศน์มรดกทางวัฒนธรรมในแง่การสิ้นเปลืองและมลภาวะที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อโครงสร้าง องค์ประกอบ และผิวอาคาร

6) โครงสร้างพื้นฐาน: มีการให้บริการไฟฟ้า ประปา และการจัดเก็บขยะอย่างทั่วถึงทั้งพื้นที่ การจัดการน้ำเสียยังครอบคลุมเป็นบางส่วนเท่านั้น น้ำเสียจากครัวเรือนและกิจการเป็นปริมาณมากยังถูกระบายสู่ลำคลองและแม่น้ำแม่กลองโดยตรง สิ่งนี้ย่อมกระทบต่อสภาพแวดล้อมและบรรยากาศของเมืองเก่า

7) แม่น้ำลำคลอง: ในอดีต แม่น้ำลำคลองถูกใช้เป็นทั้งเส้นทางสัญจร แหล่งน้ำสำหรับอุปโภคบริโภคและเพาะปลูก แหล่งทำมาค้าขาย แหล่งประมง และเป็นแนวป้องกันเมืองจากข้าศึก แต่ในปัจจุบัน แม่น้ำแม่กลองมีการสัญจรทางเรื่อน้อยมาก ที่มีอยู่บ้างก็เป็นไปเพื่อการท่องเที่ยว การเดินทางระยะสั้นๆ และการขนส่งสินค้าผ่าน ส่วนคลองส่วนใหญ่ก็ถูกถม ถูกสร้างบ้านเรือนบุกรุก คับแคบและตื้นเขิน บางคลองมีโครงสร้างคอนกรีตคร่อมทับ คลองที่ยังหลงเหลืออยู่กลายเป็นเส้นทางระบายน้ำ หรือที่ทิ้งขยะ คลองที่ถูกจัดให้เป็นหนึ่งในมรดกทางวัฒนธรรม เช่น คลองบ้านเล่าและคลองวัดช่องลมก็มีสภาพนี้เช่นกัน เท่ากับว่ามรดกทางวัฒนธรรมของเมืองเก่าราชบุรีกำลังถูกทำลาย

8) ที่โล่งว่างในเมือง: ในอดีต แม้จะเป็นชุมชนเมือง แต่เมืองเก่าราชบุรีก็มีการเพาะปลูกแทรกอยู่ทั่วไป พื้นที่เพาะปลูกมีทั้งที่เป็นสวนผลไม้และสวนครัว แต่ในปัจจุบัน ไม่มีพื้นที่เพาะปลูกหลงเหลืออยู่ในเขตเมืองเก่าอีกต่อไป ถึงพื้นที่บางแห่งจะเป็นที่โล่งว่าง มิได้มีการปลูกสร้างอาคาร แต่พื้นที่เหล่านี้ก็มิได้มีการปลูกพืชพรรณ

ในลักษณะการทำเกษตรอย่างจริงจัง โดยมักถูกปล่อยทิ้งไว้เพื่อรอการพัฒนาในอนาคต พื้นที่โล่งว่างที่ไม่ได้ทำประโยชน์ แม้จะมีข้อดีในแง่การลดความหนาแน่นของเมืองแต่ก็ส่งผลกระทบต่อทัศนียภาพและสภาพแวดล้อมเมืองเก่า เนื่องจากส่วนใหญ่กลายสภาพเป็นที่รกชัฏ และเสื่อมโทรม

9) ภัยธรรมชาติ: เมืองเก่าราชบุรีตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลอง ซึ่งมีปรากฏการณ์น้ำเอ่อล้นตลิ่งและน้ำหลากเป็นประจำ ตัวเมืองจึงเสี่ยงต่อการเกิดน้ำท่วม เหตุการณ์น้ำท่วมครั้งใหญ่เกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2495 และ พ.ศ. 2558 น้ำท่วมเป็นภัยคุกคามอย่างยิ่งต่อมรดกทางวัฒนธรรมแบบจับต้องได้ ระดับน้ำที่เอ่อล้นตลิ่งเมื่อครั้งน้ำท่วมใหญ่ทั้งสองดังกล่าวได้เข้าท่วมสถาปัตยกรรมทรงคุณค่าทั้งหมดที่ตั้งอยู่ริมหรือใกล้แม่น้ำลำคลอง ก่อให้เกิดความเสียหายเป็นอันมาก

6.2 ลักษณะสังคมชุมชนของเมืองเก่าราชบุรี

คณะวิจัยได้ดำเนินการศึกษาประชากรและชุมชนของเมืองเก่าราชบุรีในหลายมิติ โดยการสืบค้นเอกสาร การสำรวจ และการสัมภาษณ์ประเด็นสำคัญว่าด้วยประชากรและชุมชนสรุปได้ดังนี้

1) ประชากร: ประชากรที่อยู่อาศัยในเขตเมืองเก่าราชบุรีใน พ.ศ. 2561 มีจำนวนทั้งสิ้น 5,117 คน 1,905 ครัวเรือน ความหนาแน่นประชากร 2,336 คนต่อตารางกิโลเมตร ซึ่งต่ำกว่าค่าความหนาแน่นเฉลี่ยของเมืองในประเทศไทย จำนวนประชากรในระยะ 10 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2550–2560 มีแนวโน้มลดลงเป็นลำดับ คิดเป็นค่าเฉลี่ยลดลง -0.517% ต่อปี สัดส่วนประชากรสูงอายุ (อายุ 60 ปีขึ้นไป) มีสูงถึงร้อยละ 21 ซึ่งสูงกว่าตัวเลขค่าเฉลี่ยทั้งของจังหวัดราชบุรี และของประเทศ²⁰

2) ชุมชน: เขตเมืองเก่าราชบุรี ประกอบด้วย 7 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนวัดศรีสุริยวงศาราม (732 คน) ชุมชนวัดเขาเหลื่อ (777 คน) ชุมชนคนตลาด (1,320 คน) ชุมชนประจักษ์สุข (868 คน) ชุมชนมหาธาตุสมานา (767 คน) ชุมชนมหาธาตุสุมนตา (341 คน) ชุมชนมหาธาตุสมังคี (312 คน)²¹ ชุมชนชีกทศใต้ของเมืองเก่าราชบุรี ซึ่งในตาราง 2 คือ พื้นที่พาณิชย์กรรม (commercial zone) มีจำนวนและสัดส่วน

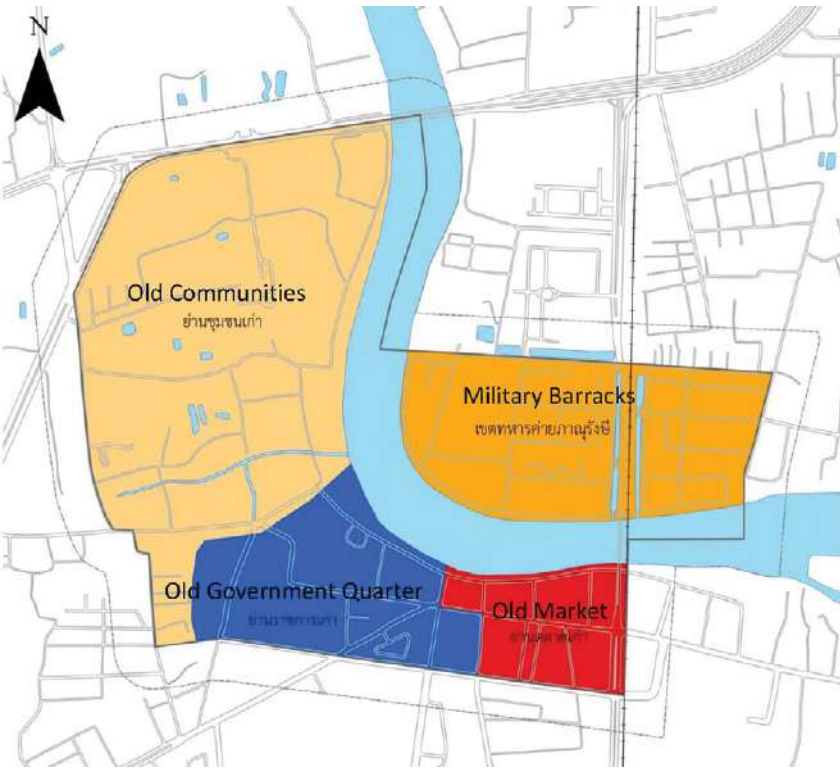
ประชากร รวมทั้งความหนาแน่นมากกว่าชุมชนชีกทศเหนือ ซึ่งในตาราง 1 คือ พื้นที่พักอาศัย (residential zone)

3) ย่าน: เขตเมืองเก่าราชบุรีสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ย่านสำคัญ โดยแต่ละย่านมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน การใช้ประโยชน์ที่ดินหลัก ๆ ปุ่มหลังทางประวัติศาสตร์ และอัตลักษณ์ทางเศรษฐกิจสังคมเฉพาะตัวที่แตกต่างกัน ดังนี้

(1) ย่านชุมชนเก่า เป็นบริเวณที่ตั้งเมืองเก่าตั้งแต่สมัยขอม ทวารวดี และอยุธยา องค์ประกอบเชิงพื้นที่อันโดดเด่นของย่านนี้ ได้แก่ วัดมหาธาตุวรวิหารซึ่งเป็นศูนย์กลางของเมืองเก่าแต่ดั้งเดิม วัดเก่าแก่ 3 แห่ง และชุมชนดั้งเดิม 5 แห่ง ย่านชุมชนเก่าเป็นแหล่งพักอาศัยที่มีความหนาแน่นค่อนข้างน้อย แบบแผนการตั้งถิ่นฐานมีลักษณะกระจายตัวเป็นกลุ่ม ๆ แต่ละกลุ่มประกอบด้วยบ้านเรือนเดี่ยวเป็นส่วนใหญ่ สถาปัตยกรรมทรงคุณค่าที่โดดเด่น คือ สิ่งก่อสร้างทางศาสนา เช่น พระปรางค์โบสถ์วิหาร และเรือนไม้เก่าแก่ ผู้คนส่วนใหญ่ที่อยู่อาศัยในย่านนี้ประกอบอาชีพรับจ้าง ครั้วเรือนมีรายได้ค่อนข้างต่ำ

ภาพ/ Fig 2
แผนที่แสดงย่าน
ในเขตเมืองเก่าราชบุรี

Neighborhood zones of
Ratchaburi Old Town

(2) ย่านตลาดเก่า ตั้งอยู่ในเขตเมืองเก่าที่เติบโตขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 องค์ประกอบเชิงพื้นที่ที่สำคัญของย่านนี้ได้แก่ ตลาดใหญ่ 3 ตลาด (ตลาดสดเทศบาล ตลาดทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ และตลาดสนามหญ้า) และกลุ่มอาคารแถวเ่ารอบ ๆ ตลาด ย่านตลาดเก่าเป็นศูนย์กลางการค้าของเมืองราชบุรีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นแหล่งรวมของสถาปัตยกรรมแบบสมัยใหม่ตอนต้น (early modern architecture) ที่ทรงคุณค่า ผู้คนส่วนใหญ่ที่อยู่อาศัยในย่านนี้ประกอบอาชีพค้าขาย ครั้วเรือนมีรายได้ค่อนข้างสูง

(3) ย่านราชการเก่า ตั้งอยู่ในเขตเมืองเก่าที่เติบโตขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 องค์ประกอบเชิงพื้นที่ที่สำคัญของย่านนี้ ได้แก่ ส่วนราชการ 11 แห่ง²² วัดศรีสุริยวงศาaramวรวิหาร และชุมชนวัดศรีสุริยวงศาaram ย่านราชการเก่าทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการปกครองมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 พื้นที่ปลายถนนวรเดชด้านตะวันตกถือเป็นี่รวมของสถานที่เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมหลายแห่ง เช่น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ราชบุรี และหอศิลป์ดีคุ่น พื้นที่ปลายถนนอัมรินทร์ด้านตะวันตกเป็นย่านบ้านพักข้าราชการเก่า ปัจจุบันยังมีเรือนที่ทรงคุณค่าหลงเหลืออยู่บ้าง เช่น บ้านพักสัสดี บ้านพักคลังจังหวัด เป็นต้น ผู้คนส่วนใหญ่ที่อยู่อาศัยในย่านนี้ประกอบอาชีพรับราชการและรับจ้าง ครั้วเรือนมีรายได้ปานกลาง

(4) เขตทหารค่ายกาญจบุรี ตั้งอยู่ในเขตเมืองเก่าสมัยรัชกาลที่ 2-4 ซึ่งเป็นเมืองป้อมค่ายเผชิญศึกกับพม่า พื้นที่ทั้งหมดอยู่ในการครอบครองของกรมการทหารช่าง กองทัพบก ผู้คนในพื้นที่จึงเป็นข้าราชการทหารและครอบครัวทั้งหมด มรดกทางวัฒนธรรมแบบจับต้องได้ในเขตนี้ส่วนใหญ่เป็นองค์ประกอบเมืองในสมัยรัชกาลที่ 2 เช่น กำแพงเมือง ป้อมปราการ และประตูเมือง

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบแผนที่การแบ่งย่าน (ภาพ 2) กับแผนที่มรดกทางวัฒนธรรมเมืองเก่าราชบุรี (ภาพ 1) จะเห็นได้ว่า พื้นที่ที่มีมรดกทางวัฒนธรรมที่ไม่ใช่อาคารทางศาสนาตั้งอยู่มากที่สุด คือ ย่านตลาดเก่าและย่านราชการเก่า ส่วนพื้นที่ที่มีมรดกทางวัฒนธรรมประเภทอาคารทางศาสนาตั้งอยู่มากที่สุด คือ ย่านชุมชนเก่า

ตาราง/ Table 2
จำนวนธุรกิจเขตเมืองเก่าราชบุรีจำแนกตามประเภทและสัดส่วนของแต่ละประเภท

Number of businesses in Ratchaburi Old Town and their shares

Types		Shares by number (percent)
1	Retails	32.63
2	Whole selling	4.13
3	Motor vehicle sales & repairs	9.17
4	Real estates	3.13
5	Constructions	1.99
6	Manufacturing	14.46
7	Food & drinks	17.15
8	Accommodation services	0.46
9	Art, entertainment & recreation	1.83
10	Hospitals	0.04
11	Administrations	1.32
12	Professional services & technical services	1.01
13	Information & communications	0.19
14	Waste management	0.05
15	Transports	0.97
16	Others	11.49

ที่มา: เอกสารภายในสำนักงานจังหวัดราชบุรี, เข้าถึงเมื่อ 18 กันยายน 2561.
Source: Internal document of the Ratchaburi Provincial Administrative Organization, Accessed September 18, 2018.

6.3 เศรษฐกิจเมืองเก่าราชบุรี

คณะวิจัยได้ดำเนินการศึกษาสภาพทางเศรษฐกิจของบริเวณเมืองเก่าราชบุรีในหลายมิติโดยการสืบค้นเอกสาร การสำรวจ และการสัมภาษณ์ประเด็นสำคัญของเศรษฐกิจเมืองเก่าราชบุรีสรุปได้ ดังนี้

1) กิจกรรมทางเศรษฐกิจ: แหล่งค้าขายใหญ่ที่สุดของเมืองเก่าราชบุรีอยู่ที่ย่านตลาดเก่า ย่านตลาดเก่าเป็นศูนย์รวมสินค้าและบริการอันหลากหลายทั้งที่เป็นของท้องถิ่นและของนำเข้ามาจากที่อื่น ลูกค้านำมาจับจ่ายในพื้นที่มีทั้งชาวเมือง เกษตรกรที่อยู่พื้นที่รอบนอก และนักท่องเที่ยว บริเวณดังกล่าวเป็นแหล่งเศรษฐกิจที่สำคัญมาเป็นเวลานานนับร้อยปีแล้ว เนื่องจากเป็นพื้นที่ศูนย์กลางทั้งในด้านการค้า การปกครองและการคมนาคม นับแต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา กิจกรรมทางเศรษฐกิจในพื้นที่ดังกล่าวยิ่งคึกคักเมื่อไ่องม้งกรกลายเป็นสินค้าขึ้นชื่อของราชบุรี พื้นที่ริมตลิ่งแม่น้ำแม่กลองถูกใช้เป็นที่ขนส่งไ่องม้งกรไปขายตามที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศ ทำน้ำบริเวณตลาดเก่ากลายเป็นตลาดค้าไ่องใหญ่ ในปัจจุบันแม้ไ่องม้งกรจะยังคงเป็นสินค้าที่สำคัญของเมืองราชบุรี แต่การค้าไ่องบริเวณตลาดริมน้ำไม่มีอีกแล้ว เนื่องจากการขนส่งเปลี่ยนจากทางน้ำเป็นทางบก ย่านอื่น ๆ ในเขตเมืองเก่าราชบุรีมีแหล่งเศรษฐกิจกระจายเป็นจุดๆ เช่น ตลาดเก่าโรงช้าง โรงงานไ่องเถ้าเส้งไ่อง เป็นต้น ย่านราชการเก่าและเขตทหารค่ายภาณุรังษีเป็นแหล่งจ้างงาน แต่กิจกรรมทางเศรษฐกิจในย่านทั้งสองเป็นเพียงกิจการขนาดเล็กเท่านั้น จากสำมะโนอุตสาหกรรม พ.ศ. 2560 จังหวัดราชบุรี กิจการธุรกิจเขตเมืองเก่าราชบุรีแบ่งออกได้เป็น 16 ประเภท แต่ละประเภทมีจำนวนเป็นสัดส่วนดังแสดงในตาราง 2 ข้อมูลจากตาราง 2 แสดงให้เห็นว่าจำนวนธุรกิจราวร้อยละ 45 เป็นกิจการค้าขาย ทั้งค้าปลีกและค้าส่ง การบริการอาหารและเครื่องดื่มมีสัดส่วนค่อนข้างสูง ราวร้อยละ 17 ส่วนการผลิตมีสัดส่วนสูงตามมา ราวร้อยละ 14

2) การท่องเที่ยว: ผู้มาเยือนเมืองเก่าราชบุรีแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มนักท่องเที่ยว และกลุ่มผู้เดินทางเพื่องานราชการและธุรกิจ กลุ่มแรกส่วนใหญ่จะแวะเยือนเมืองเก่าเป็นระยะเวลาสั้น ๆ โดยไม่ค้างคืน และเดินทางต่อไปยังพื้นที่อื่น ๆ ของจังหวัดราชบุรี ที่มีสถานที่ท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติ เช่น บริเวณอำเภอสวนผึ้ง อันเป็นแหล่งรีสอร์ทที่ได้รับความนิยม ส่วนกลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มที่ต้องมาทำกิจธุระของงานราชการ หรือธุรกิจ กลุ่มนี้เป็นผู้มาเยือนที่มักพักค้างคืนด้วย เพื่อทำภารกิจที่ต้องใช้เวลาต่อเนื่อง กลุ่มผู้มาเยือนดังกล่าวมีจำนวนไม่น้อย เนื่องจากเมืองราชบุรีเป็นศูนย์กลางจังหวัดในหลายๆ ด้าน ทั้งการปกครอง การศึกษา การค้าและบริการ กระนั้นก็ตาม ถือได้ว่า เมืองราชบุรีมีผู้มาเยือนไม่มากนัก เมื่อเปรียบเทียบกับ

กับพื้นที่ข้างเคียงที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวชื่อดัง เช่น ชะอำ อัมพวา ดำเนินสะดวก สถานที่ท่องเที่ยวในเมืองเก่าราชบุรีมักไม่เป็นที่รู้จักโดยทั่วไป ทั้งสถานที่ท่องเที่ยวแต่ละแห่งก็ยังไม่มีความดึงดูดมากพอที่จะดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาใช้เวลาานๆ นอกจากนี้สิ่งอำนวยความสะดวกด้านการท่องเที่ยวก็ยังมีไม่มากนัก การสัญจรไปมาระหว่างสถานที่ท่องเที่ยวต่าง ๆ ไม่สะดวก แทบไม่มีบริการรถสาธารณะเชื่อมโยงสถานที่ท่องเที่ยวเหล่านี้เลย การบริการที่ตอบสนองนักท่องเที่ยวรุ่นใหม่ ๆ เช่น โรงแรมที่ทันสมัย ร้านอาหารไลฟ์สไตล์ และร้านค้าของที่ระลึกมีน้อยมาก การให้ข้อมูลเกี่ยวกับการท่องเที่ยวยังไม่เพียงพอ

แม้ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา เมืองราชบุรีจะเติบโตอย่างต่อเนื่องทั้งในแง่ประชากรและกายภาพ อย่างไรก็ตาม การเติบโตส่วนใหญ่มักเกิดขึ้นในพื้นที่รอบนอก พื้นที่ศูนย์กลางเมืองเดิมในส่วนที่เป็นเมืองเก่ามีแนวโน้มถดถอยทั้งในแง่กิจกรรมทางเศรษฐกิจ กิจกรรมทางสังคม และการอยู่อาศัย ประชากรในเขตเมืองเก่าราชบุรีค่อยๆ ลดลง ขณะที่ประชากรกลุ่มผู้สูงอายุมีสัดส่วนมากขึ้น การค้าขายชบเซาหลง เห็นได้จากการที่ร้านค้าเป็นจำนวนมากปิดกิจการลง และจำนวนผู้คนที่เข้ามาจับจ่ายใช้สอยในตลาดเก่าลดจำนวนลงอย่างเห็นได้ชัด สถานที่ราชการและแหล่งการค้าสำคัญ ๆ ของเมืองขยับออกไปอยู่นอกเขตเมืองเก่า

7. การมีส่วนร่วม

สำหรับการศึกษาวิจัยนี้ การมีส่วนร่วมมีจุดประสงค์หลัก 4 ประการคือ (1) ชี้แจงความเป็นมาของโครงการ แนวคิดและแนวทางการดำเนินงาน และผลประโยชน์และผลกระทบที่ผู้มีส่วนได้เสียจะได้รับ (2) รวบรวมข้อมูลเชิงลึกจากกลุ่มสังคมเฉพาะกลุ่มในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ มรดกทางวัฒนธรรม สถานการณ์ปัจจุบัน ประเด็นปัญหาและศักยภาพ ความต้องการและความคิดเห็น (3) ดำเนินกระบวนการร่างแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนา โดยผ่านการมีส่วนร่วม และสรุปเป็นแผนและผังเพื่อการพิจารณาร่วมกัน และ (4) เสนอกลไกการบริหารจัดการเมืองเก่า แสวงหาความร่วมมือ กำหนดบทบาทหน้าที่ของกลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย และเชื่อมประสานกลุ่มต่าง ๆ เพื่อขับเคลื่อนการอนุรักษ์และพัฒนา ข้อค้นพบและผลที่ได้จากการประชุมกลุ่มย่อย การสนทนากลุ่มผู้นำชุมชน และการประชุมรับฟังความคิดเห็น มีดังนี้

(1) ผู้เข้าร่วมประชุมมากกว่าร้อยละ 80 สนับสนุนการดำเนินการให้มีการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรี ด้วยเหตุผลสำคัญ 3 ประการคือ (1) การรักษาสิ่งที่มีทรงคุณค่าในท้องถิ่นของตน (2) การยกระดับคุณภาพชีวิตชุมชน และ (3) การขยายโอกาสทางเศรษฐกิจแก่ประชาชน

(2) ข้อมูลบอกเล่าโดยผู้เข้าร่วมประชุมซึ่งไม่ปรากฏในแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ 4 ด้าน ได้แก่ (1) ประวัติศาสตร์ชุมชน (2) การระบุสิ่งที่มีทรงคุณค่าทางวัฒนธรรมในชุมชน (3) สถานการณ์ด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมของชุมชน และ (4) ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคล หน่วยราชการ และองค์กรทางสังคม เช่น วัด และกลุ่มศิลปิน

(3) ปัญหา 5 ประการ ได้แก่ (1) ปัญหาความไม่เพียงพอและความเสื่อมโทรมของโครงสร้างพื้นฐานและบริการสาธารณะในชุมชน ได้แก่ ถนน ขยะ ประปา และระบบระบายน้ำเสีย (2) ปัญหาสังคมอันเนื่องมาจากยาเสพติด อาชญากรรม และสังคมสูงวัย (3) ปัญหาเศรษฐกิจในชุมชน อันได้แก่ การไม่มีงานทำ การค้าขายซบเซา และทักษะการทำงานต่ำ (4) ปัญหามลภาวะ อันได้แก่ น้ำเน่าเสียในลำคลอง และฝุ่นละออง และ (5) ปัญหาความเสื่อมโทรมและการบุกรุกพื้นที่มรดกทางวัฒนธรรม

(4) ความกังวลใจ 5 ประการ ได้แก่ (1) กฎหมายและระเบียบข้อบังคับอันเกี่ยวข้องเนื่องกับการอนุรักษ์อาจส่งผลกระทบต่อการทำธุรกิจการพัฒนาที่ดินและการใช้ชีวิต (2) ความไม่แน่นอนในเรื่องสิทธิการครอบครองและใช้ประโยชน์ที่ดินราชพัสดุ (3) การขาดกลไกการมีส่วนร่วมที่ครอบคลุมและมีประสิทธิภาพ (4) ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับเทศบาลในประเด็นตลาดนัดริมน้ำและที่จอดรถ และ (5) ความสัมพันธ์และการประสานงานที่ไม่ราบรื่นระหว่างกลุ่มชุมชนต่าง ๆ และหน่วยราชการ

(5) ความต้องการ 5 ด้าน ได้แก่ (1) การรักษาสิ่งที่มีทรงคุณค่าของชุมชนและเมือง (2) การฟื้นฟูเศรษฐกิจเมืองเก่า (3) การแก้ไขปัญหาสังคมที่ชุมชนกำลังเผชิญ (4) การปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานและบริการสาธารณะ และ (5) การปรับปรุงสภาพแวดล้อมชุมชนและเมืองเก่าในภาพรวม

(6) กรอบแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรี อันประกอบด้วย (1) แนวทางการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม (2) แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิต (3) แนวทางการส่งเสริมเศรษฐกิจโดยการต่อยอดจากมรดกทางวัฒนธรรม และ (4) กลไกการบริหารจัดการและบทบาทหน้าที่ของผู้มีส่วนได้เสีย

(7) ความคิดเห็นต่อร่างแผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรีที่คณะวิจัยนำเสนอซึ่งพัฒนาขึ้นจากกรอบแนวทางข้างต้น ผู้มีส่วนได้เสียให้ความสำคัญเป็นพิเศษในเรื่องขอบเขตและความเข้มข้นของข้อเสนอกฎหมายและระเบียบข้อบังคับที่ควบคุมการพัฒนาที่ดินและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และประเด็นที่กระทบสิทธิการครอบครองและใช้สอยที่ดิน

ผลที่ได้จากกิจกรรมส่งเสริมการอนุรักษ์และพัฒนา และการศึกษาฐานของกลุ่มผู้นำชุมชนและผู้แทนหน่วยราชการคือ การตระหนักในความสำคัญของการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรีในหมู่ประชาชน โดยเฉพาะกลุ่มนักเรียนและเยาวชน การจุดประกายและเปิดช่องทางความร่วมมือของผู้มีส่วนได้เสียกลุ่มต่างๆ และการสร้างเครือข่ายประสานงานระหว่างผู้นำชุมชน หน่วยราชการ สถาบันศาสนา และภาคธุรกิจ

แม้กิจกรรมการมีส่วนร่วมดังกล่าวจะดำเนินการได้คล่องตามแผนและครอบคลุมตัวแทนผู้มีส่วนได้เสียแทบทุกกลุ่มสังคม แต่ผลลัพธ์จากกระบวนการยังมีข้อจำกัดหลายประการ เช่น การนำเสนอแนวคิดและแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรีไม่สามารถลงลึกได้ในรายละเอียด เนื่องจากเนื้อหาปลีกย่อยมีมากขณะที่เวลานำเสนอมีจำกัด ความคิดเห็นในที่ประชุมมักถูกชี้นำโดยหน่วยงานของรัฐและบางชุมชนสงวนท่าทีที่จะยอมรับแนวคิดและแนวทางที่นำเสนอ เนื่องจากมีข้อกังวลในประเด็นปัญหาที่มีกับทางราชการซึ่งยังไม่เป็นที่ยุติ

8. การวิเคราะห์และสรุปผลการศึกษา

ผลการศึกษาสรุปได้เป็น 3 ประเด็นตามคำถามวิจัย 3 ข้อที่ระบุไว้ในบทนำ ได้แก่ (1) ประเด็นว่าด้วยมรดกทางวัฒนธรรมของเมืองเก่าราชบุรี (2) ประเด็นว่าด้วยสภาพปัจจุบันของเมืองเก่าราชบุรี และ (3) ประเด็นว่าด้วยแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า คณะวิจัยทำการวิเคราะห์สองประเด็นแรกและสรุปผลในรูปสถานการณ์เชิงบวก และปัญหา/ความท้าทาย ซึ่งเป็นชุดข้อมูลการค้นพบที่จำเป็นสำหรับการวางแผนและวางผังแม่บท ส่วนประเด็นที่สาม เป็นการสังเคราะห์จากกรอบคิดเชิงหลักการที่นำเสนอในหัวข้อ 3 ผลที่ได้จากกระบวนการมีส่วนร่วมที่นำเสนอในหัวข้อ 7 และข้อค้นพบจากสองประเด็นแรก ผลสรุปของแต่ละประเด็นมีดังนี้

8.1 ประเด็นว่าด้วยมรดกทางวัฒนธรรมของเมืองเก่าราชบุรี

ข้อค้นพบจากคำถามข้อที่ 1 ประกอบด้วยประเด็นย่อย 2 ประเด็น คือ การรับรู้ทางประวัติศาสตร์ และแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม สรุปข้อค้นพบของ 2 ประเด็นย่อยได้ดังนี้

1) การรับรู้ทางประวัติศาสตร์

สถานการณ์เชิงบวก (ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ หรือ statement of significant) (1) เมืองเก่าราชบุรีเป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานยาวนานและต่อเนื่องนับตั้งแต่เมื่อพันปีก่อน จนถึงปัจจุบัน (2) ศูนย์กลางเมืองเก่าเปลี่ยนย้าย 3 ครั้ง (สมัยก่อนอยุธยา-รัชกาลที่ 1/ สมัยรัชกาลที่ 2-4/ สมัยรัชกาลที่ 5-ปัจจุบัน) (3) ชัยราชบุรีเป็นเมืองท่าโบราณที่ใหญ่ที่สุดและสำคัญที่สุดของกลุ่มแม่น้ำแม่กลอง ในสมัยก่อนอยุธยา (4) เมืองเก่าราชบุรีมีความสำคัญใน 4 ด้าน คือ เป็นเมืองท่า เมืองหน้าด่าน ศูนย์กลางการค้า และศูนย์กลางการปกครอง (5) เมืองเก่าราชบุรีเคยเป็นแหล่งหัตถอุตสาหกรรม ทำโอ่งและค้าโอ่งมายาวนาน

ปัญหา/ความท้าทาย: (1) เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของเมืองเก่าราชบุรียังไม่เป็นที่รับรู้ในวงกว้าง (2) ประวัติศาสตร์ในบางช่วงตอนยังคลุมเครือเนื่องจากขาดหลักฐาน (3) ยังไม่มีการต่อยอดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ เพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรีเท่าที่ควร

2) แหล่งมรดกทางวัฒนธรรม

สถานการณ์เชิงบวก (1) มรดกวัฒนธรรมทั้งหมดในเมืองเก่าราชบุรีมีจำนวนถึง 32 แหล่ง มรดกทางวัฒนธรรมที่ระดับคุณค่า “มาก” ถึง “มากที่สุด” มีจำนวนรวมกัน 17 แห่ง หรือกว่าร้อยละ 53 ของมรดกวัฒนธรรมทั้งหมดในเมืองเก่าราชบุรี (2) เป็นพื้นที่ที่มีอาคารรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ตอนต้น (Early Modern Architecture) เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพดี (โดยเฉพาะอาคารทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์) (3) อาคารโบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนแล้วส่วนใหญ่อยู่ในสภาพดีได้รับการดูแลรักษาดี (4) อาคาร/สิ่งก่อสร้างที่ทรงคุณค่า แต่ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียน มีเป็นจำนวนมาก

อาคารจำนวนหนึ่งได้รับการฟื้นฟู และปรับเปลี่ยนประโยชน์ใช้สอยร่วมสมัย (เช่น ร้านอาตี๋โกปี และหอศิลป์ดีคูน) (5) อาคารที่ทรงคุณค่าจำนวนหนึ่งมีศักยภาพที่จะปรับเปลี่ยนให้มีประโยชน์ใช้สอยร่วมสมัยได้ (เช่น ศาลแขวงราชบุรี ศาลาประชาคม)

ปัญหา/ความท้าทาย (1) อาคารทรงคุณค่าจำนวนหนึ่งถูกรื้อถอน และมีการสร้างอาคารใหม่ทดแทน (เช่น เรือนพักราชการ ถนนอัมรินทร์) อาคารใหม่มักมีรูปแบบขัดแย้งกับสภาพแวดล้อมเมืองเก่าราชบุรี (2) อาคารที่ทรงคุณค่าจำนวนหนึ่ง ถูกปล่อยร้าง หรือไม่ได้ถูกใช้งาน สอดคล้องกับศักยภาพ (เช่น ศาลแขวงราชบุรี ศาลาประชาคม) (3) สถานที่ทรงคุณค่าจำนวนหนึ่งอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม (เช่น เรือนแถวไม้หน้าวัดโรงช้าง คลองคูเมือง อาคารราชการ เรือนพักราชการ และตึกแถวบางหลัง) (4) อาณาบริเวณโบราณสถานบางแห่งถูกบุกรุก (เช่น คลองคูเมืองด้านตะวันตก) (5) อาคารที่ทรงคุณค่าจำนวนหนึ่งถูกบูรณะซ่อมแซมอย่างผิดพลาดวิชาการ (6) การพัฒนาเมืองที่ไม่ได้รับการควบคุมอย่างเหมาะสมกำลังคุกคามคุณค่าของเมืองเก่า (7) สภาพแวดล้อมและภูมิทัศน์เมืองไม่ส่งเสริมภาพลักษณ์เมืองเก่า (8) ประชาชนส่วนใหญ่ไม่มีส่วนร่วม และขาดแรงจูงใจในการอนุรักษ์เมืองเก่า (9) ประชาชนและหน่วยราชการในท้องถิ่นส่วนหนึ่งยังขาดความรู้ความเข้าใจในประโยชน์ของการอนุรักษ์ที่มีต่อชุมชน และเห็นว่าการอนุรักษ์อาจเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา

8.2 ประเด็นว่าด้วยสภาพปัจจุบันของเมืองเก่าราชบุรี

ข้อค้นพบจากคำถามข้อที่ 2 ประกอบด้วย 4 ประเด็นย่อย ได้แก่ สภาพแวดล้อมกายภาพ สังคม เศรษฐกิจ และนโยบาย แผน โครงการ และกฎหมาย สรุปข้อค้นพบของ 4 ประเด็นย่อยได้ดังนี้

1) สภาพแวดล้อมกายภาพ

สถานการณ์เชิงบวก (1) การใช้ประโยชน์ที่ดินแบ่งเป็นย่านที่มีเอกลักษณ์เฉพาะค่อนข้างชัดเจน (2) มีพื้นที่สาธารณะริมน้ำกว้างขวางและยาวต่อเนื่อง (3) มีที่หมายตา (Landmark) ที่โดดเด่น เช่น หอนาฬิกา ศาลแขวง อาคารพิพิธภัณฑ์ และสะพานรถไฟ (4) มีย่านศูนย์กลางเมืองเก่าที่ชัดเจน

ปัญหา/ความท้าทาย (1) การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารอย่างไม่มี การควบคุมในเชิงอนุรักษ์ ทำให้มรดกทางวัฒนธรรมเป็นจำนวนมากถูกด้อยค่า หรือถูกทำลาย (2) การจราจรติดขัดในช่วง ชั่วโมงเร่งด่วน (3) สภาพเมืองเต็มไปด้วยสายไฟฟ้าและสายสื่อสาร รกรุงรัง ฟ้าใบกันสาด ป้ายโฆษณา และหน้าต่างอาคารที่ขัดแย้งกับ ภาพลักษณ์เมืองเก่า (4) ขาดแคลนพื้นที่สีเขียวสาธารณะ (5) การบำบัดน้ำเสียไม่เพียงพอ (6) มลภาวะทางอากาศจากก๊าซ คาร์บอนไดออกไซด์และฝุ่น PM 2.5

2) สังคม

สถานการณ์เชิงบวก (1) มีชุมชนคนทำงานศิลปะที่เข้มแข็ง และเคลื่อนไหวเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองมายาวนาน (เช่น กลุ่มอาร์ตชบุรี) (2) มีผู้สนใจประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมเป็นจำนวนมาก (เช่น กลุ่มราชบุรีศึกษา กลุ่มนักวิชาการ และปราชญ์ ท้องถิ่น) (3) มีเครือข่ายชุมชนในเขตเมืองเก่าที่มีศักยภาพในการ ผลักดันการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรี

ปัญหา/ความท้าทาย (1) จำนวนประชากรในเขตเมืองเก่าลดลง และมีสัดส่วนผู้สูงอายุมากขึ้น (2) กิจกรรมทางวัฒนธรรม เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปกรรม กาลเล่น และทักษะอาชีพดั้งเดิม ในท้องถิ่นเสื่อมถอยลง หรือสูญหายไป (3) ความเป็นอยู่ของครัวเรือน จำนวนหนึ่งในย่านชุมชนเก่ายังมีคุณภาพไม่สูงนัก

3) เศรษฐกิจ

สถานการณ์เชิงบวก (1) กิจกรรมทางเศรษฐกิจมีความคึกคักใน บางพื้นที่และบางเวลา (เช่น ตลาดสนามหญ้าและถนนคนเดินริมน้ำ) (2) มีธุรกิจใหม่ ๆ โดยผู้ประกอบการรุ่นใหม่เกิดขึ้นในเขตเมืองเก่า ราชบุรีจำนวนหนึ่ง (เช่นร้านกาแฟ ร้านอาหาร) (3) กระแสคนรุ่นใหม่ หวนคืนถิ่นช่วยส่งเสริมกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

ปัญหา/ความท้าทาย (1) กิจกรรมทางเศรษฐกิจในเมืองเก่าราชบุรี ชะเหวเมื่อเทียบกับในอดีต (2) หักถออุตสาหกรรมทำโอ่งที่ขึ้นชื่อของ เมืองเก่าราชบุรีส่วนใหญ่ย้ายออกไปนอกเขตเมืองเก่า (3) ชาวชุมชน

เป็นจำนวนมากมีอาชีพการงานไม่มั่นคง คนเป็นจำนวนมากประกอบ อาชีพรับจ้างอิสระซึ่งให้ค่าตอบแทนต่ำ (4) การเกิดขึ้นของห้างค้าปลีกสมัยใหม่ และร้านสะดวกซื้อ ส่งผลกระทบต่อธุรกิจรายย่อย ดั้งเดิมในเมืองเก่า

4) นโยบาย แผน โครงการ และกฎหมาย

สถานการณ์เชิงบวก (1) รัฐบาลมีนโยบายชัดเจนในการอนุรักษ์ และพัฒนาเมืองเก่า (2) มีเครื่องมือทางกฎหมายในการกำกับควบคุม ให้เกิดการอนุรักษ์เมืองเก่า ที่สำคัญ คือ ประกาศเขตพื้นที่เมืองเก่า ราชบุรี เทศบัญญัติ และผังเมืองรวมเมืองราชบุรี (3) ภาครัฐมี กลไกเดิมที่สามารถนำมาสนับสนุนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า

ปัญหา/ความท้าทาย (1) ขาดการขึ้นนำการอนุรักษ์และพัฒนาจาก ภาครัฐอย่างเป็นรูปธรรม (2) ขาดการกระจายความรับผิดชอบของ หน่วยงานและการมีส่วนร่วมของชุมชน (3) ขาดบุคลากรที่มีความรู้ ความเข้าใจ และทักษะในการบริหารจัดการเมืองเก่า (4) เทศบัญญัติ และผังเมืองรวมเมืองราชบุรี ไม่ได้ออกแบบมาเพื่อการอนุรักษ์ เมืองเก่าราชบุรีโดยตรง

8.3 ประเด็นว่าด้วยแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรี

หลักการและแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรี คือ ผลลัพธ์จากการดำเนินการวิจัยทุกขั้นตอนที่มุ่งตอบคำถามวิจัย เพื่อใช้ในการวางแผนและผังแม่บทซึ่งระบุไว้ในหัวข้อ 2 กระบวนการ มีส่วนร่วมเป็นส่วนสำคัญของการกำหนดหลักการและแนวทาง ดังกล่าว ข้อมูลบอกเล่าจากผู้มีส่วนได้เสียในประเด็นต่าง ๆ ช่วยให้ ข้อมูลที่จำเป็นสำหรับการวิจัยครบถ้วนและมีน้ำหนัก การระบุปัญหา ข้อกังวลใจ และความต้องการ โดยผู้มีส่วนได้เสียขึ้นำการกำหนด แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาที่สนองตอบผู้มีส่วนได้เสียได้อย่าง ตรงจุด การร่างกรอบแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า ร่วมกันและความคิดเห็นต่อร่างแผนและผังที่คณะวิจัยนำเสนอ ในเบื้องต้นช่วยให้การจัดทำแผนและผังแม่บทมีความชัดเจน และเป็น ที่ยอมรับจากผู้มีส่วนได้เสียทุกภาคส่วน

การอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่เมืองเก่าราชบุรีมีขอบเขตครอบคลุมใน 4 มิติ คือ กายภาพ เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เป้าหมายของการอนุรักษ์และพัฒนาไม่จำกัดเพียงการบูรณะฟื้นฟูและปกป้องรักษามรดกทางวัฒนธรรมเท่านั้น หากยังคำนึงถึงการส่งเสริมสภาพแวดล้อม การบริการสาธารณะ รวมทั้งกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมอีกด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ การวางแผนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรีจึงต้องบูรณาการร่วมกันนโยบายและแผนด้านอื่น ๆ ในระดับเมือง ที่สำคัญ ผู้มีส่วนได้เสียต้องเป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าทั้งกระบวนการ ทั้งร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมรับผลประโยชน์ ข้อสรุปดังกล่าวนำไปสู่การกำหนดหลัก 3 ประการสำหรับการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรีดังนี้

(1) การอนุรักษ์มรดกเมืองเชิงพื้นที่ บนพื้นฐานคุณค่าและภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์

(2) การฟื้นฟูเมืองเก่าด้วยการพัฒนาเชิงพื้นที่และการต่อยอดจากมรดกทางวัฒนธรรม

(3) การขับเคลื่อนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าโดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างเข้มข้น

ภายใต้หลัก 3 ประการ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาสำหรับเมืองเก่าราชบุรีเพื่อการใช้เป็นพื้นฐานในการวางแผนและวางผัง ประกอบด้วย 9 ประเด็นดังต่อไปนี้

(1) บูรณะฟื้นฟู ปกป้อง และดูแลรักษามรดกทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่าในเมืองเก่าราชบุรี ให้คงอยู่อย่างยั่งยืน พร้อมกับเสริมสร้างอัตลักษณ์ของเมืองเก่าราชบุรีให้โดดเด่น เป็นที่รับรู้และจดจำของคนทั่วไป

(2) พัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์ที่ต่อยอดจากมรดกทางวัฒนธรรมเมืองเก่าพร้อมทั้งสร้างโอกาสการทำธุรกิจและการจ้างงานอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม

(3) ปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้น่าอยู่และส่งเสริมมรดกทางวัฒนธรรมจัดการบริการสาธารณะให้ครบถ้วนเพียงพอตามความต้องการและควบคุมและจัดการการใช้ประโยชน์พื้นที่ในเมืองเก่าให้มีประสิทธิภาพและส่งเสริมการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรี

(4) ยกระดับคุณภาพชีวิตและส่งเสริมวิถีชุมชนของชาวเมืองเก่าราชบุรีโดยเฉพาะในย่านชุมชนเก่า และย่านตลาดเก่า

(5) พัฒนาศักยภาพของชุมชนในเขตเมืองเก่าราชบุรีให้มีความเข้มแข็งมีจิตสำนึกเชิงบวกในการบำรุงรักษาคุณค่าของเมืองเก่า และมีส่วนร่วมในการพัฒนาเมืองเก่าภายใต้กรอบการอนุรักษ์

(6) พัฒนาเครื่องมือ กลไกและกระบวนการบริหารจัดการพื้นที่เมืองเก่าอย่างมีส่วนร่วมที่ครอบคลุม ทั้งในระดับเมืองและในระดับย่าน/ชุมชน ต่อเนื่อง จริงจังและยั่งยืน เพื่อรักษาคุณค่าของเมืองจากต้นทุนทางด้านศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และสิ่งแวดล้อม และส่งต่อให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

(7) สร้างกระบวนการรับรู้และเรียนรู้ เพื่อให้ชาวเมืองเก่าราชบุรีตระหนักถึงคุณค่าของเมืองเก่าราชบุรีและประโยชน์ที่จะได้รับ รวมถึงบทบาทหน้าที่ของตนในการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรี รวมไปถึงการจัดการความรู้เพื่อส่งเสริมการดูแลรักษาสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมของเมืองเก่าราชบุรี โดยชาวราชบุรีสามารถนำไปต่อยอดเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของตนเอง ครอบครัว และชุมชน

(8) ส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีและรูปแบบเศรษฐกิจใหม่ที่เอื้ออำนวยต่อการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า

(9) บูรณาการมิติการอนุรักษ์เมืองเก่าราชบุรี เข้ากับการพัฒนาในด้านต่างๆ ของเมืองอย่างรอบด้าน

9. ข้อเสนอแผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าราชบุรี

การวางแผนแม่บทและผังแม่บทเริ่มต้นด้วยการกำหนดกลยุทธ์โดยใช้หลักการและแนวทางที่นำเสนอในหัวข้อ 8.3 เป็นกรอบและการวิเคราะห์ข้อค้นพบประเด็นที่ 1 และ 2 ซึ่งนำเสนอในหัวข้อ 8.1 และ 8.2 ตามลำดับ อันเป็นการตรวจสอบยืนยัน และเสริมหลักการและแนวทาง กลยุทธ์ที่กำหนดได้จากกระบวนการดังกล่าวถูกนำไปใช้เพื่อการวางแผนและวางผังข้อเสนอแผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าราชบุรี ประกอบด้วย 4 ยุทธศาสตร์ 11 แผนงาน ดังนี้

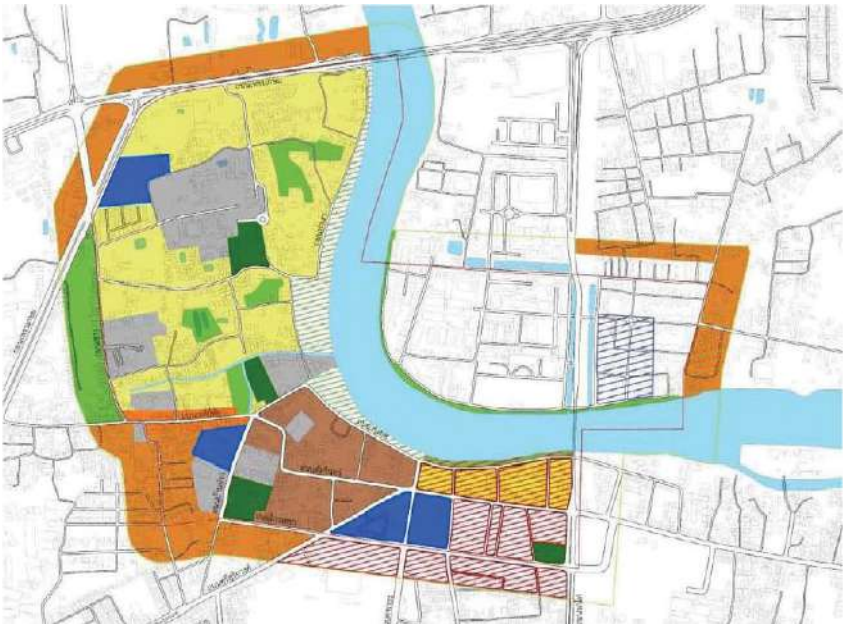
ยุทธศาสตร์ 1

อนุรักษ์ พื้นฟู ดูแลรักษา มรดกทางวัฒนธรรม สภาพแวดล้อมและภูมิทัศน์เมืองเก่าราชบุรี

แผน 1 แผนอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมเมืองเก่าราชบุรี

แผน 2 ผังการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารในเขตเมืองเก่าราชบุรี (ดูภาพ 3)

แผน 3 ผังปรับปรุงภูมิทัศน์และสภาพแวดล้อมเขตเมืองเก่าราชบุรี

ภาพ/Fig 3
ผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรี

Ratchaburi Old Town
spatial preservation and
development plan

ยุทธศาสตร์ที่ 2

ยกระดับคุณภาพชีวิตและความเข้มแข็งของชุมชนในเมืองเก่า

แผน 4 แผนอนุรักษ์และพัฒนาย่านและชุมชน

แผน 5 แผนปรับปรุงและพัฒนาระบบสัญจร

ยุทธศาสตร์ที่ 3

ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม เศรษฐกิจสร้างสรรค์ และการใช้ประโยชน์เมืองเก่าอย่างรู้คุณค่า เพื่อประโยชน์ของชาวเมืองเก่า

แผน 6 แผนส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมในเขตเมืองเก่าราชบุรี

แผน 7 แผนส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมชุมชนเมืองเก่าราชบุรี

แผน 8 แผนส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ในเขตเมืองเก่าราชบุรี

ยุทธศาสตร์ที่ 4

พัฒนากลไก กระบวนการบริหารจัดการเมืองเก่าแบบบูรณาการและมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน

แผน 9 แผนส่งเสริมการรับรู้และการเรียนรู้เพื่อการอนุรักษ์เมืองเก่าราชบุรี

แผน 10 แผนพัฒนาเทคโนโลยีดิจิทัลและเศรษฐกิจใหม่เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรี

แผน 11 แผนบริหารจัดการอนุรักษ์เมืองเก่าราชบุรี

10. สรุป

บทความนี้คือรายงานในส่วนการศึกษาวิจัยของโครงการจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าราชบุรี ผลการศึกษาแสดงว่าเมืองราชบุรีเป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานมานานนับพันปี ทั้งยังมีฐานะเป็นเมืองสำคัญของสยามนับแต่สมัยอยุธยา เขตเมืองเก่าเป็นแหล่งรวมของมรดกทางวัฒนธรรมถึง 32 แห่ง อย่างไรก็ตาม เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ยังไม่เป็นที่รับรู้กว้างขวางนัก มรดกทางวัฒนธรรมของเมืองยังไม่ได้รับการอนุรักษ์อย่างทั่วถึง และสอดคล้องต่องัน การนำไปต่อยอดเพื่อประโยชน์ในทางเศรษฐกิจและสังคมยังจำกัด ในปัจจุบัน เมืองเก่าราชบุรียังคงรักษาสภาพแวดล้อมของเมืองเก่าได้ดีพอสมควร เขตเมืองมีการแบ่งย่านตามปุมหลังทางประวัติศาสตร์อย่างชัดเจน แต่ละชุมชนยังคงยึดโยงกับอัตลักษณ์เฉพาะย่านของตนทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคมเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตาม เมืองเก่าราชบุรีกำลังเผชิญปัญหาความไม่เป็นระเบียบและความขัดแย้งทางภูมิทัศน์ อันเนื่องมาจากการพัฒนาสมัยใหม่ ความชบเซาทางเศรษฐกิจ มลภาวะ และความถดถอยของประชากร

ข้อเสนอการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรีมุ่งไปที่ (1) การอนุรักษ์มรดกเมืองเชิงพื้นที่บนพื้นฐานคุณค่าและภูมิทัศน์ประวัติศาสตร์ (2) การฟื้นฟูเมืองเก่าด้วยการพัฒนาเชิงพื้นที่และการต่อยอดจากมรดกทางวัฒนธรรม และ (3) การขับเคลื่อนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าโดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างเข้มข้น แผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าราชบุรีถูกจัดทำภายใต้หลักการทั้งสามนี้

ในเชิงวิชาการ บทเรียนที่ได้รับจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้มี 4 ประการ ได้แก่ (1) พลังของทุนและการพัฒนาสมัยใหม่รุกคืบเข้ามาในเขตพื้นที่เมืองเก่าอย่างต่อเนื่องและเป็นแรงกดดันสำคัญที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมดั้งเดิม และความเสื่อมถอยในคุณค่าของเมืองเก่า อย่างไรก็ตาม การควบคุมเพื่อการอนุรักษ์อย่างเคร่งครัด โดยไม่คำนึงถึงบริบทเชิงเศรษฐกิจและสังคมมักไม่เป็นที่ยอมรับของผู้คนส่วนใหญ่ในพื้นที่ (2) ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียในพื้นที่ที่มีความเป็นพลวัตสูง ความสัมพันธ์ระหว่างต่างชุมชนระหว่างชุมชนกับหน่วยงานรัฐ ระหว่างคนภายในชุมชนเอง และระหว่างหน่วยงานรัฐต่างหน่วยงานมีทั้งที่เป็นไปในแบบช่วยเหลือเกื้อกูล และขัดแย้งกัน อีกทั้ง ลักษณะความสัมพันธ์ยังเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา สิ่งนี้ย่อมส่งผลต่อการประสานความร่วมมือในการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ (3) กลุ่มผู้มีส่วนได้เสียแต่ละกลุ่มล้วนมีผลประโยชน์และปัญหาต่าง ๆ กันไป ความหลากหลายดังกล่าวทำให้แผนและผังการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าไม่อาจตอบโจทย์ผู้มีส่วนได้เสียได้ทุกกลุ่ม และ (4) กลไกด้านการวางแผนวางผังเมือง กฎหมายระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับการพัฒนาเมือง และการบริหารจัดการเมืองที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันไม่ได้ถูกออกแบบมาโดยคำนึงถึงคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมของเมือง ดังนั้น จึงขาดเครื่องมือและกระบวนการที่มีประสิทธิภาพในการดำเนินการอนุรักษ์เมืองเก่า

สิ่งเหล่านี้เป็นโจทย์ที่ท้าทายการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าเป็นอย่างมาก ความสำเร็จของการขับเคลื่อนในอนาคตย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยนานาประการ ซึ่งล้วนแต่เปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่ง ทว่าหนึ่งในปัจจัยอันทรงพลัง คือ ผู้มีส่วนได้เสียในพื้นที่ที่มีวิสัยทัศน์ร่วมกัน และจัดตั้งเป็นเครือข่ายการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าที่เหนียวแน่นซึ่งประสานเป็นเนื้อเดียวกับกลไกการบริหารจัดการของภาครัฐ มีเวทีแลกเปลี่ยนข้อมูล ความคิด ความรู้ และความร่วมมือที่เปิดกว้างให้ผู้มีส่วนได้เสียทุกภาคส่วนสามารถเข้าถึงได้ทุกเมื่อ การมีอยู่ของเครือข่ายที่เข้มแข็ง และการปฏิบัติการเชิงรุกจะเป็นเครื่องมือสำคัญในการรับมือกับความท้าทายต่าง ๆ

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัย เรื่อง “การศึกษาและจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่าราชบุรี” ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จังหวัดราชบุรี ปีที่ได้รับทุน พ.ศ. 2561

เชิงอรรถ

- คณะกรรมการดังกล่าวมีอำนาจหน้าที่ในการวางนโยบาย กำหนดขอบเขตพื้นที่จัดทำแผนแม่บท แนวทาง แผนปฏิบัติการ และมาตรการต่าง ๆ ในการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่เมืองเก่ารวมถึงสนับสนุนการจัดสรรงบประมาณ ออกระเบียบปฏิบัติ และประสานงาน ติดตาม ตรวจสอบและกำกับดูแล การดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่เมืองเก่า กลไกการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าประกอบด้วย 4 องค์ประกอบหลัก ได้แก่ (1) คณะอนุกรรมการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า รายเมือง มีอำนาจหน้าที่ในการดำเนินการต่าง ๆ ตามยุทธศาสตร์กลยุทธ์ตลอดจนจัดทำแผนงาน/โครงการหรือมาตรการต่าง ๆ ที่เหมาะสมในพื้นที่รับผิดชอบ (2) งบประมาณในการดำเนินการเกี่ยวกับเมืองเก่า (3) โครงการนำร่องซึ่งพิจารณาจากคุณค่าและความสำคัญ ความพร้อม และความเหมาะสมสอดคล้องกับยุทธศาสตร์เมืองเก่า และ (4) การบูรณาการแผนงาน/โครงการอนุรักษ์ พัฒนา และฟื้นฟูเมืองเก่า กระบวนการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่ามี 5 ขั้นตอน ได้แก่ (1) จัดทำทะเบียนรายชื่อเมืองเก่าทั่วประเทศ เพื่อกำหนดและประกาศเป็นพื้นที่เมืองเก่า (2) กำหนดนโยบาย มาตรการ และแนวทางการดำเนินงานอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่เมืองเก่า (3) ดำเนินการให้มีการจัดทำแผนแม่บทและผังแม่บทการอนุรักษ์และพัฒนาบริเวณเมืองเก่า และการนำไปปฏิบัติ (4) ส่งเสริมการสื่อสารสาธารณะ เสริมสร้างความรู้ความเข้าใจและจิตสำนึก ส่งเสริมการศึกษาวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับเมืองเก่า และสนับสนุนให้ประชาชนและภาคเอกชนมีส่วนร่วมในการดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่า และ (5) การติดตามและประเมินผล ใน “ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์และเมืองเก่า พ.ศ. 2546,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 120, ตอนพิเศษ 37 ง (26 มีนาคม 2546): 8-13; สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, **ชุดความรู้ด้านการอนุรักษ์ พัฒนา และบริหารจัดการเมืองเก่า เล่มที่ 5**

การจัดทำแผนงาน โครงการอนุรักษ์ พัฒนา และบริหารจัดการเมืองเก่า สำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (กรุงเทพฯ: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2554), 14-15, 25-26.

- กระบวนการประกาศเขตเมืองเก่าแต่ละเมืองประกอบด้วย 3 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ (1) การสำรวจ ประเมิน และเสนอขอบเขตเมืองเก่าโดยสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2) การพิจารณาโดยคณะอนุกรรมการกลั่นกรอง และ (3) การพิจารณาเห็นชอบและประกาศเขตเมืองเก่าโดยคณะรัฐมนตรี
- ได้แก่ เทียวโต ฮอยอัน หลวงพระบาง สงขลา และน่าน
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, **ชุดความรู้ด้านการอนุรักษ์ พัฒนา และบริหารจัดการเมืองเก่า เล่มที่ 1 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเมืองเก่าในประเทศไทย** (กรุงเทพฯ: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2554), 7.
- สมาคมอิโคโมสไทย, **กฎบัตรประเทศไทยว่าด้วยการบริหารจัดการแหล่งมรดกวัฒนธรรม**, 3, เข้าถึงเมื่อ 15 กันยายน 2561, เข้าถึงได้จาก https://www.icomosthai.org/THcharter/63546_Charter_updated.pdf
- เรื่องเดียวกัน.
- เรื่องเดียวกัน.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, **รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการจัดทำมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม ประเภทย่านชุมชนเก่า ในพื้นที่ภาคกลางและภาคตะวันออก** (กรุงเทพฯ: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2555), 15.
- Wayne O. Attie, “Historic Preservation,” In **Introduction to Urban Planning**, eds. Anthony J. Catanese and James C. Snyder (New York: McGraw-Hill, 1979), 345-348.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, **แนวทางปฏิบัติและมาตรการอนุรักษ์พัฒนาและฟื้นฟูคุณภาพสิ่งแวดล้อมในพื้นที่เมืองเก่าและพื้นที่โดยรอบ** (กรุงเทพฯ: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2550), 20, 22.
- Urban Conservation and Management of Historic Centres Recommendation on the Historic Urban Landscape**, Accessed September 9, 2018. Available from <https://whc.unesco.org/en/activities/811>; ICOMOS, **Historic Towns**, Accessed September 11, 2018. Available

- from www.icomos.org/en/resources/publicationall/116-english-categories/resources/publication/299-isc-historic-towns; ICOMOS General Assembly, **Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington Charter 1987)**, Accessed September 13, 2018. Available from https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/towns_e.pdf; เกรียงไกร เกิดศิริ, “ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์,” **หน้าจั่ว: ว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบและสภาพแวดล้อม** 30 (มกราคม-ธันวาคม 2559): D30.
- 12 ผู้ที่ถูกสัมภาษณ์ประกอบด้วยผู้แทนของหน่วยราชการ ผู้นำชุมชน และผู้แทนจากภาคธุรกิจ จำนวนรวมกัน 15 คน
- 13 การทำแบบสอบถามดำเนินการในระหว่างการประชุมกลุ่มย่อย และการประชุมรับฟังความคิดเห็น ผู้ตอบแบบสอบถาม มีจำนวนทั้งสิ้น 1,063 คน
- 14 กิจกรรมการมีส่วนร่วมดำเนินการระหว่างวันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ. 2561 ถึงวันที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2562 รายละเอียดของกิจกรรมมีดังนี้ (1) ประชุมกลุ่มย่อย 12 ครั้ง ครั้งละ 5-34 คน โดยที่แต่ละครั้ง ผู้เข้าร่วมประชุมเป็นกลุ่มสังคมเฉพาะอันประกอบด้วยชุมชนในเขตเมืองเก่าหน่วยราชการ ส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น สถาบันศาสนา ภาคเอกชน และกลุ่มปราชญ์และศิลปิน รวมจำนวนผู้เข้าร่วมประชุมทั้งสิ้น 171 คน (2) การสนทนากลุ่มผู้นำชุมชน จำนวนทั้งสิ้น 22 คน (3) ประชุมรับฟังความคิดเห็น 4 ครั้ง ครั้งละ 201-237 คน โดยที่แต่ละครั้ง ผู้เข้าร่วมประชุมมาจากทุกกลุ่มสังคม รวมจำนวนผู้เข้าร่วมประชุมทั้งสิ้น 892 คน (4) กิจกรรมส่งเสริมการอนุรักษ์และพัฒนา 18 กิจกรรม มีผู้เข้าร่วมกิจกรรมมากกว่า 600 คน (5) การศึกษาดูงานเมืองเก่าหลวงพระบางของกลุ่มผู้นำชุมชนและผู้แทนหน่วยราชการ 23 คน และ (6) กิจกรรมส่งเสริมการอนุรักษ์ผ่านสื่อสังคมออนไลน์ มีผู้เข้าชมราว 800 ราย
- 15 Wayne O. Attoe, “Historic Preservation”, 345-348.
- 16 สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, **ชุดความรู้ด้านการอนุรักษ์ พัฒนา และบริหารจัดการเมืองเก่า เล่มที่ 1 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเมืองเก่าในประเทศไทย**, 33-34.
- 17 สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, **ชุดความรู้ด้านการอนุรักษ์ พัฒนา และบริหารจัดการเมืองเก่า เล่มที่ 2 แนวคิดและหลักเกณฑ์โดยทั่วไปเกี่ยวกับการอนุรักษ์ พัฒนา และฟื้นฟูเมืองเก่า**

- (กรุงเทพฯ: สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2554), 17.
- 18 เรื่องเดียวกัน, 11.
- 19 จากการสำรวจโดยคณะวิจัยเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2561
- 20 ข้อมูลจากกองสวัสดิการสังคม เทศบาลเมืองราชบุรี, เข้าถึงเมื่อ 18 กันยายน 2561.
- 21 เรื่องเดียวกัน.
- 22 ได้แก่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติราชบุรี ศาลแขวงราชบุรี ศาลาประชาคมหลังเก่า สถานีตำรวจภูธรเมืองราชบุรี สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดราชบุรี สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาราชบุรี สำนักงานสรรพสามิตพื้นที่ราชบุรี กองการประปาเทศบาลเมืองราชบุรี สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี และที่ทำการไปรษณีย์

Bibliography

- Catanese, Anthony J. and Snyder, James C. **Introduction to Urban Planning**. New York: McGraw-Hill, 1979.
- Committee on Historical Documents and Archives under the Directive Committee for the Royal Celebrations. **Watthanatham phatthanākān thāngprawatsāt ekkaluklāphūpanyā čhangwatrāčhaburī** [Culture, History, Identity and Wisdom of Ratchaburi]. Bangkok: Committee on Historical Documents and Archives under the Directive Committee for the Royal Celebrations, 2000.
- ICOMOS. **Historic Towns**. Accessed September 11, 2018. Available from www.icomos.org/en/resources/publicationall/116-english-categories/resources/publications/299-isc-historic-towns.
- ICOMOS General Assembly. **Charter for the Conservation of Historic Towns and Urban Areas (Washington Charter 1987)**. Accessed September 13, 2018. Available from https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/towns_e.pdf
- ICOMOS Thailand. **Kotbatprathedthaiwādūaikānbūri hānčhatkānlāngmūradokwatthanatham** [Thailand Charter on Cultural Heritage

- Management**]. 1-8. Accessed September 15, 2018. Available from https://www.icomosthai.org/THcharter/63546_Charter_updated.pdf
- Kreangkrai Kirdsiri. “Khōnāenamkīaokapphūmithat mūangprawatsāt [Recommendations about Historical City Landscape].” **NAJUA: Architecture, Design and Built Environment** 30 (January-December 2016): D27-D36.
- Office of Natural Resources and Environmental Policy and Planning. **Chutkhwāmūdānkān’anurak phatthanā lābūrihānčhatkānmūangkao lēmthī nung Khwāmūkhwāmkhaočhaikīaokap mūangkaonaiprathedthai** [Knowledge Series on Conservation, Development and Management of Historic Towns, Volume 1 Understanding and Appreciating Historic Towns in Thailand]. Bangkok: Office of Natural Resources and Environmental Policy and Planning, 2011.
- . **Chutkhwāmūdānkān’anurak phatthanā lābūrihānčhatkānmūangkao lēmthī sōng Nāo khitlāekkēndōithūapaikīaokapkān’anurak phatthanā lāfūnfūmūangkao** [Knowledge Series on Conservation, Development and Management of Historic Towns, Volume 2 General Concepts and Principles on Conservation, Development and Restoration of Historic Towns]. Bangkok: Office of Natural Resources and Environmental Policy and Planning, 2011.
- . **Chutkhwāmūdānkān’anurak phatthanā lābūrihānčhatkānmūangkao lēmthī hā Kānčhat thamphānngān khōngkānanurak phatthanā lābūrihānčhatkānmūangkao samrapnūaingān thīkīaokhōng** [Knowledge Series on Conservation, Development and Management of Historic Towns, Volume 5 Conservation, Development and Management Plan of Historic Towns for Related Agencies]. Bangkok: Office of Natural Resources and Environmental Policy and Planning, 2011.
- . **Nāothāngpatibatlāmātrakānanurak phatthanā lāfūnfūkhunnaphāpsingwātlōm**

- naiphūnthīmūangkaolāphūnthīdōirōp [Guidelines on Operations and Measures for Conservation, Development and Restoration of Environment in Historic Towns and their Surrounding Areas]**. Bangkok: Office of Natural Resources and Environmental Policy and Planning, 2007.
- . **Rāingānchabapsomboon Khōngkānčhattham māttrathānkunnaphāpsingwātlōmsinlapakam praphētyānchumchonkao naiphūnthīphāk klānglāphāktawan’ōk** [Final Report Project on Developing Standards for Environmental Quality of Cultural Heritage, Old Community Districts in the Central and Eastern Regions]. Bangkok: Office of Natural Resources and Environmental Policy and Planning, 2012.
- “Rabīap samnak nāyokratthamontrī wādūai kān’anurak lāe phatthanā krung rattanakōsin lāe mūang kao Phō. Sō. sōng phan hārōl sīsīp hok [Regulations of the Office of the Prime Minister on the Preservation and Development of Rattanakosin Area and Old Towns, 2003.” **The Royal Thai Government Gazette**, Vol. 120, part 37 Ngor (March 26, 2003): 8-13.
- Ratchaburi Provincial Administration. **Banthukmūangrāt chaburī [Historical Record on Ratchaburi City]**. Ratchaburi: Ratchaburi Provincial Administration, 1991.
- Urban Conservation and Management of Historic Centres **Recommendation on the Historic Urban Landscape**. Accessed September 9, 2018. Available from <https://whc.unesco.org/en/activities/811>
- Yon Chumčhit. **Prawatsātmūangrāčhaburī [History of Ratchaburi City]**. Bangkok: OdeonStore, 2004.
- Illustration Sources**
- All illustrations by the author unless otherwise specified.
- Opening figure** Modified from The 2017 Map of Designated Boundaries of Ratchaburi Old Town, Office of Natural Resources and Environmental Policy and Planning

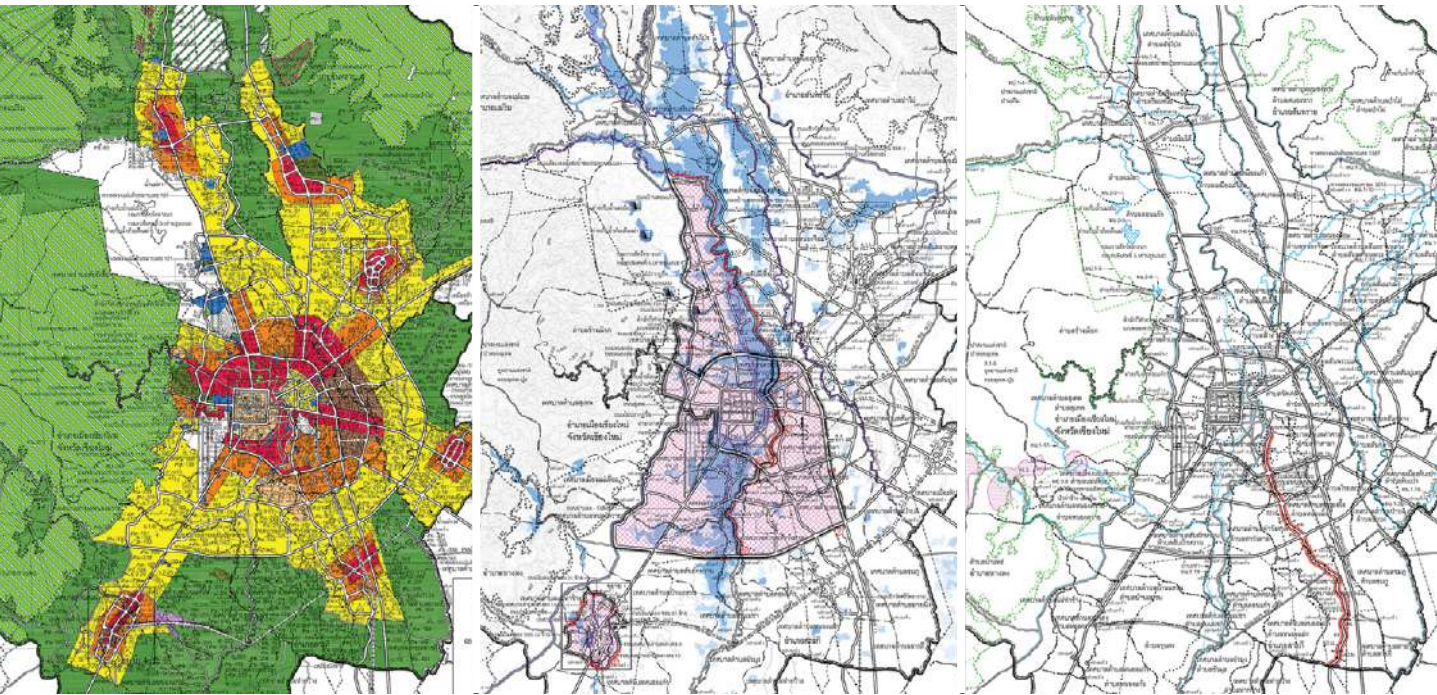
ผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่: การทำความเข้าใจ และมาตรฐานการจัดทำ

Chiang Mai Comprehensive Plan:
Between Interpretation and Standardized Procedure

จาตุรงค์ โพะรัตน์ศิริ | จุฬวดี สันทัด*
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Jaturong Pokharatsiri | Chulawadee Santad
Faculty of Architecture, Chiang Mai University, Thailand
jaturong.pokhara@cmu.ac.th | chulawadee.s@cmu.ac.th
*Correspondence: chulawadee.s@cmu.ac.th

Received 12-08-2022
Revised 08-03-2023
Accepted 08-06-2023

แสดงข้อสังเกตในประเด็น
ความสอดคล้องของ “ผังสี”
(ซ้าย) “ผังน้ำ” (กลาง)
และ “ผังทรัพยากร” (ขวา)
ในผังเมืองรวมเมือง
เชียงใหม่ ฉบับปรับปรุง
ครั้งที่ 4 ที่ผ่านการประชุม
รับฟังความคิดเห็นของ
ประชาชน เมื่อเดือน
กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2565

Showing aspects of
concurrency between
the detailed Land Use
Plan (left), Water Plan
(middle) and Resource
Plan (right) of Chiang Mai
Comprehensive Plan, 4th
Revision; the draft version
had been through public
hearing process during
February 2022.

บทคัดย่อ

ผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 4 (ฉบับร่าง) ที่ผ่านการประชุม
รับฟังความคิดเห็นของประชาชนครั้งที่หนึ่ง เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2565
อาจนับได้ว่าเป็นผังเมืองรวมกลุ่มแรกของประเทศไทยที่พบความท้าทาย
ในหลายประเด็นที่เกี่ยวข้องกับมาตรฐานการจัดทำแผนผังที่เป็นภารกิจใหม่
ดำเนินการตามพรบ. การผังเมือง พ.ศ. 2562 โดยเฉพาะการจัดทำ “ผังทรัพยากร”
และ “ผังน้ำ” ให้สอดคล้องกับทิศทางและรายละเอียดใน “ผังสี” “ผังที่โล่ง”
“ผังคมนาคม” และ “ผังสาธารณูปโภค” ทำให้บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ
1) นำเสนอผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ในรูปแบบกรณีศึกษาเพื่อถกเถียงเรื่อง
มาตรฐานการจัดทำของผู้วางผังและการทำความเข้าใจจากมุมมองและการนิยาม
ปัญหาของภาคประชาชน 2) วิเคราะห์ความสอดคล้อง/ขัดแย้งด้านเนื้อหาของ
แผนผังแต่ละประเภทกับนัยสำคัญที่ปรากฏในแผนผังที่จัดทำขึ้นใหม่เป็นครั้งแรก
(เรียกกันโดยทั่วไปว่า “ผังทรัพยากร” และ “ผังน้ำ”) และ 3) สรุปความคิดเห็น
เบื้องต้นจากผู้วางผังเรื่องความท้าทายในการจัดทำผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่
จากการวิเคราะห์เนื้อหาในร่างผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ พบว่ามีรายละเอียด
หลายอย่างที่ควรถูกกำหนดไว้ เนื่องจากเกี่ยวข้องกับความปลอดภัย สุขภาพ
และสวัสดิการสาธารณะของประชาชนท้องถิ่น แต่กลับไม่ปรากฏในแผนผัง
องค์ประกอบต่างๆ เช่น สวนสาธารณะ สนามกีฬา ฼าปนสถาน ตลอดจนระบบ
รถไฟฟ้าขนส่งมวลชนซึ่งอาจช่วยชี้นำทิศทางการพัฒนาเมืองให้สอดคล้องกับ
ศักยภาพการใช้ประโยชน์ที่ดิน การไม่สามารถทำความเข้าใจแนวโน้ม
ความต้องการพัฒนาที่อยู่อาศัยทั้งของภาครัฐและภาคเอกชนในบริเวณที่ถูกระบุ
การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อวัตถุประสงค์อื่น เช่น สถาบันราชการ ชนบทและ
เกษตรกรรม และความไม่เพียงพอของ “ผังทรัพยากร” กับความไม่สอดคล้อง
ของ “ผังน้ำ” เมื่อนำมาพิจารณาร่วมกับทิศทางการพัฒนาเมืองใน “ผังสี”
จึงเป็นความท้าทายสำคัญซึ่งผู้วางผังให้มุมมองว่าอาจต้องใช้ระยะเวลาเนื่องจาก
1) มาตรฐานการจัดทำผังเมืองรวมดีขึ้น แต่ประชาชนส่วนใหญ่ยังให้ความสนใจ
เฉพาะ “ผังสี” กับ “ผังคมนาคม” ในประเด็นเรื่องการสิทธิการพัฒนา
บนที่ดินของตนเองมากกว่านัยสำคัญด้านการพัฒนาบนศักยภาพและข้อจำกัด
ของเมือง 2) ประชาชนส่วนใหญ่อาจยังไม่เข้าใจว่า แม้จะไม่มีความเห็นคัดค้าน
กับเนื้อหาในร่างผังเมืองรวมที่ใช้ในการประชุมประชาชนครั้งที่หนึ่ง ก็ยังต้อง
มาใช้สิทธิยื่นเอกสารยืนยันเพื่อไม่ให้เกิดการเพิ่มเติมหรือแก้ไขซึ่งเป็นผลจาก
การคัดค้านของประชาชนรายอื่น และ 3) ประเด็นเรื่องการอนุรักษ์เมืองเก่า
ซึ่งบางเรื่ององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่ได้บัญญัติกฎหมายท้องถิ่น
เพื่อควบคุมทั้งที่มีอำนาจกระทำได้ จึงเป็นความยากลำบากของผู้วางผังที่ต้อง
สร้างมาตรการเพื่อตรึงสิทธิประชาชนโดยไม่มีหลักฐานว่าท้องถิ่นสนับสนุน

คำสำคัญ: ผังเมืองรวม, เชียงใหม่, พระราชบัญญัติการผังเมือง, ผังน้ำ, ผังทรัพยากร

Abstract

The draft version of the Chiang Mai Comprehensive Plan, 4th Revision, had been processed through the first public hearing in February 2022. It was among the first entries following the Urban Planning Act 2019. There were various challenging aspects relevant to the new planning standard activation, especially the newly introduced “Resource Plan” and “Water Plan”. These new plans need to be in concurrence with other conventional plans, namely “Land Use Plan”, “Open Space Plan”, “Transport Plan” and “Facility Plan”. The objectives of this article are: 1) to initiate a case study of the Chiang Mai Comprehensive Plan for discussion on the standardized procedure of the planner and interpretation from the stakeholder’s point of view and problem identification; 2) to analyse the concurrence/contrast of each plan with the significant content as imprinted on the newly introduced plans (also known as “Resource Plan” and “Water Plan”); and 3) to conclude the initial response from the planner regarding the challenging aspects on the making of Chiang Mai Comprehensive Plan. The content analysis of the drafted Chiang Mai Comprehensive Plan revealed that details on safety, health and welfare should be established precisely to serve its purpose. However, components such as public parks, sport venues and local crematoriums were deliberately missed out from the plans. Public transportation system, which is needed to guide the direction of future development, was also a significant missing piece and did not take into consideration land use and density allowance. Misinterpretation of housing trends, from both private and public sectors, as well as other land use categories, such as governmental and agricultural land uses, together with the inadequate “Resource Plan” and discoursed “Water Plan” has challenged the planners significantly. The concluding comments argue in favour of tipping the balance between personal gains and sacrifices for the common good, despite inevitable facts reflected in the plans, which

were mutually connected and provisioned by the new Act. Accordingly, the planners reflected on the following challenges: 1) Even with a better standardized procedure, the stakeholders were still targeting on the winning or losing of their right to develop and only questioning on the details of “Land Use Plan” and “Transport Plan”, without much consideration on the city’s potential and limitation; 2) Most stakeholders either misunderstood or defend their right to agree with the draft version of plans during their first public hearing. As a result, their silence could rebound and result into many unwanted changes in response to those who officially voiced their objection; and 3) Regarding urban conservation, lacks of legal measurement initiated at the local government level could be considered as inaction and thus no leverage could be applied for stricter or advanced urban planning regulations to protect the historic quarters of the city.

Keywords: Comprehensive Plan, Chiang Mai, Urban Planning Act, Water Plan, Resource Plan

เกริ่นนำ พรบ.ใหม่ และผังเมืองใหม่ ของเมืองเชียงใหม่

พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2562¹ สร้างมิติใหม่ของการทำงานด้านการผังเมือง กล่าวเฉพาะการจัดทำผังเมืองรวมในทางปฏิบัติพบว่าส่งผลทั้งในด้านการดำเนินงานที่ละเอียดรอบคอบขึ้นโดยผ่านการพิจารณาของคณะกรรมการผังเมืองระดับจังหวัดซึ่งประกอบไปด้วยตัวแทนจากหลายภาคส่วน และกำหนดให้มีการรับฟังความคิดเห็นประชาชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมากขึ้นซึ่งเป็นทั้งผู้ที่ได้รับผลกระทบและนำผังเมืองรวมไปสู่การปฏิบัติและมีสิ่งเปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจนคือองค์ประกอบของผังเมืองรวมจากเดิมใน พรบ.การผังเมือง พ.ศ. 2518 กำหนดให้มีแผนผัง 4 ประเภท คือ แผนผังกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินตามที่ได้จำแนกประเภท แผนผังแสดงที่โล่ง แผนผังแสดงโครงการคมนาคมและการขนส่ง และแผนผังแสดงโครงการกิจการสาธารณูปโภค สาธารณูปการ และบริการสาธารณะ ได้มีการเพิ่มเติมแผนผังอีก 3 ประเภทใน พรบ.การผังเมือง พ.ศ. 2562 คือ แผนผังแสดงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แผนผังแสดงผังน้ำ และแผนผังอื่น ๆ ที่จำเป็น

ความครบถ้วนที่เพิ่มมากขึ้นของแผนผังในมิติต่างๆ ดังกล่าวน่าจะช่วยให้เกิดการพิจารณาแง่มุมความท้าทายและการขึ้นนำทิศทางการพัฒนาเมืองที่เหมาะสมและยั่งยืนมากขึ้น โดยยังคงอยู่บนหลักการผังเมืองที่เป็นสากลคือส่งเสริมให้เกิดความปลอดภัย สุขภาพ และสวัสดิการสาธารณะแก่ประชาชนเช่นเดียวกับผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 4² ซึ่งได้ดำเนินการจัดทำขึ้นทดแทนผังเมืองรวมฉบับเดิมคือ กฎกระทรวงให้ใช้บังคับผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2555³ โดยอาจนับได้ว่าเป็นผังเมืองรวมกลุ่มแรกของประเทศไทยที่ดำเนินการตาม พรบ. การผังเมือง พ.ศ. 2562 ทำให้บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) นำเสนอผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ในรูปแบบกรณีศึกษาเพื่อถกเถียงเรื่องมาตรฐานการจัดทำของผู้วางผังและการทำความเข้าใจจากมุมมองและการนิยามปัญหาของภาคประชาชน 2) วิเคราะห์ความสอดคล้อง/ขัดแย้งด้านเนื้อหาของแผนผังแต่ละประเภทกับนัยสำคัญที่ปรากฏในแผนผังที่จัดทำขึ้นใหม่เป็นครั้งแรก (เรียกกันโดยทั่วไปว่า ผังทรัพยากร และ ผังน้ำ) และ 3) สรุปความคิดเห็นเบื้องต้นจากผู้วางผังเรื่องความท้าทายในการจัดทำผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่

โดยทั่วไปแล้วนอกจากประเด็นขั้นตอนทางกฎหมายและการมีส่วนร่วมที่มักถูกวิเคราะห์ด้านปัญหาและอุปสรรคในกระบวนการจัดทำผังเมืองรวม เนื้อหาหลักที่ควรพิจารณาของผังเมืองรวมอาจประกอบไปด้วยส่วนที่เรียกว่า วัตถุประสงค์ แผนผังข้อกำหนด และมาตรการส่งเสริม ซึ่งในบทความนี้ไม่ได้มุ่งเน้นวิพากษ์ขั้นตอนการจัดทำหรือในส่วนวัตถุประสงค์ของผังเมืองรวมและมาตรการส่งเสริมเพื่อให้เกิดการนำผังเมืองรวมไปปฏิบัติใช้อย่างประสบผลสำเร็จ แต่มุ่งเน้นพิจารณาประเด็นรายละเอียดที่ปรากฏในแผนผังและข้อกำหนด ซึ่งจากมุมมองของผู้ที่ต้องอยู่ภายใต้การบังคับใช้โดยเฉพาะภาคประชาชนในพื้นที่ ควรมีการถกเถียงเกี่ยวกับความพอเพียงและความมีประสิทธิภาพในการนำแผนผังและข้อกำหนดของร่างกฎหมายนี้มาบังคับใช้ และจากมุมมองด้านวิชาการผังเมืองควรตั้งคำถามเกี่ยวกับมาตรฐานการจัดทำแผนผังและข้อกำหนดที่นำมาใช้ในครั้งนี้เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่เหมาะสมกับบริบทของเมืองเชียงใหม่ ตลอดจนท้องถิ่นอื่นซึ่งมักมีรายละเอียดที่อาจถูกมองข้ามจากผู้นับปฏิบัติหน้าที่วางผังเมืองซึ่งมีภารกิจในการกำหนดและจัดทำให้เป็นไปตามมาตรฐาน

มาตรฐานใน “ผังสี” และ “ผังที่โล่ง”

สองประเด็นสำคัญในแผนผังกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินตามที่ได้จำแนกประเภท หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปอย่างไม่เป็นทางการว่า “ผังสี” ที่มีถูกนำมาถกเถียงในกระบวนการวางผังเมืองรวมทุกแห่งในประเทศไทย คือ การทำโครงการบ้านจัดสรร ซึ่งในกรณีเมืองเชียงใหม่ควรกล่าวถึงทั้งในสองมิติ คือ โครงการของภาครัฐ และโครงการของภาคเอกชน

ในส่วนโครงการของภาครัฐเป็นที่ปรากฏชัดเจนว่ามักจัดให้มีโดยหน่วยงานราชการเพื่อรองรับการอยู่อาศัยของพนักงานและครอบครัว (ในหลายกรณีเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ในรูปแบบบ้านจัดสรรและคอนโดมิเนียม เช่น หมู่บ้านธนาภิรักษ์ บริเวณเชิงดอยสุเทพ) หรือเพื่อการมาพักผ่อนชั่วคราว (เช่น สถานตากอากาศสวัสดิการของทหารและหน่วยงานรัฐอื่น ๆ) ซึ่งโครงการเหล่านี้มักไม่ปรากฏอย่างชัดเจนใน “ผังสี” หรือแผนผังแสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินว่าจะดำเนินการเป็นกิจกรรมประเภทที่อยู่อาศัยโดยปรากฏเป็นสีน้ำเงิน (ใช้ในประโยชน์ราชการ) และไม่ปรากฏสี (เว้นขาวไว้ เช่น ใช้ในประโยชน์ราชการทหาร) ทำให้ตัวแปรเรื่องการใช้ทรัพยากรที่ส่งผลต่อการพัฒนาเมืองไม่ได้ถูกนำมาคิดรวมกันในการจัดทำผังเมืองรวม เช่น เรื่องสาธารณูปโภคน้ำใช้และไฟฟ้า (อาจมีอ่างเก็บน้ำเป็นของหน่วยงานเอง) ขยะ (อาจจ้างเอกชนมาจัดเก็บเอง) ตลอดจนการบุกรุกใช้ประโยชน์บนพื้นที่ธรรมชาติเช่น ป่าไม้และทางน้ำ⁴ ในพื้นที่เหล่านั้นโดยไม่ปรากฏรายละเอียดในผังสีแม้จะมีข้อเรียกร้องจากภาคประชาสังคม⁵

สำหรับภาคเอกชน มักมีประเด็นการทำบ้านจัดสรรในพื้นที่เกษตรกรรมซึ่งสอดคล้องกับข้อสังเกตของ McGrath et.al⁶ และการพัฒนาถนนกับสาธารณูปโภค (เช่น น้ำประปาและไฟฟ้า) และสาธารณูปการ (เช่น สถานีดับเพลิง) ตามไปบริการให้ได้มาตรฐานและเพียงพอ แต่เมื่อพิจารณาจากผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2555 เทียบกับฉบับร่างปรับปรุงครั้งที่ 4 พบว่าถนนโครงการหลายเส้นทางยังไม่ได้จัดทำให้แล้วเสร็จในขณะที่ปริมาณบ้านจัดสรร เช่น บริเวณเทศบาลตำบลบ้านแหวน (อำเภอหางดง) กับเทศบาลตำบลสันทรายหลวง (อำเภอสันทราย) มีเพิ่มขึ้นตลอดเวลา โดยแม้จะสามารถก่อสร้างทางเข้าโครงการให้อยู่ติดทางสาธารณะที่มีความกว้างของเขตทางไม่น้อยกว่า 8 เมตร ตามประกาศข้อกำหนดเกี่ยวกับการจัดสรรที่ดินเพื่อที่อยู่อาศัยและพาณิชย์กรรมจังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ. 2561⁷ แต่เมื่อทางสาธารณะหน้าโครงการต้องรองรับปริมาณการสัญจรเพิ่มมากขึ้นก็พบว่าพื้นที่ย่านชุมชนเกษตรกรรมดังกล่าวมักมีทางสัญจรคดเคี้ยวและแคบเป็นบางช่วงอาจทำให้เกิดปัญหาการจราจรได้ง่าย (ดูภาพ 1)

ในแผนผังแสดงที่โล่งพบว่าที่โล่งเพื่อนันทนาการและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ละเว้นการระบุบางบริเวณที่มีสภาพเป็นสวนสาธารณะอย่างชัดเจน เช่น สวนสาธารณะเจริญประเทศ (ที่ดินธนารักษ์) สวนสาธารณะบนที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย และสวนผักคนเมือง (ที่ดินเทศบาลนครเชียงใหม่) ซึ่งเป็นไปได้ว่าหน่วยงานเจ้าของที่ดินดังกล่าวอาจมีความต้องการใช้ที่ดินเพื่อประโยชน์อย่างอื่นในอนาคต แต่การไม่ระบุพื้นที่เหล่านี้ลงไป “ฝังที่โล่ง” ทำให้ผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่คู่มือที่โล่งเพื่อนันทนาการฯ น้อยกว่าสภาพที่เป็นจริง และมีข้อสังเกตว่าได้ระบุเงื่อนไขจำเพาะจังหวัดเชียงใหม่ (ลน.-7) และแนวเขตกำแพงดินรอบเวียงสวนดอก (ลน.-8) เอาไว้ด้วย แต่กลับละเว้นพื้นที่โล่งอื่นในลักษณะคล้ายกันอย่างบริเวณ เวียงเจ็ดลิน หรือแม้แต่นวนกำแพงและคูเมืองเชียงใหม่ และข้อสังเกตอีกประการคือการละเว้นที่จะระบุถึงที่โล่งในที่ดินราชการ/ทหารแม้จะมีการใช้เพื่อนันทนาการอย่างชัดเจน เช่น อ่างเก็บน้ำห้วยตึงเฒ่า (เก็บค่าเข้าพื้นที่) และลานเนินนุ่ม

การรองรับการพัฒนาโครงการที่อยู่อาศัยที่มีความต้องการเพิ่มมากขึ้นทั้งจากภาครัฐและภาคเอกชนในพื้นที่ผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ เมื่อพิจารณาจากผังสีและผังที่โล่งแล้วอาจยังไม่สามารถทำให้ประชาชนเข้าใจถึงทิศทางการเติบโตของเมืองเนื่องจาก 1) มีพื้นที่โครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยของภาครัฐที่ไม่ปรากฏอย่างชัดเจนในผังสี 2) แนวโน้มการพัฒนาโครงการบ้านจัดสรรของภาคเอกชนในบริเวณพื้นที่ย่านชุมชนเกษตรกรรม (พื้นที่สีเขียวในผังสี) ที่มีข้อจำกัดด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานให้ได้มาตรฐาน และ 3) ที่โล่งซึ่งไม่ได้ถูกระบุถึงทั้งที่มีการรับรู้และใช้งานโดยสาธารณชน

ภาพ/Fig 1

แสดงตัวอย่างถนนสาธารณะ (ถนนซอย) ในตำบลบ้านแหวน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ที่ตลอดเส้นทางความยาวไม่ถึงสองกิโลเมตร มีความกว้างถนนต่างกัน เช่น ด้านหน้าโครงการจัดสรรที่ดินเพื่ออยู่อาศัย มีความกว้างเทียบเท่าถนนสามเลน (ซ้าย) แต่ถนนบางช่วงกลับแคบจนเหลือเลนเดียว (ขวา) ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อปริมาณการจราจร

An example of public road in Baan Wan Sub-district, Hang Dong District, Chiang Mai Province. Within an area less than two kilometers the road fluctuates between various widths ranging from almost three lanes in front of a new housing subdivision (left) reduced to a mere one lane (right) which might affect the road traffic.

ผังคมนาคม ที่ไม่มีระบบขนส่งสาธารณะ

มีความชัดเจนว่าโครงการรถไฟฟ้าขนส่งมวลชนจังหวัดเชียงใหม่ที่เคยปรากฏเป็นข่าวว่าจะเริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ. 2565⁸ ไม่ได้ถูกนำมารวมไว้ในแผนผังแสดงโครงการคมนาคมและการขนส่ง ซึ่งการที่ “ผังคมนาคม” อันเป็นองค์ประกอบสำคัญในการแสดงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญเพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาเมืองเชียงใหม่ไปจนถึงอีก 20 ปี ข้างหน้า แต่ไม่ได้นำโครงข่ายเส้นทางและสถานีรถไฟฟ้ามาพิจารณาและทำความเข้าใจร่วมในผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ครั้งนี้ ย่อมต้องมีผลกระทบหลายอย่างที่อาจตามมา

คำถามสำคัญคือเมื่อผลการศึกษาโครงการรถไฟฟ้าฯ เสร็จสิ้นแล้วและเป็นที่ยอมรับของสาธารณชนแล้ว แม้จะยังไม่เริ่มลงมือก่อสร้างแต่ส่งผลกระทบต่อราคาที่ดินและทิศทางการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์แล้วหรือไม่อย่างไร โดยทั่วไปพบว่าเมื่อกำหนดบริเวณที่ตั้งสถานีรถไฟฟ้าแล้วมักส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบผสมผสานอย่างหนาแน่นมากเป็นพิเศษภายในบริเวณรัศมีโดยรอบสถานี ด้วยแนวคิดส่งเสริมการพัฒนาเมืองตามแนวระบบราง (Transit-Oriented Development – TOD) ซึ่งนอกเหนือจากการเพิ่มอัตราส่วนพื้นที่อาคารรวมต่อพื้นที่ดิน (Floor Area Ratio – FAR) แล้วยังอาจรวมไปถึงการกำหนดให้มีมาตรการแรงจูงใจทางผังเมือง (Planning Incentive เช่น FAR Bonus) ร่วมด้วยเพื่อชักจูงให้ภาคเอกชนก่อสร้างอาคารและโครงการที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมและมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาสาธารณะของเมือง เช่น น้ำท่วม น้ำแล้ง การขาดแคลนทางเดินเท้าและพื้นที่ส่งเสริมระบบนิเวศธรรมชาติ

เมื่อพิจารณาข้อคิดเห็นของภาคประชาชนบางส่วน โดยเฉพาะจากกลุ่มคณะทำงานผลักดันให้เมืองเชียงใหม่เป็นมรดกโลก ที่มีความกังวลเกี่ยวกับรูปแบบการก่อสร้างเส้นทางและบริเวณที่กำหนดให้เป็นที่ตั้งของสถานที่อาจส่งผลเสียต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมของเมือง ซึ่งเป็นประเด็นท้าทายในการจัดทำผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ในครั้งนี้และควรนำแนวคิดการสร้างแรงจูงใจทางผังเมืองมาเสนอ เช่น FAR Bonus เพื่อชักจูงให้ภาคเอกชนและนักพัฒนาอสังหาริมทรัพย์มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์อาคารและพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ของเมืองเชียงใหม่ ซึ่งโดยทั่วไปสำหรับเมืองที่มีอาคารและพื้นที่ทางประวัติศาสตร์สมควรมีแรงจูงใจทางผังเมืองเพื่อเป็นเครื่องมือส่งเสริมการอนุรักษ์ย่านชุมชนและสถาปัตยกรรม⁹ ดังนั้น สำหรับผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่จึงน่าเสียดายที่ไม่พบเห็นทั้งโครงการก่อสร้างรถไฟฟ้า ในผังคมนาคม และมาตรการแรงจูงใจทางผังเมืองเพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์ในบริเวณที่มีโครงการก่อสร้างรถไฟฟ้า เพื่อให้ประชาชนพิจารณาควบคู่กันไป

นอกจากโครงการก่อสร้างถนนซึ่งหลายเส้นทางยังดำเนินการไม่แล้วเสร็จมาตั้งแต่ผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2555 ผังคมนาคมควรให้ความสำคัญกับโครงการและโครงข่ายขนส่งมวลชนสาธารณะมากที่สุด โดยเฉพาะโครงการรถไฟฟ้าขนส่งมวลชนจังหวัดเชียงใหม่ที่ได้มีการศึกษาอย่างละเอียดและประชาสัมพันธ์จนเป็นที่รับทราบของประชาชนทั่วไปแล้ว ซึ่งหน่วยงานที่มีความเกี่ยวข้องกับการศึกษาโครงการและส่งเสริมให้เกิดการลงทุน ตลอดจนองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ขอบเขตผังเมืองรวมควรร่วมกันผลักดันให้มีรายละเอียดปรากฏในผังคมนาคม เพื่อพิจารณาความสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์ที่ดินในผังสีและทิศทางการพัฒนาที่มีความเหมาะสมคุ้มค่าต่อการลงทุนโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ให้แก่เมือง ตลอดจนประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นต่อประชาชนทุกกลุ่ม เช่น การกำหนดเส้นทางรถสองแถวให้บริการเชื่อมโยงสถานีรถไฟฟ้า หรือระบบ feeder อื่น ตลอดจนโครงข่ายทางเท้า/ทางจักรยานที่เข้าถึงย่านชุมชนโดยรอบได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ผังสาธารณูปการ เพียงพอแต่อาจมีปัญหา

ข้อสังเกตที่เด่นชัดในแผนผังแสดงโครงการกิจการสาธารณูปโภคสาธารณูปการและบริการสาธารณะ (มีแผนผังแยกกันสองแผ่น) คือ ในแผนผังที่แสดงโครงการกิจการสาธารณูปโภค หรือ “ผังสาธารณูปโภค” (ไฟฟ้า ประปา น้ำเสีย ขยะ ดับเพลิง) เห็นได้ว่าการแสดงบริเวณที่ดินและโครงการก่อสร้างโรงผลิตน้ำประปาและโครงการก่อสร้างสถานีดับเพลิงเพิ่มเติม (สัญลักษณ์สีแดง) เพื่อให้เพียงพอตามมาตรฐานและเป็นไปตามความต้องการขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ต้องดูแลประชาชนตามจำนวนที่คาดการณ์ไว้สำหรับ 20 ปีข้างหน้า แต่ในแผนผังที่แสดงโครงการกิจการสาธารณูปการและบริการสาธารณะ หรือ “ผังสาธารณูปการ” กลับไม่แสดงโครงการเพิ่มเติมใดเลย เพื่อให้เพียงพอต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในอนาคต

ถ้ามองผังสาธารณูปการนี้อย่างผิวเผินประชาชนอาจทำความเข้าใจว่ากิจการที่มีอยู่ทั้งหมดในปัจจุบันตามที่ปรากฏในแผนผังนั้นเพียงพอต่อการให้บริการแล้ว ซึ่งเป็นจุดเด่นของเมืองเชียงใหม่ที่มีโรงพยาบาลและสถานศึกษาของภาครัฐจำนวนมาก (ในรายการประกอบแผนผังสาธารณูปการ ไม่ได้ใส่ข้อมูลโรงพยาบาลและสถานศึกษาของภาคเอกชน ที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในเมืองเชียงใหม่ ยกเว้นระบุแค่บางแห่ง เช่น มหาวิทยาลัยพายัพ) แต่น่าพิจารณาว่าทิศทางการพัฒนาเมืองเชียงใหม่ทั้งในแง่การอยู่อาศัยและการค้าตลอดจนโครงข่ายคมนาคมที่เกี่ยวข้องล้วนเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินของเมือง โดยเฉพาะสถานศึกษาเอกชนและโรงเรียนนานาชาติจำนวนมากในเมืองเชียงใหม่ที่น่าจะมีความสัมพันธ์อย่างมากต่อการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ประเภทบ้านจัดสรรและศูนย์การค้า ตลอดจนกิจการบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับชาวต่างชาติ เช่น สถานกงสุล (ในผังสาธารณูปการระบุแค่แห่งเดียวคือ สถานกงสุลอเมริกัน) ซึ่งหากไม่นำข้อมูลเหล่านี้มาพิจารณาย่อมไม่เห็นทิศทางการเติบโตของเมืองเชียงใหม่ที่แท้จริง

นอกจากนี้ยังพบว่า สิ่งที่ไม่มีการระบุถึงเลยในผังสาธารณูปการ คือ สนามกีฬา ฼ฅฅฅฅฅฅและสุสานในเทศบาลต่ง ๆ ที่มียู่เป็นจ้ำนวนมาก (ดูภาพ 2) และไม่ได้ระบุถึงหน่วยงานราชการหลายแห่งที่น้าจะเป็นแหล่งงานและแหล่งกิจกรรมสำคัญของเมือง เช่น พิพิธภัณฑ์โลกและไนท์ซาฟารี ศูนย์ประชุมนานาชาติสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ อุทยานดาราศาสตร์สิรินธร พิพิธภัณฑ์เมืองเชียงใหม่วัฒนธรมแห่งชาติ สวนสัตว์เชียงใหม่วัฒนธรมกีฬาเจ็ดร้อยปี ซึ่งอาจมองในแง่เนียมความเป็นสถานที่ราชการตามมาตรฐานการจัดทำผังเมืองที่มีความจำเพาะ (หลายหน่วยงานอาจบริหารในลักษณะองค์กรมหาชนในกำกับของรัฐ) หรือการที่หลายสถานที่ดังกล่าวเก็บค่าเข้าชม/ใช้บริการ (อาจไม่สอดคล้องกับเนียมคำว่าสาธารณะ) ซึ่งในประเด็นนี้หากต้องการทำความเข้าใจกับประชาชนถึงทิศทางการพัฒนาเมืองอาจไม่ใช่เรื่องการระบุให้ครบแต่ควรเป็นเรื่องการเล็งเห็นว่าการระบุถึงกิจการเหล่านั้นในผังสาธารณูปการจะส่งผลต่อทิศทางการพัฒนาเมืองเชียงใหม่วัฒนธรมได้อย่างไรบ้าง

มีสิ่งที่น่าสังเกตเพิ่มเติมในผังสาธารณูปโภคคือการไม่ระบุถึงที่ตั้งกิจการด้านขยะในหลายเมืองใหญ่ของประเทศไทยรวมถึงเมืองเชียงใหม่วัฒนธรมมักเลือกใช้บริการที่ฝังกลบหรือบ่อขยะขององค์การบริหารส่วนจังหวัดซึ่งต้องเสียค่าใช้จ่ายในการขนส่งจากเมืองไปยังอำเภอที่อยู่ห่างไกลออกไป อย่างไรก็ตามในขอบเขตพื้นที่ผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่วัฒนธรมพิจารณาระบุตำแหน่งสถานียขนถ่ายขยะ (เช่น หายยา ช้างเผือก) ในผังสาธารณูปโภค เพื่อให้มีติเรื่องการจัดการขยะไม่ถูกละเลยจากการทำความเข้าใจกับประชาชนในภาพรวมเรื่องการเติบโตของเมืองและการผังเมือง โดยเฉพาะเมืองเชียงใหม่วัฒนธรมที่มีข้อมูลสนับสนุนว่าผลิตขยะในปริมาณที่สูงเป็นอันดับสองของประเทศ¹⁰

ภาพ/Fig 2
แสดงตัวอย่าง สนามกีฬา และ ฅฅฅฅฅฅ ที่ไม่มีการระบุถึงในผังสาธารณูปการ ในตำบลบ้านแหวน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งกรณีนี้เป็นสนามกีฬาที่มีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กของส่วนราชการท้องถิ่นรวมอยู่ในบริเวณเดียวกันด้วย

Showing examples of local sport venue and crematorium in Baan Wan Sub-district, Hang Dong District, Chiang Mai Province, which are absent in the Facility Plan. In this case the sport complex also includes the municipal children development center.

2 ผังทรัพยากร กับสิ่งที่ขาดหายไป

แผนผังแสดงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือการกิจใหม่ที่ต้องดำเนินการตาม พรบ.การผังเมือง พ.ศ. 2562 เป็นสิ่งที่ไม่เคยมีมาก่อนในการจัดทำผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่วัฒนธรม คำถามสำคัญคือเรื่องมาตรฐานและสิ่งที่ต้องการจะสื่อสารผ่าน “ผังทรัพยากร” นี้คืออะไร เมื่อพิจารณารายละเอียดพบว่าแสดงทรัพยากร 4 ประเภท คือ น้ำ (แม่น้ำ ห้วย คลอง และเขื่อน/อ่างเก็บน้ำ) ป่าไม้ (ป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ ป่าไม้ถาวร) แร่ธาตุ (แหล่งแร่หินปูน) เขตพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อม (ถนนต้นยางนาเชียงใหม่วัฒนธรม-ลำพูน)

มีข้อสังเกตประการแรกคือ อ่างเก็บน้ำห้วยตึงเฒ่า (ทน.2-3 ซึ่งอยู่ในพื้นที่ราชการทหาร) ถูกระบุไว้ในผังนี้ (แต่ไม่ระบุในผังที่โล่ง) แต่อ่างเก็บน้ำห้วยแก้ว (อ่างแก้ว ในมหาวิทยาลัยเชียงใหม่วัฒนธรม) ซึ่งถูกระบุในผังที่โล่งกลับไม่ถูกระบุในผังทรัพยากร ประการที่สองคือ ป่าไม้โดยเนียมของภาครัฐเป็นเรื่องการสงวนรักษาทรัพยากรธรรมชาติ แต่ในเชียงใหม่วัฒนธรมและในภาคเหนืออาจพิจารณานิยามแบบพื้นถิ่นของป่าไม้ที่อยู่ร่วมกับคนและชุมชน ผสมผสานคุณค่าทั้งทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ ประชาชนสามารถเข้าถึงและได้ใช้ประโยชน์เช่น ป่าแพะ (พื้นที่ชายป่าใช้ทำกินและหาของป่าได้) ป่าห่อ (พื้นที่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์)¹¹ ที่อาจซ้อนทับอยู่กับป่าไม้ของภาครัฐ จึงเป็นเรื่องสำคัญที่ควรทำความเข้าใจกับประชาชนถึงเจตนาของผังทรัพยากรที่มีต่อการพัฒนาเมืองและคุณภาพชีวิต และพิจารณาระบุพื้นที่บางบริเวณที่มีคุณค่าแบบผสมผสานดังกล่าว

3

ข้อสังเกตประการที่สาม คือ ถนนต้นยางนาเชียงใหม่-ลำพูน เป็นตัวอย่างของการคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สัมพันธ์กับมิติทางประวัติศาสตร์และมรดกวัฒนธรรม ซึ่งในเขตผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ยังมีต้นไม้และบริเวณพื้นที่เชื่อมโยงที่ควรถูกระบุไว้ในผังทรัพยากรด้วยเหตุผลด้านคุณค่าผสมผสานแบบเดียวกัน เช่น ต้นยางนาในวัดเจดีย์หลวงที่เป็นไม้มหายเมือง และต้นไทรโอบล้อมในดงพระเจ้านั่งโกน (ดูภาพ 3) ซึ่งทั้งสองแห่งได้รับการประกาศเป็นรุกขมรดกแผ่นดินโดยกระทรวงวัฒนธรรม ข้อสังเกตประการที่สี่ เกี่ยวกับบริเวณที่ถูกระบุว่ามีแร่ธาตุหินปูน โดยแนวทางการนำเสนอในผังทรัพยากรที่พบว่าแหล่งแร่ธาตุซ่อนทับอยู่ในพื้นที่ป่าไม้เช่นนี้ต้องการให้ประชาชนทำความเข้าใจว่าสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาเมืองได้อย่างไร เช่น สามารถเชื่อมโยงแหล่งแร่ธาตุนี้ไปสู่การเป็นต้นทุนสำคัญในการทำเกษตรกรรมหรืออุตสาหกรรม/หัตถกรรมที่มีคุณค่าโดดเด่นเฉพาะถิ่น หรือได้รับการขึ้นทะเบียนสิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indication – GI) โดยกรมทรัพย์สินทางปัญญา เช่น คีลาดลเชียงใหม่ ซึ่งระบุที่ใช้ดินในจังหวัดเชียงใหม่ แต่ไม่ลงรายละเอียดแหล่งดินว่ามาจากบริเวณใด

สำหรับเมืองเชียงใหม่ที่มีนัยสำคัญของกำเนิดและพัฒนารวางผังเมืองจากมรดกภูมิปัญญา¹² รวมถึงเมืองอื่นที่มีเป้าหมายการพัฒนาที่ควรส่งเสริมอย่างมีนัยสำคัญในด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรม มิติเรื่องการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape) และภูมิทัศน์เมืองประวัติศาสตร์ (Historic Urban Landscape) คือสิ่งที่ควรนำมาถกเถียงว่าในผังทรัพยากร

ภาพ/ Fig 3

แสดงลักษณะทางกายภาพของต้นไทรโอบล้อมในดงพระเจ้านั่งโกน ในตำบลบ้านแหวน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นกลุ่มต้นไม้ใหญ่มีนัยสำคัญทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นรุกขมรดกแผ่นดิน โดยกระทรวงวัฒนธรรม แต่ไม่ได้ถูกระบุถึงในผังทรัพยากร ของร่างผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 4 (ฉบับร่าง)

Exhibiting the physical form of the Banyan Embracing Teak with engraved Buddha Image in Baan Wan Sub-district, Hang Dong District, Chiang Mai Province, enlisted as Heritage Tree by Ministry of Culture, though not mentioned in the Resource Plan of the draft version of Chiang Mai Comprehensive Plan, 4th Revision.

ควรระบุถึงองค์ประกอบที่เชื่อมโยงกับมิตินี้หรือไม่ โดยหลักการสากลด้านการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนในสถานการณ์ปัจจุบัน เช่น มรดกโลกได้ส่งเสริมให้ผสานแนวคิดและวิธีการประเมินคุณค่าตลอดจนการบริหารจัดการและลดผลกระทบโดยควบคู่กันไปของทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรวัฒนธรรมโดยไม่คิดแยกส่วนออกจากกัน¹³ ซึ่งข้อมูลเบื้องต้นในทางวิชาการเกี่ยวกับการนำเสนอคุณค่าเมืองเชียงใหม่เพื่อเข้าสู่การเสนอเพื่อรับการพิจารณาเป็นมรดกโลกได้ส่งเสริมการเชิดชูคุณค่าของมรดกภูมิปัญญา (Intangible Cultural Heritage) ในมิติการดำรงอยู่ของคนและกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม¹⁴ ทั้งในย่านชุมชนเมืองและชุมชนเกษตรกรรมที่ส่งผลต่อการสืบทอดมรดกวัฒนธรรม เช่น ประเพณีและพิธีกรรมความเชื่อในผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับภูเขাপ่าไม้และแม่น้ำลำห้วย

ผังทรัพยากรเป็นภารกิจใหม่ตาม พรบ.การผังเมือง พ.ศ. 2562 ที่มีอีกหลายผังเมืองรวมทั่วประเทศกำลังอยู่ระหว่างดำเนินการจัดทำเพื่อเตรียมประกาศใช้ในทางกฎหมายเป็นครั้งแรกเช่นเดียวกันกับผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ ข้อถกเถียงเรื่องมาตรฐานในการจัดทำควรเป็นสิ่งที่ทุกฝ่ายควรให้ความสนใจและมองเป็นผลประโยชน์ที่จะเกิดแก่การพัฒนาเมืองในอนาคตทั้งในแง่ของการระบุทรัพยากรพื้นฐานด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งควรรวมไปถึงองค์ประกอบอื่นที่ส่งเสริมคุณค่าในเชิงระบบนิเวศร่วมกัน เช่น การผสมผสานคุณค่าของพื้นที่ทางวัฒนธรรม การใช้ประโยชน์ร่วมกับชุมชนในทางเศรษฐกิจและสังคม เพื่อทำความเข้าใจกับประชาชนว่าผังทรัพยากรไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อกีดกันการเข้าถึงหรือใช้ประโยชน์แต่เพื่อแสดงทิศทางการพัฒนาที่เหมาะสมกับศักยภาพของทรัพยากรที่ผังเมืองรวมนั้นมีอยู่

ผังน้ำ น้ำท่วมและการจัดการน้ำของเมืองเชียงใหม่

แผนผังแสดงผังน้ำ หรือ “ผังน้ำ” เป็นภารกิจใหม่ตาม พรบ.การผังเมือง พ.ศ. 2562 เช่นเดียวกับผังทรัพยากร ซึ่งมีความสำคัญอย่างมากในการแสดงความตระหนักถึงทิศทางการพัฒนาเมืองบนการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างการตั้งถิ่นฐานชุมชนกับโอกาสในการเกิดน้ำท่วมตามธรรมชาติในบริเวณต่างๆ ของเมือง ซึ่งมักแสดงให้เห็นชัดเจนโดยรูปภาพเชิงซ้อนแสดงผลคาดการณ์โอกาสของการเกิดน้ำท่วมในช่วงเวลาต่าง ๆ (คาบอุบัติ) เช่น 10 ปี 25 ปี 100 ปี ขึ้นกับมาตรฐานที่ต้องการใช้นำเสนอทำความเข้าใจกับประชาชนและทิศทางการวางผังเมืองที่สอดคล้องกัน

มาตรฐานการวางผังเมืองในประเทศไทยมักเน้นพิจารณาพื้นที่เสี่ยงอุทกภัยที่คาบอับติ 25 ปี (ในบางประเทศอาจเน้นพิจารณาที่คาบอับติ 100 หรือ 200 ปี) เพื่อลดภาพความเสี่ยงของการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของย่านชุมชนอยู่อาศัยและย่านเศรษฐกิจสำคัญของเมืองในประเทศไทยที่มีกอยู่บริเวณใกล้แหล่งน้ำ เช่น ด้านฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิงในผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ที่ผังน้ำได้แสดงบริเวณพื้นที่ที่อาจเกิดน้ำท่วมเป็นบริเวณกว้างโดยมีการระบุถึงโครงการก่อสร้างเพื่อบรรเทาและแก้ไขปัญหที่สอดคล้องกันกำกับไว้ (สัญลักษณ์สีแดง) ควบคู่ไปกับบริเวณที่ตั้งปัจจุบัน (สัญลักษณ์สีดำ) ของเขื่อน อ่างเก็บน้ำ สถานีสูบน้ำ ประตูน้ำ และคันป้องกันน้ำท่วม ประกอบกับแสดง “โครงการทางน้ำ” ที่ปรับปรุงการระบายน้ำและการป้องกันน้ำท่วม (และเพื่อการอุปโภคบริโภค การรักษาระบบนิเวศ) บนทางน้ำเดิม ควบคู่กับ “โครงการผังน้ำ” (ที่ดินเพื่อการพัฒนาระบบระบายน้ำและป้องกันน้ำท่วมชุมชน) ซึ่งครอบคลุมพื้นที่บริเวณกว้างใหญ่เกือบทั้งหมดของเมืองเชียงใหม่ที่มีแม่น้ำปิงไหลผ่านกลาง และบริเวณเทศบาลตำบลหางดงซึ่งเป็นศูนย์กลางเมืองรองที่สำคัญในผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่

กล่าวในแง่ของการป้องกันน้ำท่วมให้กับย่านชุมชนเมืองด้วยโครงการก่อสร้างคันป้องกันน้ำท่วมที่ริมตลิ่งของแม่น้ำ ห้วย คลอง ควรต้องมีการทำความเข้าใจระหว่างประชาชนกับหน่วยงานราชการที่รับผิดชอบในการก่อสร้างเพื่อบรรเทาผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับระบบนิเวศธรรมชาติของเมืองเชียงใหม่ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นแหล่งต้นน้ำของแม่น้ำ ห้วย คลอง หลายสายที่ไหลผ่านในเขตผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเมื่อพิจารณาร่วมกับผังทรัพยากรในส่วนที่เกี่ยวข้องกับแหล่งน้ำแล้วไม่ควรมีความขัดแย้งกัน เพราะคุณค่าของแหล่งน้ำในผังทรัพยากรอาจไม่ควรถูกนิยามเป็นแค่เส้นทางลำเลียงน้ำกินน้ำใช้สำหรับมนุษย์ แต่หมายถึงทรัพยากรที่หล่อเลี้ยงและสร้างความสมดุลให้แก่ระบบนิเวศธรรมชาติ เช่น เป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยตะกอนดินทรายและพืชท้องถิ่นเพื่อบริบาลสัตว์น้ำและแมลงตามวงจรธรรมชาติที่ควรชี้้นำให้โครงการก่อสร้างคันป้องกันน้ำท่วมไม่เกิดผลลัพธ์เป็นเขื่อนหินทิ้งในกล่องลวดตาข่ายเหล็ก (gabion wall) หรือเขื่อนคอนกรีต ที่ไม่เกิดประสิทธิภาพของการใช้ประโยชน์พื้นที่ริมตลิ่งอย่างยั่งยืนทั้งกับคน สัตว์ พืช (ดูภาพ 4)

การจัดการน้ำควรเป็นนิยามที่ครอบคลุมมากกว่าแค่การระบายน้ำและป้องกันน้ำท่วม แม้ว่าจุดประสงค์ของ “ผังน้ำ” ในปัจจุบันอาจยังไม่ครอบคลุมถึงระบบนิเวศน้ำของเมือง และความเสี่ยงภัยที่อาจเพิ่มมากขึ้นจากความเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและภาวะโลกร้อน (Climate Change) เช่น ความรุนแรงและปริมาณของน้ำป่าไหลหลากจากภูเขาที่ทำให้เกิดสถานการณ์น้ำท่วมฉับพลัน

ภาพ/ Fig 4
แสดงโครงการก่อสร้าง
คันป้องกันน้ำท่วม ในตำบล
บ้านแวน อำเภอดง
จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมี
การเปลี่ยนแปลงสภาพ
ตลิ่งธรรมชาติริมลำราง
สาธารณะที่เป็นมิตร
ต่อระบบนิเวศ ไปเป็น
เขื่อนคอนกรีตที่มุ่งเน้น
ประสิทธิภาพการระบายน้ำ

Depicting the flood
prevention projects in
Baan Wan Sub-district,
Hang Dong District,
Chiang Mai Province,
where the ecosystem-
friendly natural
waterway has been
transformed into
concrete storm drainage.

4

บริเวณเทศบาลตำบลหางดงและชุมชนต่อเนื่องในปี พ.ศ. 2560¹⁵ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่เป็นบริเวณกว้างเกินกว่าที่แสดงในผังน้ำของผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ มาตรการทางผังเมืองที่เกี่ยวข้องในมิติการป้องกันน้ำท่วมให้แก่เมืองจึงไม่ควรเป็นเรื่องโครงการก่อสร้างของภาครัฐเพียงฝ่ายเดียวแต่ควรนำเสนอมาตรการจัดการร่วมกันกับการพัฒนาสิ่งปลูกสร้างบนแปลงที่ดินเอกชนด้วย ซึ่งในผังสีได้มีการกำหนดให้แปลงที่ดินมีร้อยละของพื้นที่ว่างรอบอาคารเป็นพื้นที่น้ำซึมผ่านได้แต่พบว่าอาจไม่สอดคล้องกับพื้นที่เสี่ยงอุทกภัยที่ได้แสดงในผังน้ำ (ดูภาพเปิดบทความ) เช่น บริเวณที่ดินประเภทชนบทและเกษตรกรรม (สีเขียว) ส่วนใหญ่ไม่เสี่ยงภัยน้ำท่วมแต่ถูกกำหนดให้มีพื้นที่น้ำซึมผ่านได้ร้อยละ 50-60 แต่บริเวณที่ดินประเภทพาณิชยกรรมและที่อยู่อาศัยหนาแน่นมาก (สีแดง) ส่วนใหญ่ซึ่งเสี่ยงภัยน้ำท่วมกลับถูกกำหนดให้มีพื้นที่น้ำซึมผ่านได้ร้อยละ 20-30

นอกจากโครงการที่ระบุในผังน้ำ และข้อกำหนดเรื่องพื้นที่น้ำซึมผ่านในผังสี สิ่งที่ต้องพิจารณานำมาใช้ในผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่อาจเป็นมาตรการแรงจูงใจทางผังเมือง (planning incentive) ให้เอกชนสามารถเพิ่มพื้นที่ใช้สอยอาคารบนแปลงที่ดินได้มากขึ้น (FAR Bonus) แลกกับการจัดการน้ำบนแปลงที่ดินของตนเองให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เช่น เพิ่มร้อยละของพื้นที่น้ำซึมผ่านบนพื้นที่ว่างรอบอาคารมากกว่าที่ระบุไว้ในข้อกำหนด จัดให้มีพื้นที่กักเก็บน้ำในแปลงที่ดินเพื่อหน่วงน้ำ/ชะลอการระบายน้ำออกสู่สาธารณะเพื่อป้องกันน้ำท่วมเมืองตลอดจนสำรองน้ำไว้ใช้ยามหน้าแล้งเพื่อบรรเทาปัญหาการขาดแคลนน้ำใช้ของเมือง ซึ่งมาตรการแรงจูงใจทางผังเมืองยังสามารถสร้างสรรค์และดัดแปลงเพื่อนำมาใช้ส่งเสริมให้เมืองสามารถรับมือสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและภาวะโลกร้อน ตลอดจนเพื่อบรรลุเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้อีกหลายรูปแบบ

ผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ ความท้าทายจากมุมมองผู้วางผัง

ข้อมูลสัมภาษณ์มุมมองนักผังเมืองผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการวางแผนและจัดทำผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 4 ได้ข้อสรุปเบื้องต้นในประเด็นท้าทายเกี่ยวกับมาตรฐานของ พรบ. การผังเมือง พ.ศ. 2562 ในการจัดทำผังเมืองรวม และการทำความเข้าใจกับประชาชน คือ

- 1) มาตรฐานการจัดทำผังเมืองรวมดีขึ้น แต่ประชาชนอาจไม่ได้ให้ความสนใจ เช่น การกิจที่เพิ่มขึ้นในการจัดทำผังทรัพยากรและผังน้ำ อาจต้องใช้เวลาอีกสักพักเมื่อมีการจัดทำผังเมืองรวมได้ครบองค์ประกอบตาม พรบ. การผังเมือง พ.ศ. 2562 เพิ่มจำนวนมากขึ้นในหลายพื้นที่และเกิดการถกเถียงกันถึงความสำคัญที่มีต่อผังเมืองรวมเพราะปัจจุบันประชาชนยังให้ความสนใจเฉพาะผังสีและผังคมนาคมเพื่อดูว่าตนเองจะเสียสิทธิการพัฒนานบนที่ดินอย่างไรบ้างมากกว่าสนใจทิศทางการพัฒนาจากการนำเสนอศักยภาพและข้อจำกัดของเมือง
- 2) การจัดให้มีการประชุมรับฟังความคิดเห็นของประชาชนสองครั้ง (เรียกโดยทั่วไปว่า ประชุมรอบปิดประกาศ 15 วัน และ 90 วัน) ประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในที่ดินภายในเขตผังเมืองรวมต้องมายื่นเอกสารยืนยันเห็นด้วยหรือคัดค้านสิ่งที่ร่างผังเมืองรวมได้นำเสนอโดยหากไม่มาใช้สิทธิในการประชุมครั้งที่หนึ่งก็จะเสียสิทธิในการยืนยันเห็นด้วยหรือคัดค้านในการประชุมครั้งที่สอง ความท้าทายคือ หากมีเอกสารคัดค้านและขอให้เพิ่มเติมหรือแก้ไขบางข้อกำหนดและมาตรการเพื่อนำมาเสนอในการประชุมประชาชนครั้งที่สองก็อาจไปกระทบกับคนที่ยืนยันเห็นด้วยจากการประชุมประชาชนครั้งที่หนึ่ง ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่อาจยังไม่เข้าใจว่าแม้จะไม่ได้ความเห็นคัดค้านกับเนื้อหาในร่างผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ที่ใช้ในการประชุมประชาชนครั้งที่หนึ่ง ก็ยังต้องมาใช้สิทธิยื่นเอกสารยืนยันเห็นด้วยในการประชุมทั้งสองครั้งเพื่อรักษาสิทธิในเนื้อหาฉบับร่างเอาไว้
- 3) ผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่มีประเด็นเรื่องการอนุรักษ์เมืองเก่า ซึ่งบางเรื่ององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไม่ได้บัญญัติกฎหมายท้องถิ่นเพื่อควบคุมทั้งที่มีอำนาจกระทำได้ เช่น กำหนดเป็นเทศบัญญัติประกาศใช้เพื่อควบคุมความสูงของอาคารในบางบริเวณที่สำคัญเพื่อปกป้องภูมิทัศน์วัฒนธรรมของเมืองเชียงใหม่ แต่เมื่อมีการจัดทำผังเมืองรวมกลับมีความต้องการจากหลายภาคส่วนในท้องถิ่นให้ผังเมืองรวมมีการกำหนดมาตรการเพื่อควบคุมในเรื่องดังกล่าว ซึ่งหากท้องถิ่นอ้างว่าเห็นความสำคัญมาโดยตลอดแต่ไม่บัญญัติกฎหมายเพื่อควบคุมเอง และมีหลักฐานว่าในผังเมืองรวมฉบับเดิมก็ไม่ได้กำหนดมาตรการเพื่อควบคุมไว้ ดังนั้นจะเป็นความยากลำบาก

ของผู้วางผังที่ต้องสร้างมาตรการเพื่ออุดหนุนสิทธิประชาชนโดยไม่มีหลักฐานว่าท้องถิ่นสนับสนุน

นอกจากนี้ยังมีประเด็นความไม่ชัดเจนของแนวนโยบายการสร้างระบบรถไฟฟ้าขนส่งมวลชนเมืองเชียงใหม่ ซึ่งต้องพึ่งพาการลงทุนจากภาคเอกชนเป็นส่วนสำคัญ ทำให้หลายภาคส่วนไม่มีความเชื่อมั่นและนำมาสู่การไม่พิจารณาใส่ไว้ในผังคมนาคม

บทสรุป

แผนผังองค์ประกอบของผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 4 (ฉบับร่าง ที่ผ่านการประชุมรับฟังความคิดเห็นของประชาชนครั้งแรก) พบว่า “ผังสี” ไม่แสดงแนวนโยบายการพัฒนาที่อยู่อาศัยตามความต้องการของภาครัฐและภาคเอกชน “ผังที่โล่ง” ไม่ปรากฏพื้นที่ซึ่งสาธารณชนรับรู้และใช้งานอยู่จริง “ผังคมนาคม” ไม่ชี้้นำการพัฒนาเมืองด้วยระบบขนส่งสาธารณะ “ผังสาธารณูปโภค” ไม่แสดงบริการสาธารณะในชีวิตประจำวันของคนท้องถิ่น “ผังทรัพยากร” ไม่บูรณาการมิติธรรมชาติและวัฒนธรรมตามหลักการสากล และ “ผังน้ำ” ไม่ครอบคลุมการจัดการระบบนิเวศของน้ำและขาดมาตรการแรงจูงใจทางผังเมืองโดยนัยสำคัญของรายละเอียดในผังทรัพยากรและผังน้ำที่เกิดขึ้นใหม่ตาม พรบ.การผังเมือง พ.ศ. 2562 ยังไม่ถูกนำมาใช้ให้สอดคล้องหรือสร้างมาตรการที่เหมาะสมใน ผังสี และผังที่โล่ง ซึ่งสอดคล้องกับความคิดเห็นของผู้วางผังว่าประเด็นท้าทายของผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ คือการที่ประชาชนยังสนใจเรื่องการเสียสิทธิการพัฒนานบนที่ดินตนเองในผังสีและผังคมนาคมมากกว่าสนใจความสอดคล้องกับศักยภาพและข้อจำกัดดังแสดงในแผนผังองค์ประกอบอื่น ๆ

บทเรียนจากกรณีศึกษาผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่อาจเป็นประโยชน์สำหรับการจัดทำผังเมืองรวมทุกพื้นที่ในประเทศไทยที่ประสบความท้าทายไม่ต่างกัน และหากมีการวิเคราะห์เพื่อเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์เรื่องการใช้มาตรฐานของผู้จัดทำและการทำความเข้าใจของประชาชนจากกรณีศึกษาผังเมืองรวมที่อื่นๆ เพิ่มมากขึ้นน่าจะเกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาเมืองให้บรรลุเป้าหมายได้ตามเจตนารมณ์ของ พรบ.การผังเมือง ในเวลาอันรวดเร็ว เพื่อให้ผังเมืองรวมเป็นเครื่องมือที่สนองตอบนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพ

1 “พระราชบัญญัติการผังเมืองพ.ศ.2562,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 136, ตอนที่ 71 ก (29 พฤษภาคม 2562): 37.

2 กรมโยธาธิการและผังเมือง, (**ร่าง**) **ผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 4**, เข้าถึงเมื่อ 29 มิถุนายน 2565, เข้าถึงได้จาก https://web.facebook.com/Chiangmaiplan/?_rdc=1&_rdr

3 “กฎกระทรวงบังคับใช้ผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2555,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 130, ตอนที่ 43 ก (21 พฤษภาคม 2556): 1–2.

4 บัณรสบัวคลี่, **บันทึกบทเรียนจาก“ป่าแห่ง”ความผิดพลาดของภาครัฐที่ไม่กล้ายอมรับผิด**, เข้าถึงเมื่อ 29 มิถุนายน 2565, เข้าถึงได้จาก <https://www.bangkokbiznews.com/lifestyle/1002437>

5 ชยพลทองสวัสดิ์, **4ปีที่รอยคยของบ้าน“ป่าแห่ง”รอยต่างของภาครัฐกับชัยชนะของประชาชนที่ยังไม่จบ**, เข้าถึงเมื่อ 29 มิถุนายน 2565, เข้าถึงได้จาก <https://themomentum.co/feature-doi-suthep/>

6 Brian McGrath, Somporn Sangawongse, Danai Thaikatoo and Martina Barcelloni Corte, “The Architecture of the Metacity: Land Use Change, Patch Dynamics and Urban Form in Chiang Mai, Thailand,” **Urban Planning** 2, 1 (2017): 60–64.

7 “ข้อกำหนดเกี่ยวกับการจัดสรรที่ดินเพื่อที่อยู่อาศัยและพาณิชย์กรรมจังหวัดเชียงใหม่พ.ศ.2561,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม 136, ตอนพิเศษ 11 ง (11 มกราคม 2562): 21.

8 Transtimenews, **พม.เตรียมสร้างรถไฟฟ้าเชียงใหม่ ปี 65 ได้นั่งปี 70**, เข้าถึงเมื่อ 29 มิถุนายน 2565, เข้าถึงได้จาก <https://www.transtimenews.co/7248/>

9 ยงธนิศร์ พิมลเสถียร, **การปรับปรุงฟื้นฟูเมืองและการอนุรักษ์เมือง** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556), 155–161.

10 กองบรรณาธิการ TCIJ, **เผย “เชียงใหม่” มีปริมาณขยะมากเป็นอันดับ 2 ของประเทศ**, เข้าถึงเมื่อ 29 มิถุนายน 2565, เข้าถึงได้จาก <https://www.tcijthai.com/news/2020/1/current/9766>

11 ศุภวุฒิ บุญมหารนากร, **Lanna Landscape 10 พรรณไม้พื้นบ้านล้านนาที่เชื่อมสัมพันธ์ระหว่างคนกับสวน-นา-ป่า-บ้าน**, เข้าถึงเมื่อ 29 มิถุนายน 2565, เข้าถึงได้จาก <https://readthecloud.co/lanna-landscape/>

12 Sarassawadee Ongsakul, “The Plan of Chiang Mai City: Concepts and Local Knowledge,” **Journal of the Siam Society** 108, 2 (2020): 47.

13 ICOMOS and IUCN, **Connecting Practice, Phrase III Final Report**, Accessed June 29, 2022. Available from https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2477/7/ConnectingPractice_III_EN.pdf

14 Tus Werayutwattana, **Our Journey to Chiang Mai becoming a UNESCO World Heritage City**, Accessed June 29, 2022. Available from <https://www.chiangmaicitylife.com/clg/our-city/journey-becoming-unesco-world-heritage-city/>

15 Khaosod Online, **เชียงใหม่อ่วม หางดงน้ำท่วมหนักรอบ 15 ปี ชาวบ้านขนของหนีน้ำป่ากลางดึก**, เข้าถึงเมื่อ 29 มิถุนายน 2565, เข้าถึงได้จาก https://www.khaosod.co.th/around-thailand/news_565316

Bibliography

Bunnaroth Buaklee. **Banthuk botrian chāk pā wǎeng khwāmphit phlāt khōng phāk rat thī mai klā yōm raphhit** [Lesson Learned from “Deforestation Housing” A Mistake that the State Does Not Dare to Accept]. Accessed June 29, 2022. Available from <https://www.bangkokbiznews.com/lifestyle/1002437>

Chayapon Tongsaawat. **Sī pī thī rō khōi khō ngōbān pā wǎeng rōi dāng khōng phāk rat kap chai chana khōng prachāchon thī yang mai chōp** [Four Years of Endurance on “Deforestation Housing”, The Stain of State and Unfinished Victory of People]. Accessed June 29, 2022. Available from <https://themomentum.co/feature-doi-suthep/>

Department of Town and Country Planning. (**Rāng**) **Phangmūang rūam mūang Chīang Mai chabap prap prung khrang thī 4** [The Draft Version of Chiang Mai Comprehensive Plan, 4th Revision]. Accessed June 29, 2022. Available from https://web.facebook.com/Chiangmaiplan/?_rdc=1&_rdr

ICOMOS and IUCN. **Connecting Practice, Phrase III Final Report**. Accessed June 29, 2022. Available from https://openarchive.icomos.org/id/eprint/2477/7/ConnectingPractice_III_EN.pdf

Khaosod Online. **Chīang mai ‘ūam Hāng Dong nam thūam nak rōp siphā pī chāobān khon khōng nī nampā klāngdurk** [Chiang Mai Experiencing Severe Flooding: Hang Dong as The Worst 15-year Flood Made Villagers Flee Flashflood During the Night]. Accessed June 29, 2022. Available from https://www.khaosod.co.th/around-thailand/news_565316

“Khōkamnot kīeokap kānchat san thīdin phūa thīyū’āsai læ phānitchayakam chāngwat Chīang Mai phō.sō. sōng phan hārōi hok sip ‘et [Provincial Regulation of Residential and Commercial Land Subdivision in Chiang Mai Province, 2019].” **The Royal Thai Government Gazette**, Vol. 136, part 11 Ngor (January 11, 2019): 11-26.

“Kot krasūng bang khap chai phangmūang rūam mūang Chīang Mai Phō.sō. sōng phan hārōi hā sip hā [Ministerial Regulation of Chiang Mai Comprehensive Plan, 2012].” **The Royal Thai Government Gazette**, Vol. 130, part 43 Kor (May 21, 2013): 1-15.

McGrath, Brian, Somporn Sangawongse, Danai Thaikatoo and Corte, Martina Barcelloni. “The Architecture of the Metacity: Land Use Change, Patch Dynamics and Urban Form in Chiang Mai, Thailand.” **Urban Planning** 2, 1 (2017): 53–71.

“Phrarāṭṭhabanyat kān phangmūang phō.sō. sōng phan hārōi hok sip sōng [Urban Planning Act, 2019].” **The Royal Thai Government Gazette**, Vol. 136, part 71 Kor (May 29, 2019): 27-70.

Sarassawadee Ongsakul. “The Plan of Chiang Mai City: Concepts and Local Knowledge.” **Journal of the Siam Society** 108, 2 (2020): 47–64.

Supawut Boonmahathanakorn. **Lanna Landscape sip phōn ron mai phūnbān lān nā thī chūam samphanthaphāp rawāng khon kap sūan - nā - pā - bān** [Lanna Landscape: 10 Native Plants of Lanna Region that Connect People to their Gardens-fields-forests-villages]. Accessed June 29, 2022. Available from <https://readthecloud.co/lanna-landscape/>

TCIJ Editor. **Phōi Chīang Mai mī parimān khaya māk pen’an dap sōng khōng prathēt** [Revealing Chiang Mai as The Second Largest Amount of Garbage in Thailand]. Accessed June 29, 2022. Available from <https://www.tcijthai.com/news/2020/1/current/9766>

Transtimenews. **Rō. fō mō trīam sāng rotfaifā Chīang Mai pī hoksiphā dai nang pī chetsip** [State Railway of Thailand Prepares to Build Chiang Mai Light Rail Transit System in 2022 Finished in 2027]. Accessed June 29, 2022. Available from <https://www.transtimenews.co/7248/>

Tus Werayutwattana. **Our Journey to Chiang Mai becoming a UNESCO World Heritage City**. Accessed June 29, 2022. Available from <https://www.chiangmaicitylife.com/clg/our-city/journey-becoming-unesco-world-heritage-city/>

Yongtanit Pimonsathean. **Kān prapprung fūnfū mūang læ kān’anurak mūang** [Urban Conservation and Regeneration]. Bangkok: Thammasat University Press, 2013.

Illustration Sources

All illustrations by the authors unless otherwise specified.

Opening figure Department of Public Works and Town & Country Planning

บทความ Articles

พุทธปราสาทสมัยอยุธยาผ่านมุมมองรูปทรงและสัดส่วนสัมพันธ์

Buddhist Prangs of Ayutthaya Period: A Perspective on Shapes, Scales and Proportions

สิริเดช วัฒนรัตน์ | นฤดม แก้วชัย

Siridech Wangkran | Narudom Kaewchai

การเก็บข้อมูลเพื่อการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมประดับกระเบื้องเคลือบ

กรณีศึกษา: พระเจดีย์หมู่ห้าฐานเดียว วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร

Documenting Glazed-Tile Architecture for Conservation:

The Case of Five Chedis built on a Single Continuous Base, Wat Phra Chetuphon Wimon Mangkhalaram Rajwaramahawihan

สุรศักดิ์ บำรุงเรือน | วิมลรัตน์ ธีระธรรมบุญ

Surasak Bamrungreun | Wimonart Issarathumnoon

แบบลักษณะ軒เรือนริมน้ำ: สถานที่ขอบเขตรอยต่อและการเชื่อมต่อความสัมพันธ์

Typologies of Waterfront Verandas: Edging Place and Connections

ณรงพน ไส้ประกอบทรัพย์

Narongpon Laiprakobsup

พื้นที่ทางวัฒนธรรมในเรือนพักอาศัยของชาวไทดำ บริเวณชุมชนบ้านนาป่าหนาด จังหวัดเลย

Cultural Space of Tai Dam Vernacular Houses in Ban Na Pa Nad Community, Loei Province

ตุลชัย บ่อทรัพย์ | นพดล ตั้งสกุล

Tullachai Bosup | Nopadon Thungsakul

เมืองเก่าราชบุรี: การศึกษาวิจัยเพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา

Ratchaburi Old Town: A Preservation and Development Study

นัฐวุฒิ ปรีชานิตย์

Nattawut Preyawanit

ผังเมืองรวมเมืองเชียงใหม่: การทำความเข้าใจและมาตรฐานการจัดทำ

Chiang Mai Comprehensive Plan: Between Interpretation and Standardized Procedure

จตุรงค์ โภคะรัตน์ศิริ | จุฬวดี สันถัด

Jaturong Pokharatsiri | Chulawadee Santad

